

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

N.Q. YO‘LDOSHEV, D.T. YUSUPOVA

SIFAT MENEJMENTI

TOSHKENT – «IQTISODIYOT» – 2019

UO‘K: 338.24(07)

KBK: 65.08.220

Yo‘ldoshev N.Q., Yusupova D.T. Sifat menejmenti. O‘quv qo‘llanma. –T.: «IQTISODIYOT», 2019. -274 b.

O‘quv qo‘llanma “Sifat menejmenti” fani bo‘yicha tayyorlangan bo‘lib, 3ta bobdan iborat. O‘quv qo‘llanmaning birinchi bobida sifat ko‘rsatkichi va sifatni boshqarishning nazariy asoslari yoritilgan. Ikkinchi bobda sifatni boshqarishda metrologiya, standartlashtirishning tutgan o‘rni, standartlashtirishning nazariy asoslari va iqtisodiy samaradorlikni baholash masalalari ko‘rib chiqilgan. Uchinchi bobda ISO 9001 xalqaro standartlariga asoslangan SMTlarni joriy etish asoslari yoritilgan. Uslubiy ko‘rsatmalar talabalarning auditoriyadan tashqari bajaradigan mustaqil ishlarining mazmunini yoritib berish bilan bir qatorda har bir mavzu bo‘yicha nazorat ishlarini bajarishga ham yo‘llanma beradi.

O‘quv qo‘llanma universitetlar, institutlarning “Menejment” ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan.

Учебное пособие разработано по предмету “Менеджмент качество”, состоит из 3 глав. В первой главе учебного пособия освещены вопросы показателей качества и научные основы управления качеством. Во второй главе рассмотрены роль метрологии, стандартизации и сертификации, научные основы стандартизации и оценки её экономической эффективности. В третьей главе освещены основы внедрения СМК, основанных на международных стандартах ИСО 9001. Методические указания освещают содержание самостоятельных работ, выполняемых студентами внеаудиторное время, а также дают направление по выполнению контрольных работ по каждой теме.

Учебное пособие предназначено студентам университетов и институтов, обучающихся по направлению “Менеджмент”.

The manual is developed on the subject of “Quality Management”, consists of 3 chapters. The first chapter of the manual addresses the issues of quality indicators and the scientific foundations of quality management. The second chapter discusses the role of metrology, standardization and certification, the scientific basis of standardization and evaluation of its economic efficiency. The third chapter highlights the basics of QMS implementation, based on international standards ISO 9001. Guidelines illuminate the content of independent work performed by students outside the classroom, as well as give direction on the implementation of control work on each topic.

The manual is intended for students of universities and institutes studying in the direction of "Management".

Taqrizchilar: TMI, “Menejment va marketing” kafedrası professori, i.f.d. F.H.Nazarova
TTYeSI, “Korporativ boshqaruv” kafedrası mudiri, i.f.n. dots. S.N.Yuldashev
TDIU, “Korporativ boshqaruv” kafedrası mudiri, i.f.n. dots. M.G.Umarxodayeva

ISBN 978-9943-6059-5-4

UO‘K: 338.24(07)

KBK: 65.08.220

© «IQTISODIYOT», 2019

© Yo‘ldoshev N.Q., Yusupova D.T., 2019

KIRISH

Yuksak taraqqiy etgan mamlakatlardagi rivojlanishga avvalo raqobat muhiti kuchliligi tufayli erishiladi. Raqobatbardosh tovarlar, xizmatlar, ishlab chiqarishga uzluksiz intilish bozor iqtisodiyotiga xos qonuniyat hisoblanadi. SHu boisdan respublikamiz bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tayotgan hozirgi davrda milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ishlab chiqarilayotgan tovarlar raqobatbardoshligini oshirish asosiy muammodir. Bu masalani hal etish ichki va tashqi bozorda O‘zbekiston tovarlarining mavqeini oshiradi va milliy iqtisodiyotda paydo bo‘lgan barcha muammolarni ijobiy hal etishga yo‘l ochadi.

Mamlakatimizning istiqboldagi rivojlanishini belgilab bergan “2017-2021 yillarda harakatlar strategiyasi” boshqaruvi davrida ham, O‘zbekistonning tinchlik, havfsizlik va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti davrida ham, xalqaro integratsiyadagi faol hamkorligi yanada kuchayadi. Hayotimizga kirib kelayotgan ko‘plab xalqaro zamonaviy tajribalar, texnologiyalar zamonaviy boshqaruv mutaxassislarini talab qilmoqda. Bu yo‘nalishda oliy ta’limda “Sifat menejmenti” fanini mukammal o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Ma’lumki, innovatsion rivojlanishga asoslanilayotgan hozirgi paytda bizning aksariyat ko‘p turdagi tovarlarimiz o‘z ichki bozorimizda ham chet el tovarlari bilan raqobatga bardosh bera olmayapti.

Iqtisodiyotning erkinlashuvi, fan va texnikaning rivojlanishi sharoitida esa mahsulot sifatini yaxshilash – ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy mehnatning tejalishi, asosan, sifatli mahsulotni iste’mol qilish sohasida yuzaga keladi. Sifatli mahsulotni ishlab chiqarish esa ishlab chiqaruvchi korxonalarining texnik – iqtisodiy ko‘rsatkichlarida, shuningdek, ayrim ishchi-xizmatchilarning mehnat unumdorligida ham o‘z aksini topadi. Mahsulot sifati yaxshilanishi hisobiga ijtimoiy mehnat unumdorligi ortadi. Ya`ni bir xil hajmda ishlab chiqarilgan mahsulot sifat ko‘rsatkichlari yaxshilanishi hisobiga shu mahsulot birligining bahosi ortib, tovar mahsuloti qiymati ko‘payadi. Ishchilar soni o‘zgarmagan holda, tovar mahsuloti

qiymatining ortishi har bir ishchiga to'g'ri keladigan o'rtacha tovar mahsuloti ko'payishiga va mehnat unumdorligi ko'tarilishiga olib keladi.

Raqobatga asoslangan iqtisodiyot sharoitida har qanday tashkilot va korxonaning asosiy e'tibori sifatni boshqarishga qaratilgan bo'lmog'i kerak, chunki aynan shu yo'l bilan ular barcha raqobatchilarga qarshi kurasha oladilar va iste'molchilarning harqanday talablariga to'la javob beradilar. YUqori sifatli mahsulot va xizmatlar raqobatbardoshlikda eng asosiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Xalqaro tajribalardan ma'lumki, muayyan darajada sifatni ta'minlamay, iste'molchilar talablarini qondirmay - iqtisodiyotda xechqanday yutuqqa erishib bo'lmaydi. Xalqaro hamjamiyat taraqqiyotida integratsion jarayonlar shuni taqazo etadiki, mahsulot va xizmatlar sifatini boshqarish, korxonaning barcha maqsadlariga erishishida va obro'-e'tibor topishida eng asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

O'quv qo'llanmaning birinchi bobida mahsulot sifati tushunchasi, sifatning shakllanishi, sifatga ta'sir etuvchi asosiy omillar, mahsulot sifatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash usullari va sifatni boshqarish sistemasi masalalari yoritilgan. Ikkinchi bobda sifatni boshqarishda metrologiya, standartlashtirishning tutgan o'rnini, standartlarni ilmiy tashkil etish prinsiplari, standartlashtirishning nazariy asoslari va iqtisodiy samaradorlikni baholash hamda sertifikatsiyalash masalalari ko'rib chiqilgan. Mahsulotni sertifikatsiyalashning uning raqobatbardoshligini oshirishdagi ahamiyati hamda O'zbekiston Respublikasi milliy sertifikatsiyalash sistemasining asosiy vazifalari ko'rib chiqilgan. Uchinchi bobda ISO 9001 xalqaro standartlariga asoslangan SMTlarni joriy etish asoslari yoritilgan.

1-bob. MAHSULOT SIFATI VA SIFATNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1.Mahsulot sifati va sifatning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish korxonalari oldida turgan eng asosiy vazifa-raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir. SHuning uchun ham mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash bugungi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash strategik muammo bo'lib, mamlakatimiz iqtisodiyotining stabillashuvi bu muammolarning hal etishiga bog'liqdir. Sifatni yaxshilash jarayoni mahsulotni sotish yoki xizmatlar ko'rsatishda faqatgina ko'proq foyda olish uchungina emas, balki jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun ham zarurdir.

Ma'lum foydalilikka ega bo'lib, sotilish bahosi bilan tannarx o'rta-sidagi farqga ega bo'lgan tovarlar albatta sotilishi kerak. Tovarlarni sotib olar ekanmiz, biz ularni faqatgina zarur bo'lgani uchungina emas, balki bizga yoqqani uchun ham haqini to'laymiz. Bunda tovarlarning tashqi ko'rinishi, foydalanishning qulayligi, xizmat ko'rsatish muddati, texnikaviy tavsifi, kafolatli xizmat ko'rsatish shartlari kabilar ularning bahosini belgilashda muhim omil hisoblanib, xaridor tovarni "ma'lum ehtiyojlarni qondiradi", degan umid bilan sotib oladi. SHunday qilib tovarni sotilishining muhim shartlari-xaridorning uning kafolatlangan sifatiga ishonch va bahosidir.

Mahsulot sifati deb, mana shu mahsulotga nisbatan qo'yilgan xalq ehtiyoji talablarini qondirilish darajasi, ularning xossa xususiyatlari, tashqi ko'rinishi, ishlatilishining qulayligiga aytiladi.

Ko'pgina xalqaro tashkilotlar, ya'ni Evropa Sifat tashkiloti, ISO standartlashtirish xalqaro tashkiloti tomonidan XXI asrni - *sifat asri*, deb e'tirof etilishi bejiz emas. Aslida *sifat* - jamiyatdagi mehnatning yuksak samarasi ko'rsatkichi, milliy boylik manbai va eng muhimi, ijtimoiy va iqtisodiy inqirozlardan chiqish omilidir.

Hozirgi kunda sifat menejmenti tizimi (SMT) har bir rivojlangan kompaniyaning tobora muhim zaruratiga aylanib bormoqda. Darhaqiqat sifat iqtisodiy rivojlanishning asosiy shartidan biri bo'lib qoldi. O'z o'rnida ISO 9000 seriyali xalqaro standartlar - SMTdan foydalanishning minimal talablarini belgilab beradi.

Sifatni boshqarish taraqqiyotiga oid masalalarni tahlil qilishimizdan oldin, “sifat boshqaruvi” va “sifat menejmenti tizimi” atamalarining o'zagi bo'lgan “sifat” tushunchasining tub ma'nosini ko'rib chiqaylik.

“Sifat” tushunchasining o'zi serqirra va ko'p o'lchamlidir. Uning mohiyati haqidagi tasavvur esa, inson tafakkuri rivojining turli davrlarida o'zgarib borgan. Sifatdan foydalanish va uni o'rganish maqsadiga ko'ra, u falsafiy, ijtimoiy, texnik, iqtisodiy, huquqiy va boshqa aspektlarga ega bo'lishi mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan, iste'mol qilish natijasi, yoki o'rganilayotgan obyektning iste'mol qiymati - sifatdir. Bir obyektning sifatga ehtiyoji boshqa obyektning ehtiyojidan farqlanishi sababli, iste'molchilar sifatni turlicha baholashadi. Iqtisodiy tarafdin, sifatning ehtiyojga qanchalik mosligini bilish muhimdir. Aks holda har qanday yuqori sifat ham foydali bo'lavermaydi. Demak, sifatni texnik va iqtisodiy jihatdan tushunish o'rtasida ziddiyat mavjud ekan. Sifat dialektik xususiyatga ega bo'lib, obyektlarning ishlab chiqarish va iste'molchi o'rtasidagi bog'liqligi bilan shartlanadi. Sifatni bunday tushunish, uning serqirra va umumiy xususiyatlarini ta'kidlab, yuqorida ko'rsatilgan barcha jihatlarni o'z ichiga oladi.

Sifat sohasida taniqli bo'lgan Yaponiya va Amerikaning ikkinchi jahon urushidan keyingi tiklanish jarayonlarida muhim rol o'ynagan olim Uilyam Edvard Deming ta'biricha, sifat - bu iste'molchining nafaqat istagidagi talablarini qanoatlantiruvchi, balki ushbu mahsulotning istiqboldagi holatini ham tasavvur ettira oladigan ko'rsatkichdir. Shuningdek, Edvard Deming sifatni iste'molchilar talablarining qondirilishi bilan bog'lab, “iste'molchi – ishlab chiqarish tizimining eng muhim bo'g'ini. Sifat esa bugungi va keyingi ehtiyojlarni qondirishga qaratilishi lozim”, - deb ta'kidlaydi.

Sifat sohasidagi taniqli amerikalik mutaxassis Jozef Juran ta'kidlashicha, sifat – foydalanishga yaroqlilikdir. Bu tushuncha to'rt elementdan, ya'ni:

- mahsulot loyihasi (dizayni)ning iste'molchi tomonidan qabul qilinishi;
- mahsulotning loyihaga mos kelish darajasi;
- mahsulotning spetsifikatsiyalarga mos kelish darajasi;
- mahsulotning arzonligi, chidamliligi, ta'mirbopligi hamda arzon servis xizmatidan iborat.

Sifat masalalari borasidagi yana bir amerikalik yirik mutaxassis Armand V. Feygenbaum- sifatni kompleks boshqarish nazariyasi muallifi, Xalqaro Sifat akademiyasi (MAK) akademigi, sifat bo'yicha Amerika jamiyatining sobiq prezidenti sifatni shunday ta'riflaydi: "Sifatni muhandis yoki marketolog emas, balki iste'molchining qarori aniqlaydi. Raqobatli bozor sharoitida sifat to'g'risidagi tasavvur bir joyda to'xtab qolmay, betinim o'zgaradi.

Sifat sohasidagi yana bir, atoqli yapon mutaxassisi Kaom Ishikavani ta'kidlashicha, mahsulot yoki xizmatning sifatini ularning narxidan ayrilgan tarzda tasavvur qilib bo'lmaydi. Buyum qanchalik oliy sifatli bo'lmasin, agar qimmat tursa, iste'molchini qondira olmaydi.

Sifat boshqaruvi masalalari bo'yicha amerikalik yirik mutaxassis J. Xarringtonni fikricha, sifat bu iste'molchilar o'zlari uchun maqbul deb topgan narxda, mahsulot va xizmatningizdan foydalanishni istashgan vaqtda, ularning talabini qondirish yoki undanda oshirib qanoatlantirishdir.

Sifat boshqarish borasidagi zamonaviy fan asoschilaridan biri bo'lgan Valter SHuxartning fikricha, sifatning ikki jihati mavjud. Birinchi jihati – buyumlar sifati haqida insonning mavjudligiga bog'liq bo'lmagan obyektiv voqe'lik, deb tasavvur qilishdir. Ikkinchisi esa – ana shu obyektiv voqe'likka nisbatan munosabatimiz, fikrimiz va hissiyotimiz bilan bog'liqdir. Iste'molchilarning bunday shaxsiy baholari ularning xohishlarini amalda qanoatlantirishini qayd etib, bu muhandislar uchun asosiy e'tibor nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, chunki muhandislar bu baho asosida ishlab chiqariladigan mahsulotning kerakli xususiyatlarini aniqlaydilar.

Sifat tushunchasining kelib chiqishi tarixini ko'rib chiqadigan bo'lsak, fan, texnika va umuman jamiyatda sodir bo'layotgan hozirgi jarayonlarni anglashda sifatning tarixini bilish muhim ahamiyatga egadir. Arxeologiya va unga yaqin fanlar, o'tmishda muhandislik va boshqa faoliyat sohalarida g'aroyib yutuqlar qo'lga kiritilgani haqida dalillar topishmoqda. Bu yutuqlarni yuqori darajadagi sifat va sifat boshqaruvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Eramizdan avvalgi XVIII asrda Bobil shohi Xammurapi qonunlar majmuini yozib (arxeologlar tomonidan 1901-1902 yillarda Suzada (qadimgi Messopotamiya hududi) tahminan tarixi m.o. 1780 yillarda yaratilgan Xammurapi qonunlar qomusi topilgan. Qomusda 282ta qonun bo'lib, ular qora toshli ustunlarga bitilgan edi), mahsulot sifati uchun javobgarlikka asos solgan. Unda agarda usta uy qursa. ammo uy chidamli bo'lmay, qulab biror odam halok bo'lsa, ustaga o'lim jazosi belgilangan. Bu qonunlar ishlab chiqaruvchini (qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar) o'z ishlab chiqargan mahsulotining sifati uchun javobgarlik tamoyillarini ilk bor ifodalagan. Sifatsiz mahsulot ishlab chiqarilganlik uchun nafaqat moddiy, balki jismoniy jazolash amaliyoti qo'llanilganligi tarixdan ma'lum. Masalan, Petr I ning 1723 yil 11 yanvarda imzolagan farmoni yorqin misol bo'la oladi. Jumladan farmonda, Tula fabrikasi egasi Kornil Beloglazov davlat idoralariga yaroqsiz qurol-aslahalar sotganligi uchun cherkovda ishlashga yuborilishi, ishonchli nazoratchi Frol Fuks yaroqsiz mahsulotga sifat tamg'asini bosganligi uchun esa Azovga surgun qilinishi ta'kidlangan.

Asrlar ketidan asrlar o'tgach, ko'pgina sifatning taraqqiyoti to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlar saqlanib qolmagan. sifatni boshqarish to'g'risidagi fanning aynan qachon paydo bo'lgani haqida ham yagona fikr yo'q.

Turli mutaxassislar va tashkilotlarning qarashlaridagi ko'pgina o'xshashliklarga qaramay, sifatning yagona maqbul yoki to'g'ri talqini mavjud emas. Faqat turli mualliflar konsepsiyalarida mavjud bo'lgan asosiy yondoshuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Sifat – bu qadriyat.
2. Sifat – bu ustunlikdir.

3. Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir.

4. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko‘ra bilishdir.

Sifat bu - qadriyat, degan yondoshuvga A. Feygenbaum quyidagicha fikr bildiradi: “Sifat bu -“eng yaxshi” degan mutlaq ma’noni ifoda etmaydi. U, “iste’molchining muayyan shartlariga ko‘ra eng yaxshi” degan ma’noni anglatadi. Bu shartlar quyidagicha: a) mahsulotning haqiqiy iste’moli; b) mahsulotning sotilish narxi. Mahsulotning sifatini uni ishlab chiqarish uchun ketgan xarajatdan ajralgan holda tasavvur qilib bo‘lmaydi” sifatli mahsulot – bu mutanosib narxda, ma’lum ehtiyojlarni qondiruvchi mahsulotdir.

Sifat bu - ustunlikdir. Bunday yondoshuv D. Garvinning ta’rifidan tashqari, “Oxford University Press” (1990) lug‘atida mavjud. Unda sifat ustunlik yoki asllik ma’nosida ta’riflanadi.

Mohiyatan, bunday ustunlik iste’molchining xohishini oldindan ko‘ra bilish, deb hisoblanishi mumkin va bu haqda lug‘atdagi sifat izohining so‘nggi bandida aytib o‘tilgan. Bu ta’rifning ijobiy hislati – takomillikka intilishdir. Lekin bu tarzda talqin etilgan ustunlik mutaxassislar va rahbarlarga yanada yuqori sifat darajasiga erishish yo‘lini ko‘rsatmaydi.

Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir: Shunday mahsulotni ishlab chiqarish yoki shunday xizmatlarni ko‘rsatish kerakki, ularning o‘lchanadigan xususiyatlari raqamlarda ifodalangan aniq texnik talablarni qondirsin. Bunday yondoshuv ikkinchi jahon urushi davridayoq keng tarqalgan edi, negaki o‘sha vaqtda harbiy mahsulotlar belgilangan talablarga aniq javob berishi kerak edi. Bir tomondan, bunday talqinni ishlab chiqarish xususiyatiga ega deyish mumkin, chunki bu talablarni muhandislar belgilaydi, buyurtmashilarning talablari esa inobatga olinmaydi. Biroq ko‘p mutaxassislar ta’kidlashicha, mijozlarning ehtiyoj va talablari bunday spetsifikatsiyalar uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bo‘lmog‘i kerak.

Sifat – mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko‘ra bilishdir, degan yondoshuv hozirgi kunda keng tarqalgan. Yuqorida keltirilgan misollardan ko‘rinib turibdiki, taniqli mutaxassislarning ko‘pchiligi bu yondoshuvni

o‘z ta’riflarida e’tirof etishgan . Bu bejiz emas, chunki aynan iste’molchi kompaniyaning bozorda faoliyat ko‘rsatishi yoki ko‘rsatmasligini hal qiladi. Aynan shu sababli bunday yondoshuv bir taraflamadir, sifatning kerakli o‘lchamini topish esa iste’molchilarning fikrini o‘rganish bilan bog‘liq.

Shunday qilib, sifatning zamonaviy talqini qay darajada bo‘lmasin, ana shu yondoshuvlarga asoslanishi lozim. ISO 9000:2000 xalqaro standartining so‘nggi tahririda sifat ta’rifi lo‘nda qilib berilgan va unda yuqorida keltirilgan birinchi va to‘rtinchi yondoshuvlarni birlashtirishga harakat qilingan. Sifat mahsulot va xizmatlar xususiyatlari yig‘indisining talablarga muvofiqlik darajasi deb, talab esa – aniqlangan ehtiyoj yoki istak deb ifodalanadi.

Mahsulot sifati murakkab ko‘rsatkich hisoblanib, bir qator omillar ta’sirida shakllanadi. Mahsulot sifatining zarur darajasini ta’minlash uchun mahsulotning "hayot" siklini davom ettirmoq zarurdir.

Hayot sikli – bu yaratish jarayonining o‘zaro bog‘liqligi va mahsulotlar holatining uning ishlatilishi yoki ehtiyoj davri tugaguncha dastlabki talablarni shakllanishidan mahsulotlar xolatining asta-sekinlik bilan o‘zgarib borishidir.

Hayot siklining birinchi darajasini quyidagi bosqichlarga bo‘lish mumkin: tekshirish va tayyorlash (ishlash); tayyorlash (yasash) va realizatsiya qilish (pullash) va muomalaga chiqarish; ekspluatatsiya qilish. (1.8- rasm).

Hisoblab chiqilgan bosqichlarni etaplariga, jarayonlarga bo‘lish mumkin. Mahsulotlar sifatini bir xilda doimiy ta’minlash hayot siklida yuzaga keladigan ko‘p omillarga bog‘liqdir. Ularni quyidagicha tasavvur qilish mumkin.

Mahsulotni tekshirish va tayyorlash bosqichining maqsadi – yangi mahsulot sifatiga perspektiv talablarning shakllanishi; konstruktorlik va boshqa turdagi texnik qarorlar hujjatlarini gavdalantirish, realizatsiyaning bu talablarini ko‘proq iqtisodiy yo‘llar bilan ta’minlash. Berilgan bosqichda sifat omillari mahsulot sifatining shakllanishida katta rol o‘ynaydi.

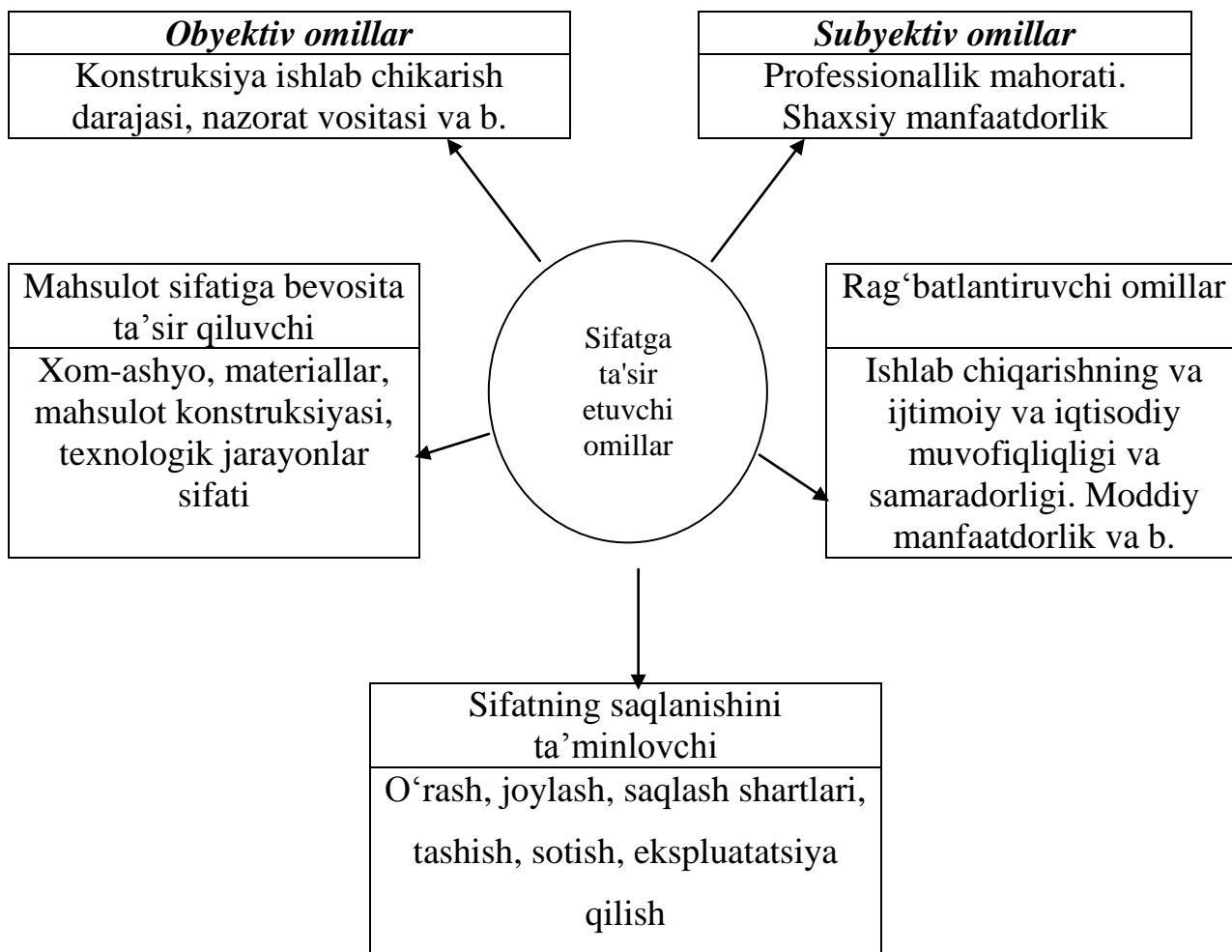
Amerikalik mutaxassislarining baho berishicha, agar sifatni ta’minlashning hamma o‘lchamlarini 100% deb qabul qilinsa, unda 75%i konstruktiv qarorga, loyihalash, maket va tajribali namuna asosida kayta ishlanishi, izlanishiga to‘g‘ri

keladi; 20% - ishlab chikarish jarayoniga; 5%i esa - mahsulotni tamomila qabul qilishga to'g'ri keladi.

Ma'lumotlariga ko'ra sifat bo'yicha ushbu Evropa tashkilotining rad qilish (qaytarish) sabablarini baholashda, 70% rad qilish loyihalash kamchiliklari tufayli; 20% - sifatsiz ishlab chikarish va 10% - ekspluatatsiyaning buzilishini hisobga olgan holda yuzaga keladi, ya'ni "70-20-10" qoidasi mavjud.

Mahsulotni tayyorlash GOST 15.001 «tayyorlash sistemasi va mahsulotlarini ishlab chiqarishga qo'yish» bilan muvofiq holda quyidagilarni ko'zda tutadi:

- texnik vazifalarni tayyorlash;
- texnik va normativ hujjatlarni tayyorlash;
- mahsulot namunalarini sinash va tayyorlash;
- tayyorlash natijalarini qabul qilish.

1.1 - rasm. Mahsulotni tayyorlashning umumiy sxemasi

Texnik vazifa (TV) mahsulot tayyorlash uchun boshlang'ich asosiy hujjat bo'lib hisoblanadi. Unda mahsulotga texnik – iqtisodiy talablar, qaytarish tartibi va tayyorlash natijalarini qabul qilish ko'rib o'tiladi.

TV talablariga standartga ziddiyatda bo'lgan qo'shimchalarga yo'l qo'yilmaydi. TV o'z-o'zidan bo'lajak mahsulotning texnik darajasini garovga qo'yadi. Mahsulotning muhim turlarini tayyorlashda TV sifat ko'rsatkichini, muvofiq perspektiv darajani, ya'ni sifat darajasini, dunyo bozoridagi eng yaxshi analogik sifatni aniqlashi kerak. Berilgan ma'lumotlarga ko'ra "sifat zahirasi" mahsulotni ishlab chiqarishga chiqish vaqtigacha uni muvofiq eng yaxshi yo'l bilan bir necha yil o'rin egallab turishini ta'minlash bilan, mahsulotni o'rganishga imkon beradi.

TV bozorning bo'lajak mollari marketing metodlarini oldindan o'rgangan bo'lishi zarurdir. *ç*arb firmalarida ko'p hollarda marketing sarf-xarajatlari yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlashga sarflangan hamma xarajatlarning ko'proq yarmini tashkil qiladi.

Ishlab chiqarish haqida qabul qilingan qaror va bajarilgan ishni baholashni qabul qilish komissiyasi, ya'ni buyurtmashi vakili, tayyorlovchi va ishlab chiqaruvchilardan iborat bo'lgan komissiya o'tkazadi. Komissiya rahbari qilib buyurtmashi tayinlanadi, u yo'q bo'lgan holda asosiy haridor bo'lishi kerak. Taqdim qilingan materiallarni ko'rib chiqish natijasida komissiya quyidagi akti tuzadi:

- ishlab chiqarilgan mahsulotga qo'yilgan talab va mahsulotni ishlab chiqarish haqidagi tavsiyaga muvofiq ko'rsatma;
- mahsulotning texnik darajasini baholash natijalari;
- seriya (seriyali yoki ko'plab ishlab chiqarish)li ishlab chiqarish yoki uning hajmi haqidagi tavsiya;
- mahsulotlarning kam – ko'stini ishlash haqida taklif va mulohazalar (agar zarur bo'lsa);
- etalon namunasini tasdiqlash.

Etalon - namun asosida ishlab chiqarilgan mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish, ishlab chiqarish va saqlashda tasviriy-estetik ko'rsatkichlari bo'yicha ishlab

chiqaruvchida mahsulot yoki tovarlar partiyasining sifatiga da'vo va reklamatsiyalarning oldini olish maqsadida taqqoslash uchun saqlanadi.

Aktning tasdiqlanishi qabul qilish komissiyasining tasdiqlagan qarorini tayyorlash tamomlanganligini, TV harakati to'htatilganligini va mahsulotni ishlab chiqarishga ruxsat berilganligini bildiradi.

Oluvchi korxonada mahsulotlar partiyasi tarkibida etalon – namuna nusxasini kirish nazoratini amalga oshirish uchun berilishini talab qilishi mumkin.

Nusxa yorlig'i tasviriy – texnik kengash yoki boshqa shaxs tomonidan etalon nusxa muvofiqligi haqida yozma holatda tasdiqlangan bo'lishi kerak.

1.9- rasmda loyixalash sohasidagi mutaxassislarining ishini tushunish uchun kalit vazifasini bajaruvchi, mahsulotlarni loyixalash jarayoni sxemasi misol sifatida keltirilgan.

Mahsulotlarni ishlab chiqarish uch bosqichni o'z ichiga oladi:

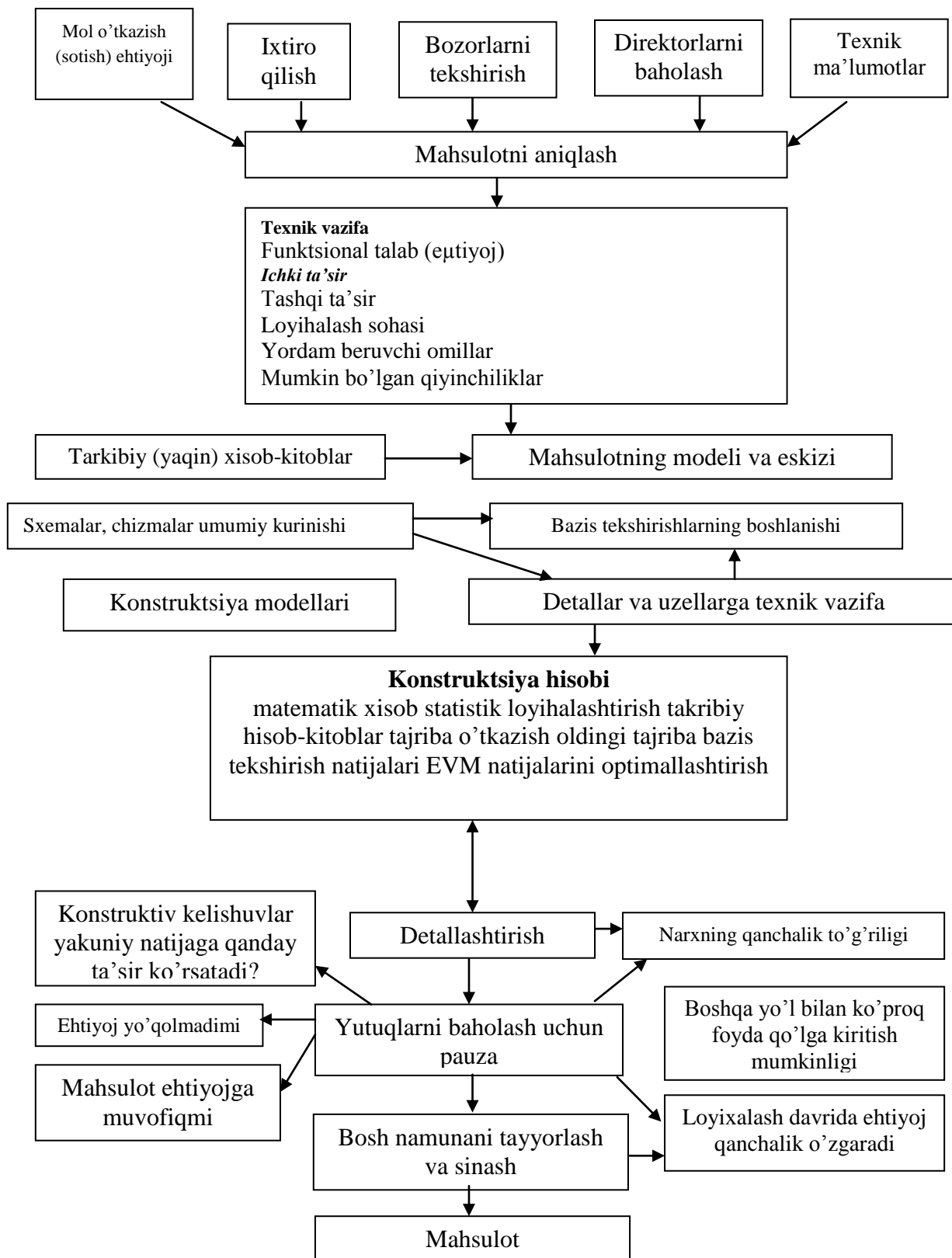
- ishlab chiqarishga qo'yish;
- ishlab chiqarishga yo'l berish;
- ishlab chiqarishdan olib tashlash.

Ishlab chiqarishga qo'yish ishlab chiqarishga tayyorlash va o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarishga tayyorlash mahsulotlarning texnologik jarayonini ta'minlash va tayyorlash xarakterlarini ko'zda tutadi.

Ishlab chiqarishni o'zlashtirishda qayta ishlash va tayyorlangan texnologik jarayonni tekshirish, shu kabi muqim ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni o'rganish amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarishni seriyali (ko'plab) ishlab chiqarishga tayyorligini tasdiqlash uchun mahsulot ishlab chiqaruvchi direktiv seriya (birinchi sanoat partiyasi) namunasining kvalifikatsion sinovini o'tkazadi. Sinov mahsulotning asosiy parametridan chetga chiqish, ishlab chiqarishning texnologiya bilan bog'liqligi, ruhsat etilgan doiraga kirmaydigan mahsulotning kamchiligini esa qabul qilish komissiyasi ochiq ko'rsatib, bartaraf qilinishini tasdiqlashi kerak.

1.2 - rasm. Loyihalashtirish jarayonining sxemasi

Kvalifikatsion sinov ijobiy natija bersa, ishlab chiqarishni o‘zlashtirish yakunlangan hisoblanadi, ishlab chiqarilgan mahsulot esa xaridorga (buyurtmashiga) berilishi mumkin.

Direktiv ishlab chiqarish – mahsulotlarni to‘liq ishlab chiqilgan konstruktorlik va texnologik hujjatlar asosida ishlab chiqarishdir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash – mahsulotlarning sanoat ishlab chiqarilishini to‘htatish tadbirlari majmuidir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishni to‘xtatish quyidagi xollarda amalga oshiriladi: zamonaviy talablarga mos kelmasa; yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan yangi mahsulotlarning yaratilishida; ekspluatatsiya yoki ehtiyoj xususiyatlari kamayganda, odamlar sog‘ligiga va atrof-muhit xolatiga yomon ta’sir qiladi deb aytilganda.

Muomala va sotish – mahsulotni ishlab chiqaruvchi korxonadan tomonidan yuklatilgandan to iste’molchi olguniga qadar bo‘lgan hayot siklining bir qismidir. Muomala bosqichida tayyor mahsulotning reja topshiriqlarida, normativ hujjatlarda, ortish, tashish, saqlash va sotishga tayyorlashda o‘rnatilgan sifati va hajmining maksimal darajada saqlanishi ta’minlanishi lozim.

Muomala va sotish mahsulotni ekspluatatsiya qilish – uning sifatini tiklanishiga va saqlanib turishiga yordam beruvchi mahsulot hayot siklining bosqichidir. Umumiy holda mahsulotni ekspluatatsiya qilish uniehtiyojga qarab ishlatishni, ortish, tashish saqlash, texnikaviy xizmat ko‘rsatish va ta’mirlashni o‘z ichiga oladi.

Bu bosqichda sifatni boshqarish asosan iste’molchi tomonidan amalga oshiriladi. Ekspluatatsiya qilish qoidalari ekspluatatsiya qilish bo‘yicha ko‘rsatmalarda, instruksiyalarda va mahsulotga qarash bo‘yicha eslatmalarda keltirilgan bo‘ladi. Ushbu hujjatlarning sifatiga mahsulotdan qanchalik oqilona foydalanish bog‘liq bo‘ladi.

Shuni aytib o‘tish kerakki, tovarlarni instruksiyaga amal qilgan holda ishlatish, ulardan foydalanish muddatini uzaytirishi mumkin. Yaroqlilik muddatining uzayishi esa qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqarilishiga teng kuchlidir. Shunday qilib,

mahsulotni oqilona ekspluatatsiya qilish moddiy va mehnat resurslarini iqtisod qilish imkonini beradi.

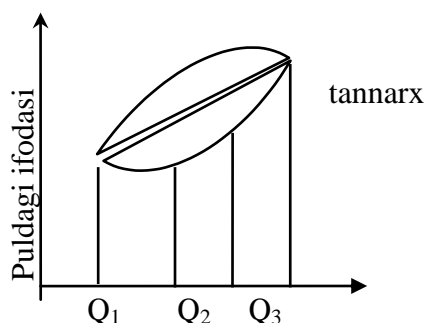
Nazorat savollari:

1. Sifat tushunchasiga ta'rif bering
2. Sifatni boshqaruvi deganda nimani tushunasiz?
3. Sifat menejmenti tizimining mohiyati nimada?
4. Sifat soxasidagi olimlarining dunyoqarashlarini sharxlab bering
5. Sifat boshqaruviga oid olimlarning fikrini tavsiflab bering
6. Eramizdan avvalgi davrda sifat tushunchasiga munosabat qanday bo'lgan?
7. Sifat tushunchasiga nisbatan qanday yondoshuvlar mavjud?
8. Sifat – bu ustunlikdir deganda nimani tushunasiz?
9. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlikdir deganda nimani tushunasiz?

1.2. Mahsulot sifatini baholash ko'rsatkichlari va usullari

Mahsulot sifatini baholash va uni oshirish uchun sifat darajasini baholash zarurdir. Mahsulot sifatini miqdoriy jihatdan baholash bilan bog'liq bo'lgan faoliyat sohasiga *kvalimetriya* deyiladi.

Mahsulotning sifati darajasini baholash mahsulot sifatini sistemasida zaruriy boshqaruv ta'sirini amalga oshirishda asos bo'lib xizm Sifatni shakllantiruvchi elementlar sifat ko'rsatkichlari deyiladi va turlicha usullar yordamida aniqlanadi.

1.3-rasm. Konstruksiya sifati

1.3-rasmda konstruksiya sifatining uning bahosi va tannarxiga bog'liqligi ko'rsatilgan. Grafikning tannarx va baho egri chiziqlarining kesishuv nuqtalari Q_1 va Q_2 bilan ajratilgan qismi rentabellikni ifodalaydi. Baho va tannarx egri chiziqlari orasidagi eng katta masofani belgilovchi Q_0 nuqtasi eng yuqori foydani ta'minlovchi konstruksiya sifatini ifodalaydi.

Mahsulotning texnikaviy tavsifi orqali aniqlanuvchi tovarlar yaroqliligining asosiy elementlari konstruksiya sifati deyiladi. Konstruksiya sifatini takomillashtirilishi bilan uning qiymati ham ortadi.

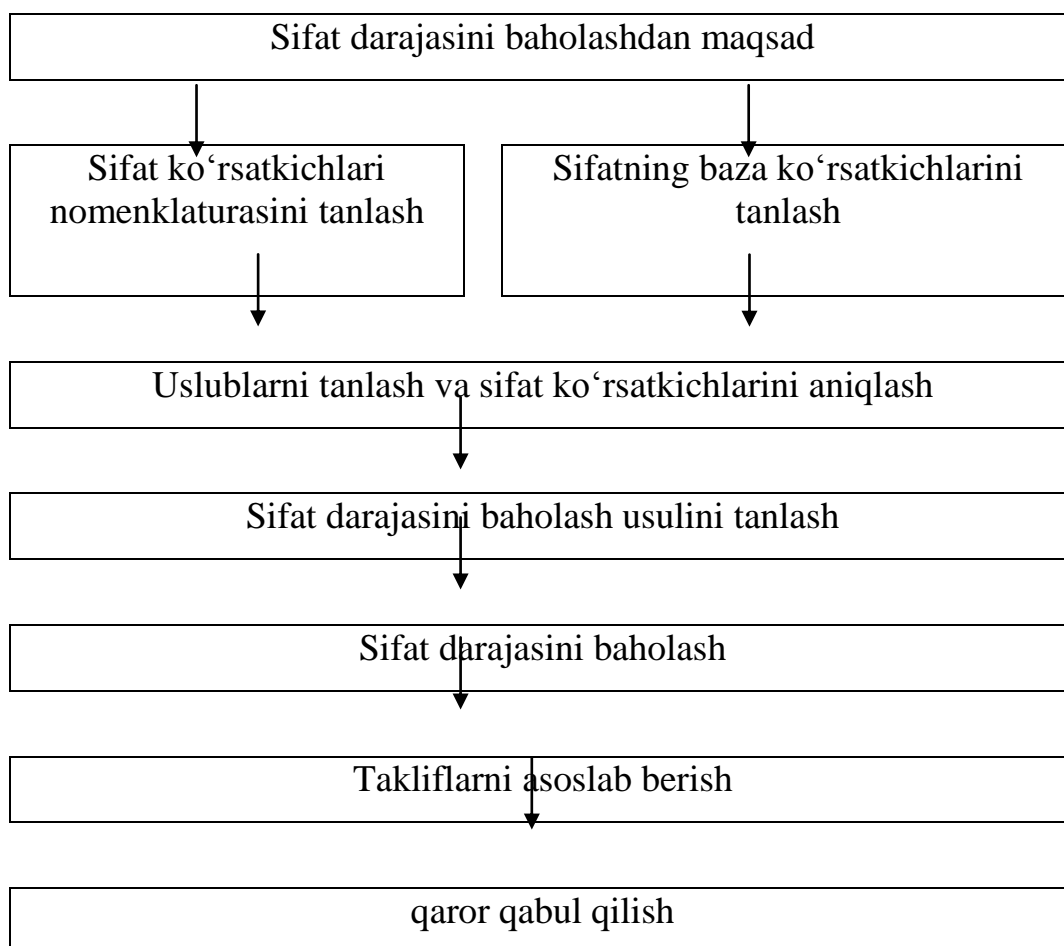
Raqobatlashuvchi mahsulotlar mavjud bo'lgan sharoitda korxonada mahsulotini realizatsiya qilishda iqtisodiy strategiya va taktikaning turli variantlaridan eng muqbilini tanlashi kerak. Bunda sarf-harajatlar ortiqroq bo'lsada yuqori sifatni ta'minlovchi Q_3 konstruksiya sifatida yoki tannarxning pasaytirilishiga asoslangan Q_4 konstruksiya sifatida to'xtash mumkin.

Amaliyotda mahsulotning texnik tavsifida va konstruktorlik hujjatlarida ko'rsatilgan sifat ko'rsatkichlari shakllantirilgan ekan, ularning har doim ham sifat ko'rsatkichlari bo'yicha aniq mos kelmasliklarini ko'rish mumkin.

Ishlab chiqarilgan mahsulot sifat ko'rsatkichlarining konstruktorlik hujjatlarida keltirilgan sifat normalariga mos kelishi darajasi texnik jihatdan sifatga mos kelishi darajasi deyiladi.

Odatda, ishlab chiqarishdagi sarf-harajatlarning umumiy miqdori asosiy ishlab chiqarish sarf-harajatlari hamda nazoratga va yaroqsiz, defekt mahsulotlarni ishlab chiqarishga ketgan harajatlardan iborat bo'ladi. Nazorat qanchalik aniq, asosli o'tkazilsa, defekt mahsulotlar ishlab chiqarish hisobiga yo'qotishlar shunchalik qisqaradi, nazorat sarf-harajatlari ortadi. Nazorat sarf-harajatlari oshirmagan holda ishlab chiqarilayotgan mahsulotning texnik shartlarga mos kelishi darajasini oshirish maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ko'rinishida mahsulot sifatini baholash quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin. (1.4-rasm)

1.4.- rasm. Mahsulot sifati darajasini baholash bosqichlari

Bosqichlarning mazmuni va ularning har birida bajariladigan ishning hajmi mahsulot sifatini baholashdan qo'yilgan maqsadga bog'liqdir.

Baholashdan maqsad:

Ko'rib chiqish uchun sifatning qaysi ko'rsatkichlarini tanlash, qanday aniqlikda ularning qiymatini aniqlash, buning uchun qanday vositalar zarurligi, baholash natijalarini qanday formada ifodalash va ko'rsatkichlarni qanday qayta ishlash mumkinligini aniqlashdan iboratdir.

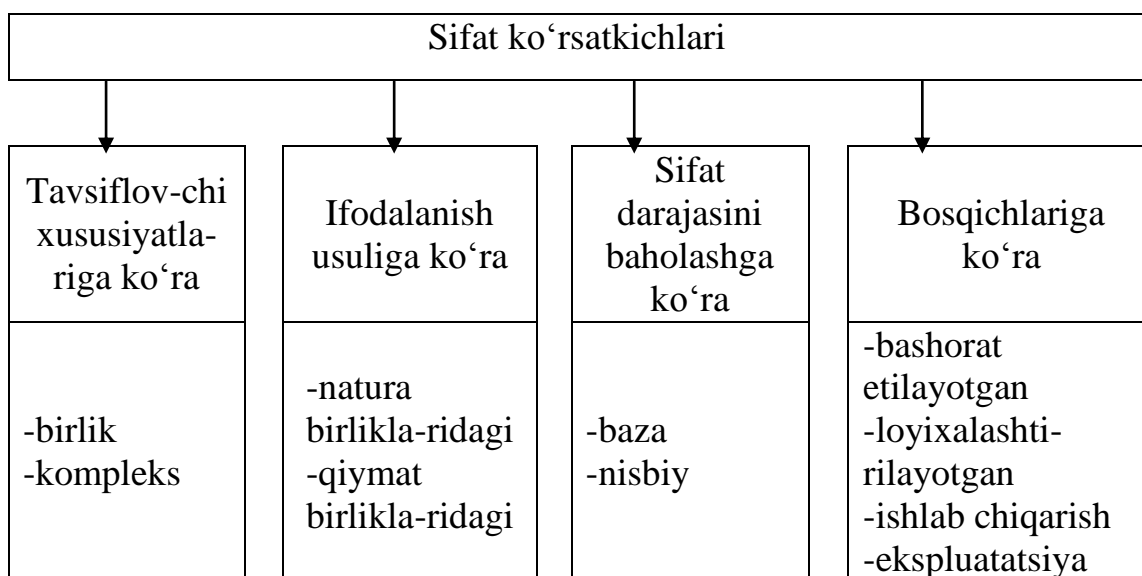
Mahsulotning xossa va xususiyatlari miqdoriy hamda sifat jihatdan tavsiflanishi mumkin. Sifat tavsiflari-bular, masalan, mahsulotning zamonaviy moda yo'nalishiga, dizaynga, ranglarga mos kelishi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Mahsulotning bir yoki bir necha xossa xususiyatlarining miqdoriy tavsifiga *sifat ko'rsatkichi* deyiladi. Sifat ko'rsatkichlarini tanlash – mahsulot sifati tarkibiga

kiruvchi va uning sifati darajasini baholashga imkon beruvchi mahsulot xususiyatlari miqdoriy tavsifining nomlarini aniqlashdir.

Sifat ko'rsatkichlarining nomlarini tanlashni asoslab berish quyidagilarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

- Mahsulotdan foydalanish shartlari va nima maqsadda ishlab chiqarilganligi;
- Iste'molchi talablarining tahlili;
- Mahsulot sifatini boshqarish masalalari;
- Tavsiflanayotgan xususiyatlarning tarkibi va strukturasi;
- Sifat ko'rsatkichlariga nisbatan qo'yilgan asosiy talablar.

1.5- rasm. Sifat ko'rsatkichlari klassifikatsiyasi

Xalq iste'moli tovarlarining sifatini nazorat qilish sifatining ijtimoiy, funksional, ishonchlilik, ergonometrik, estetik, ekologik, xavfsizlik kabi iste'mol ko'rsatkichlarini o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Zarurat tug'ilsa, tovarlarini sifatini baholash va tahlil qilish iste'molchilarning talablarini ham hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ijtimoiy ko'rsatkichlar maxsus ko'rsatkichlar guruhiga kiradi. Tovarlar sifat ko'rsatkichlari va iste'mol xususiyatlariga ko'ra quyidagicha klassifikatsiyalanadi.

1.1-jadval

Ko'rsatkichlar guruhlari	Ko'rsatkichlar
Ijtimoiy mohiyatiga ko'ra	Tovarlarni ishlab chiqarishi ijtimoiy zaruriyati, tovarning optimal assortimentiga mos kelishi, ma'naviy eskirishi
Funksional	Asosiy funksiyasini bajarishining takomil-lanishi, qo'llanishda universalligi, yordamchi operatsiyalar bajarishining takomillanishi
Ishonchlilik	Uzoq muddat ta'mirlanmasdan ishga yaroqli holda, o'z tashqi ko'rinishini yo'qotmasligi turishi
Ergonometrik	Gigienik, antropometrik, fiziologik, psixofiziologik va psixologik
Ekologik	Tashqi muhitni ifloslantiradigan zararli chiqindilar bo'lishi
Estetik	Ko'zga tashlanuvchanlik, tashqi tuzilishining ratsional bo'lishi. Ishlab chiqarishni bajarilishining mukammal bo'lishi, tovar ko'rinishining stabilligi
Iste'molning xavfsizligi	himoya moslamalarining ishlab chiqarishda qo'llanilishidagi samaradorligi

Ijtimoiy ko'rsatkichlari

Ushbu ko'rsatkichlar mahsulotning ijtimoiy-zaruriy ehtiyojlarga javob bera olishi va uning turli guruh iste'molchilari uchun ijtimoiy ahamiyatini tavsiflaydi.

Bu ko'rsatkichlarga tovarlar ishlab chiqarishning ijtimoiy zaruriyati, tovarning optimal assortimentga mos kelishi, ma'naviy eskirish va boshqa ijtimoiy samaralar ko'rsatkichlari kiradi.

Tovar ishlab chiqarishning ijtimoiy zaruriyati ko'rsatkichi mana shu tovarga nisbatan aholining qondirilmagan talabi hajmining zarurligini ifodalaydi. Tovarga nisbatan qondirilmagan talabning zarurlik darajasi aholining mana shu tovarlarga

nisbatan ta'minlanganlik darajasi bilan tavsiflanadi. Tovarning ijtimoiy adresi va iste'mol tipaji ko'rsatkichi mahsulotning iste'molchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus guruh iste'molchilarini talablariga javob bera olishini tavsiflaydi. Tovarning maxsus guruh iste'molchilarining talablarini qondirishiga qarab iste'mol tipaji belgilanadi. Masalan, oyoq kiyimlar tipaji bog'cha yoshdagi, maktab yoshdagilar, qiz bolalar, o'g'il bolalar, ayol yoki erkaklar oyoq kiyimlariga bo'linadi.

Tovarning optimal assortimentiga mos kelishi ko'rsatkichi uning mana shu tur mahsulotlari assortimenti sistemasida foydalanilishi ishlarining samaradorligini tavsiflaydi.

Ma'naviy eskirish ko'rsatkichi moda yo'nalishlari o'zgarishi, mavsum o'zgarishi yoki yangi sifatli mahsulotning yaratilishi bilan mahsulotni ma'naviy eskirishini ko'rsatadi.

Yondosh ijtimoiy samaralar ko'rsatkichlari deb mazkur guruh tovarlarini ommaviy ishlab chiqarish xaridorlarning tovarlarni xarid qilishlariga ta'sirini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga aytiladi. Masalan, mazkur guruh tovarlarini ishlab chiqarishganda, boshqa yondosh guruh tovarlariga nisbatan bo'lgan talab keskin o'zgarishi mumkin.

Kiyimlariga nisbatan modalarning o'zgarishi, kiyinish stilining o'zgarishi bosh kiyimlarga nisbatan bo'lgan talabni o'zgartirishi mumkin.

Funksional ko'rsatkichlari

Mahsulot sifatining funksional ko'rsatkichlari ularning foydalanish maqsadlariga mos kelishi, moddiy, ma'naviy ehtiyojlarni qondira olish darajasini tavsiflaydi. Bu ko'rsatkichlar asosiy funksiyalarining bajarilishini takomillashtirish ko'rsatkichi, universallik ko'rsatkichlari va yordamchi operatsiyalarini bajarishni takomillashtirish ko'rsatkichlariga bo'linadi.

Asosiy funksiyani bajarishni takomillashtirish ko'rsatkichlari iste'molning foydali samarasini, mahsulotning iste'molchilar tomonidan foydalanilganda ma'lum ehtiyojni qondirish darajasini ko'rsatadi.

Universallik ko'rsatkichi mahsulotning o'z o'rniga qarab ishlatilishi bilan bir qatorda, kishilar uchun foydali boshqa maqsadlarda ham ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Yordamchi funksiyalarning bajarilishini takomillashtirish ko'rsatkichi mahsulotni "inson-mahsulot-tashqi muhit" sistemasida asosiy va yordamchi faoliyatlarini bajarishining yondosh bosqichlarida: transportirovka, o'rnatish, ta'mirlash, xizmat ko'rsatish, saqlash va boshqa bosqichlarida mahsulotni o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi.

Yordamchi operatsiyalarni bajarilishini takomillashtirish uchun asosiy faoliyatining bajarilishini takomillashtirishga ham ta'sir ko'rsatadi.

Ishonchlilik ko'rsatkichi mahsulotning iste'mol yoki espuatatsiya vaqtida yaroqli holda bo'lishini ko'rsatadi. Bunga to'xtamasdan ishlashi, uzoqqa chidamliligi, ta'mirlanuvchanlik, saqlanuvchanlik kabi ko'rsatkichlar kiradi.

To'xtamasdan ishlash ko'rsatkichi mahsulotning ma'lum vaqt davomida to'xtamasdan ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Uzoqqa chidamlilik ko'rsatkichi xizmat ko'rsatish muddati davomida uzluksiz ishlashi mumkinligini ko'rsatadi.

Ta'mirlanuvchanlik ko'rsatkichi mahsulotning realizatsiya qilish jarayonida ba'zi mayda kamchiligini tuzatish mumkinligini ko'rsatadi.

Saqlanuvchanlik ko'rsatkichi mahsulotni saqlash va transportirovka qilish jarayonida va undan keyin ham o'zining iste'mol qiymatini saqlash xususiyati tushuniladi.

Ergonometrik ko'rsatkichlar

Ergonometrik ko'rsatkichlar "inson-mahsulot" sistemasini tavsiflab, insoniyatning ekologik, fiziologik, antropometrik, gigienik xususiyatlarini hisobga oladi.

Gigienik ko'rsatkichlar mahsulotni kishilarni mehnat va hayotiy faoliyatining gigienik shartlariga mos kelishini ko'rsatadi.

Antropometrik ko'rsatkichlar mahsulot konstruksiyasi undan foydalanilayotgan vaqtda kishilar tanasining tuzilishiga mos kelishini ko'rsatadi.

Estetik ko'rsatkichlar

Estetik ko'rsatkichlarga ajralib turuvchanlik, tashqi ko'rinishning ratsional bo'lishi, kompozitsiyasining to'liq bo'lishi, mahsulotni ishlab chiqarishni bajarishning mukammal bo'lishi, tovar ko'rinishlarining stabil bo'lishi kabi ko'rsatkichlar kiradi. *Ajralib turuvchanlik* mahsulotga nisbatan jamiyatda shakllangan estetik dunyo qarashlarini aks ettiradi. Bu ko'rsatkich mahsulotni boshqa analogik mahsulotni ajralib turishini, davr talabiga, zamon talablariga, moda yo'nalishlariga javob berish darajasini ko'rsatadi.

Tashqi ko'rinishining ratsional bo'lishi mahsulotni funksional - konstruktiv mohiyatining to'g'ri ifodalanishini mahsulotni tayyorlash va ekspluatatsiya qilishning obyektiv sharoitlariga mos kelishini tavsiflaydi. Ushbu ko'rsatkich mahsulot tashqi ko'rinishining uni ishlatilish maqsadlariga, konstruktiv echilishiga, tayyorlash texnologiyasi va qo'llaniladigan materiallarning o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishini ko'rsatadi.

Kompozitsiyasini to'liqligi mahsulot qismlarini organik bog'liqligini, uning boshqa ansambllariga ham mos kelishini ko'rsatadi. Ushbu ko'rsatkichlar mahsulotni modellashtirishda turli ranglari o'zaro aloqada qo'llashda, konstruksiyalash ishlarini badiiy tasvirlashda, to'liq kompozitsion echimga erishishda badiiy vositalardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi.

Mahsulotni ishlab chiqarishning mukammal bo'lishi va tovar ko'rinishining stabil bo'lishi mahsulotning estetik jihatdan tashqi ko'rinishiga ta'sir ko'rsatadi va uni ishlab chiqarishda tashqi ko'rinishining mukammal bo'lishi, firma belgilarining aniq bo'lishi, informatsion material va hujjatlarning to'liq bo'lishi va mahsulot tashqi ko'rinishiga zarar etmasligi uchun uni o'rash-joylash ishlarining yaxshi yo'lga qo'yish darajasini ko'rsatadi.

Iste'molning havfsizligi ko'rsatkichi mahsulotni ekspluata-siya yoki iste'mol qilish, montaj, xizmat ko'rsatish, ta'mirlash, saqlash, ortish va tashishda kishilarning

xavfsizligini ta'min-lovchi xususiyatlarini tavsiflaydi. Iste'molning xavfsizligi ko'rsatkichiga misol qilib, kishilarning ma'lum vaqt davomida xatarsiz ishlashi ehtimoli; himoya moslamalarining ishlatilishi; voltli zanjirlarning elektr mustahkamligi kabilarni keltirishimiz mumkin.

Ekologik ko'rsatkichlar mahsulotni ekspluatatsiya qilishda yoki iste'molda atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatishini hisobga olish tabiat muxitiga ishlab chiqarish chiqindilarning tushishini cheklash, biologik resurslardan ratsional foydalanish, ularni saqlash, atmosferani ifloslanish darajasini pasaytirishni ta'minlash kerak.

Ekologik ko'rsatkichlarga, atrof-muhitga tashlanayotgan zaharli chiqindilarning tarkibi, mahsulotni ekspluatatsiya qilish va iste'molda, ortish, tashishda, saqlashda zaharli gazlar chiqishini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Mahsulot sifati darajasini baholashda mahsulotni tayyorlash, ishlab chiqarish va ekspluatatsiya qilish yoki iste'mol soxasidagi farqlarni tavsiflovchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni e'tiborga olish muhimdir.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar - bu tajriba namunalarni tayyorlash va sinovdan o'tkazishga ketgan xarajatlar, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi, texnik obyektlarni ekspluatatsiya qilishdagi xarajatlar va boshqalar.

Sifat ko'rsatkichlari fizikaviy ko'rsatkichlar singari o'lchamga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasliklari mumkin. Sifat ko'rsatkichlarining miqdoriy tavsifi deganda ma'lum birliklardagi ularning o'lchamalari tushuniladi.

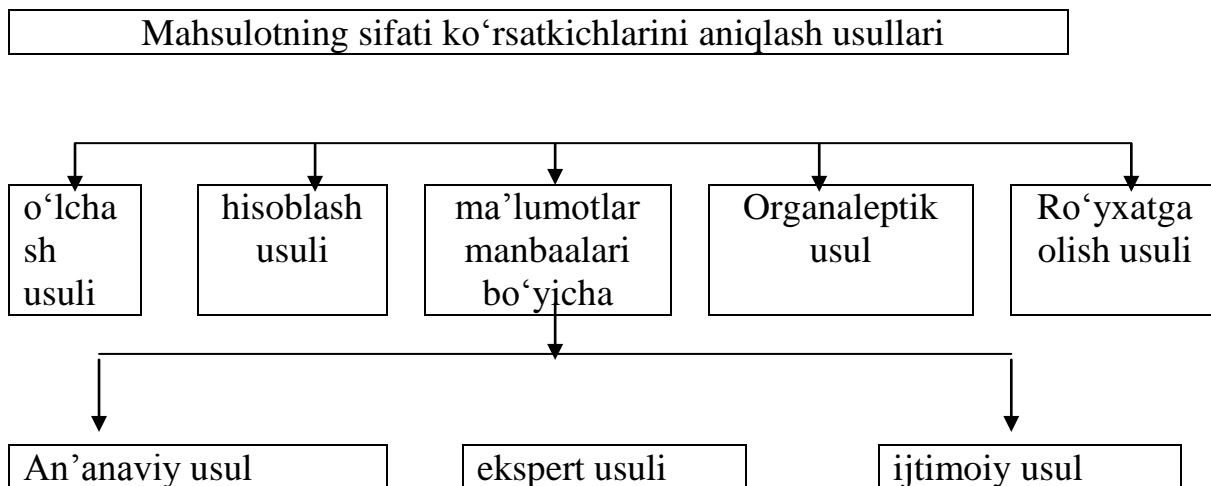
Masalan, mahsulotni ishlab chiqarishga ketgan mehnat sarfi mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt bo'lib, ishchi-soatlarda ifodalanadi.

Bunda mehnat sarfini ishchi-kunlarda ifodalash bilan mahsulotning mehnat sarfi o'zgarib qolmaydi. Xuddi shunga o'hshab mahsulot tannarxi yoki bahosi kabi iqtisodiy ko'rsatkichlarni so'mlarda yoki boshqa birliklarda ifodalanishi uning qiymatini o'zgartirmaydi.

Fizik miqdorlar singari sifat ko'rsatkichlarining miqdori ham absolyut va nisbiy miqdorlar orqali ifodalanishi mumkin. Fizik miqdorlarning absolyut qiymati har doim o'lchamga ega bo'ladi, nisbiy miqdorlar esa o'lchamsizdir. Mahsulot

sifatining absolyut ko'rsatkichlari o'lchamga ega bo'lishlari yoki o'lchamsiz bo'lishlari mumkin, nisbiy ko'rsatkichlar esa doim o'lchamsizdir.

Mahsulot sifati qanday degan savolga javob berish uchun bir turdagi mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini ikkinchisi bilan taqqoslanadi. Taqqoslash natijasida qaysi mahsulotning sifati yuqori ekanligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. (1.6.-rasm)

1.6. – rasm. Mahsulot sifati ko'rsatkichlarini aniqlash usullari klassifikatsiyasi

O'lchash usuli texnik o'lchov asboblari yordamida olingan ma'lumotlarga asoslangan. o'lchash usuli yordamida mahsulotning og'irligi, bo'yi, eni, razmeri kabi parametrlarini aniqlash mumkin.

Hisoblash usuli nazariy yoki empirik bog'lanishlar yordamida olingan ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan. Bu usuldan loyiha bosqichida mahsulotlarning og'irligini, unumdorligini, quvvati, chidamliligi kabi ko'rsatkichlarni aniqlashda qo'llaniladi.

Organoleptik usul – sezgi organlari: ko'rish, eshitish, sezish organlari orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan. Organoleptik usuldan qandolatchilik mahsulotlari, tamaki mahsulotlarining sifatini baholashda, gazlamaga berilgan ranglarning tiniqligini, gullarning shaklini, poyafzal mahsulotlari, tikuvchilik mahsulotlarining tashqi ko'rinishi, ko'zga tashlanuvchanligini baholashda qo'llaniladi.

Qayd etish usuli ma'lum voqeliklar, predmetlar yoki xarajatlarning, masalan, sinov paytida sinovdan o'tolmagan mahsulotlar sonini hisoblash yo'li bilan olingan

ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan. Ushbu usulda unifikatsiyalash ko'rsatkichi, huquqiy patent ko'rsatkichi kabilar aniqlanadi. Ma'lumot manbalariga qarab sifat ko'rsatkichlari an'anaviy, ekspert va ijtimoiy usullarga bo'linadi.

An'anaviy usul – muassalar va korxonalarining maxsus eksperimental va hisoblar bo'li

mlaridagi mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladi (ularga ixtisoslashgan laboratoriyalar, poligonlar, sinov stendlari va boshqalar kiradi).

Ekspert usulida mahsulot sifat ko'rsatkichlarini baholash mutaxassis ekspertlar guruhi, ya'ni dizaynerlar, degustatorlar, tovarshunoslar va shu kabilar tomonidan amalga oshiriladi. Ekspert usuli yordamida boshqa usullarda aniqlab bo'lmaydigan ba'zi sifat ko'rsatkichlarini baholash mumkin. Bu usul ba'zi ergonometrik va estetik ko'rsatkichlarini baholashda qo'llaniladi.

Ijtimoiy usuli mahsulotning haqiqatdagi yoki potensial iste'molchilariga tayanadi. Iste'molchilarning fikri to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, so'roq qilish yoki maxsus so'roq anketalari orqali, ko'rgazmalar, konferensiyalar va boshqalar orqali amalga oshiriladi. Bitta turdagi mahsulotning sifati darajasini baholash differensial, kompleks va aralash usullar orqali amalga oshiriladi. Mahsulot sifati darajasini baholashning **differensial usuli** baholanayotgan mahsulot turining sifat ko'rsatkichlarini tegishli bazis ko'rsatkichlari bilan taqqoslash orqali, ya'ni baholanayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichi R_1 taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namuna ko'rsatkichlari R_1 baza bilan taqqoslanadi.

har bir ko'rsatkich uchun baholanayotgan mahsulotning nisbiy sifat ko'rsatkichlari quyidagi formulalar orqali aniqlanadi:

$$Q_i = P_i / P_{ibaz} \quad (1.1)$$

$$Q_i = P_{ibaz} / P_i \quad (1.2)$$

Bu erda R_i – baholanayotgan mahsulot i-sifat ko'rsatkichining miqdoriy qiymati;

R_{ibaz} - taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namunaning i-sifat ko'rsatkichining miqdoriy qiymati.

(1.1.) formula sifat ko'rsatkichining absolyut jihatdan ortishi mahsulot sifatining yomonlashuviga olib keladigan holatlarda qo'llaniladi.

Ba'zan mahsulot sifati darajasini baholashda mushkul holatlar ham uchraydi. Bunday xolatlarda barcha ko'rsatkichlarni ahamiyatlilik darajasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish maqsadga muvofiqdir. Birinchi guruhga mahsulotning muhim xossa-xususiyatlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni, ikkinchi guruhga esa ikkinchi darajali ko'rsatkichlarni kiritiladi. Agar birinchi guruhga qiymati birdan katta yoki birga teng bo'lgan barcha nisbiy ko'rsatkichlarni kiritib, ikkinchi guruhga esa asosiy qismi birdan kichik bo'lmagan ko'rsatkichlarni kiritilsa, taqqosalanayotgan mahsulotning sifat darajasi namunaning sifat ko'rsatkichlaridan past emasligini ko'rishimiz mumkin. Aks holda mahsulotning sifati darajasini boshqa usulda, masalan, kompleks usulida aniqlash mumkin.

Sifat darajasini baholashning *kompleks usuli* sifatning kompleks (umumlashgan) ko'rsatkichlaridan foydalanishga asoslangan. Bu usuldan mahsulot sifati darajasini faqat bitta son bilan ifodalash maqsadga muvofiq bo'lgan holatlarda foydalaniladi. Kompleks usuliga ko'ra sifat darajasi baholanayotgan mahsulotning umumlashgan sifat ko'rsatkichini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan namunaning umumlashgan sifat ko'rsatkichi bilan taqqoslash orqali aniqlanadi.

$$Q = \frac{Q_1}{Q_{,fp}} \quad (1.3)$$

Kompleks baholashning mukammalligi umumlashgan sifat ko'rsatkichini obyektiv topishdadir.

Baholanayotgan mahsulotning umumlashgan sifat ko'rsatkichlari bilan e'tiborga olinayotgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni tavsiflash imkoniyati bo'lgan barcha holatlarda quyidagi funksional bog'liqlikdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

$$Q = f(n * P_i) \gamma_1 \quad (1.4.)$$

Barcha bo'lishi mumkin bo'lgan usullar, shu jumladan ekspert usulida ham ushbu bog'liqlikning ko'rinishi turlicha bo'lishi mumkin. Odatda, bunday hollarda

umumlashgan ko'rsatkich qilib mahsulotning xususiyatlarini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri qabul qilinadi.

Mahsulot sifati darajasini baholashning differensial va kompleks usullari har doim ham qo'yilgan masalalarni echishga imkon beravermaydi. Sifat ko'rsatkichlarining keng nomenklaturasiga ega bo'lgan murakkab mahsulotni baholashda, differensial usul yordamida aniq xulosa chiqarib bo'lmaydi, faqatgina kompleks usulni qo'llash esa baholanayotgan mahsulotning barcha asosiy xossa-xususiyatlarini obyektiv baholashga imkon bermaydi. Bunday holatlarda mahsulotning sifatini baholash uchun mahsulot sifatining birlik va kompleks ko'rsatkichlaridan differensial va kompleks baholash usulini qo'shib, birgalikda foydalaniladi. Baholashning bunday usuli aralash usul deyiladi.

Aralash usulda mahsulot sifatini baholash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1. Sifatning birlik ko'rsatkichlarini bir qator guruhlarga birlashtiriladi. Guruhlar bo'yicha sifatning kompleks ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Mahsulot sifatini baholashda quyidagi tushunchalarni bir-biridan farqlash muhim ahamiyatga ega.

Mahsulotning sifati ko'rsatkichi deb uning sifatini belgilovchi bir yoki bir necha xossa-xususiyatlarning miqdoriy tavsifiga aytiladi.

Mahsulotning belgisi – uning barcha xususiyat va holatlarining sifat va miqdoriy tavsifidir.

Mahsulotning parametri – uning belgisi bo'lib, barcha miqdoriy xususiyat va xolatlarni ifodalaydi.

Mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichi deb, uning biror xossa yoki xususiyatini ifodalovchi ko'rsatkichga aytiladi. Mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichiga misol qilib, gazlamalarning havo o'tkazuvchanligi, cho'ziluvchanligi, chidamliligi kabi xususiyatlarini keltirishimiz mumkin.

Mahsulot sifatining kompleks ko'rsatkichi deb, uning bir necha xossa xususiyatlarini ifodalovchi ko'rsatkichlarga aytiladi. Mahsulot sifatining kompleks

ko'rsatkichiga tortilgan o'rtacha qiymat ko'rinishida aniqlangan ko'rsatkichni misol qilib keltirishimiz mumkin:

$$K_o = \sum_{i=1}^n K_i Z_i \quad \text{bu erda}$$

Ki- mahsulotning i xususiyatining ko'rsatkichi.

Zi- Ki ko'rsatkichning ulushini ifodalovchi koeffitsient.

2. Guruhlar bo'yicha aniqlangan kompleks ko'rsatkichlar hamda alohida ajratib ko'rsatilgan, muhim ahamiyatga ega bo'lgan birlik ko'rsatkichlar taqqoslash asosi qilib qabul qilingan ko'rsatkichlar bilan taqqoslanadi.

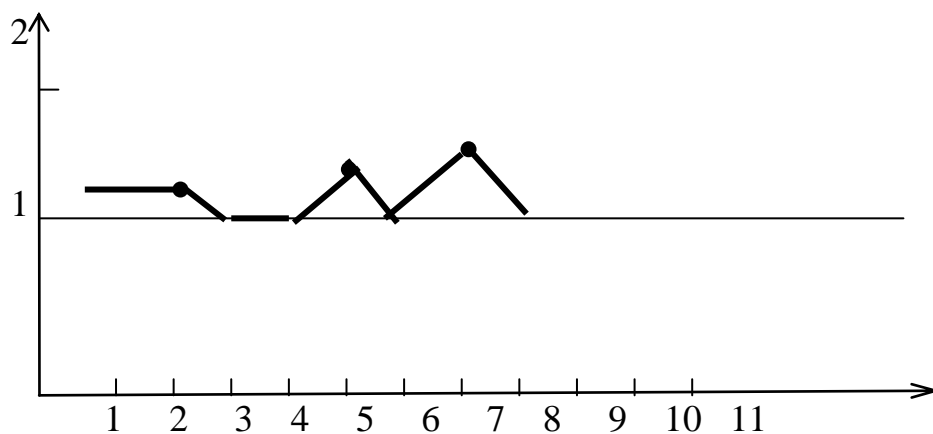
Odatda, o'lchash yo'li bilan mahsulot sifatining birlik ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Huquqiy-patent va iqtisodiy ko'rsatkichlar, mahsulotning bir tekisdaligi ko'rsatkichi, standartlash va unifikatsiyalash hisoblash orqali amalga oshiriladi. hisoblash yo'li bilan, yuqorida aytib o'tganimizdek, sifatning kompleks ko'rsatkichlarini aniqlash mumkin.

Sifat ko'rsatkichlarini taqqoslashni intervallar shkalasi yoki nisbatlar shkalasi orqali ham ifodalash mumkin. Sifat ko'rsatkichlarini taqqoslashda ko'rsatkichlar dinamikasining tavsifi ham e'tiborga olinadi. Masalan, sifat ko'rsatkichlarini nisbatlar shkalasi bo'yicha taqqoslaganda ularning dinamikasining tavsifi ham e'tiborga olinadi. Masalan, sifat ko'rsatkichlarini nisbatlar shkalasi bo'yicha taqqoslaganda ularning dinamikasining tavsifi quyidagicha hisobga olinadi: sifat ko'rsatkichlari nisbatining miqdoriy qiymati sifat ko'rsatkichlari boshlang'ich ko'rsatkichga nisbatan ortsa, birdan katta, kamaysa birdan kichik bo'ladigan qilib tuziladi. (1.1., 1.2., 1.3.-formulalar) 1.7.-rasmda mahsulotning sifati darajasini baholashning sxemasi keltirilgan.

$$\frac{P_i}{P_{i0a3}} \quad \text{ëku} \quad \frac{P_{i0a3}}{P_i}$$

Texnikaviy daraja – mahsulotni texnikaviy takomillashtirishning nisbiy tavsifi bo'lib, mana shu mahsulot turini takomillashtirishda fan-texnika yutuqlarini tavsiflovchi, mahsulot sifatini belgilovchi eng asosiy xossa-xususiyatlarining yig'indisiga aytiladi.

1.7. rasm. Sifat ko‘rsatkichlarini nisbatlar shkalasi bo‘yicha taqqoslash

Texnikaviy darajani baholash - mahsulotning jahon, regional, milliy yoki tarmoq darajasiga javob berishini o‘rnatishdan iborat. Bu vazifa mahsulotning texnikaviy darajasi ko‘rsatkichini bazis namuna ko‘rsatkichi bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi.

Taqqoslash asosi qilib qabul qilingan bazis namuna – bu baholanayotgan mahsulot analoglari guruhidan ajratilgan va fan-texnikaning ilg‘or yutuqlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi mahsulot namunasidir.

Baholash natijasida mahsulotni quyidagi uchta darajadan biriga kiritiladi:

Jahon darajasidan yuqori;

Jahon darajasiga javob beradi;

Jahon darajasiga javob bermaydi.

Baholash natijalari yangi tur mahsulotini ishlab chiqarishda foydalaniladi:

Texnikaviy topshiriqqa (TT) kiruvchi shartlarni asoslab berishda;

Normativ xujjatlarga (Nh) kiruvchi shartlarni asoslab berishda;

Mahsulotni ishlab chiqarishga qo‘yish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilishda;

Mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlash yoki almashtirishning maqsadga muvofiqligini asoslab berishda;

Mahsulotni eksporti yoki importi bo‘yicha muloxazalarning shakllanishida.

Mahsulotning texnikaviy darajasini baholash bosqichlari o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

A. Baholash uchun zarur bo‘lgan ko‘rsatkichlar nomenklaturasini aniqlash:

Ko'rsatkichlar nomenklaturasi bir turdagi mahsulot namunalarini, ya'ni bir xil nomdagi va bir xil maqsadda foydalaniladigan mahsulot namunalarini taqqoslashni ta'minlashi zarur. Boshqacha aytganda, ko'rsatkichlar nomenklaturasini ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda baholash maqsadlaridan kelib chiqib o'rnatiladi.

Ko'rsatkichlar nomenklaturasi klassifikatsion va baholash ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Klassifikatsion ko'rsatkichlar ushbu tur mahsulotining ishlatilish maqsadlari va qo'llanish sohasini tavsiflaydi. Bu ko'rsatkichlarning miqdoriga qarab jahon bozoridagi namunalar baholanayotgan mahsulot analoglari guruhiga kiritiladi. Baholanayotgan va bazis namunalarining keyingi taqqoslashlarda ulardan foydalanilmaydi, chunki ular mahsulot sifatini tavsiflamaydilar. Bularga mahsulotning ishlatilish maqsadlarini yoki qo'shimcha moslamalarning, parametrlarning va boshqalarning mavjudligini aniqlovchi sifat ko'rsatkichlari kiradi.

Baholovchi ko'rsatkichlar baholanayotgan namunani bazis namuna bilan bevosita taqqoslash uchun va iste'mol xususiyatlarini, ishonchlilik, havfsizlik, ekologik hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholash uchun qo'llaniladi.

B. Analoglar guruhining shakllanishi va ko'rsatkichlarining ahamiyati:

Analoglar guruhiga kiritilganlarning hammasi va baholanayotgan mahsulot ishlatilish maqsadlari va qo'llanish sohasiga ko'ra mos bo'lishi, ya'ni bir xil guruhlovchi ko'rsatkichlarga ega bo'lishi kerak.

Guruhlarga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarishga joriy etilayotgan mahsulotni baholashda – baholanayotgan mahsulotni ishlab chiqarish davrida jahon bozoriga kelib tushishi kutilayotgan ilg'or hamda eksperimental namunalar;
- ishlab chiqarilayotgan mahsulotni baholashda – ko'rsatkichlarining qiymati ularning hujjatlari yoki sinov natijalari asosida o'rnatilgan, jahon bozorida sotilayotgan namunalar.

V. Analoglar guruhidan bazis namunalarni ajratish: Bazis namuna sifatida baholanayotgan ko'rsatkichlar qiymati bo'yicha barcha analoglarni ketma-ket jufti bilan taqqoslash usuli bilan analoglar guruhidan bazis namuna sifatida eng yaxshilari ajratib olinadi.

Bazis namunalarni analoglarni jufti bilan taqqoslash usulida ajratish quyidagi amalga oshiriladi:

- agar analog jami baholovchi ko'rsatkichlar bo'yicha boshqa analoglardan qolishmasa, ya'ni birorta ham ko'rsatkich bo'yicha boshqa analogdan qolishmay, boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha ustun bo'lmasa, u namuna sifatida tan olinmaydi va keyingi taqqoslash ishlarida ishtirok etmaydi;

- agar birinchi analog ba'zi ko'rsatkichlari bo'yicha ustun bo'lsa, boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha esa ikkinchi analog ustun bo'lsa, bunda analoglarning ba'zi ko'rsatkichlarining qiymati bir-biriga mos kelsa, ikkala analog ham boshqa analoglar bilan keyingi taqqoslash ishlarini bajarish uchun qoldiriladi.

Analoglarni jufti bilan taqqoslash natijasida har bir baholovchi ko'rsatkichlar to'plamida qolganlardan ustun bo'lgan analoglarga qoladi. Bu analogalar bazis namunalari hisoblanadi.

G. Baholanayotgan namunani bazis namuna bilan taqqoslash – bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda mahsulotni va uning ko'rsatkichlari qiymatlarini xalqaro standart ko'rsatkichlariga havfsizlik ko'rsatkichi, ekologiya ko'rsatkichi va boshqa ko'rsatkichlarni ham inobatga olgan xolda mos kelishi tekshiriladi. Ushbu shartlardan birortasiga javob bermaydigan mahsulot jahon bozori darajasiga javob bera olmaydi. Yuqoridagi shartlar bajarilsa, ikkinchi bosqichga o'tiladi.

Ikkinchi bosqichda baholanayotgan mahsulotni har bir bazis namuna bilan baholash ko'rsatkichlarining qiymati bo'yicha jufti bilan taqqoslash usuliga ko'ra solishtiriladi. Bunda taqqoslash quyidagi natijalardan biriga olib kelishi mumkin:

- baholanayotgan mahsulot ko'rsatkichlarining juda bo'lmasa bittasi bo'yicha bazis namunaga javob bermasa bunday mahsulot bazis namunadan past hisoblanadi;
- baholanayotgan mahsulot ko'rsatkichlarining juda bo'lmasa bittasi bo'yicha bazis namunadan ustun bo'lsa va qolgan ko'rsatkichlar bo'yicha bazis namunadan qolishmasa, bunday mahsulot bazis namunadan ustun bo'ladi;
- baholanayotgan mahsulot barcha ko'rsatkichlari bo'yicha bazis namunaga mos kelsa, u bazis namunaga teng qiymatli hisoblanadi.

Agar baholanayotgan mahsulot ba'zi ko'rsatkichlar bo'yicha bazis namunadan ustun bo'lsa, boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha esa bazis namunaga javob bermasa, taqqoslash natijasi aniqmas hisoblanadi.

Mahsulotning texnikaviy darajasini baholashning ushbu bosqichlarini amalga oshirish yakuniga ko'ra mahsulot yuqoridagi 3 ta guruhdan qaysi biriga kiritish mumkinligi to'g'risida xulosa chiqariladi.

Baholanayotgan mahsulotning analoglari bo'lmagan hollarda, agar mahsulot avtorlik guvohnomalari yoki patentlari bilan himoyalangan yangi texnik echimlar bilan tavsiflansa, u jahon darajasiga javob beradigan hisoblanadi.

Ishning yakunida qo'yilgan maqsadlar va olingan natijalarga bog'liq xolda mahsulot ishlab chiqarishga qo'yish, ishlab chiqarish va takomillashtirish to'g'risida qaror qabul qilish uchun taklif va mulohazalar tayyorlanadi.

Nazorat savollari:

- 1.Mahsulotning sifat ko'rsatkichlari deganda nimani tushunasiz?
- 2.Mahsulot sifatining ijtimoiy ko'rsatkichlariga nimalar kiradi?
- 3.Mahsulot sifatining funksional ko'rsatkichlari?
- 4.Mahsulot sifatining ishonchlilik ko'rsatkichlari?
- 5.Mahsulot sifatining estetik va ergonometrik kursatkichlari?
6. Mahsulot sifatini baholash usullariga nimalar kiradi?
- 7.Mahsulot sifatini baholashning ekspert usuli?
- 8.Mahsulot sifatining birlik va kompleks ko'rsatkichlari?
9. Mahsulotning texnikaviy darajasi deganda nimani tushunasiz?
- 10.Mahsulotning texnikaviy darajasi asosiy bosqichlari bo'yicha qanday nazorat qilinadi?

1.3. Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanish bosqichlari

Sifatni boshqarish taraqqiyotini muhokama etish uchun A.V. Glichev va V. E. SHvets yondoshuvlari asosida tuzilgan quyidagi davriy bo‘linishlarga asoslanish mumkin:

1. Sifat bo‘yicha jarayonlarni tashkil qilishning individual shakli.

2. Sifat bo‘yicha jarayonlarni tashkil qilishning sex shakli.

3. Sifat bo‘yicha jarayonlarni tashkil qilishning sanoat (industrial) shakli:

a) Sifat nazorati, Teylor tizimi – (XIX a. oxiri – XX asrning 20 yy.);

b) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish – (XX asrning 20–50 yy.);

v) Sifat boshqaruvi – (XX asrning 50–80 yy.).

4. Postindustrial davr, Sifatni yalpi boshqarish (TQM) – (XX asrning 80 yillaridan – hozirgi kunga qadar). Jahonda sifatni boshqarish taraqqiyotining tarixan ilk bosqichi – *sifat bo‘yicha ishlarni individual ravishda tashkil qilish shakli* bilan bog‘liq bo‘lgan davriga to‘g‘ri kelgan. Bu shakl manufakturaga qadar hunarmandchilik ishlab chiqarishi uchun xos bo‘lgan. Bunday shaklning mazmuni shundaki, bir ishchi mahsulotni yaratish, tayyorlash va sotish borasidagi masalalarni mustaqil o‘zi hal qilib, sifati uchun ham barcha javobgarlikni o‘z zimmasiga olgan (boshqalar esa bu javobgarlikka tortilmagan).

Sexlarda, keyinchalik esa, manufakturalarda ishlab chiqarishga o‘tilganda, sifat bo‘yicha faoliyatni tashkil qilishning shunga mos bo‘lgan – sex shaklining ajralib chiqqani haqida gapirish mumkin. Aynan shu shakl uchun, vazifalarning taqsimlanishi va sifat uchun javobgarlik xosdir. Bunda nazorat va tekshiruv vazifasi ustaga yuklangan bo‘lib, u umumiy javobgarlikni o‘z zimmasiga olgan, ishchi esa o‘ziga yuklangan ishning sifati uchun javob bergan.

Ommalashgan sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi, miqyosini o‘sishi, yiriklashishi va ixtisoslashuvini yanada chuqurlashuvidan so‘ng, sifat bo‘yicha faoliyatni tashkil qilish shakli butunlay yangi *industrial* davrga qadam qo‘yadi. Sifatni boshqarishning ilmiy uslublari va tamoyillarining yaratilishini asosan shu davr bilan bog‘laydilar. Bu davrga, yuqorida aytilganidek, uch konsepsiya nuqtai nazaridan qaraladi:

1) Sifat nazorati, Teylor tizimi;

2) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish, SCQ;

3) Sifatni umumiy nazorat qilish, TQS.

Sifatni umumiy boshqarish konsepsiyasi (TQM) – yuqorida ko‘rsatilgan uch konsepsiyaning taraqqiy etgan hosilasi hamda jamiyatning postindustrial rivojlanish davriga o‘tishi natijasidir. (1.2-jadval). Bu konsepsiyalar to‘g‘risida keyingi paragrafda alohida to‘xtalib o‘tamiz. Sifat menejmenti ildizlari ilmiy boshqaruv maktabi – “Scientific Management”da 1885-1920 yillarda shakllana boshlagan. F.U.Teylor tomonidan ishlab chiqilgan sifat boshqaruvining ilk usullari, mahsulot ishlab chiqarilganidan keyingi nazorati bilan bog‘liq bo‘lgan. Teylor tizimida, shablon va kalibr kabi o‘lchov asboblari qo‘llanilgan edi. Teylor tizimi muvaffaqiyatli ishlashini ta‘minlash maqsadida, ilk marta, sifat bo‘yicha nazoratchi lavozimini joriy etish zaruriyati asoslab berilgan, mahsulot sifatiga ta‘sir etishning shakl va usullari, yaroqsiz mahsulot chiqaruvchilar uchun jarima solish tizimi ishlab chiqilgan edi.

1.2-jadval

Sifatni boshqarish taraqqiyotini bosqichlari va turli yondoshuvlari

Sifat menejmenti-ningtarixiy bosqichlari	Mualliflar/ Tashkilotlar	Konsepsiyalar/ Voqealar	Yillar
Teylor tizimi	F. Teylor	Menejmentning ilmiy asoslari	1905
Sifatni boshqarishning statistik usullari	V. SHuxart	Sifat nazoratining statistik usullari (SQC)	1924
	G. Dodj, G. Roming	Sifatni saralab nazorat qilish jadvallari	1920
	E. Deming	Yaponiyadagi ma‘ruzalar	1950
	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	E. Deming nomidagi sifat sohasidagi Yaponiya mukofoti	1951
	J. Juran	Yaponiyadagi ma‘ruzalar	1954
	J. Juran	Sifatning qiymati (COQ)	1951
YAlpi sifatni boshqarish	A. Feygenbaum	Sifatni umumiy boshqarish	1956
		Sifat to‘garaklari	1962
	F. Krosbi	Defektlarsiz ishlash	1965
	Sobiq Ittifoq	BIP	1955
	Sobiq Ittifoq	KANARSPI	1958

	K. Isakava	Butun kompaniya miqyosida sifatni boshqarish (CWQC)	1960
	Sovet Ittifoqi	NORM	1964
	Sovet Ittifoqi	SBT	1967
	Sovet Ittifoqi	KSUKP	1975
	G. Taguti	Taguti usullari	80 yy.
Sifatni universal boshqarish tamoyillari (UQM)–90 yy	Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO)	9000 seriyali ISO standartlarining birinchi tahriri	1987
	Amerika standartlar va texnologiyalar instituti (NIST)	M. Boldrij nomidagi sifat sohasida milliy mukofot (AQSH)	1987
	Evropa sifat boshqaruvi jamgʻarmasi (EFQM)	Sifat sohasidagi Evropa mukofoti (EQA)	1992
	ISO	14000 seriyali ISO standartlari	1996
	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	TQM deklaratsiyasi	1997
	ISO	ISO 9000ning uchinchi tahriri	2000

Mazkur yondoshuvning mohiyati shundaki, bunda asosiy eʼtibor, yaroqsiz mahsulotlar isteʼmolchiga etib bormasligiga qaratilgan. Sifat boʻyicha olib borilgan ishlarning mazkur davrida, mutaxassislar sifat muammosiga injener-texnik muammosi sifatida qarashgan. Mahsulotning sifati u ishlab chiqarilganidan soʻng nazorat qilingan. Bu konsepsiya oqibatida, sifat yaxshilangan sari xarajatlar ham orta borgan, yaʼni, ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda mahsulotlar sifatini yaxshilash maqsadlari bir-biriga mutanosib boʻlmagan.

Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish. XX asrning 20-yillarida sifat nazoratining statistik usullari - “Statistical Quality Control” (SQC)ning vujudga kelishi va kelgusi rivojlanishi, sifat menejmenti taraqqiyotida muhim davr boʻldi. 1924 yilda Amerikaning “Bell Telephone Laboratories” kompaniyasining xodimi V. Shuxart mahsulotlar sifatini kuzatib borishning nazorat kartalarini ishlab

chiqadi. Taxminan shu davrda G.F.Dodj va G.G.Roming ilk marta sifatni saralab nazorat qilish jadvallari yaratishdi. SHu ishlarning barchasi birgalikda, sifat boshqaruvining statistik usullari vujudga kelishi uchun turtki berdi va bu usullar keyinchalik E.Deming sharofati bilan Yaponiyada keng tarqaldi hamda shu mamlakatdagi iqtisodiy inqilobga katta ta'sir ko'rsatdi.

Bu usul yaroqsiz mahsulotlarni iste'molchiga jo'natish oldidan aniqlash va konveyerdan olib tashlashga emas, balki texnologik jarayon vaqtidayoq unga e'tibor qaratish imkoniyatini berdi. Asosiy e'tibor ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlashga va ularning variatsiyalarini kamaytirishga qaratildi. Ya'ni, nuqsonlar sababini aniqlash va jarayonlarni boshqarish asosida ularni bartaraf etish asosiy vazifaga aylandi. SHunga qaramay, yaroqsiz mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlash sifatni ta'minlashning muhim usullaridan biri bo'lib qolavergan. Ushbu yondoshuvdan foydalanish davomida shu narsa anglab borildiki, har bir ishlab chiqarish jarayoni yaroqli mahsulotlar chiqishining ma'lum chegarasiga ega va bu chegarani jarayon emas, balki butun bir tizim, tashkil etilganligini aniqlandi. Aynan shu chegaraga etganda, avvalgi davrdagi o'sha ziddiyat keskinlik bilan yana paydo bo'laveradi, ya'ni, – ishlab chiqarish unumdorligini oshirish hamda mahsulotlar sifatini yaxshilash maqsadlari bir-biriga qarama qarshi turib qoladi.

Sifatni boshqarish (Quality Control). 50 - yillarga kelib, sifatga erishish – nafaqat sifat bo'yicha nazoratchi yoki muhandisning, balki har bir korxonada xodimining muhim vazifasi ekanligi ayon bo'ldi. Sifat konsepsiyasi endi nafaqat, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga, balki butun tizimni yaxshilashga, kompaniyalar rahbariyatining sifat muammolarida bevosita qatnashuviga, kompaniyaning barcha xodimlarini sifatni ta'minlashning asosiy usullariga o'rgatishga qaratiladi. Bu davr birinchi navbatda amerikalik mutaxassislar Deming va Juranning sifat sohasidagi faoliyati bilan bog'liqdir. Sifat nazoratining statistika usullarini tatbiq etishdan tashqari, bu olimlar qo'shgan salmoqli hissa shundan iborat ediki, ular ideal mahsulot o'lchamlariga ta'sir qiladigan, o'sha davrgacha ma'lum bo'lmagan va o'rganilmagan turli omillarning mavjudligini ixtiro qilishgan. SHu bilan birga, ular mazkur omillarni tahlil qilib, ishlab chiqarishning butun majmuini

optimallashtirish maqsadida, ishlab chiqarish jarayonining ma'lum qismlarida kamchiliklarni bartaraf etish amallarini aniqlashgan.

Bu esa sifat to'g'risidagi yangi fan nazariyotchilari va amaliyotchilari uchun kelgusi tadqiqotlarni davom ettirish imkonini bergan. Aynan Deming va Juran birinchi bo'lib sifatni ta'minlashning tashkiliy masalalariga e'tibor qaratdilar, sifat muammolari echimida rahbariyatning roliga alohida urg'u berdilar. SHunday qilib, XX asrning 50-60 yillarida sifat ishlab chiqarish sohasidan sekin-asta umumiy menejment sohasiga o'ta boshlagan; bunda e'tibor yaroqsiz mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlashdan xatolarning oldini olishga ko'chdi.

Sifat masalalari rivojlanishidagi ushbu davrning muhim voqeasi - 1956 yilda *Sifatni yalpi nazorat qilish*– “*Total Quality Control*” (TQC) konsepsiyasining vujudga kelishi bo'ldi. Mazkur konsepsiya kelgusida sifatni boshqarishga tizimli yondoshuvni boshlab berdi. Uning muallifi – sifat bo'yicha mashhur amerikalik mutaxassislardan biri bo'lgan A.Feygenbaum hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, mahsulot hayotiy siklining barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan to'liq ishlab chiqarish jarayoni sifatni belgilaydi. A.Feygenbaum taklif etgan sifatni boshqarish tizimi korxonaning ichki boshqaruviga sezilarli o'zgartirishlar kiritdi. Xususan, tashkiliy tuzilmalar o'zgardi: ilmiy, loyihalash-konstruktorlik, ishlab chiqarish, ta'minot va sotuv bo'linmalari tasarrufida sifatni boshqaruvchi markaziy bo'limlar va tegishli yacheykalar tashkil qilindi. Sifatni boshqarish ishlarining maqomi yuksaldi, unga sifat bo'yicha vitse-prezident rahbarlik qila boshladi.

TQC konsepsiyasi Yaponiyada ham faol rivojlanib, bunda asosiy ahamiyat statistika usullari qo'llanishiga va xususan, xodimlarni ish jarayoniga “sifat to'garaklari” orqali jalb etishga qaratildi. K.Isikava bu konsepsiyaning faol tarafdori va targ'ibotchilaridan biri edi. Isikava sifat to'garaklari falsafasi ustida izchil ish olib borib, uni tashkilotning barcha xizmatchilari va rahbariyatiga tanishtirdi. SHuningdek, olim birinchi bo'lib E.Demingning sifat falsafasini va A.Feygenbaumning TQC modelini o'zi kashf etgan butun tashkilot doirasida sifatni nazorat qilish tizimiga (Company-Wide Quality Control, CWQC) tatbiq etdi. CWQCning umumiy g'oyasi sifatni boshqarish falsafasining yangi shaklini

o'zlashtirgan edi. Bu g'oya keyinchalik TQM konsepsiyasiga aylanadi. Kaora Isikavadan tashqari, jahonda sifatni boshqarish nazariyasi va amaliyotiga salmoqli hissa qo'shgan yapon maktabi namoyandalariga Geniti Taguti va Sigeo Singni ham kiritish mumkin.

Yaponiyada sifatni boshqarish usullarining keng joriy etilishi natijasida, XX asrning 60-80 yillari jahon bozorlarida yapon mahsulotlari hukmronligi davriga aylanishiga olib keldi. Evropa mamlakatlarini YApon mahsulotlari egallashi, sifatni ta'minlash tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq faoliyatni kuchaytirib yubordi. Bu tizimlar nafaqat maxsus sifat xizmatlari, balki korxonaning butun rahbariyati sifat uchun birgalikda ishlashi, mas'uliyat va vakolatni o'z zimmasiga olishi zarurligini taqozo etdi. Bu tizimlarni uchinchi taraf hujjatlab, sertifikatlashni boshladi. 70-yillarda yirik sanoat kompaniyalari o'z ta'minotchi korxonalarida mahsulot sifatini nazorat qilish tizimi qo'llanishini talab qilishgan. Biroq, har bir mijoz sifat nazorati tizimiga o'zicha yondoshgani sababli, umume'tirof etilgan standartlarni ishlab chiqishga zarurat tug'ilgan. Buyuk Britaniyada 1979 yilda paydo bo'lgan BS 5750 shunday standart bo'lib hisoblanadi. Aynan shu standart keyinchalik ISO 9000 seriyali standartlarni yaratish uchun asos bo'ldi.

SMT va ISO 9000 seriya standartlari rivojlanishiga katta hissa qo'shgan "g'arb maktabi"ning vakili, amerikalik mutaxassis F.B.Krosbi o'zidan oldingi hamkasblaridan farqli o'laroq, sifatni kompleks usulda takomillashtirish muammosini echish taklifi bilan chiqdi. U sifat tizimini joriy etishning 14 ta qoidasini kashf etgan. ISO 9000 standartlarida bunday yondoshuv (unifikatsiyalash va standartlashtirish) 8 yil o'tgandan keyingina – 1987 yilda qo'llanilgan.

Shunday qilib, bu davrda sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish unumdorligining o'sishi o'rtasidagi avvalgi ziddiyat hal etildi. Chunki boshqaruvning yangicha g'oyalari qo'llanishi bir vaqtning o'zida sifatni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun imkon berdi. Bunday taraqqiyot ko'p jihatdan J. Juran va A. Feygenbaum tadqiqotlariga bog'liqdir, chunki ular sifat xarajatlarini ("cost of quality") asoslash va umuman sifatning iqtisodiy samaradorligini aniqlashga salmoqli hissa qo'shishgan.

Total Quality Management (TQM) konsepsiyasi. XX asrning 70-80 yillarida jahon mahsulot va xizmatlar bozorining rivojlanishi, unda raqobatning keskinlashuvi va proteksionizm siyosatini olib borilishi, sifatni boshqarishning yangi davriga o'tishini taqozo etdi. Chunki, iste'molchini raqobatchilar mahsulotidan ko'ra kamroq qondirgan mahsulot raqobatga dosh berolmay qolgan edi.

Ta'kidlash lozimki, TQM konsepsiyasi bir vaqtning o'zida shakllanmagan; u sifatni boshqarish taraqqiyotining butun zamonaviy bosqichi davomida shakllanib kelgan. Masalan, sifatni statistik usullar vositasida boshqarish bo'yicha V.Shuxart va E.Deming ta'riflashgan ko'pgina g'oyalar TQMning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. "Malaya ensiklopediya kachestva" muallifi N. Inyasning fikricha, TQMning birinchi ma'lum bo'lgan modeli (garchi, bu model ilgari bunday atalmagan va nazarda tutilmagan bo'lsa-da) 1951 yilda Deming Mukofotini ta'xis qilish mezonlariga kiritilgan edi. SHunga qaramay, odatda XX asrning 80-yillarini TQM konsepsiyasining shakllanishi davri deb hisoblashadi. Masalan, aynan 1983 yilda A. Feygenbaumning "Sifatni umumiy nazorat qilish" (Total Quality Control, McGrawHill, 1983) kitobining 40-nashri chop etilgan edi. Feygenbaum kitobda TQM (Total Quality Management) "Sifatni yalpi boshqarish" konsepsiyasiga birinchilardan bo'lib ta'rif bergan. Birinchi bo'lib sifat muammolarining ko'p qamrovligiga e'tiborni qaratgan "g'arb maktabi" namoyandalari (Filipp Krosbi, Tom Peters, Klaus Meler) TQM konsepsiyasi shakllanishiga katta hissa qo'shganlar.

Biroq TQMning shakllanish jarayoni shu kungacha ham tugallanmagan. Bu haqda ko'pgina nashrlar ham dalolat bermoqda. Jumladan, Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqining (JUSE) sifat bo'yicha tadqiqotchilar guruhi 1997 yilda ishlab chiqqan TQM Deklaratsiyasi shular jumlasiga kiradi.

Hozirgi kungacha TQM konsepsiyasining umum qabul qilingan yagona ta'rifi mavjud emas. ISO 8402 xalqaro standartida TQM tashkilotni boshqarishda sifatga qaratilgan, uning barcha a'zolari ishtirokiga asoslangan, iste'molchining ehtiyojini qondirish orqali va tashkilot, shu bilan birga jamiyatning barcha a'zolari foydasini ko'zlab, uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilgan yondoshuv, deb izohlangan.

Panov A.N. tadqiqotida sifatni yalpi boshqarish - faoliyatning barcha yoʻnalishlarini qamrab oluvchi boshqaruv tamoyilidir, yaʼni, bunda doimo takomillashib borish maqsadida, barcha xodimlar salohiyatidan imkon qadar koʻproq foydalanish evaziga isteʼmolchi va jamiyatning ehtiyoj va talablari, shuningdek, tashkilotning maqsad va vazifalari eng samarali tarzda qondiriladi, deb taʼriflanadi.

Sifat sohasidagi boshqaruvning yangi konsepsiyasida rahbarlik uslubiga, xodimlar malakasiga, ularning xatti-harakatlari motivatsiyasiga va yangiliklarga boʻlgan munosabatiga ulkan ahamiyat beriladi. Korxonaning jamiyatdagi ijtimoiy rolining oʻsib borishi, tashkilotchilik madaniyati, yaʼni qadriyatlar tizimi, axloq meʼyorlari, moʻljal va maqsadlar ahamiyatini yanada oshiradi. Xodimlar mehnati yanada ijodiy, yanada masʼuliyatli boʻlib qoldi. Inson resurslaridan oqilona, toʻliq foydalanish va ularning ehtiyojlarini koʻproq hisobga olish orqali, TQM konsepsiyasi tashkilotlar ichida oʻz-oʻzini rivojlantirish va malakasini oshirish uchun asos yaratdi.

A.V.Glichevning fikricha, TQMning asl mohiyati - korxonada faoliyatining barcha qirralarini, binobarin, barcha xodimlarni sifatni yaxshilash gʻoyasi bilan qamrab olish vazifasi qoʻyilishidir.

SHunday qilib, yangi konsepsiyaning asosiy eʼtibori tashqi isteʼmolchilarning, yaʼni, ayrim isteʼmolchilar va butun jamiyatning ehtiyojini qondirish va istagini aniqlashga, shuningdek, ichki isteʼmolchilarning, yaʼni tashkilot jamoasi aʼzolarini qondirishga qaratilgan. Yaʼni, sifatning ijtimoiy yoʻnalishi birinchi oʻringa chiqadi.

Bundan tashqari, boshqa manfaatdor taraflar: investorlar, aksiyadorlar, taʼminotchilarga ham katta ahamiyat beriladi.

Bu davrda, 1987 yilda ISO 9000 sifat standartlarining birinchi tahririni chiqishi muhim voqea boʻldi. Bu standartlarda, sifat muammolarini echish uchun, korxonalaridagi barcha faoliyat turlarini bir butun holda rivojlantirish va muvofiqlashtirishga asoslangan tizimli yondoshuvni qoʻllash zarurligiga alohida ahamiyat beriladi. Bu hujjatlar ikkinchi jahon urushidan keyingi sifat rivojlanishida mavjud boʻlgan ikki yoʻnalishning natijasidir. *Bir tomondan*, bu unifikatsiya va standartlashtirishga intilish boʻlsa, *ikkinchi tomondan*, sifatni yalpi va har tomonlama boshqarish tamoyillarini ommalashtirilishidir. ISO 9000 standartlaridan tashqari,

TQM strategiyasining kompaniya va tashkilotlar o'rtasida keng ommalashishiga sifat sohasidagi milliy mukofotlar ham xizmat qildi. 1987 yilda sifat bo'yicha Malkolm Boldrij nomli Amerika mukofoti (Malcolm Baldrige National Quality Award) ta'sis etildi. 1992 yilda esa ilk bor sifat bo'yicha Evropa mukofoti (European Quality Award) topshirildi.

Sifat masalalarining taraqqiyotiga bag'ishlangan adabiyotlarda TQM konsepsiyasi rivojlanishini odatda jamiyatning postindustrial, axborot davriga o'tishi bilan bevosita bog'lama-da, bu ikki tendensiyani o'zaro bog'lash uchun asos bor. Masalan, postindustrial davrning ko'p xususiyatlari TQM konsepsiyasida o'z aksini topdi: inson ehtiyojlarining bir-biridan farqlanishi iste'molchiga e'tibor kuchayishida, ishlab chiqarilayotgan mahsulot xarajatlarining muntazam kamayishida namoyon bo'ldi; xalq xo'jaligining barcha sohalarida TQM konsepsiyasini qo'llashning universalligi asosida, xizmatlar sohasi faol rivojlandi; insonning jamiyatdagi shaxsiy o'rni kuchayishi, uning ijodiy erkinligi xodimlarning tashkilot ishlariga faol jalb qilinishida, mehnat sharoitlarini har bir xizmatchi uchun moslashtirishda ko'rindi; sog'liqni saqlash, fan, maorif kabi sohalarning rivojlanishi TQMning jamiyat manfaatlariga amal qilishga qaratilgan tamoyillarida ifodalandi; axborot almashishning osonlashuvi, ma'lumotdan foydalanish imkonining kengayishi, raqobatning o'sishi, tashkilotning raqobatbardoshligini oshirishda uning barcha a'zolarini ishtirok etishga majbur qiladi.

Sifat menejmentining kelgusi istiqboli jamiyatga diqqat-e'tiborning tobora ortishi, ijtimoiylashuvi darajasi bilan uzviy bog'liqdir. G.Nivning "Doktor Deming hududi" kitobida Demingning sifat g'oyasi bilan bog'lanuvchi sifat inqilobi – ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning obyektiv tendensiyalari hamda yangi iqtisodiyot davri vujudga kelishi natijasida hosil bo'lgan menejment falsafasi va usullaridagi chuqur o'zgarishlar davri uchun muqaddima, xolos, deb ta'kidlanadi.

Nazorat savollari:

1. Sifat menejmenti ildizlari boshqaruv maktabining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

- 2.Sifatni statistik usullarda nazorat qilish deganda nimani tushunasiz?
- 3.Sifatni boshqarish (*Quality Control*) tavsiflab bering
- 4.Sifatni yalpi nazorat qilish (*Total Quality Control*) ning o'ziga xos tomonlarni yoritib bering
- 5.G'arb maktabining sifat tizimini joriy etish konsepsiyasini tushuntiring
6. *Total Quality Management (TQM)* konsepsiyasini tavsiflab bering
7. Sifatni yalpi boshqarish konsepsiyasini tushuntiring.
- 8.Yaponiya olimlari va tadqiqotchilari tomonidan ishlab chiqilgan sifat bo'yicha deklaratsiyaning mazmunini yoritib bering

1.4. Mahsulot sifatini boshqarish tizimi

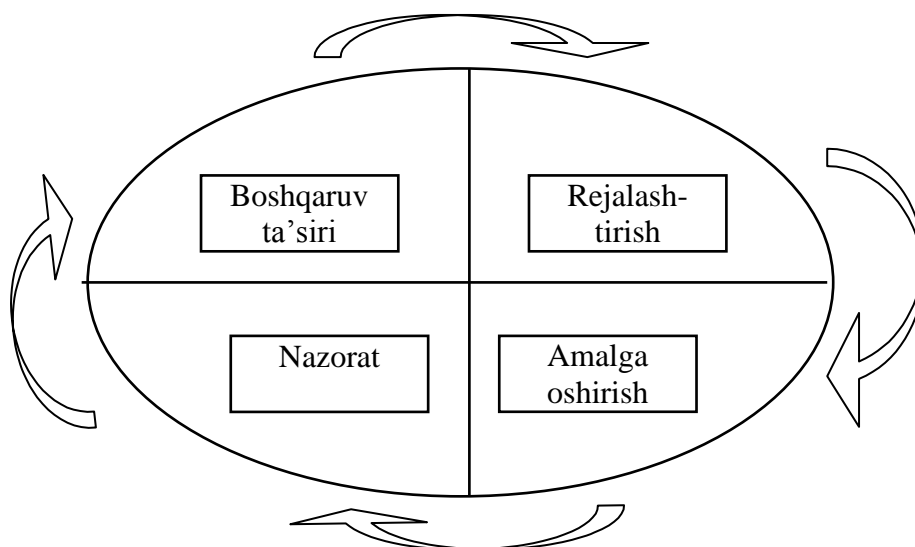
Mahsulot sifatini boshqarish — mahsulot sifati darajasini joriy qilish, ta'minlash va zaruriy darajada ushlab turish maqsadida loyihalash, tayyorlash va foydalanish (yoki iste'mol qilish) paytida amalga oshiriladigan harakatlar majmuasidir.

Sifatning zaruriy darajasini joriy etish tadqiqot qilish va loyihalash bosqichida mamlakat hamda xorijdagi eng ilg'or ilmiy-texnikaviy yutuqlar tahlili asosida amalga oshiriladi. Mazkur bosqichda sifatni boshqarish muhim ahamiyatga ega, chunki shu erda bo'lajak mahsulotning asosiy texnikaviy-iqtisodiy va foydalanish ko'rsatkichlari hisoblanadi va ularga asos qo'yiladi. Bu ko'rsatkichlar iste'molchilarning zamonaviy talablaridan yuqoriroq bo'lishi kerak chunki yangi mahsulot savdo sohasiga chiqquncha uning sifat ko'rsatkichlari ma'naviy eskirib qolishi mumkin.

Mahsulot sifatini ta'minlash ishlab chiqarish bosqichida amalga oshiriladi. Bu erda mahsulot sifati mahsulotni tayyorlash me'yoriy-texnikaviy hujjatlar, jihozlar, uskuna va asboblari, olinadigan xom ashyo, material va jamlovchi buyumlar sifati bilan aniqlanadi. Ishlab chiqarilgan mahsulot sifatini baholash mezonini sifatida amaldagi texnikaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar loyiha hujjatlarda, ya'ni birinchi bosqichda ko'zda tutilgan mos ko'rsatkichlarga muvofiqlik darajasi xizmat qiladi.

Ishlab chiqarilgan mahsulotning sifatini saqlab turish aylanish va sotish, foydalanish yoki iste'mol qilish bosqichlarida amalga oshiriladi. Mahsulot aylanishi va sotilishi sifati saqlash va transportlash sifatlaridan yig'iladi. Foydalanishdagi mahsulot sifatiga kelganda, u foydalanish va ta'mirlash hujjatlari, foydalanish va ta'mirlash jihozlari, ehtiyot qismlar va sarflanadigan materiallar sifatlariga hamda foydalanuvchi va ta'mirlovchi xodimlar malakasiga bog'liq. Foydalanishda mahsulot sifatini baholash mezoni uning ko'rsatkichlari ilova qilingan texnikaviy hujjatlarda qayd qilingan mos ko'rsatkichlarga, ya'ni qondirishi zarur bo'lgan amaliy ehtiyojlarga muvofiqligi darajasidir.

Boshqaruv o'zi nima? *Boshqaruv* - korxonada aylanma siklda amalga oshuvchi "rejalashtirish – amalga oshirish – nazorat – boshqaruv" jarayonlarining yig'indisidir. 1.8-rasmda boshqaruv sikli keltirilgan.

1.8.-rasm. Boshqaruv sikli

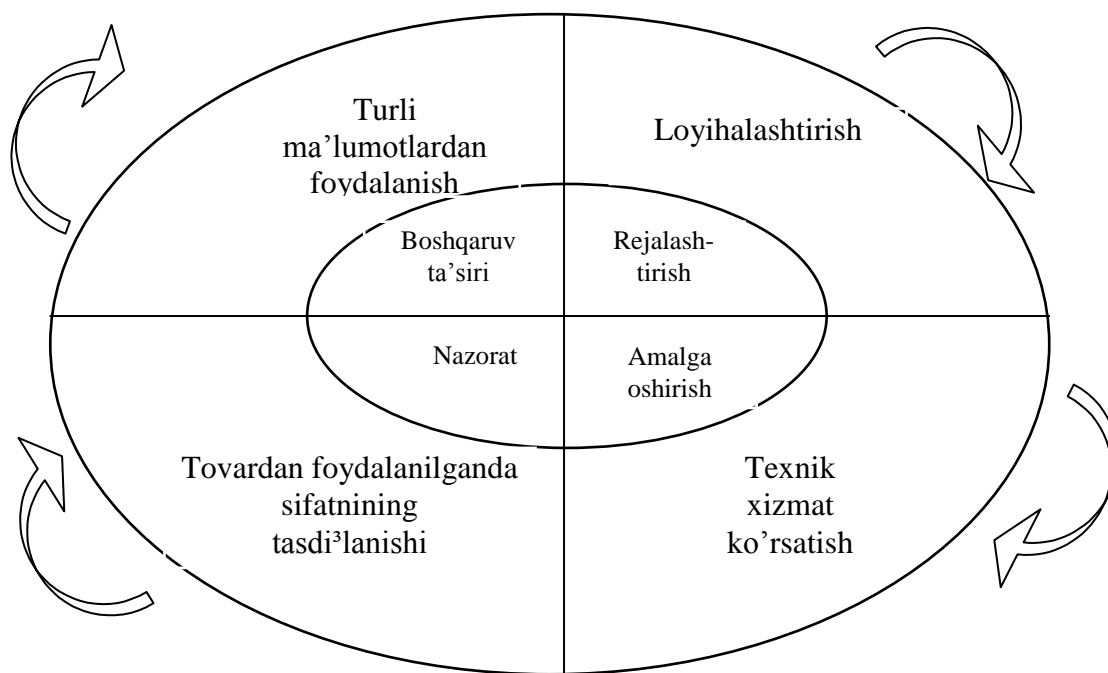
Boshqacha aytganda boshqaruvning bu sikli korxonada sifatni boshqarishning asosi hisoblanadi.

Rejalashtirish funksiyasi loyihalashtirish bosqichida korxonada rahbariyati tomonidan bozordagi talab-taklifni, kapital sarf-harajatlarning samaradorlik koeffitsientini, korxonaning texnik darajasini, nazoratning samaradorligini hisobga olgan holda amalga oshirilib, mahsulotning sifati darajasini aniqlashni nazarda tutadi.

Konstruksiya sifatini belgilovchi mahsulotning tashqi ko‘rinishi, ishlatishning qulayligi, uzoqqa chidamliligi, xavfsizligi kabi xususiyatlarning miqdoriy qiymatlari chizmalar, texnik shartlar va boshqa texnikaviy hujjatlar ko‘rinishida ifodalanadi.

Amalga oshirish funksiyasi konstruksiyaning loyihalashtirilgan sifatini tayyor mahsulotda mujassamlashuvini bildiradi. U texnologik jarayonlarni loyihalashtirish, qo‘llanadigan dastgohlar, mashinalar, instrumentlar turini, shuningdek ishni bajarish va nazorat qilish uslublarini aniqlashni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichdagi asosiy maqsad-mahsulotning texnik shartlarga javob berish darajasini saqlash va imkoni boricha bu ko‘rsatkichlarni yaxshilashdir.

Nazorat funksiyasi mahsulot ishlab chiqarish bosqichidagina emas, uni realizatsiya qilish bosqichida ham amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, mahsulotning yaroqliligi uni sotilishi bilan tasdiqlanadi.

1.9-rasm. Korxonada sifatni boshqarish

Boshqaruvning ta'siri funksiyasi mahsulotni realizatsiya qilish chora-tadbirlarini belgilash, agar sotilgan tovar sifat shartlariga javob bermasa unga qayta ishlov berishni tashkil etishni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari u bozorda sotilgan mahsulotlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni to‘plash, sifatini yaxshilash imkoniyatlarini aniqlash, ishlab chiqarish jarayoniga kerakli o‘zgartirishlarni kiritish maqsadida

iste'molchining mahsulot sifati to'g'risidagi fikr-mulohazalarini o'rganish funksiyalarini ham bajaradi. Sotilgan mahsulot to'g'risidagi har qanday ma'lumot uning kelgusi davr uchun rejalashtirilishida muhim ahamiyatga egadir. SHunday qilib, korxonani boshqarish va mahsulotni sotishni tashkil etish faqatgina mahsulotni sotish vazifasi bilan cheklanib qolmay, balki bozor ma'lumotlarini to'plab, ularni mahsulotni rejalashtirish bosqichida qo'llashlari kerak.

YUqorida sanab o'tilgan ***rejalashtirish - amalga oshirish – nazorat - boshqaruvning ta'siri*** funksiyalarini aniq boshqarish uchun korxonaning barcha bo'limlari boshqaruv va nazoratning texnikasini, maxsus texnologiyani, shuningdek statistik uslublarni qo'llab, mahsulot sifatining muhim ahamiyatini his etgan holda ma'suliyat bilan o'z vazifalarini bajarishlari lozim.

SHunday qilib, korxonada sifatni boshqarish – bu “iste'molchilarning ehtiyojini qondiradigan, etarlicha yuqori darajadagi foydalilikka ega bo'lgan tovarlarni loyihalashtirish, tayyorlash va sotishni ta'minlovchi boshqaruv faoliyati turidir”.

Boshqarilayotgan obyekt to'g'risida ma'lumotlar to'plash maqsadida sifatni nazorat qilishning zaruriyligi GOST 15467-79 da ko'rsatilgan: «Mahsulot sifatini boshqarish – mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlash, ishlab chiqarish, ekspluatatsiya yoki iste'mol sohasida mahsulot sifatida muntazam nazorat qilish va sifatga ta'sir qiluvchi omillarni maqsadga yo'naltirilgan ravishda boshqarish orqali zaruriy sifat darajasini o'rnatish, ta'minlash va saqlab turishdan iboratdir».

Mahsulotni nazorat qilish ikki bosqichda amalga oshiriladi: haqiqatda mahsulotning holati to'g'risida ma'lumotlar olish (uning miqdoriy va sifat belgilari to'g'risida); olingan ma'lumotlarni oldindan o'rnatilgan texnik shartlar bilan taqqoslash, ya'ni ikkilamchi ma'lumotlarni olish. haqiqatdagi ko'rsatkich, normativ shartlarga mos kelmagan hollarda nazorat obyektiga normativ shartlardan cheilanishni yo'qotish maqsadida boshqaruv ta'sirini amalga oshiriladi.

Nazoratning asosiy tushunchalari GOST 16.501-81 da ko'rsatilgan. Nazorat turlarining klassifikatsiyasi 1.10-rasmda keltirilgan. Sifat muammosining murakkabligi korxonada mahsulot sifatini boshqarishga kompleks yondoshishni talab

qiladi. 1.11-rasmda yirik korxonalarda sifatni boshqarish xizmatlarining funksiyalari keltirilgan.

Sifatni rejalashtirish mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlash bosqichida uning ishonchlilik tavsiflarini rejalashtirishni taqozo etadi. Bundan tashqari nazorat vositalarini qo'llash va nazoratga tayyorgarlik ishlarini ham amalga oshirish kerak. Bunda sifatni boshqarish sistemasi o'zining ishlab chiqarish korxonasi bilan bir qatorda ta'minotchilar uchun ham ishlab chiqilishi kerak. Buning uchun sifat va uni ta'minlash bo'yicha xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni qayta ishlab, tahlil qilish analitik ishlarini amalga oshirish zarurdir.

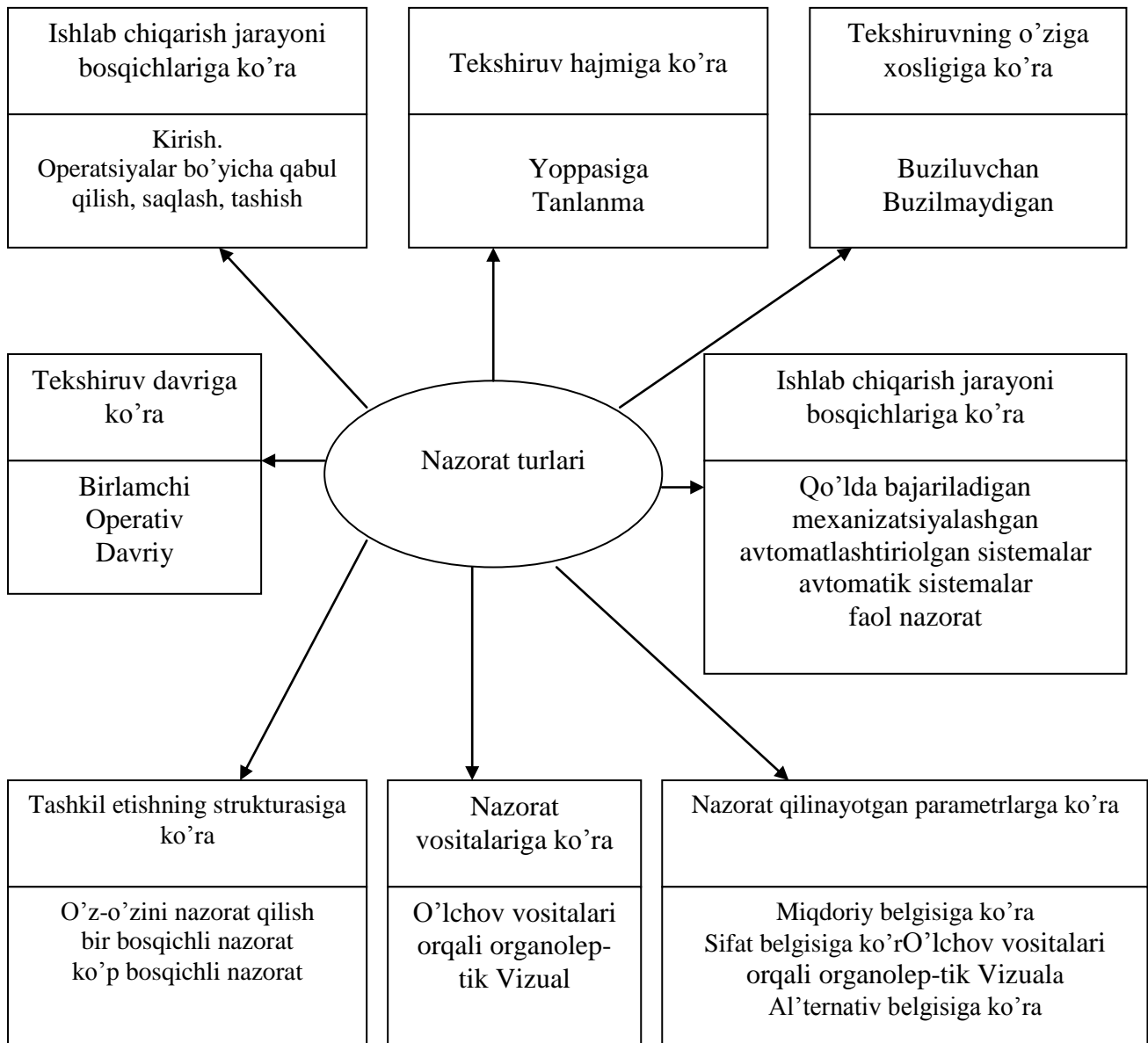
Yirik korxonalarda sifatni nazorat qilish sistemasiga mahsulotni ishonchlilik ko'rsatkichlari bo'yicha nazorat qilish, mahsulotning tajriba namunalarini, maketlarni tekshirish bo'linmalari kiradi.

Sifatni nazorat qilish ishlarini ajralmas qismi sotib olingan narsalarning nazorati, ishlab chiqarishdagi barcha texnologik o'timlar, uchastkalardagi kirish nazorati, operativ nazorat, hamda tayyor mahsulotning yakuniy nazorati hisoblanadi.

Nazorat funksiyalariga bevosita o'lchov vositalaridan, elektron, kompyuter qurilmalaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydigan, ularning holatini nazorat qiladigan ishlab chiqarishni metrologik ta'minlash ham qo'shib ketadi.

Nihoyat, dasturlarni tayyorlash va kadrlarni o'qitish va malakasini oshirish, ularni motivlashtirish va rag'batlantirish sifat masalalarining muvaffaqiyatli echilishi uchun zarurdir. har bir korxonada ham sifatni boshqarish sifatlarini to'liq imkoniyatiga ega emas. Kichik korxonalar, odatda, maxsus maslahatchi, injiniring firmalarining xizmatidan foydalanadilar, sifat bo'yicha muhandis bo'lishi bilan cheklanadilar.

Zamonaviy texnikaviy nazoratning asosi bo'lib matematika-statistik uslublar hisoblanadi. Mahsulot sifatini boshqarish ikkita usulda ta'minlanishi mumkin: mahsulotni yaroqli va yaroqsizga ajratish bilan va texnologik aniqlikni oshirish yo'li bilan. Ko'pdan beri nazorat usullari mahsulotni yakuniy bosqichda murakkab tekshirish orqali yaroqsiz mahsulotni tahlil qilishga olib ukelardi. SHuning uchun yoppasiga nazoratdan najjalarga statistik usullardan foydalanib ishlov berishga asoslangan tanlanma nazoratga o'tish maqsadga muvofiqdir.

1.10.-rasm. Mahsulot sifatini nazorat qilish turlarining klassifikatsiyasi

Mahsulot sifatini joriy qilish, ta'minlash va saqlab turishning asosiy bosqichlarini "Sifat sirtmog'i" orqali tavsiflashimiz mumkin. Uning asosiy bosqichlariga:

- mahsulotga bo'lgan talablar, mahsulotning texnikaviy darajasi va sifatini oldindan ko'rish (marketing tadqiqotlari);
- ilmiy-texnikaviy taraqqiyot yutuqlarini hisobga oliy sifat darajasi shakllantirish, me'yoriy-texnikaviy hujjatlarni tayyorlash;
- ishlab chiqaruvchi korxonalar imkoniyatlarini tahlil qilish;

- sifatli xom ashyo, material, jamlovchi buyumlar bilan moddiy-texnikaviy ta'minlash;

- ishlab chiqarishni texnikaviy tayyorlash, texnologik jarayonlarni ishlab chiqish, jihoz, uskuna va asboblardan ta'minlash;

- tegishli me'yoriy-texnikaviy hujjatlar va standartlarga muvofiq mahsulotni ishlab chiqarish;

- texnikaviy nazorat va sinash, tayyorlash sifatini baholash;

- tayyor mahsulotni sotish, mahsulotni saqlash, transportlash va sotish jarayonlarida uning sifatini saqlab qolish;

- tayyor mahsulotni montaj qilish va undan foydalanish, xizmat qilish va ta'mirlash, sifatini ta'minlash, iste'molchi mahsulot sifatini bilan qoniqqanligi darajasini baholash.

Mahsulot hayotiy siklining oxirgi bosqichi uni foydalanishga tiklash (utilizatsiya) va qayta tiklangan moddalardan to'liq foydalanishdir.

Sifatni boshqarish zamonaviy nazariyasi shundan kelib chiqadiki, sifatni boshqarish bo'yicha faoliyat mahsulot ishlab chiqarilgandan keyin samarali bo'lishi mumkin emas, bu faoliyat mahsulot ishlab chiqarish jarayonida amalga oshirilishi lozim.

Ishlab chiqarish jarayonidan odingi mahsulot sifatini ta'minlovchi faoliyat ham muhimdir.

Sifat ko'pgina tasodifiy, mahalliy va subyektiv omillarning ta'siriga bog'liq. Bu omillar sifat darajasiga ko'rsatadigan ta'sirining oldini olish uchun *sifatni boshqarish tizimi* zarur. Bunda ayrim uyushmagan va tasodifiy xarakterli xarakterlar emas, balki sifatning tegishli darajasini saqlab turish maqsadida mahsulotni yaratish jarayoniga muntazam ta'sir qilish choralari majmuasi zarur.

Sifatni boshqarishda tizim, muhit, maqsad, dastur va boshqa tushunchalardan foydalanishi muqarrar.

Boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar ajratiladi. *Boshqariluvchi* tizim tashkilot (firma va boshqa tuzilmalar) ni boshqarishning turli darajalaridan iborat. *Boshqaruvchi tizim* sifat menedjmentini yaratadi. Zamonaviy adabiyot va amaliyotda

sifat menedjmentining quyidagi konsepsiyalari qoʻllanadi:

- sifat tizimi (Quality system);
- sifatni boshqarishga asoslangan, menedjment tizimi (Quality Driven Management System);
- umumiy sifatni boshqarish (Total Quality Management);
- sifatni taʼminlash (Quality Assurance);
- sifatni boshqarish (Quality Control);
- sifatni statistik nazorati (Statistical Quality Control);
- sifatni taʼminlash tizimi (Quality Assurance System);
- mahsulotni kafolatlash (Product Assurance);
- umumiy ishlab chiqarish menedjmenti (Total Manufacturing Management);
- ilgʻor ishlab chiqarish tajribasi (Good Manufacturing Practices);
- ishlab chiqarish resurslarini boshqarish tizimi (Environmental Management System);
- "biz bezovtamiz" tizimi (We Sage);
- "maʼsul shaxslar bezovtaligi" tizimi (Responsible Sage);
- atrof-muhitni muhofaza qilish doirasidagi umumiy sifat menedjmenti (Environmental TQM);
- ishlab chiqarishni umumiy taʼminlash (Total Manufacturing Assurance);
- jarayonlar integrallashgan menedjmenti (Integrated Process Management);
- sifatni yaxshilash maqsadidagi menedjment (Management for Quality Improvement);
- sifat va unumdorlikni toʻla (umumiy, total) boshqarish (Total Quality and Productivity Management);
- integrallashgan sifat menedjmenti (Integrated Management);
- uzluksiz yaxshilashlarni tatbiq etish tizimi (Continues Improvement Implementation System);
- sifatni toʻla islohot qilish (Total Quality Transformation);
- sifat tizimi menedjmenti (Quality System Management).

Sifat menedjmentining boshqa konsepsiyalari ham mavjud. Biz sifatni boshqarish obyektidek tushunish uchun zarur bo'lgan kichkina qismini keltirdik xolos. Keltirilgan konsepsiyalar TQM uslubiyatida sifatning turli muammolarini echishda qo'llanadigan turli usullar aslini aks ettiradi. Zamonaviy firmalarni boshqarishda TQM muhim ahamiyatga ega.

Boshqarish tizimi oliy bo'g'in rahbarlaridan boshlanadi. Aynan oliy bo'g'in rahbarlari firma oldingidan ko'proqqa qodir degan strategiyadan kelib chiqishi kerak. Firmaning tashkiliy tuzilmasida sifatni boshqarish bo'yicha ishlarni muvofiqlashtiruvchi maxsus bo'linmalar nazarda tutilishi mumkin. Sifatni boshqarish funksiyalari bo'linmalar o'rtasida taqsimlanishi firma faoliyati hajmi va xususiyatlariga bog'liq.

Menedjment obyekti bo'lmish sifatga menedjmentning barcha tarkibiy qismlari xos: *rejalashtirish, tahlil, nazorat*.

Zamonaviy sifat menedjmenti sifatni boshqarish hamda konsultantlar dasturlari bo'yicha xorijiy korporatsiyalar bajargan tadqiqotlar natijalariga asoslangan. Bu "Xyulett-Pakkard" kabi mashhur korporatsiyalar tajribasidir. 1980 yillarda bu va qator boshqa firmalar siyosatiga F.B. Krosbi U.E. Deming, A.V. Feygenbaum, K. Isikava, Dj. M. Djuran ishlanmalari ta'sir qilgan.

Etakchi firmalar faoliyatining asoslari quyidagilar bo'lib qoldi:

- oliy bo'g'in rahbarlari manfaatdorligi;
- ish sifatini yaxshilash bo'yicha kengash tashkil qilish;
- barcha rahbarlar tarkibini ishni yaxshilash jarayoniga jalb qilish;
- jamoa ishtirokini ta'minlash;
- individual ishtirokni ta'minlash;
- tizimlarni takomillashtiruvchi guruhlarni yaratish (jarayonlarni boshqaruvchi guruhlar);
- boshqarish tizimlari ishlash sifatini ta'minlash;
- ishni yaxshilashning qisqa muddatli rejalari va uzoq muddatli strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- xizmatlarni tan olish tizimini yaratish.

Ayniqsa, boshqarish tizimlari ishlash sifatini ta'minlash yo'nalishida to'xtalib o'tish kerak. Sifatni boshqarish bo'yicha konsultantlar sifat va ishonchlilikni boshqaruvchi xizmatlar harakat va resurslarini muammolarni aniqlash va xatolarni to'g'rilashga yo'naltirganlariga e'tibor berishgan. Natijada og'ishlar bo'yicha boshqarish tizimi shakllangan. Bu tizim xatolarga javob qaytargan, lekin profilaktik chora-tadbirlarga hamda ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan bo'linmalarga munosib baho bermagan. Sifatni ta'minlash firmaning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatini boshqaruvchi tizimlarga bog'liq degan xulosa chiqarilgan.

Bozor iqtisodiyotida faoliyat ko'rsatayotgan firmalar sifat sohasidagi siyosatni shunday ifoda qilishadiki, u faqat taklif etilayotgan buyumlar yoki xizmatlar sifatlarigagina emas, balki har bir ishchi faoliyatiga dahldor bo'lishi kerak. Siyosatda aniq firma uchun ish sifati standartlari darajasi va sifatni ta'minlash tizimlarining jihatlari aniq belgilanadi. Bunda berilgan sifatli mahsulot iste'molchiga ma'lum muddatlarda, ma'lum hajmda va maqbul narxda yetkazib berilishi kerak.

Bugungi kunda sifatni boshqarishda mahsulot sifati yuqori barqarorligi va turg'unligi kafolati bo'lgan sifat menedjmentining sertifikatlashtirilgan tizimi muhim ahamiyatga ega. Sifat tizimining sertifikati firmaga bozorda raqobat ustunligini saqlab qolish imkonini beradi.

Sifatni boshqarish har qanday boshqarish tizimida obyekt va boshqarish dasturi hamda boshqaruvchi ta'sirlar mavjud. Obyekt sifatini boshqarish tizimiga uning sifati bilan bog'liq bo'lgan hayotiy sikli har bir bosqichning jarayonlari kiradi. Boshqaruvchi ta'sirlar boshqarilayotgan jarayonning haqiqiy holati boshqarish dasturi joriy qilgan holat bilan qiyoslash asosida ishlab chiqiladi. Boshqarish dasturi sifatida mahsulot sifati ko'rsatkichlari qiymatlarini belgilovchi me'yoriy hujjatlar va mahsulotni ishlab chiqish hamda ishlab chiqarish, foydalanish yoki iste'mol qilishga bo'lgan talablarni belgilaydigan texnikaviy hujjatlar xizmat qiladi.

Boshqaruvchi ta'sirlar sifatni boshqarish tizimida ikkita masalani echishi mumkin:

— boshqarilayotgan jarayonni boshqarish dasturi joriy qilgan holatda saqlab turish, ya'ni ishlab chiqarish tizimini rejalashtirilgan sifat darajasida

mahsulot chiqarishni ta'minlaydigan barqaror holatda saqlab turish;

— boshqarilayotgan jarayon holatini to'g'rilab turish, ya'ni ishlab chiqarish tizimini zamonaviylashtirilgan yoki yuqoriroq texnikaviy darajali va sifatli yangi mahsulot chiqarishni ta'minlaydigan yuqoriroq darajaga ko'tarish.

Mahsulot sifatini boshqarish jarayoni quyidagi operatsiyalardan iborat:

- sifatni boshqarish dasturlarini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni rejalashtirish;

-mahsulot sifatiga ta'sir qiluvchi har qanday boshqarilayotgan jarayon holati haqida axborot olish va uni tahlil qilish;

-sifatni boshqarishga oid qarorlar qabul qilish va obyektga qilinadigan boshqaruvchi ta'sirlarni tayyorlash;

- boshqaruvchi ta'sirlarni chiqarish;

-boshqaruvchi ta'sirlar yuzaga keltirgan mahsulot sifati ko'rsatkichlarining o'zgarishlari haqida informatsiya olish va uni tahlil qilish.

Mahsulot sifatining rejasi talablar tavsifi va hajmi (marketing tadqiqotlar) hamda aniq korxonalar (yoki korxonalar majmuasi) ning texnikaviy, iqtisodiy va tashkiliy imkoniyatlari asosida aniqlanadi. Bu asosda ishlab chiqarishning konstruktorlik va texnologik tayyorgarligi, zaruriy miqdorda mahsulot chiqarish boshlanadi.

Mahsulot sifati haqida ma'lumot, odatda, bir necha kanallar orqali keladi (qaytma aloqa). Asosiy shaklda ikkita asosiy kanal ko'rsatilgan:

- birinchi kanal mahsulotni yaratish va ishlab chiqarish darajasida ishlaydi (ishlab chiqaruvchi korxonadagi sifat nazorati);
- ikkinchi kanal foydalanish doirasidagi mahsulot sifati haqida ma'lumotni o'zatadi.

Mahsulotning haqiqiy sifati to'g'risidagi ma'lumot rejalashtirilgan sifat ko'rsatkichlari bilan solishtiriladi. Qiyoslash natijalari bo'yicha sifatni saqlab turish yoki ko'tarish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi.

Texnikaviy omillar: texnologik jihozlar, uskunalar, asbob nazorat vositalari holati; dastlabki materiallar, xom ashyo jamlovchi buyumlar sifati; texnikaviy hujjatlar va boshqalar holati va sifatidan iborat.

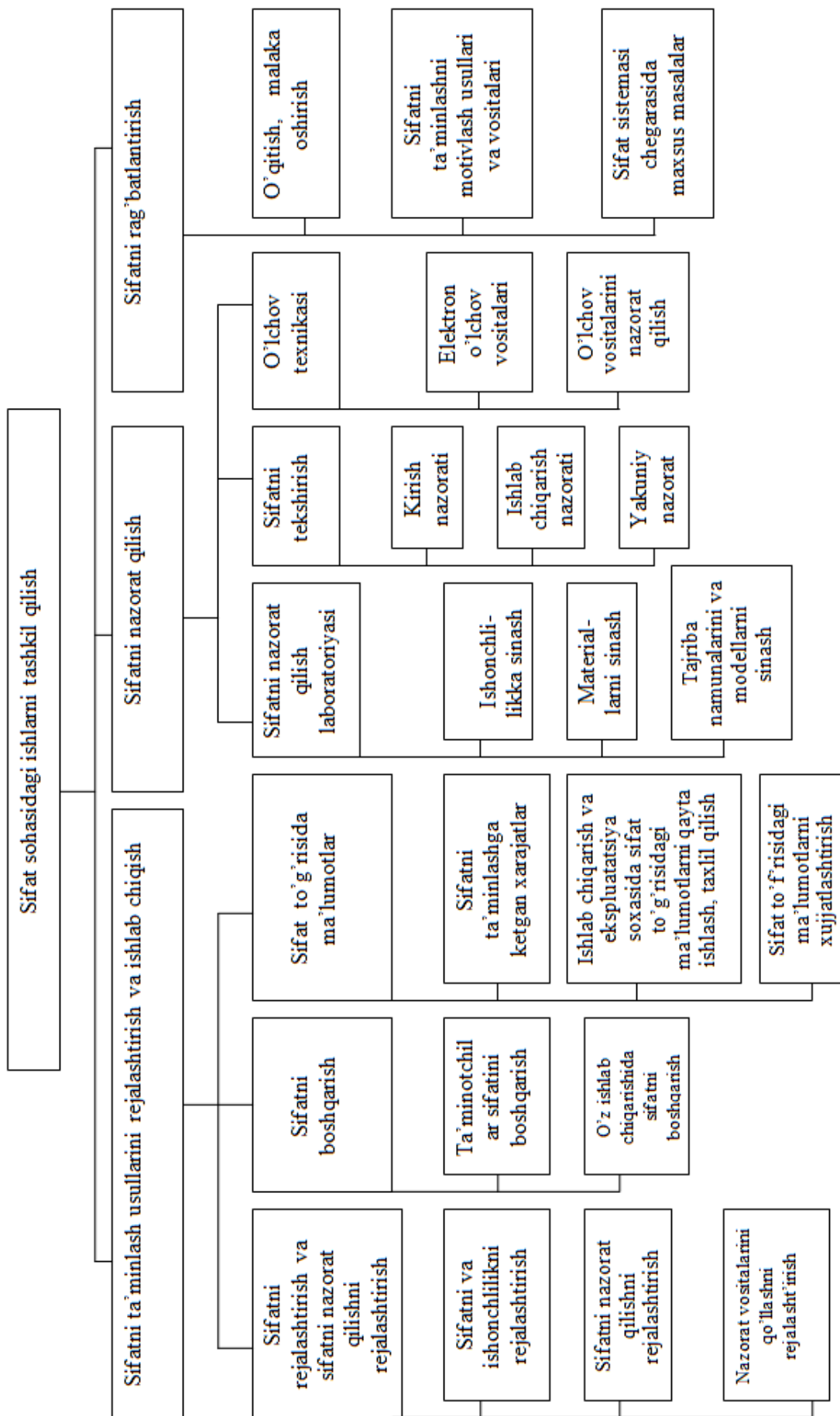
Tashkiliy omillar guruhiga:

- ishning muntazamligi va bir maromdaligi;
- jihozlarga texnik xizmat ko'rsatish va ularni ta'mirlash;
 - material, jamlovchi buyumlar, uskunalar, asboblar, nazorat vositalari va texnikaviy hujjatlar bilan ta'minlanganlik
- mehnatni ilmiy tashkil qilish; ishda ovqatlanish va dam olishni tashkil etish va boshqalar.

Iqtisodiy omillar: mehnatga haq to'lash shakli; ish haqiniing miqdori; yuqori sifatli mahsulot va ish uchun mukofotlash; yaroqsiz mahsulot uchun maoshdan chegirib qolish; mahsulot tannarxi va narxi; sifat darajasi va boshqalar.

Ijtimoiy omillar guruhi: kadrlarni tanlash, joylash va ish joyini o'zgartirish; malaka oshirishni tashkil qilish; ilmiy-texnikaviy ijod, ratsionallashtirish va ixtirochilik turar-joy, maishiy sharoitlar, jamoadagi o'zaro munosabatlar, psixologik iqlim va boshqalar.

Mahsulot sifatini boshqarish mezonlari. Har qanday boshqarish tizimi uning ishi samaraliligini aniqlovchi boshqarish mezonlariga egadir. Bizning misolimizda mahsulot sifati, yuqorida aytilgandek uning vazifasiga muvofiq ma'lum ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Sifatni boshqarish masalasidan kelib chiqib, bu xususiyatlarni boshqarish mezonlaridek qabul qilish mumkin. Masalan, materiallar sarflanishini kamaytirish kerak bo'lsa, mezon sifatida mashinaning massasi qabul qilinadi. Ishonchlilikni oshirish kerak bo'lsa, mezon sifatida mashina to'xtab qolmasligi va boshqalar qabul qilinadi.

1.1.1.-rasm. Sifatni boshqarish xizmatlarining funksiyalar

Nazorat savollari

1. Mahsulot sifatini boshqarish deganda nimani tushunasiz?
2. Boshqaruv siklining asosiy funksiyalari to'g'risida tushuncha bering.
3. Mahsulot sifatini nazorat qilish turlarini tushuntiring.
4. Sifatni boshqarish tizimi deganda nimani tushunasiz?
5. Mahsulot sifatini boshqarish jarayoni qanday operatsiyalardan iborat?
6. Sifatni boshqarish xizmatlarining asosiy funksiyalari to'g'risida tushuncha bering.

1.5. Mahsulot sifatini boshqarish va tahlil qilishning statistik usullari

Sifatni tahlil qilishning statistik usullari mamlakatimizda hamda chet ellarda sifatni boshqarish sistemalarida keng qo'llaniladi.

Statistik tahlil – bu mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi omillarni va shartlarni tahlil qilishdir.

Sifatni nazorat qilish va tahlil qilishning ma'lumotlar manbalari bo'lib quyidagilar xizmat qiladi:

- 1) inspeksion nazorat: berilgan xom-ashyo, materiallarning kirish nazorati ma'lumotlarini belgilash; tayyor mahsulotlarni belgilab qo'yish; oraliq nazorat ma'lumotlarini belgilash va boshqalar.
- 2) Ishlab chiqarish va texnologiya: jarayonni tahlil qilish ma'lumotlarini belgilab qo'yish; qo'llanilayotgan operatsiyalar to'g'risida kundalik ma'lumotlarni to'plash; dastgohlarni nazorat qilish to'g'risidagi ma'lumotlarni (to'g'rilash, ta'mirlash, texnikaviy xizmat ko'rsatish) belgilab qo'yish va boshqalar.
- 3) Xom ashyo va materiallarni keltirish va mahsulotni sotish: xarakatni omborxonalar orqali ro'yxatga olish va boshqalar.
- 4) Boshqarish va ish yuritish: foydani hisobga olish; qaytgan mahsulotni hisobga olish; doimiy mijozlarga xizmat ko'rsatishni hisobga olish; sotishni hisobga olish jurnali; bozorni tahlil qilish ma'lumotlari va boshqalar.

5) Moliyaviy operatsiyalar: debet va kreditni taqqoslash jadvali; zararlarni hisobga olish; iqtisodiy hisoblar va boshqalar.

Odatda, Yaponiya korxonalarida ish o'rinlarida ma'lumotlarni tahlil qilish uchun maxsus, tushunish unchalik qiyin bo'lmagan «sifatni nazorat qilishning etti instrumenti» deb atalgan statistik usullardan foydalaniladi.

Ushbu etti instrument o'z ichiga quyidagi usullarni oladi:

1. Qatlamlashtirish
2. Grafiklar
3. Diagramma Pareto
4. Sabab-oqibat diagrammasi
5. Gistogramma
6. Sochilish diagrammasi
7. Nazorat kartalari

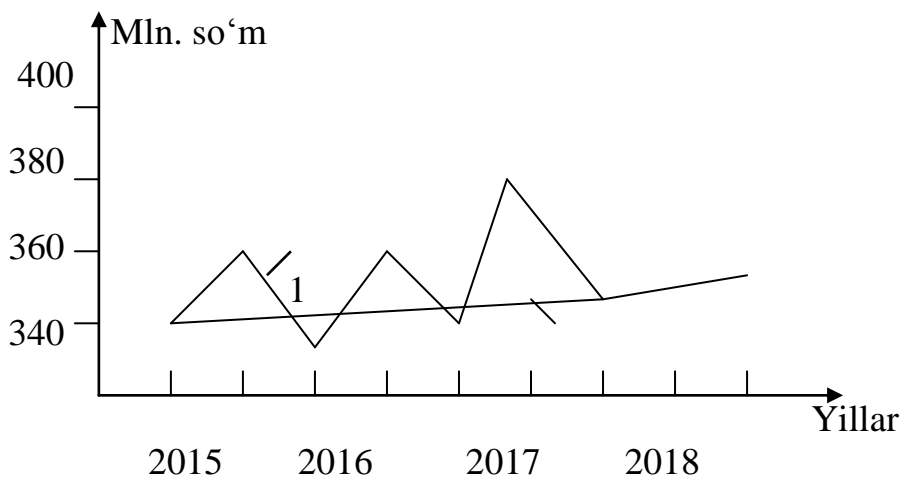
Yuqorida sanab o'tilgan «sifatni nazorat qilishning etti instrumenti»i turli muammolarni hal etishda alohida yoki turli kombinatsiyalarda qo'llanishi mumkin.

U yoki bu muammolarni echilishi quyidagi sxema asosida amalga oshiriladi:

- 1) parametrlarni o'rnatilgan me'yorlardan farqlanishini baholash.
- 2) Muammoning echilishi bilan bog'liq bo'lgan eng muhim omillarni tanlash.
- 3) Muammo yuzaga kelishiga sabab bo'lgan omillarni baholash.
- 4) Yaroqsiz mahsulotlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan eng muhim omillarni baholash.
- 5) Natijalarni tasdiqlash.

Statistik usullarni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Qatlamlashtirish – eng oddiy statistik usullardan biri. Agar chetlanishlar mahsulotni tayyorlash sharoitlari bilan bog'liq deb faraz qilinsa, o'lchash ko'rsatkichlarini alohida qatlamlar bo'yicha, ya'ni mashina va

1.12.-rasm. Daromadning oʻzgarishi

1-grafikning real boʻlagi

2-rivojlanish tendensiyasini tavsiflovchi boʻlak.

uskunalar boʻyicha alohida, har bir operator boʻyicha alohida, xom ashyo boʻyicha alohida, brigadalar boʻyicha, smenalar boʻyicha ham alohida nisbiy oʻrganilib, tahlil qilish ishlarini amalga oshiriladi.

2. Grafiklar - oʻrganilayotgan voqealikning faqatgina aniq bir vaqtdagi xolatigina tavsiflab qolmay, balki rivojlanish tendensiyasini ham oʻrganish imkonini beradi.

Ustunli grafiklar-mahsulot tannarxining uning turiga bogʻliqligi, korxonaning koʻrgan zararini ishlab chiqarilgan yaroqsiz mahsulotning hoʻjmiga bogʻliqligi kabi omillarni miqdoriy jihatdan ustunlarning balandligi orqali ifodalashga asoslangan. Ustunli grafiklarni yasashda ordinatalar oʻqi boʻyicha miqdori; absissa oʻqi boʻyicha omillari qoʻyiladi. har bir omilga maʼlum bir ustun tegishli boʻladi.

1-sifat;

2-narxning arzonlashtirilishi;

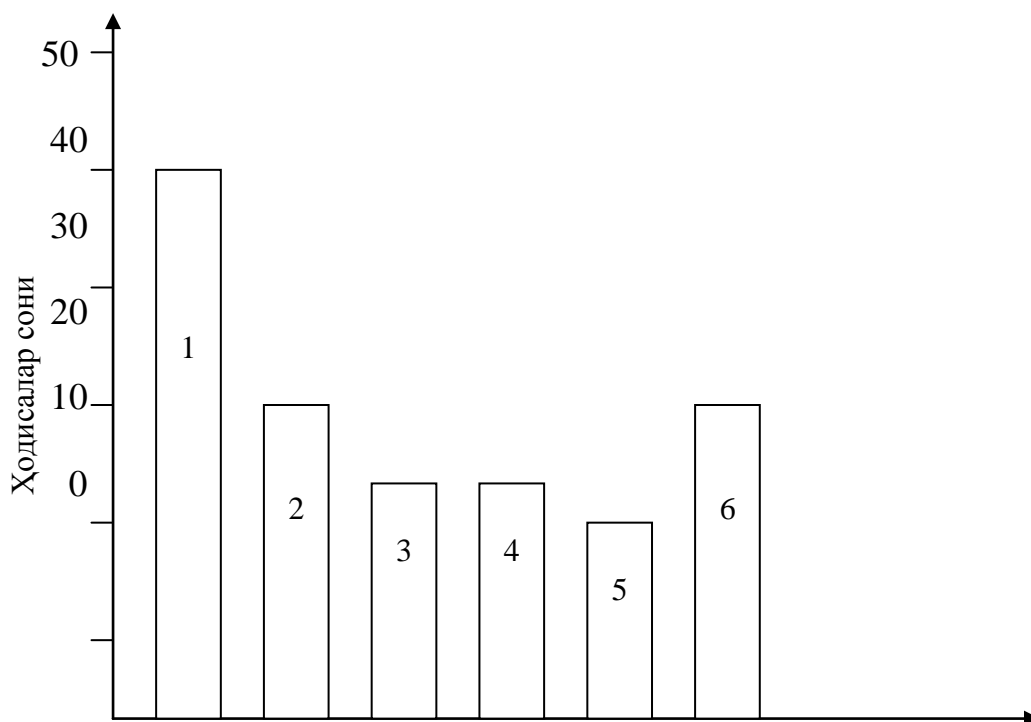
3-kafolatli muddat;

4-dizayn;

5-olib borib berish;

6-boshqalar.

Aylanali grafiklar – ma’lum bir parametr ayrim qismlarining nisbatini tavsiflash maqsadida qo‘llaniladi.

1.13.-rasm. Mahsulotning sotib olinishini rag‘batlantirish.

Masalan, mahsulot ishlab chiqarishga ketgan xarajatlarning mahsulot tannarxidagi ulushini ifodalashda yoki ayrim mahsulot turlari bo‘yicha olingan daromadlarning korxonaning umumiy daromadidagi ulushini ifodalashda qo‘llanishi mumkin.

Pareto diagrammasi. Firma, korxonalar faoliyatida diagrammalarni qo‘llash orqali hal qilinadigan juda ko‘p muammolar yuzaga keladi. Pareto: kredit miqdorining aylanuvchanligidagi qiyinchiliklar, buyurtmalar qabul qilishning yangi qoidalarini o‘zlashtirish, yaroqsiz mahsulotning yuzaga kelishi, dastgohlarning nosozligi, mahsulot ishlab chiqarish bilan uning sotilishi orasidagi vaqtning cho‘zilib ketishi, omborxonalarda mahsulotning turib qolishi, reklamatsiyalarning kelib tushishi, xom ashyo va materiallarning vaqtida kelib tushmasligi va boshqalar.

Pareto diagrammasi yuqoridagilarni aksi, ya’ni ayrim sex yoki bo‘limlarning ijobiy tajribasini butun korxonaga tatbiq etish kerak bo‘lgan holatlarda ham qo‘llaniladi. Pareto diagrammasi yordamida erishilgan yutuqlarning sababini aniqlab, samarali ishlash usullarini keng tatbiq etish mumkin.

Pareto diagrammasini muhim omillarni nazorat qilishda qo'llaganda eng keng tarqalgan uslub – AVS-tahlili uslubidan foydalaniladi. Faraz qilaylik, omborxonada 1.000, 3000 va undan ortiq sondagi detallar bo'lsin. Detaillarni bir xilda birma-bir nazorat qilish juda ko'p mehnat sarfini talab qiladi va samarasiz hisoblanadi. Agar bu detallarni guruhlariga ajratsak, masalan, omborxonadagi hamma detallarning 20-30% ini tashkil etuvchi eng qimmat detallarga uning umumiy qiymatining 70-80%i, jami mahsulotning 40-50%ini tashkil etuvchi eng arzon detallarga esa mahsulot qiymatining 5-10%igina to'g'ri keladi.

Birinchi guruhni A, ikkinchi guruhni V deb ataymiz. qiymati umumiy qiymatga nisbatan 20-30 %ni tashkil etuvchi oraliq guruhni esa V deb ataymiz. Agar omborxonadagi A guruhga tegishli mahsulotlarning sifati kuchli nazorat qilinib, S guruhga tegishli mahsulotlar sifati engilroq nazorat qilinsa, mahsulot sifatini nazorat qilish samarali amalga oshirilgan hisoblanadi.

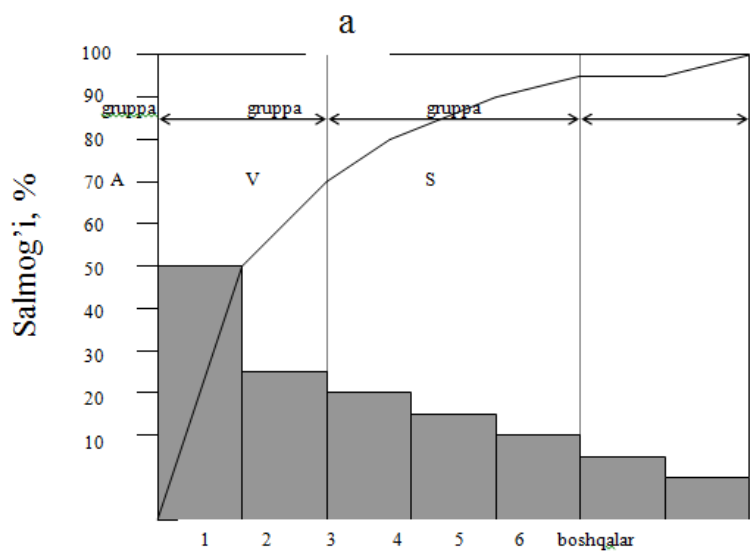
Bunday tahlil omborxonalarni, mahsulotning sotilishi bilan bog'liq bo'lgan pul miqdorini nazorat qilishda keng qo'llaniladi.

Pareto diagrammasi yaroqsiz mahsulotning yuzaga kelishi, dastgohlarning nosozligi, omborxonalardagi detallarni nazorat qilish kabi muammolarni hal etishda ustunli grafiklar ko'rinishida ifodalanadi. Diagrammalar bir necha variantda tuzish tavsiya etiladi. Ularni ketma-ket tahlil qilib, oqibat natijada alohida Pareto diagrammasini tuzish mumkin.

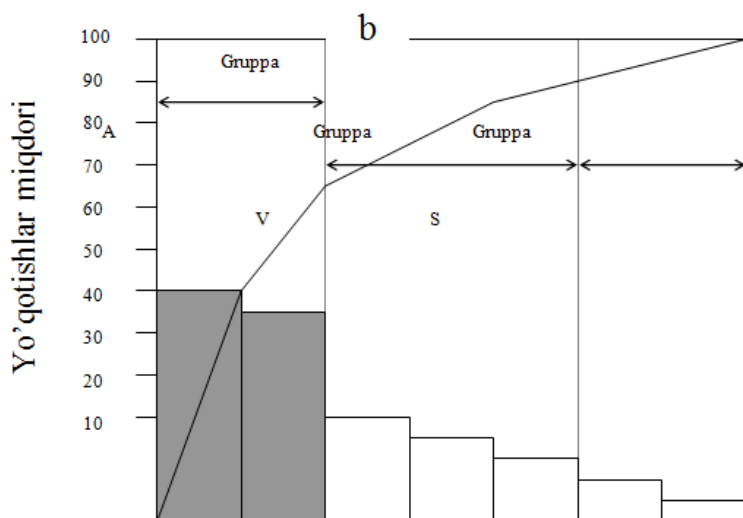
Pareto diagrammasini sabab natijaviy diagramma bilan birga qo'llash maqsadga muvofiqdir. Mahsulot sifatining past bo'lishidek juda muhim masalani hal etishda har bir konkret defekt bo'yicha uning moyiyatini aniqlab olish kerak.

Korxonaning murakkab iqtisodiy faoliyatida, uning turli bo'linmalarida muammolar kelib chiqishi mumkin. Ushbu muammolarni hal etishni Pareto diagrammasini tuzishdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

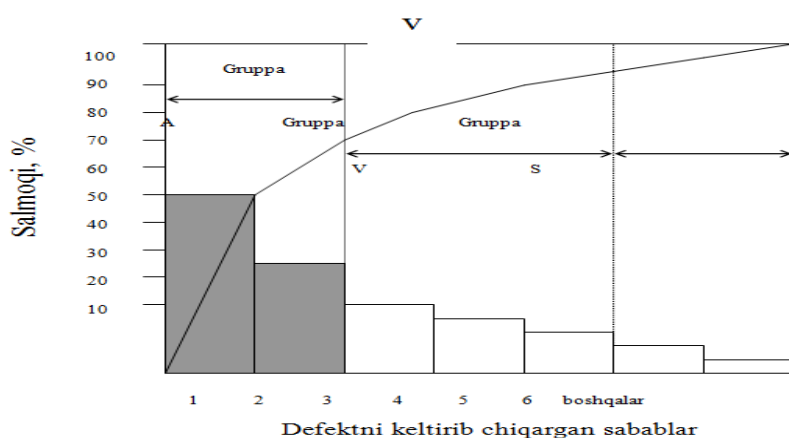
Ular yordamida firma faoliyatining turli soxalaridagi muammolarni taxlil qilish mumkin.

Detallar nomi

Defektlar turi

Defektni keltirib chiqargan sabablar

Moliyaviy sohada: har bir mahsulot turi bo'yicha mahsulot tannarxining tahlili; mahsulot turlari bo'yicha foydaning tahlili; foyda foizining tahlili va boshqalar.

Mahsulot sotish sohasida: mahsulot turlari bo'yicha iste'molchilar talabining o'zgarishining tahlili; mahsulot turlari bo'yicha sotishdan kelib tushgan tushumning tahlili; ayrim mahsulot turlari bo'yicha qaytgan tovarlarning tahlili va boshqalar.

1.15.-rasmda Pareto diagrammasi ifodalangan:

a – da detallar aniq ko'rib chiqiladi;

b – da detallardagi defektlilik holatlari aks ettirilgan;

v – da birorta aniq defektning kelib chiqish sabablari aks ettirilgan.

Moddiy-texnikaviy ta'minot sohasida: xom ashyo va materiallar turlari bo'yicha maxsus tanlash xolatlarining tahlili; xom ashyo va materiallarni turlari bo'yicha yetkazib berish kunlarining kechiktirilishi tahlili; xom ashyo va materiallarning omborxonalarda bekorga ushlanib turishi hisobiga moliyaviy yo'qotishlarning tahlili va boshqalar.

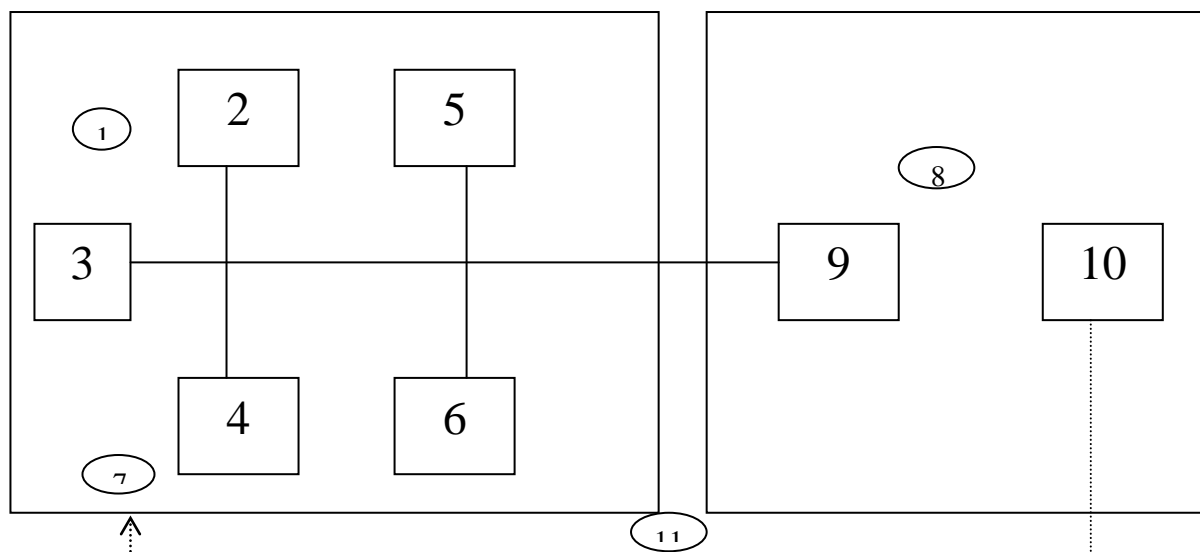
Ishlab chiqarish sohasida: ish uchastkalari bo'yicha ayrim qayta tuzatishlar sonining tahlili; ayrim mashina va dastgohdagi nosozliklarning tahlili; alohida haftaning kunlari bo'yicha yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarilishi foizining tahlili; ayrim jarayonlar bo'yicha jarayonlarning to'htab qolishi xolatlarining tahlili va boshqalar.

Ish yuritish sohasida: xodimlar bo'yicha alohida kelib tushgan taklif mulohazalar sonining tahlili; alohida taklif mulohazalarni qayta ishlash kunlari sonining tahlili; ayrim ishlab chiqarish bo'linmalari bo'yicha rejaning oshirib bajarilishi tahlili va boshqalar.

Sabab natijaviy diagrammalar: Yaponiyada ishlab chiqarish jarayonining birinchi liniyasini xuddi 4M ning o'zaro aloqasi:

Material-(material) + Mashine-(mashina) + Man-(operator) + Method-(metod)
ko'rinishida tushuniladi.

Sabab natijaviy diagrammasini 3.13-rasmda ifodalangan ko'rinishda tasvirlash mumkin. Bunday diagrammani ba'zan «baliq suyagi» deb ham ataladi.

1.16.-rasm. Sabab-natijaviy diagramma

- 1-sabab omillari sistemasi;
- 2-materiallar;
- 3-ishlab chiqarishning asosiy omillari;
- 4-operator;
- 5-dastgohlar;
- 6-ishni bajarish usuli;
- 7-jarayon;
- 8-oqibat-natija;
- 9-sifat tavsiflari;
- 10-ma'lumotlar;
- 11-jarayon sifat tomonidan nazorat qilinadi.

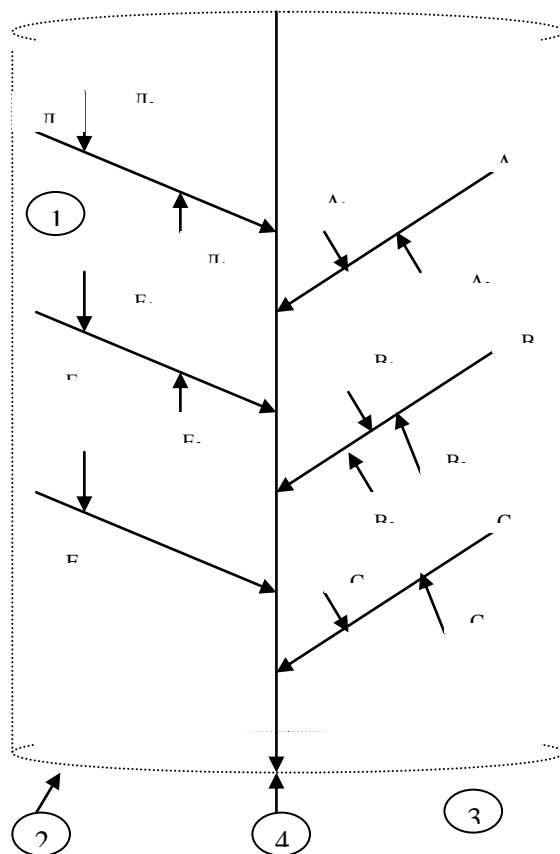
1.17.-rasmda sabab natijaviy diagramma sxemasi keltirilgan. Bunda natija bo'lib hisoblanadigan sifat tavsiflarini A,B,S va boshqa sabablar belgilaydi.

Bu sabablar o'z navbatida boshqa sabablarning, masalan A-A₁,A₂ sabablarning, V-V₁;V₂ sabablarning oqibatida kelib chiqqan bo'lishi mumkin.

Sabablarni izlashda shuni yodda tutish muhimki, oqibat bo'lib hisoblanayotgan tavsiflar albatta yoyib o'rganilishi kerak.

Ushbu barcha sabab omillari ichidan tavsiflarning yoyilishiga katta ta'sir ko'rsatadigan omillarni izlash-sabablarni tadqiqot qilish deb ataladi.

Sabablarni tadqiqot qilish jarayoniga «uchinchi tomon» kishilarni, ya'ni ishga bevosita aloqasi yo'q kishilarni ham jalb etish kerak. Chunki ular mana shu ish sharoitiga ko'nikib qolgan xodimlardan farqli, masulot sifatsizligini keltirib chiqargan sabablarni aniq ko'rishlari mumkin.

1.17.-rasm. Sabab-natijaviy diagramma:

- 1 - sabab omillari sistemasi;
- 2 – omillar yoyiladi;
- 3 - tavsif (oqibat);
- 4 – tavsiflar yoyiladi.

Kishilar guruhi tomonidan amalga oshiriladigan «miya shturmi» deb ataladigan tahlil eng samarali usul hisoblanadi.

Ushbu tahlilni amalga oshirishda quyidagilarga amal qilish kerak:

- guruh a'zolari tomonidan muammoning kelib chiqish sabablari to'g'risidagi o'z fikr mulohazalarini erkin gapirishlari uchun muhitni ta'minlash;

- bekorchi gaplarni chiqarib tashlab, omillar tahliliga asoslangan hulosalarni e'tiborga olish;
- guruh rahbarining hech qachon o'z fikrini birinchi bo'lib aytmasligi;
- sabab-natijaviy diagrammalarni tuzishda sabablar orasida «boshqa hisobga olinmagan omillar» ni ham e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

Nazorat savollari:

1. Sifatni tahlil qilishning statistik usullarining iqtisodiy mohiyati nimadan iborat?
2. Statistik tahlil qanday amalga oshiriladi?
3. Sifatni nazorat qilish va tahlil qilishning ma'lumotlar manbalariga nimalar kiradi?
4. Statistik usullar deganda nimani tushunasiz?
5. Sabab-natijaviy diagramma o'z ichiga nimalarni oladi?
6. Pareto diagrammasi qanday tuziladi?

I – Bob bo'yicha test savollari

1. Mahsulot sifati – bu:

- A) ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko'rsatilgan xizmatlarning xalq ehtiyoji talablarini qondira olish xossa va xususiyatlarining yig'indisi
- V) sifat deganda ayrim mahsulot ko'rsatkichlarini etalon ko'rsatkichlari bilan solishtirish tushuniladi
- S) sifat mahsuloti ishlab chiqarilish maqsadlariga ko'ra bajaradigan asosiy funksiyalarini tavsiflovchi xususiyatlarini ko'rsatadi
- D) sifat mahsulotning uzoq muddat to'xtamasdan ishlatish mumkinligini ko'rsatadi
- E) sifat mahsulotning ma'lum vaqt mobaynida o'zining ishga loqaytligini tavsiflaydi

2. Mahsulot sifatini baholashning differensial metodi:

- A) ayrim mahsulotning yakka sifat ko'rsatkichlari etalonning bazis ko'rsatkichlari bilan taqqoslanadi
- V) sifatning umumiy ko'rsatkichlari ko'zda tutiladi
- S) mahsulot xossa xususiyatlarining yig'indisi ayrim guruxlarga bo'linadi ularning xar biri uchun sifatning komplekt ko'rsatkichi aniqlanadi

D) unifikatsiyalash va bir-birining o‘rnini bosish ko‘rsatkichlarini tavsiflaydi

E) mahsulotning barcha xossa va xususiyatlarini umumiy holda tavsiflaydi

3. Sifatning ergonometrik ko‘rsatkichlari...

A) insonning tana tuzilishiga mahsulot qismlarining mos tushishini tavsiflaydi

V) “Inson – mahsulot” sistemasini tavsiflaydi va insonlarning gigienik, antropometrik, fiziologik va psixologik xususiyatlarinin hisobga oladi

S) mahsulotni insonlarning psixologik xususiyatlari va va imkoniyatlariga javob berishini tavsiflaydi

D) ajralib turuvchanlikni, kompozitsiyaning to‘liqligini va mahsulot ishlab chiqarilishining mukammal bo‘lishini tavsiflaydi

E) ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashda xom ashyo, materialar, mehnat vositalari va vaqtning optimal taqsimlanishini tavsiflaydi

4. Hisoblash usuli...

A) mahsulotning sifat ko‘rsatkichlarini texnik o‘lchov asboblari yordamida aniqlash

V) mahsulotning sifat ko‘rsatkichlarini kuzatish o‘tkazish va hisobga olish orqali aniqlash

S) mahsulotning sifat ko‘rsatkichlarini ularning parametrlari bilan, bog‘liqligini tavsiflovchi nazariy va empirik bog‘lanishlar yordamida aniqlash

D) mahsulotning sifat ko‘rsatkichlarini ekspertlar yordamida baholash

E) mahsulotning sifat ko‘rsatkichlarini sezgi organlari orqali baxolash

5. Raqobatning asosiy uslublari...

A) bahoga bog‘liq raqobat

V) bahoga bog‘liq bo‘lmagan raqobat

S) bahoga bog‘liq bo‘lgan va bog‘liq bo‘lmagan raqobat

D) mahsulotga yangi xossa va xususiyatlarning berilishi

E) ilgari talab bo‘lmagan ehtiyojlarni qondirish maqsadida yangi tur mahsulotlarini ishlab chiqarish

6. Sistemali yondoshuv...

A) maxsus ilmiy yondoshuv va ijtimoiy amaliyot uslubiyatining yo‘nalishi bo‘lib, uning asosida obyektini to‘liq sistema sifatida o‘rganish yotadi

V) ayrim sistemashalarning maqsadi butun sistemaning maqsadi bilan kelishmovchilik bo'lishi mumkin emas

S) maqsadga etishishning yo'llarini aniqlash va taxlil qilish

D) barcha muammolar butun sistema sifatida ko'rib chiqiladi

E) qaror qabul qilish jarayoni yakuniy maqsadlarni aniqlash va ifodalashdan boshlanadi

7. Kompetensiyaning ifodalanishi:

A) mahsulot hajmini ustalik bilan boshqarish

V) mahsulotni bozorga joriy etish

S) mahsulot mustaxkamligining yuqori bo'lishi xaridorlarni ularning bahosi yuqori bo'lishiga qaramasdan to'xtatib qolmasligi

D) firma mahsulotni tayyorlash soxasida yoki tarqatishda raqobatchilarga nisbatan nimanidir yaxshiroq qiladiki, bu narsa ularga mijozlarni ushlab qolish imkonini beradi

E) mahsulotning texnikaviy tavsiflar bo'yicha liderlik qilishi: mahsulot konstruksiyasi uning yanada yuqori ko'rsatkichlarda ekspluatatsiya qilish imkonini beradi

8. Raqobatbardoshlik.

A) bu tovarning iste'mol xususiyatlari va bahosi

V) mazkur bozorda tovarning yaxshi analoglarga nisbatan xalq iste'moli talablarini yuqori darajada qondirish

S) raqobatbardoshlik - bu integral tushuncha

D) ishlab chiqarish xarajatlarini iste'molchi xarajatlari darajasiga nisbatan pasaytirilishi

E) mahsulot sifatini oshirish yoki iste'molchi xarid kilganidan so'ng xizmat ko'rsatish sifatini oshirish

9. Mahsulot sifatini boshqarish.

A) mahsulotni loyixalash, tayyorlash va ekspluatatsiya qilish jarayonlarida zaruriy sifat darajasini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan jarayonlar yig'indisi

V) tadqiqot va loyixalash bosqichlarida mamlakatimizdagi va chet ellardagi erishilgan ilg'or natijalarni taxlil qilish asosida amalga oshiriladi

S) muomala, iste'mol va ekspluatatsiya bosqichlarida amalga oshiriladi

D) ishlab chiqarish bosqichda amalga oshiriladi

E) mahsulotning muomala va sotish sifati uni saqlash va joydan-joyga tashish sifatidan kelib chiqadi

10. Mahsulot xayot siklining bosqichlari.

A) tadqiqot va loyixalash

V) tayyorlash

S) muomala va sotish

D) ekspluatatsiya yoki iste'mol

E) loyixalash, tayyorlash, muomala va iste'mol

11. Mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi asosiy omillar.

A) iqtisodiy va ijtimoiy

V) texnikaviy va tashkiliy

S) texnikaviy, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy

D) tashkiliy va iqtisodiy

E) texnikaviy, tashkiliy va ijtimoiy

12. Texnikaviy omillarga quyidagilar kiradi:

A) texnologik dastgoxlarning, instrumentlar va nazorat vositalarning xolati; xom ashyo va materiallar sifati, texnikaviy xujjatlashtirishning xolati va sifati

V) ishning bir maromda, rejali olib borilishi

S) dastgoxlarni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish

D) kerakli materiallar, instrumentlar, texnikaviy nazorat va xujjatlashtirish vositalari bilan ta'minlanganlik

E) ilmiy-texnikaviy izlanishlar, ratsionalizatorlik va ixtirochilik

13. Sifatni boshqarish sistemasida boshqaruv ta'siri quyidagi masalalarni echishi mumkin:

A) sifatni boshqarish dasturini tuzish va uni oshirishni rejalashtirish

V) mahsulot sifatiga ta'sir ko'rsatadigan xar qanday boshqariladigan xar qanday boshqariladigan jarayonning xolati to'g'risidagi ma'lumotlarni olish va taxlil qilish

S) sifatli boshqarish bo'yicha qarorlarni qabul qilish

D) boshqaruv ta'sirini o'tkazish mahsulot sifati o'zgarishlari to'g'risida ma'lumotlar olish va taxlil qilish

E) berilgan boshqaruv dasturi asosida boshqariladigan jarayonning xolatini saqlash, unga tegishli o'zgarishlar kiritish

14. Sifat sistemasi.

A) mahsulot sifatini ta'minlash

V) mahsulot sifatini boshqarish

S) mahsulot sifatini yaxshilash

D) sifatni umumiy boshqarishni ta'minlashni amalga oshiradigan tashkiliy strukturalar, jarayonlar va resurslarning yig'indisi

E) sistema sifatni boshqarishning barcha bosqichlarida direktordan to ishchigacha bajaradigan vazifalarini boshqaradi

15. Mahsulot sifatini boshqarish – bu. . .

A) mahsulot sifatini, uning texnikaviy darajasini va mahsulotga bo'lgan talabni bashorat qilish

V) mahsulot sifatini va uni oshirishni rejalashtirish

S) mahsulot sifatiga bo'lgan shartlarni me'yorlash

D) sifat masalasi bo'yicha ta'minotchi, ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil qilish

E) mahsulotning tegishli sifat darajasini saqlash maqsadida loyixalash, tayyorlash va ekspluatatsiya qilish bosqichlarida amalga oshiriladigan jarayonlar yig'indisi

16. Mahsulot sifatini rejalashtirish.

A) mahsulotni davlat attestatsiyasiga tayyorlashni ko'zda tutadi

V) belgilangan vaqtda va belgilangan vaqt oralig'ida talab qilingan sifat mahsulotni ishlab chiqarish bo'yicha asoslangan topshiriqlarni o'rnatish tushuniladi

S) attestatsiya natijalarini taxlil qilish, shuningdek mahsulot sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashni ta'minlaydigan ishlarni amalga oshirish tushuniladi

D) mahsulotni davlat attestatsiyasidan o'tkazish

E) tayyor mahsulot va texnologik jarayonlari attestatsiyasidan o'tkazish

17. Mahsulotni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga qo'yishni tashkil qilish.

A) yuqori texnikaviy daraja va sifatiga ega bo'lgan mahsulotning tajriba namunalari va konstruktorlik xujjatlashtirish yaratishga qaratilgan

V) korxonaning mahsulot tajriba namunalari yoki ishlab chiqarish partiyalarini ta'minlashga qaratilgan

S) xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, hamda mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini o'z vaqtida nazorat qilishni ta'minlashga qaratilgan

D) ish o'rinlari, brigada, sex va korxonani o'z vaqtida xom ashyo, materiallar, texnologik dastgoxlar bilan ta'minlash tushuniladi

E) oliy kategoriyali mahsulotni ishlab chiqarishga qaratilgan

18. Mahsulotning rejalashtirilgan sifatining mo'ta'dilligini ta'minlash.

A) ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishiga qaratilgan

V) xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallarni nazorat qilishga qaratilgan

S) ish o'rinlarida ishchi xujjatlashtirishning sifatiga qaratilgan

D) yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarilishini, reklamatsiyalarni taxlil qilish va ularni yo'qotish chora tadbirlarini belgilashga qaratilgan

E) oliy kategoriyali mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan

19. Mahsulot sifatini ta'minlashning huquqiy asoslari.

A) ishlab chiqilgan me'yoriy-texnikaviy xujjatlarning qonuni shartlariga javob berishini tekshirish

V) buyurtmalar va shartnomalarni rasmiylashtirishni qonuniy tartibida o'rnatish

S) mahsulot sifatini boshqarish kompleks sistemasining barcha elementlarining qonunlarga to'liq asoslangan holda amalga oshirish

D) yaroqsiz mahsulotlar jo'natganligiga norozilikni bildirish uchun materiallarni xujjatlashtirish va huquqni ximoya qilish tashkilotlariga jo'natishni qonuniy tartibda rasmiylashtirishni o'rnatish

E) ma'lumotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash, taxlil qilishni tashkil etishga qaratilgan

20. Sifatni yaxshilashni texnik iqtisodiy taxlil qilish.

- A) ishlab chiqarishga qo'yilayotgan mahsulotning sifatini va texnikaviy darajasini aniqlash
- V) mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi omillarni o'rnatish
- S) mahsulot sifati ko'rsatkichlarining dinamikasini aniqlash
- D) korxonaning ishlab chiqarish bo'linmalarining natijalarini aniqlash va sifatni yaxshilash bo'yicha olib borilgan ishlarni baholash
- E) barcha turdagi yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarishdan va reklamatsiyalardan ko'rilgan zararni aniqlash

21. Sifatni nazorat qilishning statistik uslubining maqsadi.

- A) alternativ belgilar bo'yicha statistik qabul qilish nazorati
- V) sifatning o'zgaruvchi tavsiflari bo'yicha tanlanma qabul qilish nazorati
- S) statistik qabul qilish nazoratining standartlari
- D) texnologik jarayonlari boshqarishning statistik metodlari
- E) mahsulot sifatidagi tasodifiy o'zgarishlarni yo'q qilish

22. Mahsulotning xayot sikli.

- A) mahsulotni loyixalashtirishdan boshlab, to uni ishlab chiqarib, sotishgacha o'tgan vaqt
- V) loyixalalash, ishlab chiqish, konstruktorlash, tajriba namunalarini tayyorlash
- S) mahsulotning bozorda paydo bo'lishi, talabning shakllanishi va seriyali ishlab chikarish
- D) ishlab chiqarish, sotish, bozorni mahsulotga to'ldirish, sotishning va ishlab chiqarishning to'xtatilishi
- E) ishlab chiqarish, bozorning to'ldirishi va sotishning to'xtatilishi

23. Bozor segmentatsiyasi.

- A) marketingning bir xil faoliyatiga bir xilda e'tibor beradigan iste'molchilar yig'indisi
- V) firmani uning tovarlari sotiladigan bozorlar bilan bog'laydigan ma'lumotlar potogi va bozor munosabatlarining yig'indisi

S) pul ekvivalenti bilan ta'minlangan tovar muammasida soxasida ehtiyojini yuzaga kelishning firmasi

D) xizmatlar ko'rsatish yoki tovarlar sotilishning yoki ularning sotib olinishini rag'batlantiruvchi qisqa muddatli chora-tadbirlar

E) bozorni, xaridorlarni, xoridorlarning motivatsiyasi va boshka o'ziga xos belgilariga bog'liq xolda alohida qismlarga, guruxlarga ajratish

24. Bozor sig'imi.

A) ma'lum vaqt ichida aniq bor bozorda sotilgan mahsulotning hajmi

V) firma mahsulotining aniq bir bozorda sotilgan mahsulotdagi ulushi

S) bozorda sotilgan mahsulotning hajmi

D) ehtiyot asosida hisoblanishi mumkin bo'lgan ba'zi mahsulot turlariga talab

E) xarid qila olish imkoniyati bilan asoslangan ehtiyot

25. Firma belgisi.

A) simvol, rasm yoki farqlovchi rang

V) so'z, harf yoki so'zlar guruhi

S) savdo markasi

D) firma nomi, savdo obrazi yoki ularning yig'indisi

E) nomi, termin, rasm

26. Mahsulotning sifat darajasi deb...

A) uning sifat ko'rsatkichlari darajasini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan etalon ko'rsatkichlari bilan taqqoslashning nisbiy tavsifiga aytiladi

V) mahsulot sifatini belgilovchi har bir ko'rsatkichni analog ko'rsatkichlari bilan taqqoslashga aytiladi

S) sifatning umumiy ko'rsatkichiga aytiladi

D) sifatning yakka ko'rsatkichlariga aytiladi

E) mahsulotning ishlatilish o'rniga ko'ra xususiyatlari

27. Sifatning to'xtamasdan ishlatilish ko'rsatkichi

A) to'xtamasdan, uzoq muddat ishlatilish, ta'mirlanuvchanligi saqlanuvchanligi

V) obyektning ma'lum vaqt davomida uzluksiz o'zining ishga layoqatlilikini saqlash xususiyati

S) obyektning oʻrnatilgan texnikaviy xizmat koʻrsatish sistemasida chegaraviy xolat yuzaga kelguncha qadar ishga layoqatliligini saqlash xususiyati

D) obyektning biror zaror yetkazilganda taʼmirlanuvchanlik xususiyati

E) obyektning taʼmirlanmasdan ishlash xususiyati

28. Fiziologik va psixofiziologik sifat koʻrsatkichlari...

A) inson tana tuzilishiga mahsulot ayrim qismlarining mos tushishini tavsiflaydi

V) mahsulotni va uning ayrim qismlarini kishilarning sezgi organlari-ning oʻziga xos xususiyatlariga, imkoniyatlariga, kuchiga tezlik imkoniyatiga mos kelishini tavsiflaydi

S) kishilarning psixologik xususiyatlarini «inson-mahsulot-tashqi muhit sistemasida tavsiflaydi

D) maʼlumotlarning ajralib turishni, tashki kurinishning ratsional boʻlishi

E) kompozitsiyaning toʻliqligi va ishlab chiqarishning mukammal boʻlishi

29. Sifat koʻrsatkichini aniqlashning oʻlchash usuli...

A) texnikaviy oʻlchov asboblari asosida tovarning sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash

V) maʼlum xodisalarni kuzatish va hisoblab koʻrish orqali sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash

S) mahsulot sifati va uning parametrlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni ifodalovchi nazariy bogʻlanishlardan foydalanib, mahsulotning sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash

D) ekspertlar qabul qilgan qarorlar asosida mahsulot sifati koʻrsatkichlar-ning qiymatini aniqlash

E) isteʼmolchilarning imkoniyatlari va fikrlarini taxlil qilib, mahsulot sifati koʻrsatkichlarning miqdorini aniqlash

30. Sistema...

A) qarorlar qabul qilish jarayoni yakuniy maqsadni aniqlash va shakllantirishdan boshlanadi

V) barcha muammolar bir butun, yagona sistema tarzida koʻrib chiqiladi

S) bir-biri bilan oʻzaro bogʻlanib, yagona birlikni tashkil qiladigan elementlar yigʻindisi

D) ma'lum tugallangan sitemani tadqiq qilishga asoslangan ijtimoiy amaliyot va ijtimoiy-ilmii dunyoqarashning uslubii yo'nalishi

E) maqsadga erishishning alternativ yo'llarini taxlil qilish va aniqlash

31. Kompleks yondashuv...

A) bu yondashuv boshqaruvning texnik, iqtisodii, ekologik, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa aspektlarini o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqishni nazarda tutadi

V) bu yondashuv bitta ehtiyotni qondirishda yangi uslublarni o'rnatishni nazarda tutadi

S) bu yondashuv tashqi muhit bilan aloqani so'ngra sifatni oshirish jarayonini nazarda tutadi

D) bu yondashuv raqobatchilarni aniqlashni, sifat ma'lumotlarini esa yangi ehtiyotlarning tendensiyasining aniqlashda foydalanishni nazarda tutadi

E) bu yondashuv mavjud yoki yangi ehtiyotlarni qondirish maqsadida yangi tur mahsulotlarini ishlab chiqarishni nazarda tutadi

32. Bozor kon'yukturasi...

A) tovarga nisbatan talabni shakllantirishi

V) mahsulotga nisbatan talab va taklif, bozor bahosining darajasi asosida mahsulotni bozorda sotish shartlari

S) bozorda yuzaga kelgan iqtisodii holat

D) talab va taklif o'rtasidagi nisbat

E) baho darajasi, buyurtmalar portfeli, iste'molchilarning talablari va boshqa iqtisodii ko'rsatkichlar

33. Bozor potentsiali...

A) tovarlar va xizmatlarni faqat o'zining shaxsii ehtiyoji uchun, oilada ishlatish uchun xarid qilinadigan bozor

V) mazkur bozorda ma'lum vaqt orasigida ma'lum bir tovarni sotishni mumkin bo'lgan hajmi

S) shaxsning o'ziga xos xususiyatlari va madaniy darajasidan kelib chiqqan, maxsus ko'rinishni kasb etgan talab

D) iste'molchilarning maxsus shartlariga qarab, o'rnatilgan narxlarning ko'tarishini

E) daromadlar va bahoning mazkur darajasida tovarga nisbatan talabning qisqarishi yoki to'xtatish

34. Yashirin talab...

A) ko'pchilik xaridorlar tovarga nisbatan kuchli istak sezadilar, lekin bozordagi mavjud tovarlar, bilan ularning istagini qondirib bo'lmaydi

V) tovarga nisbatan talab yo'qolishi mumkin, xaridorlar tovarga befarq bo'lishlari mumkin

S) mavsumiy o'zgarishi bozorga tovarlarini to'liq yetkazib berila olmaslik yoki keragidan ortiqchanning muammosini keltirib chiqaradi

D) firma o'zining tovar oborotidan qoniqsa, marketingning vazifasi talabning mavjud darajasini ushlab turishdan iborat bo'ladi

E) bu-xarid qila olish qobiliyati bilan ta'minlangan ehtiyojdir.

2-BOB. METROLOGIYA, STANDARTLASHTIRISH VA SERTIFIKATLASH

2.1. Metrologiya. O'lchovlarga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi

Metrologiya fan sifatida o'lchashlar, ularga bog'liq va tegishli bo'lgan qator masalalarni o'z doirasiga oladi. Metrologiya aslida yunonchadan olingan bo'lib, o'lchash, o'lcham, nutq, mantiq, ilm yoki fan ma'nolarini bildiradi Umumiy tushunchasini oladigan bo'lsak, metrologiya-o'lchashlar haqidagi fan.

Inson aql-idroki, zakovati bilan o'rganayotgan, shakllantirayotgan xamda rivojlantirgan qaysi fanni, uning yo'nalishini olmaylik, albatta o'lchashlarga, ularning turli usullariga, o'zaro boshlanishlariga duch kelamiz. Bu o'lchash usullari va vositalari yordamida ularning birligini, yagona O'lchashni talab etilgan Aniqlikda ta'minlash metrologiya fani orqaligina amalga oshiriladi. SHu sababdan xozirdagi qaysi bir fan, ilmiy yo'nalish, u xox tabiiy, xox ijtimoiy bo'lmasin, albatta u yoki bu darajada metrologiya bilan bog'liq. Inson qo'li etgan faoliyati doirasiga kirgan ammo o'lchashlar va ularning vositalari yordamisiz o'rganilgan, izlangan hamda ko'zlangan maqsadlarga erishish mumkin bo'lgan birorta yo'nalish yo'q..

XXI asrning ikkinchi yarmida xalq xo'jaligining barcha soxalaridagi ilm-fan, madaniyatning gurkirab rivojlanishini bejiz ilmiy-texnikaviy inqilob deb atalmaydi. Ilg'or ilmiy yutuqlar fanga, bizning kundalik xayotimizga kirib kelib, shu darajada odatiy bo'lib qolganki, aksariyat xollarda biz ularga e'tibor bermaymiz yoki sezmaymiz. Bazan esa, bizga, korxonada yoki laboratoriyaga etib kelguncha ularning qanchalik murakkab, notekis yo'llardan o'tganligini ko'z oldimizga keltirmasdan, fikr yuritmagan xolda ulardan foydalanamiz. YUqoridagilarning hammasi to'la ma'noda zamonaviy axborotli o'lchash texnikalariga xam tegishlidir.

O'lchashlar xaqidagi fanning tarixi minglab yillarni tashkil etadi. O'lchashlarga bo'lgan extiyoj qadim zamonlarda yuzaga kelgan. Inson kundalik xayotida xar xil kattaliklarni: masofalarni, er maydonlarini, yuzalarini, jismlarning o'lchamlari

va massalarini, vaqtni va xokazolarni bu jarayonlarning yuzaga kelish sabablarini, manbalarini bilmasdan, o'zining sezgisi va tajribasi asosida o'lchay boshlagan.

Eng qadimga o'lchash birliklari - antropometrik, ya'ni insonning muayyan a'zolariga muvofiqlikka yoki moyillikka asoslangan xolla kelib chiqqan o'lchash birliklari hisoblanadi. Masalan: Ladon-bosh barmoqni hisobga olmaganda qolgan to'rtgasining kengligi; fut - oyok tagining uzunligi; pyad - yozilgan bosh va ko'rsatkich barmoqlar orasidagi masofa, quloch, qadam va xokazolar,

Asrlar o'ta bizga etib kelgan ba'zi o'lchov birliklari hozirda xam ishlatiladi. Masalan, qadimgi janubi-sharqda "loviya doni", "no'xotcha" ma'nosini bildirgan, turli qiymatbaxo toshlarning o'lchov birligi sifatida ishlatilgan karat: dorishunoslikda og'irlik birligi qilib qo'llanilayotgan, ingliz, fransuz, lotin va ispan tillarida "bug'doy doni" ma'nosi bildiruvchi - gramm va hokozolar.

Ba'zi bir tabiiy o'lchovlar xam uzoq o'tmishga ega. Ularning dastlabkilaridan biri, hamma erda ishlatiladigan vaqt o'lchovlaridir. Munajjimlarning ko'p yillik kuzatishlari natijasida qadimgi Vavilonda vaqt birligi sifatida yil, oy, soat tushunchalari ishlatilgan. Keyinchalik urning o'z o'qi atrofida to'la aylanishiga ketgan vaqtning 1/86400 qismi sekund nomini olgan. Qadimgi Vavilonliklar bizning eramizgacha bo'lgan II asrdayoq vaqtni Minalarda o'lchashgan. Mina taxminan ikki astronomik soat vaqt oralig'iga teng bo'lib, bu vaqt mobaynida Vavilonda rasm bo'lgan suv soatidan massasi taxminan: 500 grammga teng bo'lgan "mina suv" oqib ketgan. Keyinchalik mina o'zgarib, biz o'rganib qolgan minutga aylandi.

Vaqtlar o'tishi bilan suv soatlari o'z o'rmini qum soatlariga, ular xam vaqti kelib mayatnikli mexanizmlarga bo'shatib berdilar.

Insoniyat taraqqiyot rivojlanishining ilk davrlaridanoq "moddiy" O'lchashlar va o'lchov birliklarining katta ahamiyatini tushunib bilganlar.

Fan va texnikaning rivojlanishi xar xil fizikaviy kattaliklarning o'lchamlarini muayyan o'lchovlarga qiyoslab kiritishni taqozo eta boshladi. Bunday faoliyat jarayoni va rivojlanishi davomida O'lchashlar xaqidagi fan, ya'ni metrologiya yuzaga keldi.

Ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi o'lchash vositalari va usullarini mukammallashtirishni talab eta boshladi. O'lchashlar nazariyasi hamda vositalarining rivojini aniqlab bergan texnika yutuqlarining uchta asosiy bosqichini ajratib ko'rsatish mumkin:

- ishlab chiqarish jarayonida katnashaligan va stanoklarga biriktirilgan O'lchash vositalarining yaratilishini talab qiluvchi texnologik bosqich (manufaktura va mashina ishlab chiqarishning yuzaga kelishi);

Ishlab chiqarish jarayonlarini kuchaytirish sharoitida foydalanilayotgan o'lchash vositalarining Aniqligi, ishonchliligi va unumdorligini keskin oshirishpi talab qiluvchi energetik bosqich (bug' energiyasini ishlatish, ichki yonuv dvigatellarining ishga kelishi, elektr energiyasini ishlab chiqarish va ishlatish);

- zamonaviy fan yutuklarining barchasini o'lchash vositalarining tarkibiga kiritishni talab qilgan ilmiy-texnikaviy inqilob (fanni ishlab chiqarish bilan bog'lash va uni bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylantirish) bosqichi. Bu bosqichning aloxida xususiyatlaridan biri obyektlar va jarayonlar xolatini muayyan parametrlar yordamida umumiy baxolovchi o'lchash tizimlarini yaratish bo'lib, olingan natijalarni bevosita texnik tizimlarni avtomatik boshqarish uchun foydalanishdan iboratdir.

Amaliyot juda keng ko'lamdagi fizikaviy kattaliklar qiymatini, ko'pincha juda tez sekundning milliarddan bir ulushlarida), yuqori Aniqlikda (xatolik o'lchanayotgan qiymatning 10 % idan kichik) va nafaqat inson sezgi organlari to'g'ri ilg'ay olmaydigan, balki xayot uchun sharoit bo'lmagan xolatlarda xam Aniqlashni talab qiladi. SHu kunlarda fanga yuzdan optiq xar xil fizikaviy kattaliklar ma'lum bo'lnb, ularning 70dan ortig'ini O'lchash mumkin. Xozirgi kunlarda Fan va texnikaning rivojlanishi tufayli ilgari o'lchab bo'lmaydi deb hisoblangan kattaliklarni o'lchash va baxolash imkoni yaratilmoqda. Masalanb, Sankt Peterburg aloqa instituti olimlari xidni o'lchash borasida birmuncha yutuqlarni qo'lga kiritganlar. Bu xususda buyuk italiyalik olim Galileo Galileyning quyidagi so'zlarini eslab o'tish o'rinli bo'ladi: - "O'lchash mumkin mumkin bo'lganini o'lchang, mumkin bo'lmaganiga esa imkon yarating".

Kondensatorning elektr sig'imi, nurlanish oqimi, erigan metallning temperaturasi va atomning maxsus maydoni kuchlanishi kabi kattaliklarni maxsus texnikaviy vositalar-o'lchash o'tkazgichlari, asboblari va tizimlaridan foydalanmasdan o'lchashni amalga oshirish mumkin emas. Bularning hammasi ongimizga, xayotimizga shunchalik singib ketganki, aksariyat xollarda biz ularning atrofimizda mavjud ekanligini sezmaymiz. Hamma joyda: uy-ro'zg'or va ishlab chiqarishda, dalada va kasalxonada, avtomobilda va ilmiy laboratoriyada ular bizning beg'araz va tengsiz yordamchilarimizdir.

Ishonch bilan aytish mumkinki, o'lchash inson ongli xayotining asosini tashkil etadi. Bu borada ko'plab olimlar O'lchash texnikasining rivojiga munosib xissa qo'shganlar. Ular ichida birinchi navbatda quyidagilarni: Ahmad Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ulug'bek, Mixail Lomonosov, Dmitriy Mendeleev va boshqalarni aloxida ko'rsatib o'tish o'rinli bo'ladi. Ahmad Farg'oniyning "Miqyosi Nil", ya'ni Nil daryosining satxini tutash idishlar qonuniyati asosida o'lchash va uning natijasiga ko'ra yilning yog'ingarchiligi va uning ekin xosiliga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlari, Ulug'bekning "Zij jadvallari"da keltirgan, hozirgi kunlarda eng zamonaviy o'lchash qurilmalarida olingan natijalardan juda oz tafovut qiluvchi ma'lumotlari aloxida taxsinga sazovordir. Bundan tashqari, Forobiyning astronomik kuzatishlar va o'lchashlar uchun maxsus asbob - usturlob yasash sirlari xususidagi qimmatli ma'lumotlari juda katta xam ilmiy, ham falsafiy ahamiyatga egadir,

O'lchash texnikasi extimollar nazariyasi, boshqarish nazariyasi va boshqa ilmiy yo'nalishlar bilan birgalikda informatsion O'lchash, ya'ni o'zida asosiy informatsiya olish imkonini beradigan vositalarni jamlagan (o'lchash, nazorat qilish, hisoblash, tashxis, umumlashtirish va tasvirlarni aniqlash) texnikasining rivojiga asos bo'ldi. +o'yilgan muammolarning, ularni echish usullari va olingan natijalarning xar xilligidan qat'iy nazar, informatsiya olish mobaynida asosiy O'lchash, ya'ni qayta ishlash, qabul qilish va biror jarayon yoki manba xaqidagi ma'lumotni tasavvur qilish amallarini bajarish ko'zda tutiladi. Bugungi kunda ham olimlarimiz o'lchash nazariyasi va texnikasi rivoji ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishmoqda.

Metrologiyani o'rganish dastlab quyidagi tushunchalarni o'rganishni talab qiladi:

- *"metrologiya"* - o'lchovlar, ularning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash usullari va vositalari hamda talab qilinadigan aniqlikka erishish yo'llari haqidagi fan;
- *"yagona o'lchov birligi"* - o'lchovlarning natijalari qonunlashtirilgan birliklarda aks ettirilgan va xatoliklari berilgan ehtimollikda ma'lum bo'lgan o'lchov holati;
- *"o'lchov vositasi"* - o'lchovlar uchun foydalaniladigan va normalangan metrologik xususiyatga ega bo'lgan texnika vositasi;
- *"birlilik etaloni"* - fizik o'lcham birligini boshqa o'lchov vositalariga o'tkazish maqsadida uni qayta hosil qilish va saqlash uchun mo'ljallangan o'lchov vositasi;
- *"davlat etaloni"* - vakolat berilgan milliy organning qarori bilan O'zbekiston Respublikasi hududida o'lchov birligining o'lchami sifatida e'tirof etilgan etalon;
- *"metrologik xizmati"* - davlat organlari va yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlari tarmog'i hamda ularning o'lchovlar yagona birlikda bo'lishini ta'minlashga qaratilgan faoliyati;
- *"davlat metrologiya nazorati"* - metrologiya qoidalariga rioya etilishini tekshirish maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari amalga oshiradigan faoliyat;
- *"o'lchov vositalarini tekshiruvdan o'tkazish"* - o'lchov vositalarining belgilab qo'yilgan texnik talablarga muvofiqligini aniqlash va tasdiqlash maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari (vakolat berilgan boshqa organlar, tashkilotlar) tomonidan bajariladigan operatsiyalar majmui;
- *"o'lchov vositalarini kalibrlash"* - metrologik jihatlarning haqiqiy qiymatlarini va o'lchov birliklarining qo'llashga yaroqliligini aniqlash hamda tasdiqlash maqsadida kalibrlash laboratoriyasi bajaradigan operatsiyalar majmui;
- *"o'lchov vositalarini metrologik attestatsiya qilish"* - yagona namunalarda ishlab chiqariladigan (yoki O'zbekiston hududiga yagona namunalarda olib kiriladigan) o'lchov vositalarining xossalarini sinchiklab tadqiq etish asosida ular qo'llanish uchun haqqoniy ekanligining metrologiya xizmati tomonidan e'tirof etilishi;

– *"metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarini akkreditatsiya qilish"* - o'lovlarining yagona birligini ta'minlash ishlarini akkreditatsiya qilishni belgilangan sohada o'tkazishga metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarining vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi;

– *"o'lov vositalarini kalibrlash huquqiga ega bo'lishi uchun yuridik shaxslar metrologiya xizmatini akkreditatsiya qilish"* - yuridik shaxslar metrologiya xizmatining belgilangan sohada o'lov vositalarini kalibrlashdan o'tkazishga vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi;

– *"o'lovlarning bajarilish uslubiyotlarini metrologik attestatsiya qilish"* - o'lovlarni bajarish uslubiyotining unga qo'yilgan metrologiya talablariga mosligini baholash hamda tasdiqlash maqsadida tadqiqot o'tkazish;

– *"o'lovlarning bajarilish uslubiyoti"* - operatsiyalar va qoidalar majmui bo'lib, ularning bajarilishi xatolari ma'lum bo'lgan o'lov natijalari olishni ta'minlaydi;

Metrologik ta'minot — o'lchash ma'lumotini olish va undan foydalanishni ta'minlaydigan tashkiliy-texnikaviy chora tadbirlar majmuasidir.

Mahsulot sifati metrologik ta'minotiga xos masalalarga:

- o'lchash, sinash, nazorat qilish paytida baholanishi kerak bo'lgan tavsiflarni tanlash;

- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini rejalash, o'lchash, sinash va nazorat qilish usullarini ishlab chiqish va metrologik attestatsiyalash;

- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini tegishi o'lchash vositalari bilan ta'minlash;

- o'lchash vositalarini metrologik to'g'ri holatda ushlab turish;

- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini bajarish va natijalarini ishlash;

- o'lchash, sinash va nazorat natijalarini olish va foydalanish bilan bog'liq mutaxassislarni tayyorlash va ular malakasini oshirish;

- korxonadagi metrologik ta'minot zamonaviy texnik darajali va yuqori sifatli mahsulotni ishlab chiqarishga mosligini aniqlash maqsadida loyiha, konstruktorlik va texnologik xujjatlarni metrologik ekspertizasidan o'tkazishlar kiradi.

Metrologik ekspertiza paytida quyidagi asosiy masalalar ko‘riladi:

- nazorat paytida o‘lchanadigan tavsiflar nomenklaturasini aniqlash;
- tanlangan tavsiflarning optimal (zaruriy) aniqligini joriy qilish;
- o‘lchash vositalari tanlanishi to‘g‘riligini baholash va o‘lchash uslubiyatlariga bo‘lgan talablar to‘g‘riligini aniqlash;
- unifikatsiya qilingan va avtomatlashtirilgan o‘lchash vositalari qo‘llanganda o‘lchashning berilgan aniqligini ta‘minlash;
- o‘lchash natijalarini ishlash usullarini aniqlash, o‘lcham birliklari to‘g‘ri qo‘llanganligini aniqlash;
- mahsulotni nazorat qilishga yaroqligi nuqtai nazaridan tahlil qilish, ya‘ni tavsiflarini o‘lchash imkonini borligini tahlildan o‘tkazish.

Metrologik ekspertiza konstruktorlik xujjatlarni ishlab chiqish va texnologik jarayonni tayyorlash bosqichlarida metrologik xatolarni bartaraf qilishga imkon beradi. Agar bu xatolar o‘tib ketsa va aytib o‘tilgan xujjatlarga kirib qolsa, o‘lchash va nazorat qilishdagi xatoliklardan iqtisodiy talafotlar va yo‘qotishlar paydo bo‘lishi xavfli oshadi.

Metrologik taftishga_ quyidagi tadbirlar kiradi:

1. O‘lchash vositalarini sinash.
2. O‘lchash vositalarining metrologik attestatsiyasi.
- 3.Obektni bajarish usulini metrologik attestatsiya qilish.
- 4.O‘lchash vositalarini tekshirish.
- 5.O‘lchash vositalarini saralash.
- 6.Hujjatlarning metrologik ekspertizalari.

1-4 lar faqat davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning maxsus akkreditlangan metrologik xizmatlari bilan bajariladi. 5, 6 lar davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning metrologik xizmatlari yordamida amalga oshiriladi.

Metrologik nazorat:

- a) mablag‘larning aylanishida, ishlab chiqarishda amalga oshiriladi;

b) o'lchash vositalari va o'lchashni bajarish usuli holati va qo'llanilishi nazorat qilinadi;

v) akkreditlangan metrologik xizmatlar faoliyati nazorat qilinadi.

“a”, “v” lar faqat davlat metrologik xizmati orqali amalga oshiriladi.

“b” ni ham davlat xizmati, ham yuridik shaxslarning akkreditlangan xizmatlari o'tkazadi.

Hukumat metrologik ta'minotning asosiy vazifalari:

Metrologik ta'minotning quyidagi asosiy vazifalari bor:

1. Konkret kattalikni berilgan sharoitda, aniqlik bilan aniqlash uchun talabga javob beradigan o'lchash vositasini tanlash.

2. Berilgan sharoitlarda ishlaydigan konkret o'lchash vositasining xatoligini aniqlash.

Konkret muammoni hal qilish maqsadida tanlangan o'lchash vositalarining texnologik xarakteristikasi o'lchash vositalarining real xarakteristikalariga yaqinlashish kerak.

Normalashga yunaltirilgan o'lchash vositalari nomenklaturasi GOST.009-84 standartida ko'rsatilgan. Standartning nomi - normalashtirilgan metrologiya xarakteristikasi.

Metrologiya sohasidagi xalqaro hamkorlik standartlashtirish sohasidagi hamkorlikdek xalqaro savdoga ko'maklashadi. Hamkorlik natijasida o'zaro hamjihatlikni kafolatlaydigan o'lchashlarga yagona yondashish bunyod qilinadi, o'lchash usullari va vositalarini bir xillashtirish va standartlashtirish amalga oshiriladi, mahsulotni o'lchash, sinash va nazorat qilish natijalarini o'zaro tan olish imkoni paydo bo'ladi.

Zamonaviy etalon majmualarini yaratish va ularni saqlash texnikaviy murakkab va iqtisodiy jihatdan qimmat masala bo'lganligi ham metrologiya sohasidagi keng xalqaro kooperatsiyani talab qiladi. SHunig uchun bu masalani xalqaro hamkorlik asosida echish maqsadga muvofiqdir.

YAgona o'lchov tizimi – bu o'lchovning shunday holatiki, birliklar albatta qonunlashtirilgan va xalqaro birliklarda o'z ifodasini topgan bo'lishi kerakdir. Har bir

o'lchov etalon namunalarida ko'rsatilgan birliklarda va o'lchov o'lchov orasidagi xatolik ko'rsatilgan darajadan oshmasligi lozim bo'ladi.

Yagona o'lchov tizimi to'rt asosiy prinsipga asoslangan bo'ladi:

1. Natija ko'rsatilgan birlikda bo'lishi;
2. O'lchov birligi, o'lchov vositasi, uning ko'rsatkichlari etalon ko'rsatkichlari bilan bir xil bo'lishi lozim;
3. O'lchashdan o'rtacha xatolik aniq bo'lishi lozim;
4. O'lchashdagi xatolik o'rnatilgan darajadan ortmasligi zarur.

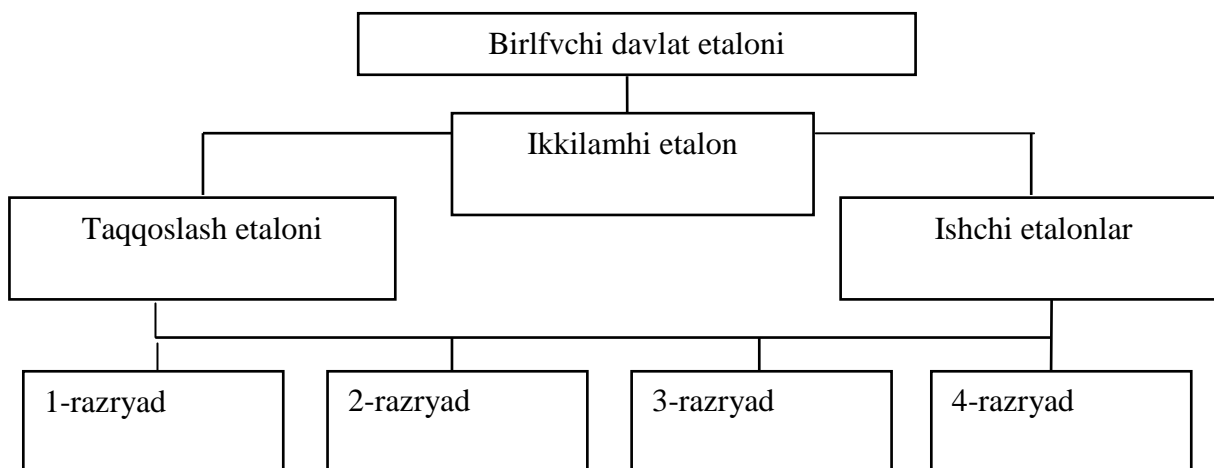
Yuqorida to'rt asosiy prinsplarga amal qilmay yagona o'lchov shartlarini bajarib bo'lmaydi.

Yagona o'lchov sistemasini joriy etishda xalqaro ISO – tizimi bo'yicha 9000 – seriyalari talabiga javob berishi kerak bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida yagona o'lchov tizimini joriy etish bo'yicha xalqaro o'lchov tizimi (SI) joriy etilgan.

Xalqaro meqiyosda yagona o'lchov tizimi *“tosh-torozi va o'lchovlar”*ga bag'ishlangan 1961 oktyabr oyidagi XI – xalqaro konferensiyada qabul qilinadi. Xalqaro SI tizimi ettita asosiy birlikni qabul qilgan. Ular: metr, kilogram, sekund, amper, kelvin, mol, kandela.

Barcha o'lchov vositalari unifikatsiyalangan birlikda bo'lib keraklik standart talablariga javob beradilar. Har bir o'lchov natijasi yuqori aniqlikda bo'lishi talab qilinadi va ular etalonga mos ravishda ko'rsatgichlar ketma-ketligini aniq qaytara olishi lozim.

2.1-rasm. Etalonlar klassifikatsiyasi

Rasmda etalonlar klassifikatsiyasi keltirilgan boʻlib barcha etalonlar faqat davlat etalonlari boʻlib xizmat qiladi. Birlamchi etalon davlat etaloni boʻlib hisoblanadi va yuqori aniqlikdagi natijalarga asoslangan. Ikkilamchi etalon tashkilot va korxonalar uchun nazorat etaloni boʻlib xizmat qiladi. Taqqoslash etalonlari mahsulotlarni etalon bilan taqqoslash lozim boʻlsa dastlabki etalonnini kelitirish, tashish kabi muammolari boʻlgan vaqtda ishlatiladi.

Ishchi etalonlar zaruriyat tugʻilgan xolda 1 – 2 – 3 – 4 – razryadlarga ajratiladi. Ishchi etalonlar bevosita ishlab chiqarish korxonalarida va maxsus laboratoriyalarida oʻrnatilgan boʻlishi mumkin. Oʻlchovning aniqlik darajasi dastlabki etalondan farq qilmasligi taʼminlanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida Xalqaro oʻlchamlar tizimi (SI)ning fizik oʻlcham birliklarini belgilangan tartibda qoʻllashga yoʻl qoʻyiladi. Fizik oʻlcham birliklarining nomi, belgisi, ularni yozish va qoʻllash qoidalari "Oʻzstandart"ning taqdimnomasiga binoan Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Xalqaro oʻlchamlar tizimiga kiritilmagan oʻlchamlarni qoʻllashga ruxsat berishi mumkin.

Tashqi savdo faoliyatini amalga oshirish chogʻida kontrakt shartlariga muvofiq fizik oʻlchamlarning oʻzga birliklari ham ishlatilishi mumkin.

Fizik oʻlchamlarning birliklari etalonlar vositasida saqlanadi va qayta tayyorlanadi.

Etalonlarni yaratish, tasdiqlash, saqlash va qoʻllash tartibini "Oʻzstandart" belgilaydi.

Foydalanishda boʻlgan oʻlchov vositalari oʻlchov natijalarining qonunlashtirilgan birliklarda belgilab qoʻyilgan aniqlikda boʻlishini taʼminlashi va qoʻllash shartlariga mos kelishi lozim.

Texnika vositalarini oʻlchov vositalariga mansub deb topish mezonini "Oʻzstandart" belgilaydi.

Oʻlchovlarni bajarish uslubiyotlari oʻlchov natijalarining xatoliklarini baholashni oʻz ichiga olishi va oʻlchov oʻtkazishning mavjud sharoitlarida belgilab

qo'yilgan aniqlikni ta'minlashi lozim. O'lchovlar belgilangan tartibda attestatsiya qilingan o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlariga muvofiq holda amalga oshirilishi lozim.

O'lchovlarni bajarish uslubiyotlarini ishlab chiqish va metrologik attestatsiya qilish tartibini "O'zstandart" belgilaydi.

Kattalikning o'lchami — Ayrim olingan moddiy obyekt, tizim, xodisa yoki jarayonga tegishli bo'lgan kattalikning miqdori bo'lib hisoblanadi.

Kattalikning qiymati - qabul qilingan birliklarning ma'lum bir soni bilan kattalikning tavsifini aniqlash.

Kattalikning birligi deb - tarif bo'yicha soniy qiymati 1ga teng qilib olingan kattalik tushuniladi.

Ushbu atama kattalikning qiymatiga kiradigan birlik uchun ko'paytiruvchi sifatida ishlatiladi. Muayyan kattalikning birliklari o'zaro o'lchamlari bilan farqlanishi mumkin. Masalan, metr, fut va dyuym uzunlikning birliklari bo'lib, quyidagi xar xil o'lchamlarga ega: 1 fut - 0,3048 m, 1 dyuym - 25,4 mm.ga tengdir.

Kattalikning birligi xam, kattalikning o'ziga o'xshash asosiy va xosilaviy birliklarga bo'linadi:

Kattalikning asosiy birligi deb — birliklar tizimidagi ixtiyoriy ravishda tanlangan asosiy kattalikning birligiga aytiladi.

Bunga misol qilib, LMT - kattaliklar tizimiga to'g'ri kelgan MKS birliklar tizimida metr, kilogramm, sekund kabi asosiy birliklarni olishimiz mumkin.

Hosilaviy birlik deb, berilgan birliklar tizimining birliklaridan tuzilgan, ta'riflovchi tenglama asosida keltirib chiqariluvchi xosilaviy kattalikning birligiga aytiladi.

Hosilaviy birlikka misol qilib 1 m/s — xalqaro birliklar tizimidagi tezlik birligini; 1 N qilib, 1 kg. m/s² kuch birligini olishimiz mumkin.

1960 yili o'lchov va og'irliklarning XI Bosh konferensiyasi Xalqaro birliklar tizimini qabul qilgan bo'lib, mamlakatimizda buni SI (SI-System International) xalqaro tizimi deb yuritiladi. Keyingi Bosh konferensiyalarda SI tizimiga bir qator o'zgartirishlar kiritilgan bo'lib, xozirgi xolati va birliklarga qo'shimchalar va ko'paytirgichlar haqidagi ma'lumotlar 2.1- va 2.2-jadvallarda keltirilgan.

2.1-jadval

	Kattalikning nomi	O'Ichami	Birlikning nomi	Xalqaro belgilanishi	Ilova
	Uzunlik	L	Metr	m	
	Massa	M	Kilogramm	kg	
	Vaqt	T	Sekunda	s	
	Elektr tokining kuchi	I	Amper	A	
	Temperatura	θ	Kelvin	K	
	Modda miqdori	N	Mol	mol	
	YOrug'lik kuchi	J	Kandela	cd	
	YAssi burchak	I	Radian	rad	Keyin kiritilgan
	Fazoviy burchak	I	Steradian	sr	

2.2-jadval

SI birliklariga ko'paytuvchi va qo'shimchalar

Ko'paytuvchi	Qo'shimcha				
	Nomi	Kelib chiqishi	Belgilanishi		
			Ma'nosi	Tili	Xalqaro
1 000 000 000 000 000 000-10 ¹⁸	eksa	6 marta ming	grekcha	E	E
1 000 000 000 000 000-10 ¹⁵	peta	5 marta ming	grekcha	R	P
1 000 000 000 000-10 ¹²	tera	juda katta	grekcha	T	T
1 000 000 000-10 ⁹	giga	gigant	grekcha	G	G
1 000 000-10 ⁶	mega	katta	grekcha	M	
1 000-10 ³	kilo	ming	grekcha	k	k
100-10 ²	gekto	gaz	grekcha	h	g
10-10 ¹	deka	o'n	grekcha	da	D
0,1-10 ⁻¹	lets	o'n	lotin	d	d

$0,01-10^{-2}$	santi	yuz	lotin	s	s
$0,001-10^{-3}$	milli	ming	lotin	m	m
$0,000001-10^{-6}$	mikro	kichnk	grekcha		M k
$0,000000001-10^{-9}$	nano	karlik	lotin	n	n
$0,000000000001-10^{-12}$	piko	pikkolo	Italiya	p	p
$0,000000000000001-10^{-15}$	femto	O'n besh	Daniya	f	f
$0,000000000000000001-10^{-18}$	atto	O'n sakkiz	Daniya	a	a

Nazorat savollari

1. Metrologiya fani nimani o'rganadi?
2. O'lchashlar xaqidagi fanning yuzaga kelishi sabablari nimalardan iborat?
3. Fizikaviy kattaliklar to'g'risida tushuncha bering.
4. Mahsulot sifati metrologik ta'minotining asosiy masalalariga nimalarni kiritish mumkin?
5. Metrologik ekspertizaning asosiy masalalari ?
6. Metrologik taftishga qanday tadbirlar kiritiladi?
7. YAgona o'lchov tizimining asosiy prinsiplari?

2.2. Metrologiyaning asosiy vazifalari va tashkiliy–huquqiy asoslari

"Standartlashtirish xaqida". Metrologiya haqida" va "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish" to'g'risidagi qonunlarning xayotga tadbiiq etilishi respublikamizdagi mavjud metrologiya xizmatini yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarilishiga asos bo'ldi. SHulardan biri, ya`ni "Metrologiya haqida"gi konundir.

Bu konun respublikamizda metrologiyaning rivojlanishiga va metrologik ta'minot masalalarini xal etishning mutlaqo yangi bosqichiga olib kirdi.

"Metrologiya xaqida" qonun 5 bo'limdan iborat bo'lib, bu bo'limlar 21 moddani o'z ichiga olgan. Respublikamizda metrologiya xizmatini yo'lga qo'yish va bunda jismoniy va yuridik shaxslarning ishtiroki va funksiyalari, bu boradagi javobgarliklar bo'yicha keng ma'lumotlar berilgan.

Qonunda ko'rsatilganidek, o'lchash vositalarining davlat sinovlarini o'tkazish, ularning turlarini tasdiqlash va davlat ro'yxatiga kiritish O'zdavstandart tomonidan amalga oshiriladi.

Qonunda yana bir masala — davlat ro'yxati belgisini qo'yish to'g'risida xam bayon etilgan. Metrologiya xaqidagi qonunda aytilishicha, tasdiqlangan o'lchash vositalariga yoki ularning foydalanish xujjatlariga ishlab chikaruvchi davlat ro'yxati belgisining qo'yilishi shart.

Ma'lumki, ishlab chiqarishdagi o'lchash vositalarining xolati va ularning vaqti-vaqti bilan qiyoslashdan o'tkazib turish xar doim e'tiborda bo'lmoqligi lozim. Ular bo'yicha ro'yxatlar tuziladi va o'lchash vositalari turkumlarining ro'yxati O'zdavstandart tomonidan tasdiqlanadi. Ilmiy tadqiqotlar bilan bog'liq o'lchash vositalari, asboblari, qurilmalari hamda o'lchovlari "Metrologiya haqida" konunning 17-moddasi asosida O'zdavstandartning davriy ravishda qiyoslashdan o'tkazilib turilishi lozim bo'lgan o'lchash vositalari guruhining ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, shu qonunning 7-moddasiga binoan, amaliy foydalanishda bo'lgan o'lchash vositalari belgilangan Aniqlikda va foydalanish shartlariga mos xolda, qonuniy birliklardagi o'lchash natijalari bilan ta'minlashlari lozimligi aloxida ko'rsatib o'tilgan.

O'lchovlar va og'irliklar bo'yicha xalqaro tashkilot. Mahsulot sifatini tekshirish va nazorat qilish, metrologik laboratoriyalarni akkreditatsiya qilish milliy o'lchash tizimlariga asoslangan xarakterlar bilan bog'liqdir. Mahsulotni standart talablariga muvofiqligini bannolashda turli xil parametrlar, ya'ni mahsulotning o'z tavsifnomalaridan tortib uni saqlash, tashish va foydalanishdagi tashqi ta'sir parametrlarini o'lchash amalga oshiriladi. Majburiy talablarga tovarning muvofiqligini belgilovchi sertifikatlashtirish sinovlarida o'lchashlarning metodikasi va amaliyoti natijalarning taqqoslanishiga ta'sir etadi va bu xolat sertifikatni tan olish bilan bog'liqdir. Bunda agar mahsulotni sertifikatlashtirishning va sinov natijalarining taqqoslanuvchanligining zarur sharti bo'lgan o'lchashlarning yagonaligi ta'minlansa, metrologiya xalqaro savdo manfaatlarini ta'minlagan bo'ladi. Ushbu vazifa metrologiya bo'yicha xalqaro tashkilotlarning asosiy vazifasi

hisoblanadi. Metrologiya bo'yicha xalqaro tashkilotlarning say-xarakatlari tufayli dunyoning kupchilik mamlakatlarida fizik kattaliklarning xalqaro birlik tizimi (SI) qabul qilingan. Bundan tashqari taqqoslama atamalar amal qilmoqda, o'lchov vositalarining metrologik tavsifnomalarini normalashtirish, o'lchash vositalarini sertifikatlashtirish, seriyali mahsulotlarni ishlab chiqarishdan oldin o'lchash vositalarini sinash bo'yicha tavsifnomalar qabul qilingan. Metrologiya bo'yicha xalqaro tashkilotlar ISO va MEK tashkilotlari bilan yaqindan xamkorlik qiladi. Yirik xalkaro metrologiya tashkilotlariga ulchovlar va og'irliklar bo'yicha xalqaro tashkilot (MOMV) va konunchilik metrologiyasi buyicha xalkaro komitet (MOZM) hisoblanadi.

Xalkaro miqyosda metrologiya sohasida qonunlashtiruvchi xalqaro tashkilot xam mavjuddir. Uni qisqartirilgan holda MOZM (Mejdunarodnaya organizatsiya zakonadatelnoy metrologii) deb ataladi. Bu tashkilotning asosiy maqsadi - davlat metrologik xizmatlarni va boshqa milliy muassasalarning faoliyatlarini xalqaro miqyosda muvofiqlashtirishdir.

MOZM faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- MOZM ga a'zo bo'lgan mamlakatlar uchun o'lchash vositalarining uslubiy me'yoriy metrologik tavsiflarining birligini belgilash;

- qiyoslash uskunalari, solishtirish usullarini, etalonlari tekshirish va attestatlashini, uskuna va ishchi o'lchash asboblari uyg'unlashtirish;

- o'zaro kulay bo'lgan bixillashtirilgan o'lchash birliklarini mamlakatlar tomonidan ma'qullanishini ta'minlash;

- metrologik xizmatlarning eng qulay shakllarini ishlab chiqish va ularni joriy etish bo'yicha davlat ko'rsatkichlarining birligini ta'minlash;

- rivojlanyotgan mamlakatlarda metrologik tayin etish va ularni zarur texnik vositalari bilan ta'minlashda ilmiy-texnikaviy yordamlashish; metrologiya sohasida turli darajalarda kadrlar va tayyorlashning yagona qonun-qoidalarini belgilash.

MOZMning Oliy rahbar idorasi qonun chiqaruvchi Xalqaro konferensiyasi hisoblanib, u har to'rt yilda bir necha marta chaqiriladi. Konferensiya tashkilotning maqsad va vazifalarini belgilaydi, ishchi idoralarning ma'vzularini tasdiqlaydi,

byudjet masalalarini muhokama qiladi. MOZMning rasmiy tili - fransuz tilidir. MOZM ning ijroiya organi bo'lib qonunchilik metrologiyasi bo'yicha xalqaro komitet hisoblanadi. Komitet va konferensiya ishini qonunchilik metrologiyasi bo'yicha xalqaro byuro muvofiqlashtiradi. Byuro axborot materiallari nashr qiladi, hujjatlar fondini olib boradi, o'z namoyish zallarida metrologiya sohasidagi yutuqlarni namoyish qiladi.

O'zbekiston Respublikasida metrologiyaga oid faoliyatni davlat tomonidan boshqarishni metrologiya bo'yicha milliy organ - O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi ("O'zstandart" agentligi) amalga oshiradi.

"O'zstandart" vakolatiga:

- metrologiya sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, metrologiyaga oid faoliyatni mintaqalararo va tarmoqlararo muvofiqlashtirish;

- milliy etalonlarni yaratish, tasdiqlash, saqlash va qo'llab-quvvatlash hamda ularning xalqaro darajada solishtirilishini ta'minlash qoidalarini belgilash;

-o'lchov vositalari, usullari va natijalariga qo'yiladigan umumiy metrologik talablarni aniqlash;

-davlat metrologiya tekshiruvi va nazoratini amalga oshirish;

- metrologiya masalalari bo'yicha normativ hujjatlarni, shu jumladan, davlatning boshqa boshqaruv organlari bilan hamkorlikda O'zbekiston Respublikasining butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan normativ hujjatlarni qabul qilish;

- metrologiya sohasida ilmiy va muhandis-texnik kadrlar tayyorlash;

-O'zbekiston Respublikasining metrologiya sohasidagi xalqaro shartnomalariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

- metrologiya masalalari bo'yicha xalqaro tashkilotlar faoliyatida qatnashish;

-O'zbekiston Respublikasining o'lchovlarning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash tizimi faoliyat olib borishi va rivojlanishini hamda uning xalqaro o'lchov tizimi va boshqa mamlakatlarning o'lchovlar tizimlari bilan uyg'unlashuvini ta'minlash;

-iste'molchilar huquqlarini, fuqarolarning sog'lig'i va xavfsizligini, atrof-muhitni hamda davlat manfaatlarini noto'g'ri o'lchov natijalarining salbiy oqibatlaridan muhofaza qilishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

O'lchovlarning yagona birlikda bo'lishini ta'minlashga oid, metrologiya normalari va qoidalarini belgilovchi hamda O'zbekiston Respublikasi hududida majburiy kuchga ega bo'lgan normativ hujjatlarni tasdiqlash va davlat ro'yxatidan o'tkazishni "O'zstandart" agentligi amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi metrologiya xizmati davlat metrologiya xizmatidan va yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlaridan tarkib topadi.

"O'zstandart" boshchilik qiladigan davlat metrologiya xizmatiga Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi davlat metrologiya xizmati organlari kiradi.

Davlat metrologiya xizmati organlari davlat metrologiya tekshiruvi va nazoratini, shuningdek faoliyatning boshqa turlarini amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

Yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlari zarurat bo'lgan hollarda o'lchovlarning yagona birligini ta'minlash bo'yicha ishlarni bajarish va metrologiya nazoratini amalga oshirish uchun tuziladi.

Yuridik shaxslar metrologiya xizmatlarining huquq va burchlari davlat metrologiya xizmati organlari bilan kelishib olingan nizomlar bilan belgilanadi.

Davlat metrologiya tekshiruvi va nazorati davlat metrologiya xizmati organlari tomonidan metrologiya normalari va qoidalariga rioya etilishini tekshirish maqsadida amalga oshiriladi.

Davlat metrologiya tekshiruvi va nazorati metrologiya sohasidagi qonun hujjatlari talablariga muvofiq amalga oshiriladi.

Quyidagilar davlat metrologiya tekshiruvi va nazoratining obyektlari hisoblanadi:

- etalonlar;
- o'lchov vositalari;
- moddalar va materiallar tarkibi hamda xossalarning standart namunalari;

- axborot-o'lchov tizimlari;
- o'lchovlarni bajarish uslubiyotlari;
- metrologiya normalari va qoidalarida nazarda tutilgan o'zga obyektlar.

Davlat metrologiya tekshiruvi va nazorati quyidagilarga nisbatan tatbiq etiladi:

- sog'liqni saqlash, veterinariya, atrof-muhitni muhofaza qilish;
- moddiy boyliklarni va energetika resurslarini hisobga olish;
- savdo-tijorat, bojxona, pochta va soliq operatsiyalarini o'tkazish, telekommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish;
- zaharli, engil alanganuvchan, portlovchi va radioaktiv moddalarni saqlash, tashish hamda yo'q qilib tashlash;
- davlat mudofaasini ta'minlash;
- mehnat xavfsizligini va transport harakati xavfsizligini ta'minlash;
- sertifikatlanadigan mahsulotning xavfsizligi va sifatini aniqlash; -
- geodezik va gidrometeorologik ishlar;
- o'lchov vositalarini davlat sinovidan, tekshiruvdan, kalibrlashdan, ta'mirlash va metrologik attestatsiyadan o'tkazish;
- foydali qazilmalarni qazib olish;
- milliy va xalqaro sport rekordlarini ro'yxatga olish.

O'zbekiston Respublikasining normativ hujjatlariga binoan davlat metrologiya tekshiruvi va nazorati faoliyatning o'zga doiralariga nisbatan ham tatbiq etilishi mumkin.

Davlat metrologiya tekshiruvi quyidagi tarzda amalga oshiriladi:

- o'lchov vositalarining turlarini sinash va tasdiqlash;
- o'lchov vositalarini hamda o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini metrologik attestatsiya qilish;
- o'lchov vositalarini, shu jumladan, etalonlarni tekshiruvdan o'tkazish, kalibrlash;
- o'lchov vositalarini hamda o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini sinash, tekshiruvdan o'tkazish, metrologik attestatsiya qilish, o'lchov vositalarini va metrologiya faoliyatning boshqa muayyan turlarini kalibrlash huquqiga ega

bo'lishi uchun metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarini akkreditatsiya qilish;

- yuridik va jismoniy shaxslarning o'lchov vositalarini tayyorlash, realizatsiya qilish, ularning ijarasi bilan shug'ullanishga doir faoliyati litsenziyalanayotganda mazkur shaxslarning belgilangan metrologiya normalari va qoidalariga rioya etishlarini baholash hamda tasdiqlash;
- o'lchovlarning bajarilish sifatini va metrologiya faoliyatining boshqa turlarini baholash.

Davlat metrologiya nazorati quyidagilar ustidan amalga oshiriladi:

-o'lchov vositalarini tayyorlash, ta'mirlash, ularning ijarasi bilan shug'ullanish, ularni realizatsiya qilish, ularning holati va qo'llanilishi (fizik o'lchamlar birliklari etalonlarini, moddalar va materiallar tarkibi hamda xossalarning standart namunalarini, o'lchov tizimlarini qo'shgan holda);

-o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarining qo'llanilishi;

-belgilangan metrologiya normalari va qoidalariga rioya etilishi hamda akkreditatsiya qilingan metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalari.

Ko'rsatilgan doiralarda foydalaniladigan, ishlab chiqarilishi va import bo'yicha chetdan olib kelinishi lozim bo'lgan o'lchov vositalari davlat sinovlaridan (keyinchalik ularning to'rini tasdiqlash sharti bilan) yoki metrologik attestatsiyadan o'tkazilishi lozim.

O'lchov vositalarining davlat sinovlarini o'tkazish, to'rini tasdiqlash va Davlat reestriga kiritishni "O'zstandart" amalga oshiradi.

Tasdiqlangan o'lchov vositalariga yoki ularning foydalanish hujjatlariga ishlab chiqaruvchi Davlat reestri belgisini qo'yishi shart.

Boshqa davlatlarning o'lchov vositalarini sinash va metrologik attestatsiyalash natijalari tuzilgan shartnomalar hamda bitimlarga muvofiq e'tirof etiladi.

Tekshiruvdan o'tkazilishi lozim bo'lgan o'lchov vositalari turkumlarining ro'yxati "O'zstandart" tomonidan tasdiqlanadi.

Yuridik shaxslarning akkreditatsiya qilingan metrologik xizmatlariga o'lchov vositalarini tekshiruvdan o'tkazish huquqi berilishi mumkin.

Boshqa davlatlarda amalga oshirilgan o'lchov vositalarini tekshirish natijalari xalqaro shartnomalar va bitimlar asosida e'tirof etiladi.

Boshqa sohalarda qo'llaniladigan va majburiy tekshiruvdan o'tkazilmaydigan o'lchov vositalari ularni ishlab chiqarish, realizatsiya qilish, ishlatish, ijaraga berish, ta'mirlashda va O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirishda kalibrlashdan o'tkazilishi mumkin.

O'lchov vositalarini kalibrlash huquqi yuridik shaxslarning akkreditatsiya qilingan metrologiya xizmatlariga berilishi mumkin.

Yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlarini o'lchov vositalarini kalibrlash huquqiga ega bo'lishi uchun akkreditatsiya qilish tartibi va kalibrlashni o'tkazish tartibi "O'zstandart" tomonidan belgilanadi".

Yuqorida ko'rsatilgan doirada qo'llanilishi mumkin bo'lgan o'lchov vositalarini tayyorlash, realizatsiya qilish va ularning ijarasi bilan shug'ullanish qonun hujjatlariga muvofiq beriladigan litsenziya asosida yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshiriladi

Normativ va texnik hujjatlarni metrologik ekspertiza qilish, o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini metrologik attestatsiya qilish, ko'rsatilgan doirada qo'llanilishi va foydalanilishi mumkin bo'lgan o'lchov vositalarini tekshiruvdan o'tkazish, kalibrlash, ta'mirlash, sinash, metrologik attestatsiya qilishni amalga oshirish huquqi bilan ta'minlash uchun yuridik va jismoniy shaxslarni akkreditatsiya qilish "O'zstandart" agentligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ushbu qoidalar, shuningdek metrologiya normalari va qoidalari buzilishida aybdor bo'lgan O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxslari, davlat boshqaruv organlari amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Davlat tomonidan quyidagilar davlat tomonidan moliyaviy ta'minlanishi shart:

- metrologiyani rivojlantirish istiqbollarini ishlab chiqish;
- metrologiya sohasida rasmiy axborotlar bilan ta'minlash;
- metrologiya bo'yicha xalqaro, mintaqaviy tashkilotlarning ishida qatnashish va metrologiya bo'yicha chet el milliy xizmatlari bilan ishlar bajarish;

-metrologiya bo'yicha xalqaro, mintaqaviy normalar hamda qoidalarni ishlab chiqish va ishlab chiqishda qatnashish;

-metrologiya sohasidagi normativ hujjatlarni ishlab chiqish;

-metrologiya bo'yicha umumdavlat ahamiyatiga molik ilmiy-tadqiqot va o'zga ishlarni o'tkazish;

-o'lchovlarning yagona birligini ta'minlashga doir "O'zstandart" agentligi tomonidan tasdiqlanadigan normativ hujjatlarni ishlab chiqish; -fizik o'lcham birliklarining etalonlarini va o'ta aniq namunaviy o'lchov vositalarini ishlab chiqish, takomillashtirish, yasash, saqlash, qo'llash, sotib olish va asrash, shuningdek ularning xalqaro darajada solishtirilishini ta'minlash;

-moddalar va materiallar tarkibi hamda xossalarning standart namunalarini, shuningdek moddalar va materiallarning fizik konstantalari hamda xossalariга oid standart spravka ma'lumotlari ishlab chiqish va joriy etish davlat tizimlarini rivojlantirishga doir ishlar.

O'lchov vositalarini sinash, tekshiruvdan o'tkazish, o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini attestatsiya qilish, normativ va texnik hujjatlarni metrologik ekspertiza qilish, texnik jihatdan asosligi hamda belgilangan metrologiya normalari va qoidalariga muvofiqligini baholash, o'lchovlarning bajarilish sifatini baholash bo'yicha yuridik hamda jismoniy shaxslarga ko'rsatilayotgan metrologiya ishlari va xizmatlari uchun, shuningdek metrologiya faoliyatining davlat tomonidan moliyalashtirish sohasiga kirmaydigan turlari uchun manfaatdor shaxslar tomonidan haq tuziladigan shartnomalarning shartlariga muvofiq to'lanadi.

Nazorat savollari

1. "Standartlashtirish xaqida". Metrologiya haqida" va "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish" to'g'risidagi qonunlarining mohiyati.

2. O'lchovlar va og'irliklar bo'yicha xalqaro tashkilotning asosiy vazifalari?

3. MOZM faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

4. Davlat metrologiya tekshiruvi va nazoratining obyektlari ?

5. Davlat metrologiya nazorati qanday amalga oshiriladi?

2.3. Sifatni boshqarishda standartlashtirish

70-80 yillarga kelib ko'p davlatlarning olimlari va mutaxassislari faqat tayyor mahsulot sifatini tekshirish yo'li bilan sifatga kafolat berib bo'lmaydi degan xulosaga keldilar.

U ancha avvalroq bozor talablarini o'rganish jarayonida, loyihalash va konstruktorlik ishlari jarayonida, ishlab chiqarishning barcha jabhalarida jamlangan mahsulot va materiallarni ta'minlovchilarni tanlashda va albatta, mahsulotni olishda, texnik xizmat ko'rsatishda va ishlatib bo'lgandan so'ng utilizatsiya qilishda ta'minlanishi lozim.

Bunday kompleks yondoshish bozorni o'z talabini aniqlashdan boshlanib va o'z ichiga chiqarilayotgan mahsulotni takomillashtirish, ishlab chiqarishga tayyorlash, ishlab chiqarish, sotish va eng kam xarajatlarda sifatni ta'minlash bozor kon'yukturasini hisobga olib «qayta aloqa» va rejalashtirishning foydali sistemasi asosidagi yopiq jarayonni yaratishni ta'minlaydi.

Mahsulotning sifatini pastligi (raqobatbardosh emasligi) – bu abstrakt kategoriya bo'lmay balki korxonaning yashovchan emasligiga aniq asosdir. SHuning uchun sifat muammosi endilikda strategik muammodek anglanadi.

Mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish tartibini qurayotib, korxonalar quyidagi oldinga qo'yilgan maqsadlarga ega bo'lishi kerak:

1. Mahsulot sifatining bozor talabi va aniq xaridor talabiga muvofiq kelishi;
2. Mahsulotning sotib olish, yetkazib berish va foydalanish xarajatlari yig'indisini kamaytirish;
3. Xaridor istagan muddatga yetkazishni amalga oshirish;
4. Korxonaning bozorda yuqori mavqeini yaratish va korxonaning mustahkam hamkor sifatida tasdiqlaydigan dalillarni keltira bilish.

Korxonaning o'z maqsadiga erishish qobiliyati, chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligini ta'minlash, undagi boshqarish va tashkil etish tartibi – sifatni boshqarish tartibidan aniqlanadi.

Sifatni boshqarish tartibi – firmada amal qilinayotgan va foydali texnik, boshqarish usullarini o‘z ichiga olgan, insonlar va mashinalarning o‘zaro munosabatini eng yaxshi va eng qulay usullarni ta’minlagan va shuningdek sifat uchun qilingan xarajatlarni tejash, ma’lumotlarni berishni o‘zida namoyon etadigan kelishilgan ish qurilishidir.

Jahon tajribasi va faqat amaldagi sifatni boshqarish tartibini umumiy belgilarini, balki har birida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan prinsip va usullarni barpo etadi. hozirgi vaqtda konseptual farqlarni o‘z ichiga olgan ba’zi sifatni boshqarish tartibini uch darajasini ajratish mumkin:

- 9000 seriyasidagi ISO standarti talablariga muvofiq sistemalar
- umumfirma sifatni boshqarish sistemasi (TQM umum sifatni boshqarish-Total Quality Management).
- Milliy mezon va sifat bo‘yicha xalqaro (regional) mukofot va diplomlar sistemasi.

Standartlashtirish - haqiqatda amalga oshirilayotgan yoki potensial masalalarga nisbatan ko‘plab marta foydalanish uchun ma’lum shartlarni o‘rnatish orqali optimal darajada tartibga solishga erishishdir.

Bizning respublikamizda standartlashtirish ishlari bilan Uzdavstandart, shuningdek, faoliyat sohaslarining birlashtirilishiga qarab Davlat tabiatni saqlash qo‘mitasi, Davlat qurilish, hamda o‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash Vazirligi shug‘ullanadi.

Sobiq ittifoqning Davlat standartlari Vazirlar Mahkamasining 02.03.92y. qaroriga hamda SNG davlatlarining standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasida birgalikda kelishib faoliyat olib borish to‘g‘risidagi kelishuviga ko‘ra ushbu davlatlarning Xalqaro standarti sifatida ishlatiladi. Sobiq ittifoq davlatni boshqarish organlari tomonidan tasdiqlangan tarmoq standartlari va texnik shartlar ularning vakolatli muddatlari tugagunga qadar o‘zbekiston respublikasi territoriyasida kuchga ega.

Standartlar sifatining yuqori bo‘lishi mahsulot sifatining yuqori bo‘lishini belgilaydi.

Standartlashtirish ishlarining jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, standartlarning yuqori sifatli va samarali bo'lishini ta'minlash uchun ularning ishlab chiqish bosqichida quyidagi majburiy prinsiplarni bajarish shart.

Sistemalilik prinsipi. Texnik taraqqiyot va ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatining ortishi kishilarning mehnati, mehnat vositalari hamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondoshuvni taqozo qiladi.

Sistema deganda, ko'zlangan maqsadga maksimal samaradorlik va eng kam xarajatlar bilan erishishni ta'minlaydigan o'zaro bog'langan elementlar to'plamining faoliyati tushuniladi. Elementlar sistemasining miqdoriy aloqalari determinatlashgan yoki tasodifiy bo'lishi mumkin.

Sistemaga kiruvchi o'zaro bog'langan elementlar sistemasi ularni turli darajalarda ierarxik bog'liqligini o'rnatishga imkon beruvchi strukturani hosil qiladi.

Komplekslik va optimal chegaralanish prinsipi. Standartlarni ishlab chiqishda standartlashtirishning yakuniy obyektiga ta'sir etuvchi barcha asosiy elementlarni e'tiborga olish kerak. Standartlashtirish ishlarini mehnat sarfini qisqartirish uchun asosiy obyektga unchalik ta'sir ko'rsatmaydigan omillar e'tiborga olinmaydi. Standartlashtirishda moddiy va moddiy bo'lmagan o'zaro bog'langan elementlar kompleksiga talab va tavsiflar sistemasi ko'rib chiqiladi. Yuqori sifatli mahsulot olish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini yaratish uchun hayot siklining barcha bosqichlari: loyihalash, seriyali ishlab chiqarish, tayyor mahsulotni ekspluatatsiya qilishni qamrab oladigan ratsional standartlar sistemasi zarurdir.

Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipi. Standartlar tomonidan o'rnatilgan ko'rsatkichlar, me'yorlar, tavsiflar va shartlar fan, texnika va ishlab chiqarishning jahon darajasiga javob berishi kerak. Ular standartlashtirilayotgan obyektlarning rivojlanish yo'nalishlarini e'tiborga olishlari shart. Faqatgina mahsulotning yangi sifat samaradorligini emas, balki eng kam sarf xarajatlar bilan yuqori samaradorlikka erishishni ta'minlashga ham asoslangan

bo'lishi kerak. Ushbu maqsadga erishishni kompleks standartlashtirish usullari orqali ta'minlash mumkin.

Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog'liqligini ta'minlash prinsipi.

Mahsulotlar ekspluatatsiya qilish ko'rsatkichlari bo'yicha bir-birining o'rnini bosishni ta'minlashga imkon beruvchi bu prinsip kompleks standartlashtirishda, shuningdek mahsulotlarni standartlashtirishda, texnik shartlarni ishlab chiqishda asosiy o'rin tutadi.

Standartlarning o'zaro bog'liqlik prinsipi. Umumtexnikaviy va tarmoqlararo standartlarning ko'p sonli, turli-tumanligi ular o'rtasida o'zaro bog'liqlik o'rnatishni taqozo etadi. Kompleks standartlashtirish usuli ushbu prinsipning muhimligi va samaradorligining yaqqol misolidir. SHuningdek, standartlashtirish sohasidagi qo'llaniladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi ham muhimdir.

Standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot prinsipi. Standartlarning loyihalarini tayyorlash va muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun faqatgina amaliy tajribani keng umumlashtirishgina emas, balki maxsus nazariy, eksperimental va tajriba konstruktorlik ishlarini ham amalga oshirish zarurdir. Bu prinsip barcha standartlarga tegishlidir.

Ustivorlik prinsipi. Odatda tipik birlashmalar va detallarning tipi va o'lchamlari, shuningdek boshqa parametrlar ishlab chiqarishning turli tarmoqlari uchun bir vaqtda standartlashtiriladi. SHuning uchun bunday standartlar parametrlari bo'yicha katta diapazonni egallaydilar. Mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish va o'zaro o'rnini bosish darajasini oshirish, standartlarni ishlab chiqish va unifikatsiyalashda ustivorlik prinsipidan foydalaniladi. Ushbu prinsipga ko'ra birinchi qatorni uning 2-qatorga nisbatan ustivorligiga qarab, 2-qatorni esa 3-qatorga nisbatan ustivorligiga qarab tanlash uchun standartlashtirilayotgan parametrlar qiymatlarining bir necha qatori o'rnatiladi.

SHu prinsipga ko'ra rezbalarning metrik qadami va diametri qatori, normal burchaklar qatori va boshqalar tuziladi. Bundan tashqari mahsulot tiplari, tip

o'Ichamlari, parametrlarini qo'llashga ruxsat etiladigan zaruriy minimumiga keltiradigan chegaralangan tarmoq standartlarini ham yaratish tavsiya etiladi.

Dinamika prinsipi. Iqtisodiyotning samaradorligini oshirish uchun standartlashtirish obyektlarining texnika taraqqiyoti shartlariga javob beradigan darajada bo'lishlari uchun vaqti-vaqti bilan qayta ko'rib chiqish zarur.

Minimal moddiy xarajatlar ulushi. To'qimashilik va engil sanoat mahsulotlarida moddiy sarf xarajatlarni ulushi 65-80% ni tashkil etadi. SHuning uchun ham mahsulot birligiga ketadigan xom-ashyo sarfini qisqartirish muhim ahamiyatga egadir. Mahsulotlarni standartlashtirishda xom-ashyo sarfi ulushini qisqartirishga imkon beradigan ilg'or texnologiyani tatbiq etish, eng maqbul bichish kartalarini qo'llash, mahsulotning uzoqqa chidamlilik, ta'mirlanuvchanlik xususiyatlarini yaxshilash moddiy xarajatlar ulushini qisqartirishga imkon beradi.

Standartlashtirish – faqatgina bugungi kunning emas, balki jamiyatning ho'jalik-iqtisodiy faoliyatining kelajakdagi rivojlanishining ham asosini belgilaydi. Standartlashtirish ilmiy texnika taraqqiyotiga to'liq javob bergan holda amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy standartlashtirishning nazariy asosi bo'lib **ustuvor sonlar sistemasi** hisoblanadi.

Ustuvor raqamlar deb yangidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning parametrlari qiymatlarini belgilashda boshqa raqamlarga nisbatan afzallikka ega bo'lgan raqamlarga aytiladi.

Ustuvor raqamlar I-hadi $\pm 10^{\frac{1}{R}}$ ga teng bo'lgan geometrik progressiya asosida aniqlanadi. Progressiyaning mahraji $Q = \sqrt[R]{10}$ ko'rinishida ifodalanadi, bu erda $R=5,10,20,40,80$ va 160 , i esa 0 dan R gacha bo'lgan butun qiymatlarni qabul qiladi. R ning qiymatini progressiyaning 1 ta o'nlik intervalidagi hadlar soni bilan aniqlanadi. Bitta qatorga tegishli ustuvor raqamlar faqat manfiy bo'lishlari mumkin.

Ustuvor raqamlar qatorlari quyidagi shartlarni qanoatlantirishlari kerak:

- ishlab chiqarish va ekspluatatsiyalarning shartlariga javob beradigan chegaraning ratsional sistemasini aks ettirishi;
- sonlarning ortib borishi yoki kamayib borishining cheksiz bo'lishi;

- har bir qatorning barcha o‘ninchi darajali yoki kasr qiymatlarini kiritish;
- oddiy va oson eslab qoladigan bo‘lish.

Ushbu shartlarga javob beradigan va qulay raqamlar qatori-geometrik qatorlar, masalan, geometrik progressiya qiymatlari qatoridir. Geometrik progressiya-bu har bir hadi o‘zidan oldingi hadni bir xil songa ko‘paytirish orqali hosil qilingan sonlar qatoridir(4; 6; 9; 13,5; 20; 25;), bunda qatorning har bir hadini hosil qilish uchun o‘zidan oldingi hadni ko‘paytirish kerak bo‘lgan son geometrik progressiyaning mahraji deyiladi.

Keltirilgan progressiyaning ijobiy xususiyatlari shundan iboratki, har bir o‘nlik intervaldagi hadlar soni (1-10; 10-100; 100-1000 va h.k., shuningdek 1-0,1; 0,1-0,01; 0,01-0,001; va h.k.) butun progressiya davomida doimiy, hamda yuqorida aytilgan progressiyalar mahraji uchun 5,10,20,40,80 va 160 ga teng. Progressiyaning ixtiyoriy ikkita hadining ko‘paytmasi yoki nisbati ham shu progressiyaning hadi hisoblanadi. Progressiya ixtiyoriy hadining musbat yoki manfiy butun sonli ko‘rsatkichi har doim uning hadi hisoblanadi.

Ko‘pchilik rivojlangan davlatlar normal chiziqli o‘lchamlarga milliy standartlarni qabul qilganlar. Xalqaro standartlash tashkiloti (ISO) ko‘rsatmalari asosida tuzilgan GOST 8032-84 ustuvor raqamlarning 4 ta asosiy qatorini (R5, R10, R20, R40) va (R80 va R160) qatorini o‘rnatadi.

Bu qatorga irratsional sonlarning yaxlitlangan qiymatlari bo‘lgan raqamlar kiradi. Deyarli barcha hollarda 4 ta qatorga kiruvchi 40 ta asosiy ustuvor raqamlardan:

1,0; (1,06); 1,12; (1,18); 1,25; (1,32); 1,40; (1,50); 1,60; (1,70); 1,80; (1,90); 2,0; (2,12); 2,24; (2,36); 2,50; (2,65); 2,80; (3,0); 3,15; (3,35); 3,55; (3,75); 4,00; (4,25); 4,50; (4,75); 5,00; (5,30); 5,60; (6,00); 6,30; (6,70); 7,10; (7,50); 8,00; (8,50); 9,00; (9,50); foydalanilishi kerak.

Ustuvor raqamlardan, hamda ularning qatorlaridan quyidagi hollarda chetga chiqish ruhsat etiladi:

- ustuvor raqamni yaxlitlaganda ruxsat etiladigan xatolik chegarasidan chetga chiqilsa;

- texnikaviy obyektlar parametrlarining qiymatlari geometrik progressiyadan farqli qonuniyatlarga asoslansa.

Agar ustuvor raqamlarni yaxlitlash samaradorlikning pasayishiga sabab bo'lsa yoki ba'zi texnikaviy sabablarga ko'ra iloji bo'lmasa, R80 va R160 qo'shimcha ustuvor raqamlar qatoridan foydalanish mumkin. Bunda R5 qator ko'rsatkichlarini R10 qator ko'rsatkichlaridan, R10 qator ko'rsatkichlari R20 qator ko'rsatkichlaridan, R20 qator ko'rsatkichlari R40 ko'rsatkichlaridan ustuvordir.

Standartlashtirish - mahsulot sifatini yaxshilashda davlat tashkiliy-texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakat iqtisodini boshqarishning barcha sohalarida hamda mahsulot hayot siklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi.

Tarmoqlararo sifatni boshqarish hayot siklining barcha bosqichlari va boshqaruv funksiyalari bo'yicha ishlab chiqilgan davlat standartlari asosida amalga oshiriladi. Bu standartlarda xalq ho'jaligining barcha tarmoqlari faoliyatida mahsulot sifatini boshqarish bo'yicha umumiy reglamentatsiya beriladi: sifat bo'yicha terminlar, tushunchalar, sifatni baholash, sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazish, sifatni boshqarishning kompleks sistemasini yaratish va boshqalar.

Tarmoq ichida sifatni boshqarish davlat standartlari va texnikaviy shartlarga, shuningdek tarmoq xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ishlab chiqarish tarmog'i korxonalari va tashkilotlari faoliyatining uzviyligini ta'minlash maqsadida standartlarni chegaralash yoki ularni rivojlantirishga asoslanadi.

Korxonada standartlashtirish ishlab chiqarishning o'ziga xos tomonlarini: mahsulot turini, seriyalilikni, texnologik jarayonning o'ziga xos tomonlarini e'tiborga olishi kerak. Korxonada standartlashtirish mahsulot sifatini boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo sifatni boshqarish bilan uzviyligini ta'minlaydi.

Mahsulot hayot siklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishni amalga oshirish uchun sifatni boshqarish sistemasining tashkiliy, texnikaviy hamda uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladigan standartlar va texnik shartlar kompleksi zarur.

Tadqiqot o'tkazish va loyihalashtirish bosqichida standartlashtirish yordamida quyidagilar amalga oshiriladi:

- mahsulotning, shuningdek, xom ashyo, yarim fabrikatlarning sifat tavsiflarini kompleks standartlash asosida tayyor mahsulotning sifatiga nisbatan shartlari o'rnatiladi;
- mahsulotning ishlatilish maqsadlari va shartlariga bog'liq holda mahsulot sifatining yagona ko'rsatkichlari sistemasi aniqlanadi;
- optimal sifatni ta'minlash uchun me'yorlar, shartlar va mahsulotni loyihalash usullari ishlab chiqiladi;
- ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks mexanizatsiyalashtirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, mahsulot ishlab chiqarishda mehnat unumdorligini oshirish, iste'mol va ta'mirlashning samaradorligi, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirishning muhim sharti sifatida unifikatsiyalashtirish darajasini oshirish ta'minlanadi.

Mahsulot sifatini oshirish va sifatni boshqarishni tashkil etishni takomillashtirishga tarmoqlararo standartlar sistemasini tatbiq etishga imkon beradi. Bunday sistemalarga standartlar kompleksini kiritish mumkin: Konstruktorlik hujjatlashtirishning yagona sistemasi (ESTD), ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasi va boshqalar.

Standartlashtirishni tadbiq etish texnologiyani ishlab chiqish jarayonini yaxshilash va jadallashtirish, ishlab chiqarishning texnikaviy va tashkiliy darajasini oshirishga imkon beradi va sifatning muqimligini ta'minlaydi.

Mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bosqichida davlat standartlari mahsulot ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish, ishlab chiqarishni tayyorlash, fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish, ishlab chiqaruvchilar bilan buyurtmashilar o'rtasida uzviy aloqa orqali yangi, yuqori sifatli mahsulotlarni yaratish va o'zlashtirishga qaratilgan.

Standartlashtirish sistemasi yangi mahsulotga yuqori sifatli loyiha hujjatlashtirish ishlarini, korxonaning berilgan sifat ko'rsatkichlari bo'yicha mahsulot

ishlab chiqarishga tayyor bo'lishi hamda o'z vaqtida mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlashini taqozo qiladi.

Korxonada standartlari mahsulotni ishlab chiqarish bosqichida ishlab chiqarilayotgan mahsulotning tavsifi va o'ziga xos xususiyatlarini, korxonaning tashkiliy-texnikaviy darajasini, ixtisoslashishini hisobga oladi hamda korxonada sifatni boshqarish bo'yicha aniq va mas'uliyat bilan tashkil etilishiga imkon beradi. Ular sifatni kompleks boshqarishga doimiy faoliyat olib boradigan sistema tavsifini beradi, uni ilg'or tajribalar asosida doimiy rivojlanib borishiga imkon yaratadi. Loyihalashtirish, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida mahsulot sifatini oshirishni rejalashtirish usullarini va tartibini belgilaydilar, nazorat qilish vositalari va usullariga va sifatni baholashga shartlarni o'rnatadilar, mahsulotni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilaydilar, ta'minotchilar bilan sifatli xom ashyo va materiallarning o'z vaqtida yetkazib berilishini o'rnatadilar. Ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishini, texnologik intizomga bo'ysunishini ta'minlaydilar, ijrochilar mehnatining sifatini oshirish, yaroqsiz mahsulot ishlab chiqarilishidan yo'qotishlarni qisqartirish va minimal xarajatlar bilan mahsulotning yuqori sifatli ishlab chiqarilishiga imkon beradi.

Muomala va sotish bosqichida standartlashtirish mahsulotni o'rash-joylash, joydan-joyga tashish, omborxonalarda saqlash ishlarining yaxshi yo'lga qo'yilishiga shartlarni o'rnatilishiga qaratilgan.

Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichida standartlashtirish mahsulotni ishlatishga, ta'mirlashga (shu jumladan kafolatli) nisbatan yagona shartlarni o'rnatadi, ekspluatatsiya bosqichida mahsulotning sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi, ta'mirlash va xizmat ko'rsatishni yaxshilaydi, mahsulotni ekspluatatsiya qilish xarakterlarini qisqartirib, undan foydalanish samaradorligining ortishiga imkon beradi.

Sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazishda standartlar sistemasi zarur va uni obyektiv baholash uchun zarur bo'lgan sifat ko'rsatkichlari ro'yxatini va o'tkazilish tartibini o'rnatadi. Bu esa mahsulotni attestatsiyadan o'tkazishga sarflanadigan vaqtni qisqartiradi va sifat kategoriyalari bo'yicha mahsulotni obyektiv

baholashga xizmat qiladi. Standartlashtirish mahsulotni sertifikatlashtirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Mahsulot sifati muammosining hal etilishi metrologik ta'minlanish darajasiga bog'liq. Mamlakatimiz bo'ylab o'lchamlarning yagona va ishonchli bo'lishini ta'minlash uchun rivojlangan etalon bazasi yaratilgan, o'lchamlar yagonaligini ta'minlovchi standartlar sistemasi ishlab chiqilgan.

Standartlashtirishni rivojlantirishning zamonaviy bosqichining o'ziga xos tomoni alohida standartlarni ishlab chiqishdan kompleks standartlashtirish dasturiga o'tishdir. Ushbu dasturlarni joriy etish tayyor mahsulotlarga, xom ashyo va materiallarga, mashina va dastgohlarga, shuningdek ishlab chiqarishni tayyorlashni tashkil etishga, sinov o'tkazish, nazorat, o'lchash, o'rash-joylash qoidalari, saqlash, joydan-joyga tashish, iste'mol va ta'mirlashga nisbatan texnik shartlar va o'zaro bog'langan standartlarni qayta ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Kompleks standartlashtirish dasturini ishlab chiqish va tatbiq etish butun faoliyatni yakuniy umumiy natijalarga erishishga qaratadi.

Fan-texnika rivojlanishi bilan standartlarning samarali ishlatilish muddatlari absolyut va nisbiy jihatdan qisqara borishi tendensiyasi kuzatiladi. Standartlashtirish borgan sari o'zgaruvchan tavsifga ega bo'ladi, ularni ishlab chiqish, tatbiq etish va qayta ko'rib chiqish uslublari va muddatlariga nisbatan yangi shartlarni qo'yadi.

Mahsulot sifatini oshirish. Standartlashtirish ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tipi va tiporazmerlari nomenklaturasini tartibga soladi. Seriyali va ommaviy ishlab chiqarishda odatda, konstruksiyasi, sifat ko'rsatkichlari, razmeri standartlashtirilgan mahsulotlarnigina ishlab chiqarishni tashkil etadi. Mahsulotga nisbatan standartlarning bekor qilinishi uni ishlab chiqarishdan olib tashlanganligini bildiradi.

Kompleks standartlashtirish usuli agregatlashtirish prinsipini keng qo'llashga imkon beradi, xom ashyoga, materiallarga, komplektlovchi buyumlarga, texnologik jarayonga, dastgohlarga, o'lchov asboblari va boshqa mahsulot sifatini ta'minlovchi obyektlarga nisbatan o'zaro bog'langan shartlarni qo'yadi.

Mahsulot sifatini oshirishga ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini, mahsulot sifatini attestatsiyadan o'tkazish va boshqarish sistemasini, unifikatsiyalangan, markazlashgan holda tayyorlangan detal va uzellarni, shuningdek loyihalashtirish me'yorlarini qo'llash mahsulot sifatini oshirishga imkon beradi.

Standartlashtirish natijasida mahsulotlar nomenklaturasining qisqarishi ixtisoslashtirishning rivojlanishiga, korxonalarining tarmoqlar hamda tarmoqlararo kooperatsiyalashuvning chuqurlashuviga imkon beradi. Ixtisoslashgan korxonalaridagi unifikatsiyalangan detallar va agregatlar yuqori unumdorli dastgohlar yordamida, yana aniq o'lchov asboblardan foydalanib mehnat unumdorligini oshirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash mumkin.

Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirish. Unifikatsiyalangan va standartlashtirilgan agregatlar va mashinalar elementlarini qo'llash mehnat unumdorligini va ularni loyihalashtirish sifatini oshiradi. Bunda loyihalashtirish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi. Ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini joriy etilganda standart instrument va asboblardan foydalanish hisobiga ishlab chiqarishni tayyorlash muddati qisqarib, harajatlar kamayadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, standartlashtirish mahsulot sifatini oshirishda yagona davlat tashkiliy texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakatimiz iqtisodini boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi. Korxonada miqyosida standartlashtirish sifatini boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo standartlashtirish bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Standartlashtirish tadqiqot va loyihalashtirish, mahsulotni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga qo'yish, muomala va sotish, iste'mol va ekspluatatsiya qilish bosqichlarida ham zarur. U mahsulot sifatini yaxshilab, korxonada iqtisodini oshirishga imkon beradi.

Iqtisodiy rivojlanishning bugungi bosqichida standartlashtirish ijtimoiy ishlab chiqarishning jadallashuvini kuchaytirishda va samaradorlikni oshirishda borgan sari ko'proq texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon standartlashtirishning tabiatidan kelib chiqib, uning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishi bilan asoslanadi.

Xo'jalik faoliyati subyektlari tomonidan standartlarning majburiy talablariga, standartlashtirishga taalluqli boshqa qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini "O'zstandart" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va ularning hududiy organlari, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, shuningdek boshqa maxsus vakolatli davlat boshqaruv organlari o'z vakolatlari doirasida amalga oshiradi.

Idoraviy bo'ysunuvi va mulk shaklidan qat'i nazar, xo'jalik faoliyati subyektlarining, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan jismoniy shaxslarning mahsuloti, shu jumladan, sertifikatlashtirilgan mahsulot (ishlab chiqish, tayyorlash, saqlash, tashish, foydalanish, ta'mirlash va chiqindini foydali suratda ishlatish bosqichlarida) davlat standartining nazorati obyekt bo'lib hisoblanadi.

Xo'jalik faoliyati subyektlari davlat nazoratini amalga oshirish uchun barcha zarur sharoitni yaratishlari shart.

Standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini:

– standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o'lchovlarning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash bo'yicha O'zbekiston Respublikasi bosh davlat inspektori;

– standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o'lchovlarning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bosh davlat inspektorlari

– standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o'lchovlarning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash bo'yicha davlat inspektorlari amalga oshiradilar.

Standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradigan davlat inspektorlari davlat boshqaruv organlarining vakillari hisoblanadilar.

Davlat inspektori quyidagi huquqlarga ega:

– xo'jalik faoliyati subyektining xizmat va ishlab chiqarish binolariga belgilangan tartibda kirish;

– xo'jalik faoliyati subyektidan davlat nazoratini o'tkazish uchun kerakli hujjatlar va ma'lumotlarni olish;

– davlat nazoratini o‘tkazishda xo‘jalik faoliyati subyektining texnika vositalaridan foydalanish va mutaxassislarni jalb etish;

– standartlashtirish bo‘yicha amaldagi normativ hujjatlarga muvofiq standartlarning majburiy talablariga muvofiqligini tekshirish uchun mahsulotlarning namunalari hamda nusxalarini tanlab olishni o‘tkazish, bunda ishlatib yuborilgan nusxalarning qiymati va sinovlarni (tahlillarni, o‘lchovlarni) o‘tkazish xarajatlari tekshirilayotgan xo‘jalik faoliyati subyektlarining ishlab chiqarish chiqimlariga kiritiladi;

– mahsulotni yaratish, ishlab chiqarishga tayyorlash, tayyorlash, realizatsiya qilish (yetkazib berish, sotish), undan foydalanish (uni ishlatish), mahsulotni saqlash, tashish va chiqindini foydali suratda ishlatish bosqichlarida, standartlar majburiy talablarining aniqlangan buzilishlarini bartaraf etish to‘g‘risida ko‘rsatmalar berish;

– xo‘jalik faoliyati subyekti tekshiruvdan bo‘yin tovlagan taqdirda mahsulotni realizatsiya qilishni man etish huquqiga ega.

Standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o‘lchovlarning yagona birlikda bo‘lishini ta‘minlash bo‘yicha bosh davlat inspektorlari bundan tashqari, quyidagi huquqlarga ham ega:

– standartlarning majburiy talablari buzilganligi uchun xo‘jalik faoliyati subyektlariga nisbatan jarimalar qo‘llash to‘g‘risida qarorlar qabul qilish;

– standartlar buzilishida aybdor bo‘lgan xo‘jalik faoliyati subyektlarining mansabdor shaxslarini ma‘muriy javobgarlikka tortish;

– tekshirilgan mahsulotni u standartlarning majburiy talablariga nomuvofiq bo‘lgan hollarda realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni), undan foydalanishni (uni ishlatishni) ta‘qiqlash yoki to‘xtatib qo‘yish to‘g‘risida ko‘rsatmalar berish;

– tekshirilgan mahsulot standartlarning majburiy talablariga nomuvofiq bo‘lgan hollarda uni ishlab chiqarishni taqiqlash yoki uni realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni), undan foydalanishni (uni ishlatishni) to‘xtatib qo‘yish to‘g‘risida ko‘rsatmalar berish.

Davlat inspektorlarining mahsulotni realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni) man etish yoki to'xtatib qo'yish to'g'risidagi ko'rsatmasini buzganlik uchun xo'jalik faoliyati subyektlari O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jarima to'laydilar.

Jarima solish sud tomonidan, xo'jalik faoliyati subyekti sodir etilgan huquqbuzarlikdagi aybiga iqror bo'lgan va jarimani ixtiyoriy ravishda to'lagan taqdirda esa, O'zbekiston Respublikasi Bosh davlat inspektori, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar bosh davlat inspektorlari tomonidan amalga oshiriladi.

Xo'jalik faoliyati subyektlari berilgan ko'rsatmalar va qarorlarni bajarmagan taqdirlarida davlat inspektorlari zarur materiallarni prokuratura organlariga yoki sudga oshiradilar.

Davlat inspektorlari zimmlariga yuklangan majburiyatlarni bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan, davlat yoki tijorat sirini oshkor qilgan taqdirlarida qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikka tortiladilar.

Qonun va qoidalar buzilishida aybdor bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek davlat boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

Standartlashtirish va nazorat qilishga doir ishlarga quyidagilar kiradi:

– xalqaro (davlatlararo, mintaqaviy) standartlarni, standartlashtirish qoidalari, normalari va tavsiyalarini ishlab chiqish yoki ishlab chiqishda ishtirok etish;

– aniq standartlashtirish obyektlari bo'yicha qonun hujjatlarini ishlab chiqish, shuningdek standartlarning tarkibiy tashkiliy-texnik va umumtexnik majmualarini ishlab chiqish va ularning amal qilishini ta'minlash;

– texnik-iqtisodiy axborot klassifikatorlarini ishlab chiqish, ular to'g'risida rasmiy axborot tayyorlash va nashr etish, shuningdek ularni barcha manfaatdor foydalanuvchilarga yuborish;

– standartlashtirish bo'yicha umumdavlat ahamiyatiga molik ilmiy-tadqiqot va o'zga ishlarni olib borish;

– standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini olib borish;

– standartlar fondini, texnik-iqtisodiy axborotlar klassifikatorlarini, xalqaro (davlatlararo, mintaqaviy) standartlarni, standartlashtirish qoidalari, normalari va tavsiyalarini, xorijiy mamlakatlarning milliy standartlarini, shuningdek standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalangan mahsulot va xizmatlar Davlat reestrini shakllantirish hamda yuritish;

– standartlashtirish sohasida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi aniqlaydigan boshqa ishlar davlat yoʻli bilan moliyaviy taʼminlanishi shart.

Nashr qilingan (qayta nashr etilgan) standartlarni, texnik-iqtisodiy axborot klassifikatorlarini, mahsulot va xizmatlar Davlat reestriga kiritilgan, standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalangan mahsulot va xizmatlarning nashr qilingan (qayta nashr etilgan) katalogini sotishdan belgilangan tartibda olinadigan mablagʻlar, shuningdek ushbu Qonun qoidalarini buzganlik uchun undiriladigan jarima mablagʻlarining Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda davlat nazorati organlariga yoʻllanadigan qismi ham standartlashtirish, standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratiga doir ishlarni moliyaviy taʼminlash manbalari boʻlishi mumkin.

Respublika byudjeti mablagʻlaridan toʻliq yoki qisman taʼminlanadigan davlat dasturlarini ishlab chiqishda mahsulot sifatini normativ jihatdan taʼminlash boʻlimlari nazarda tutilishi lozim.

Davlat standartlarga, shu jumladan istiqbolga moʻljallangan, anʼanaviy texnologiyalarning imkoniyatlaridan ildamlashgan dastlabki talablarni oʻz ichiga olgan standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalangan mahsulotni ishlab chiqaradigan xoʻjalik faoliyati subyektlari iqtisodiy qoʻllab-quvvatlanishi va ragʻbatlantirilishini kafolatlaydi.

Mahsulot ishlab chiqarishni amalga oshirayotgan va mahsulotlarni standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalash huquqini olgan xoʻjalik faoliyati subyektlarini iqtisodiy qoʻllab-quvvatlash va ragʻbatlantirish chora-tadbirlari Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Nazorat savollari:

1. Standartlarni ilmiy tashkil etishning sistemalilik prinsipi nimani bildiradi?
2. Komplekslik va optimal chegaralanish prinsipi deganda nimani tushunasiz?
3. Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipi o‘z ichiga nimalarni oladi?
4. Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog‘liqligini ta’minlash va standartlarning o‘zaro bog‘liqlik prinsipi nimani bildiradi?
5. Standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot prinsipi o‘z ichiga nimalarni oladi?
6. Ustuvorlik va dinamika prinsipi deganda nimani tushunasiz?
7. Standartlashtirishning nazariy asoslari deganda nimani tushunasiz?
8. Ustuvor raqamlar deb nimaga aytiladi?
9. Ustuvor raqamlar qatori qanday o‘rnatiladi?
10. Ustuvor raqamlardan, hamda ularning qatorlaridan qanday hollarda chetga chiqish ruhsat etiladi?

2.4. Xalqaro standartlar

Qator davlatlarda sifatni boshqarish bo‘yicha milliy standartlar 70-yillardan beri mavjud. Ular birinchi navbatda aviatsiya, kosmonavtika, harbiy texnikani ishlab chiqarish kabi muhim tarmoqlarida loyihalashtirish va ishlab chiqarish bosqichlarida sifatni ta’minlash maqsadida ishlab chiqildi va qo‘llanildi.

Standartlarning vujudga kelishi. Yaponiyada sifatni boshqarishga yondoshuvlarning urushdan keyingi faol rivojlanishi bilan bir vaqtda, Evropa va AQSHda ham standartlarni ishlab chiqish va qo‘llashga katta e’tibor qaratilgan. Chunki bu davlatlar Ikkinchi jahon urushi davrida artilleriya texnikasi ta’minoti sifati tufayli tajribaga ega edilar. Qo‘shma SHTatlarda dastavval mahsulot sifatini texnik va texnologiya jihatdan nazorat qilishning ba’zi asosiy tamoyillari shakllanib, AQAP (Sifatni ta’minlash borasidagi jamlanma materiallar) nashr etilgan edi. Biroz vaqt o‘tgach, bu tamoyillar Evropada “Harbiy standartlar”NATO AQAP 100 (Allied Quality Assuranje Publication = ingl. “ittifoqchilarning sifat kafolatlari nashri”)

hujjatlari seriyasi ko‘rinishida chop etiladi. Dastlab Buyuk Britaniya AQAPni qabul qilmay, unga ekvivalent bo‘lgan uchta mudofaa standarti - DEF.STAN 05-21 / 05-24 / 05-29 larni afzal ko‘rgan. Pirovard natijada AQAP standartlari DEF.STAN standartlari bilan birlashtirilgan. Buyuk Britaniya Mudofaa vazirligining xaridlar bo‘limi ularni DEF STANS hujjatlar seriyasi ko‘rinishida nashr etgani tufayli, ular keyinchalik xususiy tashkilotlarda ham keng tarqaladi.

Bu standartlardan AQAP (Sifatni ta‘minlash borasidagi jamlanma materiallar) nomi bilan ma‘lum bo‘lgan NATO doirasida qo‘llaniladigan standartlar seriyasiga asos sifatida ham qo‘llanilgan.

Dastlab Buyuk Britaniya AQAPni qabul qilmay, unga ekvivalentda bo‘lgan uchta mudofaa standarti - DEF.STAN 05-21 / 05-24 / 05-29 larni afzal ko‘rgan. Pirovard natijada AQAP standartlari DEF.STAN standartlari bilan birlashtirilgan.

Sifat standartlariga zarurat na tanho harbiy sohada, balki sanoatning boshqa tarmoqlar uchun zaruratga aylana oshladi. SHu tariqa BS 4891 va BS 5179 Britaniya standartlari vujudga kelib, ular amaliy jihatdan yo‘riqnomaga o‘xshash bo‘lib, sifatning talablari sifatida sifatida qo‘llash mumkin bo‘lmagan. Keyinchalik uch qismli yanada takomillashtirilgan BS 5750 standarti ishlab chiqarilgan.

YApon mahsulotlarining Evropa mamlakatlarini egallashi sifatni ta‘minlash tizimlaridan foydalanish bilan bog‘liq faoliyatni kuchaytirib yubordi. Bu tizimlar nafaqat maxsus sifat xizmatlari, balki korxonaning butun rahbariyati sifat uchun birgalikda ishlashi, mas‘uliyat va vakolatni o‘z zimmasiga olishi zarurligini taqozo etdi. Bu tizimlarni uchinchi taraf hujjatlab, sertifikatlashni boshladi. 70-yillarda yirik sanoat kompaniyalari o‘z ta‘minotchi korxonalarida mahsulot sifatini nazorat qilish tizimi qo‘llanishini talab qilishgan. Biroq, har bir mijoz sifat nazorati tizimiga o‘zicha yondoshgani sababli, umume’tirof etilgan standartlarni ishlab chiqishga zarurat tug‘ildi. Buyuk Britaniyada 1979- yilda paydo bo‘lgan BS 5750 shunday standart bo‘lib hisoblanadi. Aynan shu standart keyinchalik ISO 9000 seriyali standartlarni yaratish uchun asos bo‘ldi.

SMT va ISO 9000 seriya standartlari rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan “g‘arb maktabi”ning vakili, amerikalik mutaxassis Filipp B. Krosbi o‘zidan oldingi

hamkasblaridan farqli o'laroq, sifatni kompleks usulda yaxshilash muammosini echish taklifi bilan chiqdi. U sifat tizimini joriy etishning 14 qoidasini kashf etgan. ISO 9000 standartlarida bunday yondoshuv (unifikatsiyalash va standartlashtirish) 8 yil o'tgandan keyingina – 1987- yilda qo'llanilgan.

SHunday qilib, bu davrda sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish unumdorligining o'sishi o'rtasidagi avvalgi ziddiyat hal etildi. Chunki boshqaruvning yangicha g'oyalari qo'llanishi bir vaqtning o'zida sifatni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun imkon berdi.

Sifatni boshqarish tizimi va ISO 9000 seriyali xalqaro standartlarining mohiyati

Sifat menejmenti tizimlarining shakllanishi va rivojlanishi – XX asrda sifatni boshqarish bilan bog'liq g'oyalarni rivojlanishining eng muhim nuqtasiga aylandi. E.Demingni ta'kidlashicha, “Korxonalar boshqaruvining amaliy tajribasini nazariya yordamida o'rganib chiqmagunga qadar, ularni tushunmasdan takrorlash, befoyda bo'ladi va bu muvaffaqiyatga olib kelmaydi”¹. ISO 9000 seriya standartlarining 1994- yilgi tahririda sifat menejmenti tizimi deb, “sifatni yalpi boshqarish uchun zarur bo'lgan tashkiliy tuzilma, usul, jarayon va resurslar yig'indisi” tushunilgan. Yangi ISO 9000:2000 standartida sifat menejmenti tizimi “tashkilotga rahbarlik qilish va uni boshqarish uchun zarur bo'lgan sifatni boshqarish tizimi” deb ta'riflanadi. Bu standartda keltirilgan ba'zi atamalarni tahrir qilganda, quyidagi fikr vujudga keladi: sifat menejmenti tizimi, sifatga oid siyosat va maqsadlarni ishlab chiqish uchun mo'ljallangan o'zaro bog'liq va o'zaro harakatchan elementlarning yig'indisi bo'lib, sifatni boshqarish yo'nalishini tanlash uchun birlashgan faoliyat yordamida qo'yilgan maqsadlarga erishishdir².

A.V. Glichevning fikriga ko'ra, mahsulot sifatini boshqarish tizimi, bu “kuch va mablag'larni minimal darajada sarflash orqali, iste'molchining ma'lum ehtiyoj va talablari qondirilishini ta'minlovchi xususiyatlarni mahsulotga tatbiq etish maqsadida, mahsulotni ishlab chiqarish, sotish, undan foydalanish va servis xizmatini

¹ Эдвардс Деминг и философия управления качеством. <http://quality.eur.ru/MATERIALY/guru.htm>

² Государственный стандарт РФ ГОСТ ИСО 9000-2001 «Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь».

ko'rsatishda ishtirok etgan boshqaruv va ijro bo'limlari hamda ayrim shaxslarning o'zaro samarali faoliyatini tashkillashtirish usulidir". Albatta, xorijiy adabiyotlarda sifat tizimlariga berilgan ta'riflar shu fikrlar bilan cheklanib qolmagan.

Fikrimizcha, turli yondoshuvlar tahlili asosida, sifat menejmenti tizimiga soddalashtirilgan ta'rifni berish ham mumkin. Ya'ni, SMTni tashkilotning sifat borasidagi o'z maqsadlarini tuzishi va ularga erishishi uchun zarur bo'lgan o'zaro aloqador elementlar yig'indisi, deb atash mumkin.

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946- yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yig'ilishida ta'sis etilgan. Unga 2006- yili dekabr oyi holatiga 164 ta mamlakatning milliy standartlashtirish tashkilotlari ISO a'zosidir. Hozirgi kunga qadar ular tomonidan 17000 dan ortiq turli xalqaro miqyosdagi standartlar ishlab chiqilgan, O'zbekiston Respublikasi nomidan ISO vakili – O'zbekiston Respublikasi "O'zstandart" agentligi hisoblanadi). SMT uchun mo'ljallangan ISO 9000 seriya standartlarining tarixi 1987- yildan, ya'ni uning birinchi tahriri nashr qilingan kundan boshlanadi. ISO 9000 standartlarining shakllanishi, sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishining mantiqiy natijasi bo'ldi. Bu rivojlanish, korxonalarining umumiy boshqaruvi doirasida ayrim elementlarning tug'ilishi va taraqqiy etishidan tortib, to elementlarning bir-biriga singib ketishi va sifatni kompleks, ya'ni har tomonlama boshqarishga o'tishni ham qamrab oldi.

ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning ma'lum darajasi belgilab berildi. U sifatni samarali boshqarishni ta'minlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxonada ixtisoslashuvi uchun qo'shimcha talab etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo'yadi va bu bilan buyurtmashiga sifat kafolatini beradi. ISO 9000 standartlari va SMTni joriy etish konsepsiyasi korxonalarining faoliyat turiga ham, katta-kichikligiga cheklovlar qo'ymaydi.

Ushbu standart muvaffaqiyatli biznes yuritishning xalqaro e'tirof etilgan usullarining qisqacha tasnifidir. U muvofiqlik sertifikatini olish uchun bajarilishi zarur bo'lgan minimal talablar shaklida bayon etilgan³.

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda har bir mahsulot va xizmatlarning har bir turiga bo'lgan mutlaq o'lchovli mezonlar qo'yilmaydi (masalan, mahsulotning texnikaviy ko'rsatkichlari talabi). Buning iloji ham bo'lmasdi, chunki sifat – mahsulot va xizmatlarning insonlar ehtiyojlarini qondira olish xususiyati, inson ehtiyojlari esa – bitmas-tuganmas va o'zgaruvchidir. ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa o'z navbatida korxonadan ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – iste'molchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini ta'minlaydi.

1987- yil 9000 seriyali ISO standartlarining beshtasi nashr etilgan: ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 va ISO 9004. 1986- yilda esa, sifat ta'minoti sohasidagi ISO 8402 atama va tushunchalarning uch tildagi lug'ati ishlab chiqilgan. ISO 9000 standarti esa, 9000 seriyali ISO standartlaridan qaysisini tanlash va qanday qo'llash bo'yicha yo'riqnomani o'z ichiga olgan. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari (“sifatni ta'minlash modellari”, deb ham ataladi) mahsulot hayotiy siklining turli bosqichlari uchun mo'ljallangan, sifat tizimiga qo'yilgan me'yoriy talablardan iborat bo'lib, mahsulot ishlab chiqaruvchining sifat tizimini baholashning, shu jumladan, bu tizimni sertifikatlashning me'yoriy bazasi bo'lgan:

- ISO 9001. To'liq ishlab chiqarish jarayonining sifat tizimi – yangi turdagi mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdan tortib, tayyor mahsulotga texnik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi;

- ISO 9002. Loyihalashtirishni o'z ichiga olmagan ishlab chiqarish jarayoni uchun, ya'ni, an'anaviy mahsulotni chiqarish uchun mo'ljallangan sifat tizimi;

³ ИСО 9001 Разработка, внедрение, сертификация, улучшение системы менеджмента качества. Практическое руководство для специалистов по качеству. С-Петербург. ООО “Издательство Форум Медиа”, август 2006 г., 1.3-банд,

- ISO 9003. Faqat tayyor mahsulot nazoratini amalga oshiruvchi tashkilotlarga (ishlab chiqarish jarayoni bunga kirmaydi) mo'ljallangan sifat tizimi, masalan: savdo tashkilotlari va vakolatxonalari;

ISO 9001 modeli eng umumiy bo'lib, boshqa ikki sifat modellarining ham talablarini o'z ichiga olgan. ISO 9004 standarti sifat tizimiga bo'lgan talablarni izohlovchi yo'riqnomalardan iborat bo'lib, korxonada sifat tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun mo'ljallangan.

2000- yil 15- dekabrda 9000 seriyali ISO standartlarining yangi tahriri rasman nashr etildi. Standartlar to'plami endi 4 ta asosiy standartdan iborat:

1. ISO 9000:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at" – sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.

2. ISO 9001:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Talablar" – sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi.

3. ISO 9004:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar" - korxonalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.

4. ISO 19011 "Sifat menejmenti tizimini tekshirish va atrof-muhitni himoyalash bo'yicha yo'riqnomalar".

Standartlarning avvalgilaridan farqi shundaki, endi SMTning talablari korxonalarining turi bo'yicha ajratilmaydi: avvalgi tahrirlardagi ISO 9001, 9002, 9003 standartlari yagona ISO 9001:2000 miqyosida jamlangan.

Standartlarni qayta ko'rib chiqishda ishchi guruhlar bozor talablariga muvofiq holda quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yadilar:

- Standartlarda ularni qo'llashning ilg'or amaliy tajribalarini aks ettirishni ta'minlash;

- Standartlarning muvofiqligi va stabilligini ta'minlash;

- Ularning katta-kichikligi, qaysi tarmoqqa tegishli ekanligi, qanday mahsulot ishlab chiqarilishidan qat'iy nazar kompaniyalar tomonidan standartlarning qo'llanishiga imkon berish.

ISO 9000 seriyasidagi standartlarga o'zgarishlar kiritildi. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari qayta ko'rib chiqildi. ISO 9004 standartlariga kamroq o'zgarishlar kiritildi. Masalan, «Sifat xalqasi» tushunchasi «Mahsulot hayot siklining tipik bosqichlari» tushunchasi bilan almashtirilib, «Texnikaviy yordam va xizmat ko'rsatish» bosqichidan keyin qo'shimcha sotilgandan keyingi faoliyat» qo'shildi. hozir oltinchi bo'lim «Sifat sistemasining moliyaviy aspektlari» deb ataladi va moliyaviy ma'lumotlar elementlarini namoyon qilish va tahlil qilish uchun ma'lumotlar to'plashning turli usullari qisqacha tavsifi bilan to'ldirilgan.

ISO 9000 seriya standartlari mohiyatini ko'rsatuvchi *kamida uchta asosiy hususiyat* mavjud: kompaniya faoliyatining tayyor mahsulot sifatini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlariga e'tibor berish; faoliyatni tashkil etishga jiddiy yondoshish; mahsulot hayotining barcha bosqichlarini qamrab olish.

Birinchi xususiyat sifat menejmentining yuqorida ko'rib chiqilgan sakkizta asosiy tamoyilida ifodalangan.

Ikkinchi xususiyat quyidagicha namoyon bo'ladi: standartlarda "klassik" olimlarning, mahsulot sifati ishlarning muayyan ijrochilariga emas, balki ishlab chiqarishning umumiy tashkil etilishiga bog'liqligi g'oyasi amalga oshgan. E.Deming taxminicha, sifat uchun kurashdagi muvaffaqiyatning 94 % boshqaruvchilarga va faqatgina 6 % - ishchilarga bog'liq ekan. J.Juran o'zining mashhur 14 tamoyilida, mahsulot sifatidagi kamchiliklarning faqat 15 % aynan ish jarayoniga bog'liqligini ko'rsatib o'tadi. Sifat nuqsonlarining qolgan 85% esa - ma'muriyat tomonidan ishlarning yomon tashkil etilishidan hosil bo'ladi deb ta'kidlagan⁴.

Uchinchi xususiyat ko'rsatadiki, ISO 9000 seriya standartlari negizidagi SMT, mahsulot hayotining bozor ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, to belgilangan talablarni to'liq qondirishgacha bo'lgan barcha bosqichlari hamda jarayonlariga ta'sir etadi. Bu mahsulotning oliy sifati va xarajatlar kamayishi garovidir. ISO 9000 standartlarining dastlabki tahrirlariga qiyoslaganda, mahsulot hayotining o'ziga xos bosqichlari (ilk nomi - "sifat xalqasi") 2000- yil tahririda to'ldirildi, aniqlashtirildi va kengaytirildi.

⁴ Герасимова Г.Е. 14 постулатов Э.Деминга // Стандарты и качество. 1999 №1 с. 20.

ISO 9000 seriya standartlari jahon iqtisodiyotida hamda bozor munosabatlarini joriy etish yoʻnalishida rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim rol oʻynaydi. Ular ish-bilarmonlar hamjamiyati uchun sifatning xalqaro umumqabul qilingan tilini shakllantiradi. Yaʼni, ISO 9000 standartlarining jahon iqtisodiyotida tutgan oʻrni va falsafasi, mamlakatlar oʻrtasida mahsulot va xizmatlar ayirboshlashni osonlashtirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam berishni asosiy maqsad qilib olgan istalgan xalqaro standartlar falsafasiga mos keladi. ISO 9000 seriya standartlari muayyan mahsulotlar uchun belgilangan meʼyoriy talablarning oʻrnini bosa oladigan vosita sifatida, savdodagi texnik toʻsiqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

ISO 9000 xalqaro standartlarida koʻpgina mamlakatlarning sifatni boshqarish borasidagi tajribasi toʻplanib, umumlashtirilgan. Bu hujjatlarning aniq va ravshanligi mazkur tajribani xalqaro miqyosda keng yoyilishiga olib keldi.

Nazorat savollari:

1. ISO 9004-87 Sifat sistemasining elementlari oʻz ichiga nimalarni oladi?
2. Sifatni taʼminlash modeli deganda nimani tushunasiz?
3. ISO 9001-87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
4. ISO 9002 - 87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
5. ISO 9002 -87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?

2.5. Oʻzbekistonda standartlashtirish obyektlariga qoʻyiladigan talablar va tovarlarni shtrixli kodlash

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash koʻp qirrali tijorat faoliyatining muhim jihati sanalgan mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini taʼminlash vositalari hisoblanadi.

Standart – bu ular bilan boshqa shunga oʻxshash obyektlarni taqqoslash uchun asos sifatida qabul qilinadigan namuna, etalon, model. Normativ-texnik hujjat sifatida standart normalar, qoidalar va standartlashtirish obyektiga nisbatan qoʻyiladigan talablar majmuini belgilaydi va vakolatli organ tomonidan tasdiq lanadi.

Standart moddiy buyumlar (mahsulot, etalonlar, moddalar namunalari), normalar, qoidalar va turli talablar uchun ishlab chiqiladi.

O‘zbekiston Respublikasida standartlashtirish obyektlariga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilab beruvchi normativ-texnik hujjatlarning quyidagi toifalari belgilangan:

- davlat standartlari (GOST);
- tarmoq standartlari (TST);
- respublikastandardlari (RST);
- korxonalar standartlari (KST);
- jamoat birlashmalari standartlari (JST);
- texnik shartlar (TSH);
- xalqaro standartlar (ISO/MEK)
- mintaqaviy standartlar;
- davlatlararo standartlar;
- milliy standartlar.

Davlat standartlari (GOST) tarmoqlararo talab etiladigan mahsulot, ishlar va xizmatlar uchun ishlab chiqiladi. Ushbu toifa standartlarini O‘zR Davstandarti qabul qiladi. Standartlarda majburiy talablar ham, tavsiyaviy talablar ham o‘z aksini topadi.

Tarmoq standartlari(TST) muayyan tarmoq mahsulotlariga nisbatan ishlab chiqiladi. Ularning talablari davlat standartlarining majburiy talablariga, shuningdek tarmoq uchun belgilangan xavfsizlik qoidalari va normalariga zid kelmasligi. Bunday standartlarni tarmoq standartlarining O‘zR GOST talablariga mos kelishi uchun javobgar bo‘lgan davlat boshqaruvi organlari (masalan, vazirliklar) qabul qiladi.

Respublika standartlari(RST) Davstandart va mahsulotning biriktirilgan guruhlari bo‘yicha tegishli etakchi vazirliklar va idoralarning bilan korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotning alohida turlari uchun belgilanadi.

RST respublika hududida joylashgan, ushbu mahsulotni ishlab chiqaruvchi va iste’mol qiluvchi barcha korxonalar uchun majburiy.

Korxonalar standartlari(KST) korxonalarining o‘zlari tomonidan ishlab chiqilib, qabul qilinadi.

Jamoat birlashmalari standartlari(ilmiy-texnikaviy jamiyatlar, muhandislik jamiyatlari va b.). Ushbu normativhujjatlar mahsulot, jarayonlar yoki xizmatlarning prinsipial yangi turlari; sinovlar o‘tkazishning ilg‘or usullari hamda ishlab chiqarishni boshqarishning noan‘anaviy texnologiyalari va usullari uchun ishlab chiqiladi.

Standartlashtirish qoidalari(Q) va standartlashtirish yuzasidan tavsiyalar(T) o‘z xususiyatiga ko‘ra uslubiy mazmundagi hujjatlarga mos keladi. Ular hujjatlar normalarini muvofiqlashtirish, qabul qilingan tarmoqlar, jamoat va boshqa tashkilotlar standartlari to‘g‘risidagi axborotni O‘zR Davstandartigataqdim etish, korxonada standartlashtirish xizmatini tashkil etish tartibiga, GOST majburiy talablariga amal qilinishi ustidan davlat nazoratini o‘tkazish qoidalari va tashkiliy xususdagi boshqa masalalargataalluqli bo‘lishi mumkin.

Texnik shartlar (TSH) korxonalar va xo‘jalik faoliyatining boshqa subyektlari tomonidan standartni yaratish maqsadga muvofiq bo‘lmagan hollarda ishlab chiqiladi. Bir marta yetkazib beriladigan, kichik partiyalarda ishlab chiqiladigan mahsulot hamda badiiy hunarmandchilik asarlari TSH obyekti bo‘lishi mumkin.

Xalqaro standartlar(ISO/MEK) xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan savdodagi texnik to‘siqlarni olib tashlash, ya‘ni mahsulot, xizmatlarga nisbatan qo‘yiladigan talablarni xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish uchun ishlab chiqiladi.

Agar standart xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirilgan bo‘lsa, u bo‘yicha mahsulotni sertifikatlash mumkin.

Mintaqaviy standartlar mintaqaviy standartlashtirish organlari tomonidan ishlab chiqiladi. Masalan, eOKK (Evropa sifatni nazorat qilish tashkiloti) ana shunday tashkilot hisoblanadi.

Milliy standartlar milliy standartlashtirish organlari, masalan, O‘zR Davstandartitomonidan ishlab chiqiladi. Milliy standartlar faqat O‘zR hududida amal qiladi.

Davlatlararo standartlar MDHga a‘zo bo‘lgan mamlakatlar uchun majburiy. Standartlar turlari.

Standartlarning quyidagi turlari mavjud:

- asosiy standartlar;
- mahsulot uchun standartlar;
- ishlar va jarayonlar uchun standartlar;
- sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlar;
- texnik shartlar.

Asosiy standartlar, o'z navbatida, quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnikaviy standartlar;
- tashkiliy-uslubiy standartlar.

Sifatni aniqlash, belgilash atamaları, sifat ko'rsatkichlarinomenklaturasini reglamentlovchi umumiy texnikaviy standartlar standartlashtirishobyektining axborot nuqtai nazaridan mosligini, uning bir xil ma'noda tushunilishini ta'minlash funksiyasini bajaradi.

Mahsulot uchun standartlar mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi va quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnik talablar standartlari;
- umumiy texnik shartlar standartlari;
- texnik shartlar standartlari.

Umumiy texnik talablar va umumiy shartlar standartlar mahsulotni ishlab chiqish, ishlab chiqarish, iste'mol qilish va uning muomalada bo'lishi (undan foydalanish) bo'yicha bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan qo'yiladigan har tomonlama talablar belgilaydi.

Mahsulot parametrlari va (yoki) o'lchamlari, xillari, markalari, sortamenti, konstruksiyasini reglamentlovchi standartlar mahsulotning unifikatsiyasini va bir-birining o'rnini bosa olishnita'minlovchi xil-o'lcham va parametr qatorlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Texnik shartlar standartlar bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan emas, balki muayyan ishlab chiqariladigan mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Ishlar va jarayonlar uchun standartlar turli xildagi ishlar va jarayonlarni o'tkazish qoidalarini belgilaydi. Ularning asosiy talabi ushbu ishlar (jarayonlar)ni

amalga oshirishda inson hayoti, salomatligi va mol-mulking xavfsizliginida'minlashdan iborat.

Sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlarsinovlar o'tkazish usullariga, ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazishga, mahsulotni sertifikatlash chog'idagi sinovlarga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Texnik shartlar – bu tarmoqqa bo'ysungan normativ hujjat bo'lib, ushbu mahsulot uchun GOSTni joriy etishda vaqtinchalik ahamiyatga ega.

Xizmatlarni standartlashtirish

Standartlashtirish iste'molchilar huquq va manfaatlarining davlat tomonidan himoyalanihini amalga oshirish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xizmatlar sifati e'lon qilingan xizmat ko'rsatish sinfi uchun belgilangan standartlar, ko'rsatkichlar, talablarga mos kelishni tekshirish orqali tasdiqlanadi. Bunda hamma vaqt xavfsizlik eng asosiy talab hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, standartlashtirish – bu:

- a) mahsulot, ishlar va xizmatlarning atrof-muhit, inson hayoti, salomatligi, mol-mulki uchun xavfsizligini;
- b) fan, texnika va texnologiyaning rivojlanish darajasiga muvofiq mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini;
- v) o'lchovlarning yagonaligini;
- g) barcha turdagi resurslarning tejalishini;
- d) xo'jalik obyektlarining xavfsizligini;
- e) mamlakatning mudofaaga qodirliginita'minlash maqsadida normalar, qoidalar va tavsiflarni belgilash faoliyati.

O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilar huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi Qonuni mazkur sohada standartlashtirishning rivojlanishiga turtki berdi. Majburiy sertifikatlash O'zR Davstandartitomonidan tanlangan asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Bunga qadar xizmatlar sifatiga nisbatan qo'yiladigan talablarni normativ huquqiy hujjatlarda hamda idoraviy va ishlab chiqarish hujjatlarda belgilanar edi.

Xizmatlar sohasida qoʻllaniladigan koʻp sonli qonun osti hujjatlari (qoidalar, yoʻriqnomalar va h.k.) sertifikatlashning asosiy normativ bazasiga aylana olmadi – majburiy talablarga ega boʻlgan davlat standartlari zarur edi. SHunday qilib, mamlakatimizda boshlangan majburiy sertifikatlash xizmatlar sohasida standartlashtirish ishlariga turtki berdi.

Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi roli

Barchaga maʼlumki, xaridor deyarli har qanday tovar bozorlarida xilma-xil qalbaki (sohta) tovarlarga duch keladi. Bunda nosogʻlom raqobat tufayli mahsulot ishlab chiqaruvchining ham, xaridorning ham huquqlari paymol qilinadi.

Ayrim baholarga koʻra, xalq isteʼmoli tovarlarini ishlab chiqarish umumiy hajmida qalbakilashtirilgan kiyim-bosh va poyabzal hajmi 40 foizgacha, parfyumeriya, kosmetika va sintetik kir yuvish vositalari hajmi – 50, baliq va goʻsht konservalari hajmi – 35, sari yogʻ va margarin hajmi – 40-45, vino-aroq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 60 foizgacha etadi.

Natijada etakchi mahalliy va xorijiy tovar ishlab chiqaruvchilar– tovar belgilari egalari har yili koʻradigan zararlar 1,5 milliard AQSH dollaridan koʻpni tashkil qiladi. Qalbakilashtirishning bir necha asosiy usullari aniqlangan:

1. Ochiq soxtakorlik (qalbakichilik), yaʼni tashqi shaklni va savdo rusumini qalbakilashtirish. Tovlamashilikning mazkur usuli plastinkalar, audio- va videokassetalar, kompakt-disklar bilan savdo qilishda tez-tez uchrab turadi.

2. Taqlid qilish – mashhur ishlab chiqaruvchining rusumi ostida sotish. Ayniqsa bunday qalbakilashtirish keng isteʼmol qilinadigan tovarlar (tikuvchilik mahsulotlari, soatlar va h.k.) uchun xos. Bunday tovarlar narxi, qoidaga koʻra, haqiqiy (asl) tovarlar narxidan ancha arzon boʻladi, bu odatda xaridorni, ayniqsa tajribasiz yoki boshqalarning zaifligidan foydalanib boylik orttiruvchi xaridorni oʻziga jalb qiladi.

1. Ilgarilab ketish – tovardan kichik oʻzgarishlar qilib, shu jumladan savdo rusumining yozilishida va aytilishida kichik oʻzgarishlar qilib (masalan, Panasonic

oʻrniga Pavasonic, Sony oʻrniga Syni) nusxa koʻchirish. Bunda tovar asl nusxaga juda yaqin boʻladi.

2. Sotish tamoyillarini buzish – tovar belgilarini roʻyxatga olish toʻgʻrisidagi qonun hujjatlariga amal qilmaslik.

Standartlashtirish va sertifikatlash sifatsiz tovarning bozorga kirib kelishiga va soʻngra isteʼmolchiga etib borishiga toʻsiq qoʻyadi.

Tovar bozorlarini kontrafakt mahsulotlardan himoyalash quyidagi yoʻnalishlar boʻyicha amalga oshiriladi:

- sertifikat va muvofiqlik belgisining mavjudligini va haqiqiylikini nazorat qilish (muvofiqlik belgisining golografik himoyasini ishlab chiqish va yupqa plyonka texnologiyasini qoʻllash);

- tovarda (yoki uning upakovkasida) kosibchilik sharoitida qiyin qalbakilashtiriladigan unsurlarning mavjudligi;

- tovarlarni firma savdo nuqtalari orqali bozorga olib chiqish;

- ishlab chiqaruchi, savdo qiluvchi va vositachitashkilotlarning kontrafakt mahsulotlarni sotganlik uchun javobgarlik darajasini oshirish.

"Isteʼmolchilar huquqlarini himoyalash toʻgʻrisida"gi Qonun belgilangan tartibda muvofiqlik belgisi bilan markalanmagan, sertifikatlanishi shart boʻlgan tovarni (shu jumladan import qilinadigan tovarni) sotishni taqiqlaydi.

Muvofiqlik belgilarining qoʻllanilishini nazorat qilish bilan qonuniy asosda muvofiqlik belgisini identifikatsiyalash uchun maxsus texnik qurilmalar bilan jihozlangan hududiy maʼmuriy organlar shugʻullanishlari kerak.

Shtrixli kodlash

Shtrixli kodlash tovar haqidagi maʼlumotni markalash va kodlashning eng muhim turi hisoblanadi. Shtrixli kodlash gʻoyasi 1930-yillarda Garvardbiznes maktabida (AQSH) tugʻildi. Tizim dastlab AQSHda temir yoʻl vagonlarini identifikatsiyalash uchun amaliyotda qoʻllanildi.

Shtrixli kod – bu tovarga yoki uning upakovkasiga shtrixli yoki raqamli belgi koʻrinishida qoʻyiladigan tovar belgisi. CHet elda tovar upakovkasida shtrixli

kodning mavjud bo'lishi majburiy talabga aylandi. Uni bajarmagan savdo tashkilotlari tovarlardan voz kechishi mumkin yoki o'zining raqobatbardoshligini yo'qotadi.

Shtrixli kod almashinib keladigan turli kenglikdagi qora (shtrixlar) va oq (bo'sh qolgan joy) polosalardan iborat. Polosalar o'lchamlari standartlashtirilgan. SHtrixli kodlar maxsus optik qurilma – skanerlar bilan solishtirib ko'rish uchun mo'ljallangan. Skanerlar shtrixlarni va raqamli kodni ochib, tovar haqidagi ma'lumotni kompyuterga kiritadi.

Tovarni raqamlash standartlarining tovarlarni kodlash uchun xizmat qiladigan bir necha turlari mavjud. Ayniqsa eAN (European Article Numbering) kodlari tez-tez qo'llaniladi:

- 8 razryadli kod - eAN-8,
- 13 razryadli kod - eAN-13,
- 14razryadli kod - eAN-14 va h.k.

Masalan, 1-rasmda 13 razryadli eAN kodi ko'rsatilgan.

4 6 0 0 5 0 1 0 0 2 8 2 2

Nazorat soni

Tovar kodi

Ishlab chiqaruvchining kodi

Mamlakat kodi (Rossiya)

EAN-13 shtrixli kodning o'n uchta sonli raqami quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- dastlabki 2 (3) ta belgi – ishlab chiqaruvchi korxonaning kodi, har bir mamlakatda tegishli milliy organ tomonidan tuziladi;
- 5 (4) ta belgi –tovarni ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi korxonaning kodi;
- 5 ta belgi –tovarkodi, kodni rasshifrovka qilish universal hisoblanmaydi va tovarning ayrim tavsiflarini (belgilarini) aks ettiradi;
- 1 ta belgi (oxirgi) – kodni skaner bilan solishtirishning to'g'riligini tekshirish uchun mo'ljallangan nazorat soni.

Tovarlarni shtrixli kodlash uchun ayrim mamlakatlarning EAN kodlari⁵

Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat
93	Avstraliya	729	Isroil	590	Polsha
90-91	Avstriya	84	Ispaniya	460-469	Rossiya
779	Argentina	80-83	Italiya	00-09	AQSH va Kanada
380	Bolgariya	690	Xitoy		
50	Buyuk Britaniya	850	Kuba	30-37	Fransiya
599	Vengriya	750	Meksika	859	CHexiya
759	Venesuela	87	Niderlandiya	73	SHvetsiya
400-440	Germaniya	94	YAngi Zelandiya	880	Janubiy Koreya
520	Gretsiya	70	Norvegiya	45-49	Yaponiya

EAN-8 kodi undan ko‘ra uzunroq bo‘lgan eAN-13 kodini joylashtirish qiyin bo‘lgan kichik upakovkalar uchun mo‘ljallangan

Raqamli qator skaner bilan solishtirilmaydi, balki xaridor uchun mo‘ljallangan. To‘liq shtrixli kod esa tovarning kelib chiqishi rekvizitlarini aniqlash imkonini beradi va uning sifati, xavfsizligi va boshqa parametrlari bo‘yicha e’tirozlar birlirish imkoniyatini taqdim etadi.

SHtrixli kodlash tufayli har bir tovarga individual, jahonda hech qayerda takrorlanmaydigan kod beriladi, ushbu kodning yagonaligi undan nafaqat ishlab chiqaruvchi haqida ma’lumot olish maqsadida, balki zavod, ombor, do‘kon ichidagi ko‘chishlarni hisobga olish uchun foydalanish imkonini beradi. Bu ishlab chiqarishni hisobga olish, tahlil qilish va rejalashtirish, shuningdek ham ichki, ham tashqi bozorlarda tovarlar va xizmatlarni sotish uchun boshlang‘ich baza hisoblanadi.

⁵ Xojiahmedov G., YaxyaevaI. Sifat menejmenti. Darslik. –T.: TDIU, 2012.

Rossiyada shtrixli kodlash masalalari bilan Avtomatik identifikatsiyalash muammolari bo'yicha tashqi iqtisodiy uyushma (YUNISKAN) shug'ullanadi.

SHtrixli kodlash ishlab chiqarish korxonalarini uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini o'zlashtirishni osonlashtirish;
- ishlab chiqarish, omborga joylashtirish, sotish sohalarida hisobga olish operatsiyalarining samaradorligini oshirish;
- iste'mol qilinadigan resurslar tahlilini yuritish;
- hujjatlar aylanishi hajmini qisqartirish;
- tovarning harakati va mahsulotni sotish haqidagi to'g'ri ma'lumotlarning muntazam to'planishini yo'lga qo'yish;
- boshqaruv va nazorat organlariga axborotni tezkor taqdim etish.

Standartlashtirish va ekologiya

Insoniyat texnik qurollanishining hozirgi holati, jahon hamjamiyatida ishlab chiqarish munosabatlari va ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining hozirgi darajasida, er aholisi sonining o'sishida, urbanizatsiyaning ortishida, iste'mol jamiyati stereotipining yoyilishi – tabiiy resurslarni olish ko'lamlari, atrof-muhitning ta'siri va ifloslanish darajasi bashariyatning o'zi uchun xavfli bo'lib qoldi. Tarixan yuzaga kelgan, evolyusiyaning uzoq yillari mobaynida inson genetik jihatdan moslashgan hayot kechirish muhitining o'zgarishi yuz bermoqda. Global ekotizimlar sifatida biosferaning barqarorligini belgilab beruvchi erning bir qator tabiiy resurslari tugab bermoqda, biosferaning o'zi esa ishlab chiqarish-xo'jalik va ijtimoiy-madaniy faoliyat chiqindilarini assimilyatsiyalash qobiliyatini tobora yo'qotib bermoqda.

Global ekologik inqiroz davrida tabiatdan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi keskin turadi.

Profilaktiklik, ya'ni inson faoliyatidagi turli ta'sirlardan salbiy oqibatlarining oldini olishga yo'naltirilganlik; komplekslik, har joydalik, hududiy tabaqalanganlik va ilmiy ekologik asoslanganlik tabiiy muhitni muhofaza qilishning muhim tamoyillari hisoblanadi.

Atmosferani muhofaza qilish va suvni zararli moddalar bilan ifloslanishdan himoyalash, ekotizimlar va landshaftlarni qo‘riqlash, shovqinga qarshi kurashish, er osti va ratsional xavfsizlikni himoyalash, o‘simliklar, hayvonlar mikroorganizmlar bioxilma-xilligini va genofondini saqlash, turli antropogen ta’sirlar, shu jumladan ifloslanish kabilar tabiiy muhitni muhofaza qilishning asosiy muammolari hisoblanadi.

Tabiatni muhofaza qilishda gap, birinchi galda, insonning salomatligini va farovonligini muhofaza qilish haqida boradi. Tabiatga nisbatan asrab-avaylab munosabatda bo‘lish, uni muhofaza qilishning zarurligini qadimiy donishmandlar ham tushunishgan va jahonning barcha xalqlari tabiatdan foydalanish milliy an’analari ushbu tamoyilga to‘liq javob berardi.

Standartlashtirishning ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish muammolari bilan bog‘liq bir necha asosiy funksiyalari mavjud:

1. Standartlashtirishning muhofaza qilish (ijtimoiy) funksiyasi – mahsulot (xizmatlar) iste’molchilari, ishlab chiqaruvchilar va davlatning xavfsizligini ta’minlash, bashariyatning tabiatni sivilizatsiyaning texnogen ta’siridan himoyalash bo‘yicha sa’y-harakatlarini birlashtirish.

2. Standartlashtirishning resursni tejash funksiyasi moddiy, energetika, mehnat va tabiiy resurslarning cheklanganligi bilan shartlangan bo‘lib, resurslarni sarflash uchun asoslangan cheklovlar normativ hujjatlarining belgilanishidan iborat.

Mamlakatimizda tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni yaxshilash sohasida standartlar majmui ishlab chiqilgan. U 80 dan ortiq GOST bilan namoyon etilgan.

Standartlar majmui ishlab chiqarishning barcha tarmoqlarini qamrab olgan bo‘lib, bir tabiiy resurslardan boshqalarining ziyoniga foydalanishni istisno etadi va xalq xo‘jaligi barcha tarmoqlarikorxonalari faoliyatining ko‘ngilsiz oqibatlari oldini oladi.

Nazorat savollari

1. Xizmatlarni standartlashtirishning ahamiyatini tushuntiring
2. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlashning ahamiyati

3. Shtrixli kodlashni amalga oshirish zarurati
4. Standartlashtirish va ekologiyaning bog'liqligi
5. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi rolini tushuntirish

2.6. Standartlashtirish samaradorligini baholash

Standartlashtirish – tarixan moddiy va ijtimoiy sohalarni, juda ko'p turli obyektlarni chegaralash faoliyati sifatida yuzaga kelgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, u tartibga solish faoliyati sifatida juda ko'p obyektlarni qamrab oladi. Standartlashtirish obyektlarining kengayib, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning juda ko'p sohalariga kirib borishi standartlashtirishni rivojlantirishga katta miqdordagi resurslar ajratilishini talab qiladi. Lekin boshqa tomondan resurslardan ratsional foydalanishga, standartlashtirishni rivojlantirishning turli yo'nalishlarini resurslar bilan to'liq ta'minlashga talab ortib boradi. Bunday hollarda standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini hisoblash alohida ahamiyat kasb etadi, chunki samaradorlik ko'pchilik aspektlarning jumladan:

- ◆ standartlashtirishning kelgusi rivojlanish alternativlarini baholash, ya'ni makro darajada standartlashtirish muhim masalalarini echilishini belgilaydi;

- ◆ standartlashtirishni ba'zi takrorlanadigan jarayonlar, voqealarni tartibga solish ishida foydalanishning maqsadga muvofiqligi;

- ◆ standartlashtirish obyektlarining tavsiflarini tanlash va optimallashtirish masalalarini echishda standartlashtirish obyektining optimal parametrlari to'plami variantini tanlash;

- ◆ boshqaruv siklining turli bosqichlarida standartlashtirish tomonidan amalga oshirilayotgan boshqaruvni baholash;

- ◆ standartlashtirishni rivojlantirish yo'nalishlari orasida iqtisodiy resurslarni ratsional taqsimlash.

Standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini aniqlash standartlashtirish, shuningdek mahsulot sifatini oshirish bo'yicha ishlarni bajarishda yagona

hisoblanadigan bir qator umumiy tizimlarga asoslanadi. Ularning birligi shunga asoslanadiki, ular fan-texnika taraqqiyotini joriy etishning konkret formasini ifodalaydilar, shuning uchun standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligi fan-texnika taraqqiyoti iqtisodiy samaradorligining yoki yangi texnika samaradorligining bir qismidir. Bunda yangi texnika etarli darajada keng ko‘rib chiqilishi kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, standartlashtirish ishlab chiqarish jarayonining barcha elementlariga faol ta‘sir ko‘rsatadi, mehnat predmetlari va vositalarini, texnologiyani, mehnatni takomillashtirishga olib keladi.

Umumiqtisodiy yondoshuvning zarurligi standartlashtirish samaradorligini baholashni amalga oshirishni butun mamlakatimizning iqtisodiy manfaatlariga qaratishni taqozo qiladi. Standartlashtirishning umumiqtisodiy samaradorligini aniqlash—bu loyihalash, tayyorlash, muomala va iste‘mol bosqichlarida standartlashtirish natijalarini e‘tiborga olgan holda respublikamiz iqtisodiga ta‘sirini aniqlashdir. Iqtisodiy samaradorlikni maksimal qiymati standartlashtirilayotgan ko‘rsatkichlar nomenklaturasini, bu ko‘rsatkichlarning qiymatlarini, parametrlar qatorini tanlash va sinovlar o‘tkazish usullarini optimallashtirishda standartlashtirish va unifikatsiyalash masalalarini hal etishda kriteriy bo‘lib xizmat qiladi.

Umumiqtisodiy manfaatning ustuvorligi alohida standart yoki standartlar sistemasining samaradorligini baholash butun mahsulotning hayot sikli davomida amalga oshirilishi kerakligini bildiradi. Agar standart umumtexnikaviy yoki tashkiliy-uslubiy bo‘lsa, u holda uning samaradorligini baholash umumiqtisodiy manfaatlar asosida amalga oshirilishi kerak. SHunday holatlar ham bo‘lishi mumkin, bunda alohida zvenolar uchun, masalan, ishlab chiqaruvchi uchun standartlarga rioya qilish salbiy natijalarga, ayni paytda sotib oluvchilar uchun ijobiy natijaga olib kelishi mumkin. Bunday holatda baholash mahsulotning butun hayotiy sikli bo‘yicha samaralarning algebraik yig‘indisi ko‘rinishida amalga oshirilishi kerak.

Ammo standartlar kategoriyalarining borligi ushbu prinsiplarni biroz o‘zgartiradi. Ishlab chiqarish korxonasi chegarasida o‘zgaruvchi jarayon uchun korxonaga chegarasidan chiqmasdan baholash ishlarini amalga oshirish etarlidir.

SHuning uchun ham standartlarni tarqatish sohasi unga nisbatan umumiy iqtisodiy yoki tijorat yondoshuvni qo'llash uchun asos bo'ladi.

Ayrim ishlab chiqarish zvenolarida samara olinishining salbiy bo'lishi mumkinligi ular tomonidan standartlashtirish ishlarini amalga oshirishda manfaatdorlik masalalarida qiyinchilik tug'diradi.

Standartlarning bir necha variantda bo'lishi – ular orasidan eng yaxshisini tanlab olish uchun zaruriy manbadir. Umumiy iqtisodiy yondoshuvning joriy etilishi alohida standartlar variantlaridan umumiy iqtisodiy nuqtai nazardan tanlash imkoniyati mumkinligiga tayanadi.

Baxtga qarshi, standartlarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini aniqlash amaliyotining tahlili shuni ko'rsatadiki, u oldingisiga qaraganda yaxshiroq bo'lishini uning samaradorligi tasdiqlashiga qaramasdan, ularni ishlab chiqish vaqtida bari bir ungacha bir necha ruxsat etiladigan variantlar tadqiqot etilgan bo'lganda u yana qanchaga yaxshiroq bo'lishi mumkin.

SHunday qilib, bir variantli bo'lish standartlarning samaradorligini aniqlash muammosini murakkablashtiradi.

Iqtisodiy samaradorlik – xususiy optimallashtirish uslubi sifatida o'zining barcha imkoniyatlaridan standartlar loyihalarining ko'p variantli emasligi sababli foydalana olmaydi. Iqtisodiy nuqtai nazardan loyihalar samarasiz, faqatgina tavsiya etilgan parametrlarini hisobga olish faoliyatidan iborat bo'lib qoladi.

Yana bir muhim aspekt – standartlarni joriy etganda, faqatgina ulardan qo'llanilgan holatlarda emas, balki ular ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan sohalarda ham ularni joriy etishning asosiy hamda yondosh oqibatlarini iloji boricha to'liqroq hisobga olishning zaruriyligidir.

Standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini hisoblaganda standart mahsulotning butun hayotiy sikli bo'yicha - loyihalash, tayyorlash, muomala va iste'molda qanday oqibatlarga olib kelishi hisobga olinadi.

Loyihalash bosqichida loyihalash ishlari hajmining, mahnat sarfining, loyihalash muddatlarining quyidagi omillar hisobiga qisqarishi hisobga olinadi:

- loyiha – konstruktorlik ishlarini tashkil etishni yaxshilash;

- standart texnik hujjatlashtirishning takroran ishlatilishi;
- standart shartli grafik tasvirlarning qo‘llanishi;
- nusxa ko‘chirish ishlari hajmining qisqarishi;
- texnikaviy arxivlarda saqlanayotgan hujjatlar hajmining qisqarishi;
- standartlarga to‘liq mos kelgan holda loyihalarni qayta ishlashga ketgan harajatlarning qisqarishi;
- yangidan chiqarilayotgan texnikaviy hujjatlashtirishni muhokama qilish va tasdiqlashga ketgan vaqtning qisqarishi.

Ishlab chiqarish bosqichida iqtisodiy samaradorlikni hisoblash uchun quyidagilar aniqlanadi:

- ❖ material sarfining qisqarishi;
- ❖ jarayonlar mehnat sarfining qisqarishi;
- ❖ unifikatsiyani;
- ❖ fond sig‘imining qisqarishi;
- ❖ yoqilg‘i va elektr energiyasi harajatlari ulushining qisqarishi;
- ❖ mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortishi hisobiga mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan shartli o‘zgarmas harajatlar ulushining qisqarishi.

Muomala va iste‘mol bosqichlarida iqtisodiy samarani hisoblash uchun iste‘molchi harajatlarining qisqarishini hisobga olinadi. Bunda quyidagilar aniqlanadi:

- mahsulotning texnikaviy darajasini va sifatini oshirish;
- mahsulotni ortish-tashish va saqlash harajatlarini qisqartirish;
- bitta standart mahsulot birligi bilan bir nechtasini almashtirish zarurligi;
- buyumlarning xizmat ko‘rsatish muddatlarini uzaytirish;
- buyumlarning ishonchlilik ko‘rsatkichlarini oshirish;
- yoqilg‘i, energiya, yordamchi materiallar sarfi ulushini qisqartirish;
- xizmat ko‘rsatuvchi personal sonini kamaytirish;
- ta‘mirlash ishlari qiymatini kamaytirish.

Umumiqtisodiy yondoshuv prinsipi samaradorlikni hisoblashda mamlakatimiz iqtisodi uchun yagona bo'lgan kapital qo'yilma samaradorligi me'yoridan, ya'ni ishlab chiqarish vositalarida buyumlashgan mehnatdan foydalanishni taqozo qiladi.

Samaradorlikni yagona yoki differensial me'yor to'g'risidagi masala ko'p yillar davomida normativ hujjatlarda va iqtisodiy adabiyotlarda tortishuvli masala bo'lib kelmoqda.

Standartlashtirishning samaradorligi yangi texnika samaradorligining bir qismidir, shuning uchun ham standartlashtirish ishlarida standartlarni ishlab chiqishga va joriy etishga ketgan harajatlarni o'zida mujassamlashtiruvchi kapital xarajatlarning samaradorligining yagona koeffitsientidan foydalanishi shart.

Agar samara hisoblangan vaqtda to'xtalmasa, umumiqtisodiy yondoshuvning tavsifi to'liq bo'lmaydi. Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi aniqlanish davriga ko'ra quyidagicha farqlanadi:

- yillik;
- standartlashtirilgan mahsulotni ishlab chiqarilish yillari bo'yicha;
- standart kuchga ega bo'lgan muddat uchun;
- standartlashtirilgan mahsulotning butun xizmat ko'rsatish muddati uchun, uni ishlab chiqarilgan barcha yillar uchun.

Konkret ehtiyojga bog'liq holda yuqorida sanab o'tilgan iqtisodiy samara ko'rsatkichlaridan keraklisi hisoblanishi mumkin. Masalan, o'rtacha yillik samara ko'rsatkichida ularni yillar davomida o'zgarishini hisobga olinishi kerak. Mahsulot ishlab chiqarilishining birinchi yilida mahsulotni o'zlashtirish jarayoni borib, yangi mahsulot turini ishlab chiqarishda korxonaning quvvatidan ham to'liq foydalanilmagani sababli iqtisodiy samara kamroq bo'ladi; ikkinchi va uchinchi yilida olinadigan samara eng yuqori bo'ladi; oxirgi yillarda raqobatlashadigan variantlarning yuzaga kelishi sababli samaradorlik pasayadi.

Integral samara yangi mahsulotning natijaviy ko'rsatkichlarini yanada to'laroq tavsiflaydi. Ushbu ko'rsatkichlarni hisoblashda juda ko'p sonli omillarni yillar bo'yicha mahsulot ishlab chiqarish hajmini, har yili ishlab chiqarilgan mahsulotning xizmat ko'rsatish muddatini, vaqt o'tishi bilan samaraning o'zgarishini hisobga olish

kerak. Umuman olganda integral samara ko'rsatkichi yangi mahsulot ishlab chiqarilishi to'g'risida qaror qabul qilinayotganda barcha omillarni umumlashtiradi.

Olingan ishlab chiqarish va moliyaviy natijalar ko'p jihatdan ularning texnik iqtisodiy asoslash bosqichida qanchalik to'g'ri bashorat etilganligiga, ya'ni innovatsion loyihaning samaradorlik ko'rsatkichlari qanchalik haqiqatga yaqin ekanligiga bog'liq.

Ushbu masalani batafsil ko'rib chiqaylik. Samaradorlik – foydalilik demakdir, iqtisodiy samaradorlik esa pul birliklarida, ya'ni so'mlarda ifodalangan foydalilikdir.

Iqtisodiy samaradorlik hisobi, odatda, innovatsion loyihalar samaradorligining quyidagi turlari bo'yicha amalga oshiriladi:

- uning bevosita ishtirokchilari uchun loyixani amalga oshirishning moliyaviy oqibatlarini inobatga oluvchi moliyaviy samaradorlik;

- loyihani amalga oshirilishining regional, mahalliy byudjetga moliyaviy ta'sirini hisobga oluvchi byudjet samaradorligi;

- loyihani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy harajatlarni va natijalarni hisobga oluvchi umumiy iqtisodiy samaradorlik.

So'nggi yillarda standartlashtirishni rivojlantirishda katta o'zgarishlar bo'ldi, alohida standartlar o'rniga standartlashtirish dasturlarini ishlab chiqilmoqda.

Standartlarni ishlab chiqishda maqsadga yo'naltirilgan dasturli rejalashtirish usuli asosiy hisoblanadi.

Standartlashtirish dasturlarini ishlab chiqishda obyektga ko'ra bir-biridan farq qiladigan 2 ta yo'nalish mavjud.

Standartlashtirish obyekti bo'lib, texnologik izchillikda (xom ashyo, materiallar, dastgohlar, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil qilish, metrologik ta'minot, bevosita tugallangan mahsulotni ishlab chiqarish) olingan tugallangan mahsulot yoki yirik tashkiliy sistemalar, masalan, ishlab chiqarishni konstruktorlik tayyorlash, ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash yoki mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish bo'lishi mumkin.

Dasturlar samaradorligini asoslash alohida standartlar samaradorligini asoslashga nisbatan o'ziga xos tomonlarga ega. hisoblash ishlari birinchi bo'lib

tugallangan mahsulot turlaridan boshlanadi, asta-sekin dasturning har bir darajasidan oʻtib, quyidagilarni aniqlashga imkon beradigan bir qator bosqichlarni oʻz ichiga oladi:

- tugallangan mahsulot, xom ashyo va materiallar sifati;
- sifati yaxshilangan tugallangan mahsulot turlarini qoʻllashdan yillik iqtisodiy samara;
- dasturning har bir darajasi boʻyicha alohida, bogʻliq boʻlmagan manbalardan olinadigan qoʻshimcha iqtisodiy samara;
- dasturga hamda normativ texnik xujjatlashtirish kompleksini ishlab chiqish va joriy etishga ketgan jami harajatlar;
- iqtisodiy bilan bir qatorda boshqa samaralar turini tavsiflovchi koʻrsatkichlar;
- dastur umumiy samarasining ulushi sifatida standartlashtirish iqtisodiy samaradorligi qiymati.

Vaqt omilini hisobga olishda alohida toʻxtalib oʻtish kerak.

Dastur boʻyicha ishlarni amalga oshirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. har bir bosqichni amalga oshirishga esa maʼlum vaqt hamda harajatlar talab qilinadi. Dastur samaradorligini hisoblashning murakkabligi, odatda, integral samara olish imkonini bermaydi, shuning uchun ham taxminiy hisob sifatida yillik samarani aniqlash bilan cheklanish mumkin.

Tashkiliy sistemalar boʻyicha standartlashtirish dasturlarida toʻxtaladigan boʻlsak, bunda ularni ishlab chiqish, soʻngra ishlatishda sistemalar samaradorligi bilan cheklanish kerak. Misol uchun korxonada mahsulot sifatini boshqarishning kompleks sistemasi joriy etilayotgan boʻlsin. U holda ushbu maqsadlarga sarflanayotgan harajatlarning samaradorligini aniqlanish muammosi paydo boʻladi. Uni joriy etish toʻgʻrisida qaror qabul qilingandan keyin, u bir necha yillar davomida takomillashtirish, tuzatishlar kiritish bilan qoʻllaniladi. Bunday holatda mana shu sistemaning ishlashidan olinayotgan samarani aniqlash masalasi yuzaga keladi.

Xuddi shunday yondoshuv boshqa sistemalar, masalan, texnologik, konstruktorlik, ishlab chiqarishni tayyorlash, mahsulotni ishlab chiqarishga qoʻyish

bosqichlari uchun ham tegishlidir. Umumiy iqtisodiy samara bilan bir qatorda moliyaviy samara olish ham muhim element hisoblanadi.

Korxonada bu sistemalar bevosita samarasiz harajatlarning qisqarishi, foydaning ko'payishi hisobiga samaradorligini oshirish manbasi bo'lib hisoblanadi.

Sistemalar samaradorligini aniqlashning murakkab uslubiy masalasi – bu bevosita sistemaning samarasini olishdir. Mantiqiy nuqtai nazardan qarasa, sistemalilik, ya'ni amalga oshiriladigan ishlarni qattiq tartibga solingan bo'lishining o'zi ham qo'shimcha samara keltiradi. Uni sof holda ajrata olish har qanday ixtiyoriy sistemaning samaradorligini aniqlashga imkon bergan bo'lardi.

Ushbu masalaning murakkabligi hozirgi kunda ushbu sof samarani ajratib olish imkonini bermaydi va u sistema faoliyatining samarasiz o'z ifodasini topadi.

Iqtisodiy samaraning ishonarli qiymatini olishning muhim sharti samaralarni variantlar bo'yicha taqqoslashdir. Buni amalga oshirish quyidagi parametrlar bo'yicha ta'minlanadi.

- yanada sifatliroq mahsulot ishlab chiqarish orqali qondirilgan ehtiyojning hajmi bo'yicha;

- qondirilgan ehtiyojning sohasi va diapazoni bo'yicha, shuningdek mahsulotni ishlatish sharoitlari bo'yicha;

- vaqt omili bo'yicha;

- mahsulotni ishlab chiqarish va iste'molning ijtimoiy oqibatlarini bo'yicha;

- mahsulotni ishlab chiqarish va ishlatishda atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish darajasi bo'yicha.

Eng muhim holatlardan biri sifat bo'yicha qabul qilingan bazis hamda qabul qilingan variantlarni taqqoslashdir. Variantlarni sifat bo'yicha taqqoslash mumkinligi – u yoki bu variant foydasiga qaror qabul qilishning umumiy bahosidir. U qabul qilingan sifat ko'rsatkichlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Sifat darajasini belgilash baholanayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan bazis mahsulotning sifat ko'rsatkichlari bilan taqqoslashga asoslangan.

Nazorat savollari:

1. Samaradorlik deganda nimani tushunasiz?
2. Standartlashtirish ishlarining iqtisodiy samaradorligi qanday baholanadi?
3. Iqtisodiy samaraning aniq qiymatini olishning muhim sharti nimadan iborat?
4. Sistemalar samaradorligi qanday aniqlanadi?
5. Tashkiliy sistemalar bo'yicha standartlashtirish dasturlarining samaradorligi qanday aniqlanadi?
6. Ishlab chiqarish bosqichida iqtisodiy samaradorlikni hisoblash uchun nimalar aniqlanishi lozim?
7. Muomala va iste'mol bosqichlarida iqtisodiy samarani hisoblash uchun nimalar hisobga olinadi?
8. Integral samara qanday aniqlanadi?

2.7. Sertifikatsiyalash asoslari

Sertifikatsiya – bu mahsulotni standartlarga, texnik shartlarga javob berishini hujjatlar orqali tasdiqlashdir.

Mahsulot sertifikatlash mahsulotga muvofiqlik sertifikati berish orqali uning tegishli standartlar va texnik xujjatlarga javob berishini tasdiqlashdir.

«Sertifikatlash» tushunchasi standartlashtirish bo'yicha maxsus Xalqaro Kengash Komiteti tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan.

Sertifikatlash (muvofiqlik sertifikatlashi) umumiy tushuncha bo'lib, mahsulotni texnologik jarayonlarni va xizmatlarni sertifikatlashda uchinchi tomonning (bir tomon – ishlab chiqaruvchi, ikkinchi tomon – iste'molchi) ishtirok etishini nazarda tutadi. ISO muvofiqlikning 3 ta ko'rinishini o'rnatadi:

- muvofiqlik haqida ariza;
- muvofiqlik attestatsiyasi;
- muvofiqlik sertifikatsiyasi;

Muvofiqlik haqida ariza – bu ishlab chiqaruvchining arizasi bo‘lib, anda sertifikatlash tashkilotlaridan tashqarida ishlab chiqarilgan mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma’lum standartlarga yoki boshqa me’yoriy-texnikaviy hujjatlarga javob berishiga ishlab chiqaruvchining o‘z-o‘zini sertifikatlash deb ham ataladi.

Muvofiqlik attestatsiyasi – bu ma’lum mahsulot namunasi ma’lum standartlar yoki me’yoriy-texnik xujjatlarga javob berishi to‘g‘risida uchinchi tomon, sinov laboratoriyasining arizasi. Bunda ishlab chiqarilgan mahsulotlar seriyasining muvofiqligiga baho berilmaydi, balki sinov o‘tkazish uchun yuborilgan mahsulot namunasi sifatiga kafolat beriladi.

Muvofiqlik sertifikatatsiyasi – ishlab chiqarilgan mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma’lum standart va me’yoriy texnik ujjatlarga javob berishiga uchinchi tomonning bergan kafolatidir.

Shunday qilib, muvofiqlik sertifikatatsiyasi uchinchi tomon orqali kafolatlanadi va o‘rnatilgan qonunlarga muvofiq tashkiliy sistema chegarasida amalga oshirilgandagina tan olinadi. Bunda uchinchi tomon seriyali ishlab chiqarilgan mahsulotlarning standartlar shartiga absolyut jihatdan emas, balki ma’lum ishonchlilik darajasi bilan javob bera olishini tasdiqlaydi. Ushbu ishonchlilik darajasi mahsulotning o‘rnatilgan shartlarga muvofiqligini ta’minlovchi ishlar hajmiga bog‘liq holda turlicha bo‘lishi mumkin. Ishonchlilik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, mahsulot sifatini ta’minlash bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar hajmi shunchalik katta bo‘ladi. Ammo mahsulotning standart shartlariga muvofiqligining ishonchlilik darajasi qanchalik past bo‘lsa, uni ekspluatatsiya qilish harajatlari shunchalik katta bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki, mahsulotni ekspluatatsiya qilish va sifatini ta’minlashga ketgan harajatlarning minimal qiymati mahsulotning standart shartlariga muvofiqligini talab etilgan darajada ishonchlilik bilan javob berishining optimal darajada bo‘lishini ta’minlaydi.

Muvofiqlik sertifikatatsiyasi sertifikatlash sistemasi chegarasida amalga oshiriladi. Sistema chegarasida sertifikatatsiyalash yagona qonunlar asosida amalga

oshirilishi kerak. Sertifikatlash sistemalari 3 ta darajada: *milliy, regional va xalqaro* darajada yaratilishi mumkin.

Ayrim mahsulot turi, texnologik jarayon yoki xizmatlarga nisbatan sertifikatlash sistemasini ifodalovchi sertifikatlash sxemalari mavjud.

Mahsulotning standart shartlariga javob berishi muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

Muvofiqlik sertifikati - mahsulot texnologik jarayon yoki xizmatlar tegishli standart yoki me'yoriy hujjatlarga mos kelishini tasdiqlovchi, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga muvofiq berilgan hujjatdir.

Muvofiqlik belgisi – bu qonun tomonidan himoyalananadigan belgi bo'lib, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga ko'ra foydalanilib, mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlartegishli standartlarga javob bera olishini kafolatlaydi.

Muvofiqlik sertifikati va belgisi tuzilishiga ko'ra ham, mazmuniga ko'ra ham sertifikatlash sistemasi tomonidan o'rnatilgan shartlarga javob berishi kerak. Ular amaldagi qonunlarga ko'ra beriladi.

SHuni ta'kidlash kerakki, sertifikatsiya iste'molchiga mahsulotning standartlarga to'liq javob beradigan ishlab chiqarilganligi uchun kafolatberadi. Ammo u, mahsulotni jahon bozori darajasidagi yuqori texnik darajada ishlab chiqarilganligini kafolatlamaydi.

Sertifikatlash sistemasining turlari

Yuqorida aytib o'tilganidek, sertifikatsiya o'z-o'zini sertifikatlash va uchinchi tomon orqali sertifikatlashga bo'linadi.

O'z-o'zini sertifikatlashda muvofiqlik sertifikatlari tayyorlovchilar tomonidan beriladi. Ularda, oqibatda, korxonani nomi, mahsulotning sertifikatlashga tegishli bo'lgan tavsiflari ro'yxati, qabul qilingan mahsulotlar partiyasini tartib raqami, shuningdek mana shu mahsulotga nisbatan amaldagi me'yoriy-texnikaviy hujjatlar ko'rsatiladi.

O'z-o'zini sertifikatlashda quyidagilarga asoslanadi:

- mahsulotga nisbatan aniq va to'liq ma'lumotlarning (standartlar, texnik shartlar va boshqa me'yoriy texnikaviy hujjatlarning) bo'lishi;

- korxonada sifatni nazorat qilishni tashkil etishning yuqori darajasi: materiallar va yarimfabrikatlar, texnologik jarayonning barcha bosqichlari, tayyor mahsulot, uni o'rash-joylash bo'yicha;

- ishlab chiqaruvchilar tomonidan muvofiqlik arizasiga ko'ra mahsulotning standart shartlariga va boshqa me'yoriy-texnikaviy hujjatlarga javob berishiga to'liq mas'uliyatni, javobgarlikni tan olish. Bunda yuridik yoki administrativ mas'uliyat emas, balki iste'molchilar oldidagi ma'naviy mas'uliyat, sifatning nomuvofiqligi sababli bozorda o'z mahsulotiga nisbatan talabni yo'qotib qo'yish havfi mas'uliyati nazarda tutiladi. Umuman olganda firmaning nufuzi uchun javobgarlik nazarda tutiladi.

O'z-o'zini sertifikatlash AQSH, Kanada, Germaniya, Gollandiya va boshqa ko'pgina holatlarda keng tarqalgan. Bu davlatlarda ko'p hollarda ishlab chiqaruvchi korxonalar maxsus o'rash joylash ishlarini amalga oshirish yoki mahsulotning milliy standartlarga javob berishini tasdiqlovchi sertifikatlar berish orqali uning sertifikatlashtirilganligini ko'rsatadi.

O'z-o'zini sertifikatlashdan farqli ravishda ***uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalashtirish*** betaraf tomon orqali amalga oshiriladi.

- baholash ishlarining sertifikatlashtirishning amaldagi qoidalariga muvofiq holda to'g'ri amalga oshirilganligini baholash va tasdiqlash;

- namunalarni sinovdan o'tkazish;

- ishlab chiqarishning texnologik jarayoni holatini nazorat qilish;

ISO 9000 ga muvofiq sertifikatsiyalashtirish ishlarini amalga oshirishning 10 ta sistemasi mavjud. Ular mahsulot sifatini aniqlash va ta'minlash ishlarining hajmiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. 1-5 sistemalar mahsulot namunalari umumiy holda nazorat qilishga asoslanib, ishlarining hajmiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. 1-5 sistemalar mahsulot namunalari umumiy holda nazorat qilishga asoslanib, nazorat ishlari hajmining o'sib borishi bilan tavsiflanadi. 6-8 sistemalar o'zaro bog'lanmagan, 1-5 sistemalarga ham bog'liq emas.

1-sistema. Ushbu sistema uchinchi tomon orqali maxsus sinov markazlarida mahsulotni umumiy holda sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bunday sertifikatlashda faqatgina namunaning tegishli standart va me'yoriy xujjatlarga muvofiqligi o'rnatiladi. Sertifikatsiyalashning bunday sistemasi muvofiqlik sertifikatsiyasini tavsiflaydi. Amalga oshiriladigan ishlarning oddiyliigi va sarf-harajatlarning ortiqcha talab etilmasligi sababli bu usul savdo-iqtisodiy aloqalarda milliy, hamda xalqaro ko'lamda keng tarqalgan.

2-sistema. Bunda 1-sistemadan farqli ravishda savdo sohasidan olingan mahsulot namunalarini vaqti-vaqti bilan nazorat sinovidan ham o'tkaziladi. Sertifikatlashning ushbu sistemasi iste'molchilarga sifatsiz mahsulot yetkazilishi oldini olish imkonini beradi.

3-sistema. Bu sistemada, 2-sistemadan farqli nazorat sinovlari vaqti-vaqti bilan mahsulot savdo sohasiga borib tushmasdan o'tkaziladi. Bu esa standartlarga javob bermaydigan mahsulotlarning jo'natilishining oldini oladi.

4-sistema. Sertifikatsiyalash sistemasining asosida 1-3 sistemalarida nazarda tutilgan namunalarning vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan nazorat sinovlari yotadi. Ushbu sistema yaroqsiz mahsulotning sotib olinish ehtimolini kamaytiradi. Ammo bunda mahsulot sifatini nazorat qilish ishlarining hajmi ortadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, 1-4 sistemalar mahsulotlarni standartlar shartiga va boshqa me'yoriy-texnikaviy hujjatlarga muvofiqligini attestatsiyadan o'tkazish uchun tavsiflidir.

5-sistema. Sertifikatlashning bu sistemasi 4-sistemadan farqli qo'shimcha ravishda ishlab chiqaruvchi korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyati va ishlab chiqaruvchi korxonani attestatsiyadan o'tkazishni ko'zda tutadi. Bunday sistema faqatgina mahsulotning sifatini o'rnatibgina qolmay, balki korxonaning talab etilayotgan sifat darajasida mahsulot ishlab chiqara olish imkonitini ham baholashga imkon beradi. 5-sistema xalqaro sertifikatsiyalash sistemalarida va sanoat rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. U 4-sistemaga qaraganda murakkabroq va qimmatroqdir, lekin iste'molchi mahsulot sifatining yuqori darajada ekanligiga ishonchi komil bo'ladi. ushbu sistema muvofiqlik sertifikatsiyasi asosida yotadi.

6-sistema. Ushbu sistema faqatgina ishlab chiqaruvchi korxonada mahsulot sifatini ta'minlash sistemasini ta'minlashni amalga oshirishgagina asoslangan. Ba'zi hollarda uni korxonani attestatsiyadan o'tkazish deb ham ataladi. Bu sistema standart tugallangan mahsulotga nisbatan shartlarni qanoatlantirmay, faqatgina ishlab chiqarish turiga nisbatan shartlarni o'rnatganda qo'llanadi.

7-sistema. Ushbu sistema har bir tayyorlangan mahsulotlar partiyasidan tanlanmalarni sinovdan o'tkazishga asoslangan. Sertifikatsiyalashning bu turi uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlarning hajmi va o'rnatilgan sifat darajasiga bog'liq holda tanlanmaning hajmini aniqlash muhimdir. Tanlanmalarning shakllanishi qabul qilingan qoidalarga muvofiq vakolangan sinov markazlari tomonidan amalga oshiriladi. Mahsulot partiyasining savdo tarmoqlariga yetkazilishi tanlanmalarni sinovdan o'tkazish natijalari asosida qabul qilinadi.

8-sistema. 7-sistemadan farqli har bir ishlab chiqarilgan mahsulotning standartlar shartlariga muvofiqligini sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bu sistemada mahsulot sifatiga nisbatan qat'iy shartlar qo'yilib, ularning tegishli standartlardan biroz bo'lsada chetlanishi iste'molchiga katta zarar yetkazishi mumkin bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Ushbu sertifikatsiyalash sistemasini qo'llash sohasiga misol qilib, qimmatbaho metallardan yasalgan buyumlarni o'rash-joylash, kosmik apparatlar ishlab chiqarilishini keltirishimiz mumkin.

Shuni ta'kidlash zarurki, u yoki bu sertifikatsiyalash sistemasini tanlash mahsulotning tabiatiga, ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlariga, ayirm davlatlarning iqtisodiy shart-sharoitlariga va boshqalarga bog'liqdir. Sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirish uchun quyidagilar asos bo'lib xizmat qiladi:

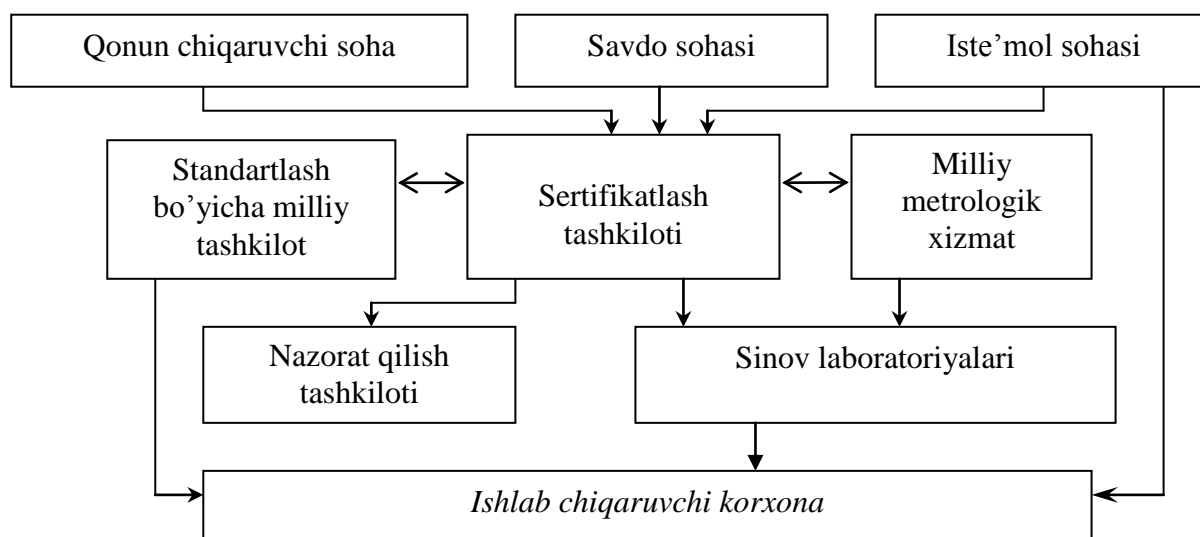
- tovar ishlab chiqaruvchining imkoniyatlariga, import qiluvchi davlat qonunlariga, iste'mol shartlariga javob berishi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'lgan kriteriylarni tanlash;
- sertifikatsiyalash tashkilotining reputatsiyasi, uning kompetentligi, shuningdek sinov o'tkazuvchi davtgohtarlar va o'lchov asboblarini takomillashtirish;

-texnologik jarayonlar va sifatni boshqarish sistemasini qo‘llashning muhimligi;

- qabul qilingan sertifikatlash prinsiplarini boshqa sertifikatlash sistemasini prinsiplari bilan o‘zaro taqqoslash mumkinligi.

Sertifikatlash tashkilotlari

Sertifikatlash sistemasining murakkabligiga qarab uchinchi tomon turli tashkilotlarining bo‘lishi nazarda tutiladi. Birinchi sistemada keltirilgan namunalarni faqatgina tipik sinov, o‘tkazilganda, faqat bitta sertifikatlash tashkilotiga ega bo‘lishi etarlidir. Umumiy holda uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasining tashkiliy tuzilishini quyidagicha tasvirlash mumkin (2.1-rasm).

2.1-rasm. Uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasining tashkiliy tuzilishi

Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash turlari

Sertifikatsiyalash turlari	Korxonalarni attestatsiyasi	Korxonalarda nazorat sinovlarini tashkil etilishini baholash	Namunalarni sinov markzlarida sinovdan o'tkazish	Mahsulot sifatining keyingi nazorati		
				Savdodan olingan namunalarni sinovdan o'tkazish	Ishlab chiqarishdan olingan namunalarni sinovdan o'tkazish	Sifatni ta'minlash sistemalari faoliyatining nazorati
1.	-	-	+	-	-	-
2.	-	-	+	-	-	-
3.	-	-	+	-	-	-
4.	-	-	+	-	-	-
5.	+	-	+	+	+	+
6.	+	+	-	-	-	-
7.	-	-	Takrorlanmalarda 100 %	-	-	-
8.	-	-	100%	-	-	-

Sertifikatlash tashkiloti sistemaga va uning faoliyatiga boshchilik qiladi:

- ayrim mahsulotlar sifatini nazorat qilishni mamlakatimizda joriy etilgan qonuniyatlar va normativ aktlar bo'yicha tashkil etish;

- savdo sohasi va mahsulotning iste'molchilari tomonidan ilgari surilayotgan standartlar bo'yicha shartlarga rioya qilish majburiyatlari bo'yicha.

Ushbu tashkilot uchinchi tomonning barcha umumiy sinovlarni o'tkazish, korxonada va savdo sohasida mahsulot sifatini nazorat qilish, nazoratni tashkil qilish va boshqa shu kabilar bilan bog'liq bo'lgan vazifalarini bajaradi. Sinovlar xususiy laboratoriyalarda amalga oshiriladi, agar ular yo'q bo'lsa, u holda ayrim funksyalarni bajarish bo'yicha ixtisoslashgan milliy tashkilotlarning laboratoriyalarida amalga oshiriladi.

Sertifikatlash tashkilotlarining asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- qabul qilingan sistema chegarasida sertifikatsiyani amalga oshirish tartibini ishlab chiqish;

- sertifikatlash sinovlarini amalga oshirish uchun sinov laboratoriyalarini attestatsiyadan o'tkazish;

- ishlab chiqaruvchi korxonalarda mahsulot sifatini ta'minlash sistemalarini baholash;

- korxonalarni sertifikatsiyalash sistemalariga kiritish to'g'risida qaror qabul qilish;

- muvofiqlik sertifikatini yoki muvofiqlik belgisi bilan mahsulot ishlab chiqarishni kafolatlaydigan litsenziyani berish;

- sertifikatsiyalanadigan mahsulotlar ro'yxatini olib borish;

- sertifikatsiyalanayotgan mahsulotning sifati to'g'risidagi munozaralarni ko'rib chiqish.

Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemalari quyidagi holatlarda tuzilishi mumkin:

- ishlab chiqaruvchilar assotsiatsiyalarida;

- mahsulotning asosiy iste'molchilari yoki iste'molchilar guruhi qoshida;

- standartlashtirish bo'yicha milliy tashkilotlarda;

- yuqori xalqaro nufuzga ega xususiy tashkilotlar bilan;
- keng savdo shoxobchalariga ega bo'lgan yirik savdo tashkilotlarida.

Sertifikatlash sistemasining muhim tarkibiy elementi bo'lib, korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyatini nazorat qiluvchi tashkilot hisoblanadi. Bundan tashqari, u sertifikatlash tashkilotlari laboratoriyalarida sinovni tashkil etishni vaqti-vaqti bilan nazorat qilishni amalga oshiradi.

Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemasiga metrologik xizmat va standartlashtirish bo'yicha milliy tashkilot kiradi. Birinchi tashkilot amaldagi qonunlarga muvofiq ravishda korxonalaridagi va sinov laboratoriyalaridagi o'lchov asboblari tekshirish ishlarini amalga oshirsa, ikkinchisi kerakli standartlarni ishlab chiqishni ta'minlaydi.

Shuni ta'kidlash zarurki, xalqaro sertifikatsiyalash sistemasi yagona xalqaro standartlarga rioya qilishni nazarda tutadi. Agar korxonada boshqa standartlar bo'yicha mahsulot ishlab chiqarsa, u holda ushbu sertifikatsiyalash sistemasiga kirmaydi, uning mahsuloti esa raqobatbardosh bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sertifikatlash – bu mahsulotning ma'lum standartlarga yoki texnik shartlarga muvofiqligini hujjatlar bilan tasdiqlashdir. Muvofiqlikning 3 ta ko'rinishi o'rnatilgan:

- muvofiqlik to'g'risida ariza;
- muvofiqlik attestatsiyasi;
- muvofiqlik sertifikatsiyasi.

Mahsulotning standartlar shartiga javob berishi muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

O'z-o'zini sertifikatsiyalashda muvofiqlik sertifikatlari ishlab chiqaruvchilarga beriladi, uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash esa xolis tomonning ishtirokida amalga oshiriladi.

Nazorat savollari:

1. ISO muvofiqlikning qanday ko'rinishini o'rnatadi?
2. Muvofiqlik sertifikati nima?
3. Muvofiqlik haqida ariza kim tomonidan beriladi?

4. Muvofiqlik attestatsiyasi degan nimani tushunasiz?
5. Muvofiqlik belgisi nima?
6. O‘z-o‘zini sertifikatlash qanday amalga oshiriladi?
7. Sertifikatlashning qanday sistemalarini bilasiz?
8. Sertifikatlash ning 1-3 sistemalari nimaga asoslanadi?
9. Sertifikatlash ning 3-5 sistemalari nimaga asoslanadi?
10. Sertifikatlash ning 5-8 sistemalari nimaga asoslanadi?
11. To‘qimashilik va engil sanoat mahsulotlarini sertifikatlashning qaysi sistemalaridan foydalaniladi?

2.8. Sertifikatsiyalash tartibi va unga qo‘yiladigan talablar

O‘zbekiston Respublikasida sertifikatlashtirish tizimining quyidagi sertifikatlashtirish turlari amalga oshiriladi:

- majburiy sertifikatlashtirish;
- ixtiyoriy sertifikatlashtirish.

Majburiy sertifikatlashtirishga O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan maxsus ro‘yxatga kiritilgan, ishlab chiqariladigan, olib kiriladigan va olib chiqiladigan, sertifikatlashtirilishi lozim bo‘lgan mahsulotlar kiradi.

Yuqoridagi ro‘yxatga, fuqarolarning hayoti, sog‘lig‘i va mulkining xavfsizligini, atrof-muhitni muhofaza qilish, o‘zaroalmashinuvchanlik va moslashuvchanlikni ta‘minlash bo‘yicha me‘yoriy hujjatlarda talablari belgilangan, mahsulotlar yoki xizmatlar kiritiladi. Bu ro‘yxatdan tashqari Oliy Majlis tomonidan qabul qilinadigan Qonunlarga asosan, Prezident farmonlariga asosan ma’lum xizmatlar va mahsulotlar uchun ham xuddi shunday talablar qo‘yilishi mumkin.

Ixtiyoriy sertifikatlashtirishga O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident farmonlari, hamda xukumat qarorlariga asosan ro‘yxatga kiritilmagan xizmatlar yoki mahsulotlar kirishi mumkin, bu vaqtda ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi yoki iste’molchilar tashabbusi bilan ixtiyoriy tartibda sertifikatlashtirilishi o‘tkaziladi.

Milliy sertifikatlash tizimi doirasida sertifikatlashtirish ishlari surovchi tomonidan tanlangan sertifikatlashtirish sxemasi bo'yicha aniqlangan tizim doirasida olib boriladi. Sertifikatlash-tirish tartibi va uning o'rnatilgan qoidalari mavjud bo'lib, sertifikatlashtirishning asosiy bosqichlari sertifikatlashtirish obyekti va turlariga bog'liq bo'lmay o'zgarmas jarayondir. Buni quyidagi beshta asosiy bosqichga bo'lishimiz mumkin:

1. Sertifikatlashtirishga ariza.
2. Sertifikatlashtirish bo'yicha qaror qabul qilish.
3. Sertifikatlashtirish obyekti muvofiqligini o'rnatilgan talablar bilan baholash.
4. Muvofiqlikni baholash natijalarini tahlili va uni rasmiylashtirish.
5. Sertifikatlashtirish obyekti ustidan inspeksiya nazorat.

O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2004y. №318-sonli «Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibotini soddalashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qaroriga binoan "O'zstandart" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda quyidagi ishlarni amalga oshirishadi:

- chetdan keltirilayotgan mahsulotlardan akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar tomonidan sinov o'tkazish uchun namuna olishning cheklangan normalarini belgilash;

- akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar o'rtasida sinovlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida sinovlar turlarini belgilash;

- o'zlariga qarashli akkreditatsiya qilingan laboratoriyalarda mahsulotlarni sinovdan o'tkazish xizmatlariga tariflarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida (uning hududiy bo'linmalarida) oldindan deklaratsiya qilish.

Muvofiqlik sertifikatlari mavjudligini tekshirish faqat majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

"O'zstandart" agentligida "Standartlashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunida belgilangan standartlashtirish bo'yicha me'yoriy hujjatlar toifalarini tayyorlash va ro'yxatdan o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomning hamda Majburiy tartibda sertifikatlanadigan bir turdagi mahsulotlarning har bir turini ularda sertifikatlashtirishning tegishli me'yoriy hujjatlarda belgilangan xavfsizlik ko'rsatkichlari ko'rsatilgan Qoidalarining O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatdan o'tkazadi va majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarning nomenklatura ro'yxati, ularning sifatini va xavfsizligini belgilovchi me'yoriy hujjatlarni ko'rsatgan holda, nashr etilishini hamda bojxona, soliq va akkreditatsiya qilingan idoralarga jo'natadi.

Sertifikatsiyalash tartibi quyidagi asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat:

- Sertifikatsiya o'tkazish uchun qaror va ariza deklaratsiya berish;
- Sertifikatsiyalashtiriladigan mahsulotlardan tajribalar o'tkazish uchun namunalar olish. Me'yoriy hujjatlar bo'yicha namunalar olish miqdorini belgilash.
- Mahsulot yoki ishlab chiqarishni sertifikatsiyalashtirish sxemasini tanlash;
- Olingan natijalarni tahlil qilib muvofiqlik sertifikatini berish to'g'risida qaror qabul qilish;
- Davlat standarti ro'yxatidan mahsulotni o'tkazib, muvofiqlik sertifikatini berish;
- Xalqaro sertifikatlash tashkilotlari tomonidan berilgan muvofiqlik sertifikatlarini tan olish;
- Sertifikatsiyadan o'tgan mahsulotning sifat ko'rsatkichlarining barqarorligini nazorat qilish;
- Sertifikatsiya natijalarining axboroti;
- Noroziliklarni ko'rib chiqish.

Sertifikatsiyalashtirish ishlarini amalga oshirish uchun sertifikatsiyaga tegishli tashkilotga ariza-deklaratsiya va unga qo'shimcha hujjatlar jo'natiladi. Tegishli arizani qabul qilgan tashkilot bir oy davomida hujjatlarni ko'rib chiqib,

sertifikatsiyalashga oid talablarga mos kelishi to'g'risida qaror qabul qiladi, qaysi tartibda va kimlar tomonidan o'tkazilishi belgilanadi.

Tanlangan namunalar Milliy sertifikatsiyalash tizimining akkreditlangan sinov laboratoriyalarida sinovdan o'tkaziladi. Lozim bo'lsa sertifikatsiyalashtirish tashkiloti tajribalar o'tkazish uchun usulubiy ko'rsatmalar ishlab chiqishni tashkil etadi. Ijobiy natijalar olinganda sinov bayonnomasi mazkur mahsulotni sertifikatsiyalash tashkilotiga va bir nushasini ariza beruvchiga jo'natadi. Ishlab chiqarish tashkiloti tomonidan mahsulotning tarkibi o'zgarsa zudlik bilan axborot berilishi kerak.

Sertifikatsiya o'tkazuvchi tashkilot tajriba bayonnomasini olgach, sifat sistemasi sertifikatini rasmiylashtiradi. Davlat ro'yxatidan o'tkaziladi va egasiga topshiriladi. Bu sertifikatning muddati mazkur mahsulotga talablar belgilangan me'yoriy hujjatlarning muddatiga mos ravishda belgilanadi. Muddat uch yildan oshmasligi kerak.

Mahsulotning tarkibi yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o'zgarsa, uning sifat ko'rsatkichlariga ta'sir etsa, u holda sertifikatsiyalash tashkilotiga zudlik bilan axborot berilishi kerak. Bu tashkilot o'z navbatida tajriba o'tkazish vositalariga o'zgarishlar tavsiya etadi. SHunda ham talablarga mos kelmasa muvofiqlik sertifikati bekor qilinadi.

Sertifikatlangan mahsulotning sifat ko'rsatkichlari barqarorligini tekshiruv nazorati shu mahsulotni ishlab chiqarish jarayoniga sertifikat bergan tashkilot tomonidan maxsus reja asosida amalga oshiriladi. Zarur hollarda betaraf mutaxassislarni tekshiruv nazoratiga jalb etish mumkin. Tekshiruv nazorati natijalariga ko'ra sertifikatsiyalash tashkiloti muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisini quyidagi hollarda bekor qilishi yoki to'xtatib qo'yishi mumkin.

- me'yoriy texnik hujjatlardagi talablar o'zgarsa;
- mahsulotning tarkibi va tuzilishi o'zgarsa;
- tashkilot yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o'zgarsa;
- sifatni ta'minlovchi sistema, texnologiya, sinash uslublari o'zgarsa.

Tekshiruv nazorati tomonidan aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilingunga qadar muvofiqlik sertifikatini berish to'xtatib turiladi. SHu muddatda ham ahvol

o'zgarmasa, muvofiqlik sertifikatini bekor qilinadi. Bundan tashqari sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo'yish quyidagi hollarda ham bekor qilinadi:

- mahsulotda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilib bo'lmasa;
- ishlab chiqaruvchi o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarmay qo'ysa;
- ishlab chiqaruvchi sertifikatni vaqtincha to'xtatib qo'ygandan keyin muddatni uzaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirmasa;
- mahsulotni ishlab chiqarish to'xtatilgan bo'lsa.

Sertifikatsiyalashtirish tashkiloti bu haqda rasmiy axborot beradi va mazkur mahsulot ishlab chiqarish sertifikatini davlat ro'yxatidan chiqaradi. Axborot bilan ta'minlash sertifikatsiyalash tashkiloti ishtirokchilari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibi

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish sertifikatlash organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish organini tanlash arizachi tomonidan mustaqil amalga oshiriladi.

Ariza beruvchi istalgan vaqtda, sertifikatlashtirish organlari esa arizachining birinchi talabi asosida quyidagi hujjatlarni taqdim etishi shart:

- a) majburiy tarzda sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulot turlarining ro'yxati yoki ro'yxatdan ko'chirma;
- b) Idora sertifikatlashtirish doirasiga taalluqli bo'lgan mahsulotni sertifikatlash qoidalari;
- v) sertifikatlashtirish bo'yicha xizmatlar narxlari (tariflari) preyskuranti;
- g) davlat vakolatli organida akkreditatsiya qilinganlikni tasdiqlovchi hujjat.

Sertifikatlashtirish organi, ko'rsatib o'tilgan hujjatlar nusxalarini taqdim etganda ularning nusxalarini tayyorlash uchun ketgan xarajatlarnigina so'rovchidan undirishga haqli.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotga muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish uchun ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga ariza bilan murojaat qiladi. Arizaga quyidagi hujjatlar ilova qilinadi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi;
- mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot);
- gigienik sertifikat nusxasi.

Ariza beruvchi tomonidan ayni bir vaqtda gigienik sertifikat va muvofiqlik sertifikati olishga ariza berilgan taqdirda gigienik sertifikat nusxasi talab etilmaydi.

Chetdan olib kelinayotgan mahsulotni sertifikatlashtirish uchun quyidagilar taqdim etiladi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi (u mavjud bo'lganda);
- mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot);
- bojxona hududiga etib kelganligi to'g'risida belgi qo'yilgan ilova hujjat (tovar-transport yuk xati, invoys, schyot-faktura) lar nusxasi.

Ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga akkreditatsiya qilingan laboratoriyalardagi mahsulot sinovlari bo'yicha qo'shimcha hujjatlarni taqdim etishi mumkin. Agar mahsulotni alohida parametrlari bo'yicha sinovlar turli sinov laboratoriyalarida o'tkazilgan bo'lsa, u holda sinovlarning ijobiy natijalari bilan birga barcha zarur protokollarning mavjudligi mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligining ijobiy bahosi hisoblanadi.

Respublikada chetdan keltiriladigan, majburiy tartibda sertifikatlanishi kerak bo'lgan mahsulotga normativ hujjat mavjud bo'lmaganda, sifat va xavfsizlik bo'yicha sertifikatsiya sinovlari mahsulotning ana shunday turlari talablariga muvofiqligi yuzasidan amalga oshiriladi.

Arizachi tomonidan chetdan olib kelinayotgan mahsulotga zarur normativ hujjat yoki texnik tasnifnomalar taqdim etilmagan taqdirda, mazkur mahsulotni sertifikatlash mahsulotning ana shunday turlariga hujjatlar bo'yicha yoki gigienik sertifikat asosida, uni identifikatsiya qilgan holda amalga oshiriladi (oziq-ovqat mahsulotiga va oziq-ovqatga qo'shiladigan mahsulot uchun).

Laboratoriya sinovlarining salbiy natijalari, shuningdek hujjatlarning to'liq bo'lmagan komplektini taqdim etish muvofiqlik sertifikati berishni rad etish uchun

asos hisoblanadi, bu to'g'rida sertifikatlashtirish organi ariza beruvchiga aniq qonunchilik normalarini ko'rsatgan holda yozma ravishda xabar qiladi.

Xulosa berishni rad etganlik yuzasidan ariza beruvchi belgilangan tartibda shikoyat qilishi mumkin.

Sertifikatlashtirish organi taqdim etilgan hujjatlar va sinovlarning ijobiy natijalari asosida ikki ish kuni mobaynida muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtiradi.

Muvofiqlik sertifikati chetdan olib kelinayotgan mahsulotlarga mahsulot yaroqliligining kafolatli muddatiga, ko'plab ishlab chiqariladigan mahsulot uchun esa 3 yilga beriladi.

Tekshirishni o'tkazish muddati, ishlab chiqarishning shakli va toifalariga ko'ra, sinovlar uchun namunalar tanlab olingan vaqtdan boshlab 10 ish kunidan oshmasligi kerak. Tekshirish o'tkazilganligi uchun to'lov amalda sarflangan vaqt bo'yicha va belgilangan tartibda tasdiqlangan xarajatlar kalkulyasiyasiga binoan undiriladi.

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish muddati sertifikatlashtirish organi tomonidan sinovlar natijalari olingan vaqtdan boshlab 5 ish kunidan oshmasligi kerak.

Inspeksiya nazorati natijalari bo'yicha muvofiqlik sertifikatining amal qilishi tasdiqlanishi yoki to'xtatib turilishi yoxud belgilangan tartibda bekor qilinishi mumkin.

Laboratoriya sinovlarini o'tkazganlik, sertifikatni rasmiylashtirganlik va berganlik uchun to'lov tartibi, litsenziya ajratmalari miqdorlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda "O'zstandart" agentligining yo'l-yo'riq hujjatlarida belgilanadi.

Chet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish

Sertifikatlashtirish organi e'tirof etish to'g'risida bitim tuzilgan MDH mamlakatlaridan va uzoq xorijiy mamlakatlardan olib kelinadigan mahsulotga sertifikatlarni e'tirof etish huquqiga ega.

E'tirof etish tartiboti sertifikatlashtirish organining bir turdagi mahsulotni sertifikatlashtirish tartibida, "O'zstandart" agentligining normativ hujjatlariga muvofiq belgilangan bo'lishi kerak.

Xalqaro tizimlar va bitimlar doirasida amalga oshiriladigan sertifikatlarni e'tirof etish ushbu tizimlar va bitimlarda belgilangan, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid bo'lmagan qoidalarga muvofiq o'tkaziladi.

Sertifikat talablarga muvofiq bo'lgan, O'zbekiston Respublikasida belgilangan ana shunday talablardan qolishmaydigan mahsulot uchun e'tirof etiladi.

Normativ hujjatlarda sertifikatlashtirish uchun shart bo'lgan yoki kontraktda belgilangan qo'shimcha talablar mavjud bo'lgan taqdirda mahsulot ushbu talablarga muvofiqlik yuzasidan sinab ko'rilishi kerak.

Olingan hujjatlar va materiallarni tahlil qilish, shuningdek mahsulotni identifikatsiyalash asosida sertifikatlashtirish organi chet el muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish (etmaslik) to'g'risida qaror qabul qiladi.

Eksport qiluvchi mamlakatning Milliy sertifikatlashtirish tizimiga berilgan muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish uni import qiluvchi mamlakatning muvofiqlik sertifikatiga qayta rasmiylashtirish va YAgona davlat reestriga kiritish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi tashkilotlar

O'z SMT da sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarni quyidagi tashkilotlar amalga oshiradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirishni bir turdagi mahsulot-larni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlash-tirishni sifat tizimi va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- O'zbekiston Respublikasida aniq mahsulotni sertifikatlash-tirish bo'yicha akkreditlangan idoraning bo'lmagan taqdirlarda uni sertifikatlashtirish masalasini sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora «O'zstandart» agentligi hal qiladi;

- sertifikatlashtirish sinovlarini akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlar) amalga oshirishadi;

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni akkreditlashni sertifikatlashtirish milliy idorasi (keyinchalik - SMI) rahbari tasdiqlagan komissiya O'zDSt 5.2:2001 O'z SMT. Sertifikatlashtirish idorasiga qo'yiladigan umumiy talablar standartiga muvofiq o'tkazadi;

- sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlashni akkreditlash bo'yicha idora O'zDSt 5.3 O'z SMT. Sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlash. Asosiy qoidalari. Standarti talablariga muvofiq o'tkaziladi.

- ekspert-auditorlarni attestatlash O'zRH 51-014 O'z SMT. Ekspert-auditorlarga qo'yilgan talablar rahbariy hujjatiga muvofiq amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish obyektlari va subyektlari

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishning quyidagi obyektlari mavjud:

- mahsulotlar;
- jarayonlar;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- xizmatlar;
- xodimlar.

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishda quyidagi subyektlari mavjud:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralari;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari;
- sinov laboratoriyalari;
- ekspert-auditorlar.

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirish obyektlari va subyektlari O'zDSt 5.0-98 O'z SMT. Asosiy qoidalar. standartiga muvofiq ro'yxatga olinadi. Ushbu standarga asosan O'z SMT da quyidagi Reestrlarni yuritish amalga oshiriladi:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralari;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralari;

- akkreditlangan sinav laboratoriyalari (markazlari);
- attestatlangan ekspert-auditorlar;
- sertifikatlashtirilgan mahsulotlar;
- sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirishning ro'yxatga olingan tizimlari.

O'z SMT Davlat reestrini yuritish qoidalari O'zRH 51-021 O'z SMT. Davlat reestrini olib borish tartibi rahbariy hujjatida belgilangan. SMI Davlat reestrining me'yorlarini, shuningdek, sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar va tizimning boshqa ishtirokchilaridan olingan axborotlarni nashr qilib boriladi.

Sertifikatlashtirish, akkreditlash va tekshirish o'tkazish bo'yicha harajatlarni O'zRH 51-032 O'z SMT. Ishlar haqini to'lash tartibi rahbariy hujjatida o'rnatilgan tartib bo'yicha shartnoma orqali so'rovchilar to'lashadi.

Nazorat savollari

1. Sertifikatsiyalash tartibi qanday asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.
2. Sertifikatsiyalashtirish uchun qanday ishlar amalga oshirish kerak va qay tartibda rasmiylashtiriladi?
3. Sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo'yish qanday hollarda bekor qilinadi?
4. Sertifikatni qay tartibda davlat ro'yxatidan chiqariladi?
5. Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibini tushuntiring.
6. CHet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish tartibi qanday amalga oshiriladi?
7. Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi korxonalar faoliyatini tushuntiring.

2.9. O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasi

O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlar (ISO, ILAK, EOK va boshq.) bilan xamkorligi mamlakatda bozor munosabatlari shakllanish davrida, ayniqsa, zarur

bo'lib qoladi. Evropa hamjamiyatining yagona bozor "ichki chegaralarsiz fazo" yaratish niyati bu tashkilotlar oxirgi yillardagi strategiyasini aniqlab berdi. Uning bosh yunalishi bo'lib EK komissiyasi bilan hamkorlikda xalqaro savdodagi texnikaviy to'siklarni bartaraf qilishdir.

O'zbekiston Respublikasida **sertifikatlashtirish me'yoriy negizini** O'zRST5.0-98, O'zRST 5.1-95, O'zRST 5.2.-93, O'zRST 5.3-92, O'zRST 5.4-93, O'zRST 5.5-93 va Milliy sertifikatlashtirish tizimining (O'zRMST) rahbarlik xujjatlari majmui tashkil qiladi.

O'zRMSTda quyidagi faoliyat turlari nazarda tutilgan:

- mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishni sertifikatlashtirish;
- sinov laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlash;
- bir jinsli mahsulotni sertifikatlashtiruvchi organlarni akkreditlash;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishni sertifikatlashtiruvchi organlarni akkreditlash;
- nazorat organlarini akkreditlash;
- sertifikatlashtirilgan mahsulot, sifat tizimlari va ishlab chiqarshilar, akkreditlangan organlar va sinov laboratoriyalari (markazlari) ustidan inspeksiya nazorati;
- majburiy sertifikatlashtirish qoidalariga rioya qilish ustidan nazorat;
- aytib o'tilgan faoliyat yo'nalishlari bo'yicha ekspert-auditorlarni tayyorlash va attestatsiyalash.

Sertifikatlashtirish mahsulot, jarayonlar va xizmatlar:

- davlatlararo standartlar (MDXmamlakatlari);
- O'zbekiston Respublika standartlari va boshqa mahsulotga bo'lgan talablarni joriy qilgan chizmaiy nashr etilgan hujjatlar;
- O'zbekiston Respublikasi Milliy sertifikatlashtirish organi (O'zdavstandart) nomida qo'shilgan sertifikatlashtirish xalqaro va xorijiy milliy standartlari talablariga muvofiqligi tasdiqni ta'minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida sifat tizimlarini sertifikatlashtirish me‘yoriy negizini ISOning 9000-seriyali xalqaro standartlari va O‘zRMSTning raxbarlik hujjatlari majmui tashkil qiladi.

ISOning 9000-seriyali standartlar nomi:

ISO-9000. Sifat umumiy boshqaruvi va sifatni ta‘minlovchi standartlar. Tanlash va qo‘llash bo‘yicha raxbarlik ko‘rsatmalari.

ISO-9001. Sifat tizimi. Loyixalash yoki ishlab chiqish, ishlab chiqarish, montaj va xizmat qilishda sifatni ta‘minlash modeli.

ISO-9002. Sifat tizimi. Ishlab chiqarish va montaj paytida sifatni ta‘minlash modeli.

ISO-9003. Sifat tizimi. YAkuniy nazorat va sinovlarda sifatni ta‘minlash modeli.

ISO-9004. Sifatning umumiy boshqaruvi va sifat tizimi elementlari. Raxbarlik ko‘rsatmalari.

9000-seriyali ISO xalqaro standartlari tashilot (korxonaga) sifat sohasida quyidagi masalalarni echishga yordam beradi:

— mahsulot yoki xizmat sifatini iste‘molchilar aniqlangan yoki taxmin qilingan extiyojlarini doim qondirilishi ta‘minlaydigan darajaga erishish va uni saqlab turish;

— o‘z rahbariyatida muljallangan sifatga erishilmoqda va u berilgan darajada saqlanib turganligi haqida ishonchni ta‘minlash;

— iste‘molchida muljallangan mahsulot sifati va taqdim etilayotgan xizmat sifatiga erishilganlik yoki erishilishi lozimligi haqidagi ishonchni ta‘minlash.

Ishonchni ta‘minlash agar kontraktda nazarda tutilgan bo‘lsa, isbotlarni taqdim etish haqida o‘zaro kelishilgan talablar bo‘lishi mumkin.

O‘zRMST mahsulot va xizmatlarning majburiy xamda ixtiyoriy sertifikatlashtirishni ko‘zda tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlagan sertifikatlashtirilishi shart mahsulotlar ro‘yxatiga kiritilgan O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan, olib chiqib ketiladigan va olib kiriladigan mahsulotlar majburiy sertifikatlashtiriladi. Bu ro‘yxatga me‘yoriy hujjatlarida

fuqarolar xayoti, sog‘liq xavfsizligini ta’minlovchi, atrof-muxitni muxrfaza qilish, o‘zaro almashinuvchanlik va uygunlashtirish talablari belgilangan mahsulotlar xamda fuqarolar xavfsizligi va sog‘ligini ta’minlovchi vositalar kiritiladi.

Mahsulot, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni ixtiyoriy sertifikatlashtirish ishlab chiqaruvchi, iste’molchi yoki yetkazib beruvchining tashabbusi bilan amalga oshiriladi.

Sertifikatsion sinovlardan muvaffaqiyatli o‘tgan mahsulotga (mazkur mahsulot ishlab chiqarilishi attestatsiyalanganligi xaqida guvoxnomaga ega bo‘lsa) sertifikat beriladi va mahsulotga muvofiqlik belgisi qo‘yiladi.

Sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilishi:

- O‘zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish bo‘yicha milliy idorasi;
- bir xil mahsulotni setrifikatlashtirish bo‘yicha idora;
- bir xil mahsulotni, sifat tizimini va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo‘yicha akkreditlangan idoralari;
- akkreditlangan sinov laboratoriyalari.

Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan sertifikatlashtirish milliy idorasi qilib, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish O‘zbekiston Davlat markazi – «O‘zstandart» agentligi belgilangan.

O‘zstandart agentligiga qarashli turli soha va tarmoqlarni o‘z ichiga olgan, bir xil nomdagi bo‘limlar ham bor. Bularga standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish bo‘yicha davlat nazorati va o‘lchash vositalarini davlat qiyoslovidan o‘tkazish va attestatlash sohaviy bo‘limlari kiradi.

Standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish bo‘yicha davlat nazorati sohaviy bo‘limlar: og‘ir sanoat, mashinasozlik, engil sanoat, mahalliy sanoat hamda agrosanoat kompleksi doirasida o‘z faoliyatini amalga oshiradi.

O‘lchash vositalarini davlat qiyoslovidan o‘tkazish va attestatlash tarmoq bo‘limlari esa massalar, radiotexnika, ionli nurlanish, geometrik, mexanik, elektrik, magnitli, bosim, sarflanish, haroratli hamda fizik-kimyoviy kattaliklarni qiyoslovdan o‘tkazadi.

O‘zstandart agentligining ilmiy-uslubiy markazi etib O‘zbekiston standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti - SMSITI tayinlangan.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha o‘z faoliyatini amalga oshirmoqda:

- Respublikada sertifikatlashtirishni qo‘llash va takomillash-tirishning umumiy siyosatini ishlab chiqish, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tegishli davlat idoralari bilan aloqalarni o‘rnatish;

- sertifikatlashtirish masalalari bo‘yicha boshqa mamlakat va xalqaro tashkilotlarning vakillari bilan, o‘zaro kelishilgan asosda aloqalarni o‘rnatish, kerak bo‘lsa, bu tashkilotlar faoliyatida O‘zbekiston Respublikasining qatnashishini ta‘minlash;

- sertifikatlashtirishda yagona qoida va ish tartiblarini belgilash, bularga rioya qilishning nazorati, sertifikatlashtirish natijalari bo‘yicha hujjatlarni axborotli ma‘lumot bilan ta‘minlash.

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo‘lida «O‘zstandart» agentligi o‘zining viloyat markazlarini (SMSXM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko‘mak ko‘rsatmoqda. 1993- yilning 28- dekabridan boshlab "Mahsulotlarni va xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida" qonun kuchga kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta‘minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo‘lga qo‘yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkreditlangan bo‘lib, bu mahsulot ishlab-chiqarishning hamma sohasi bo‘yicha etarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O‘zstandart agentligi tarkibidagi oziq-ovqat va qishloq xo‘jalik mahsulotlarini tekshiruvchi sinov laboratoriyasi akkreditlangan laboratoriyalardan hisoblanib, shu kungacha muayyan turdagi mahsulotlarga muvofiqlik sertifikati berish uchun kerakli bo‘lgan sinovlarni bajarmoqda.

Respublika hududiga keltiriladigan yoki undan chetga chiqariladigan mollar (mahsulotlar)ning havfsizligini tasdiqlash bilan bog'liq bo'lgan amallar tegishli davlat idoralari bilan kelishilgan holda O'zstandart agentligi tomonidan tayyorlangan alohida hujjat bo'yicha bajariladi.

O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasini quyidagilar tashkil qiladi:

- O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idorasi («O'zstandart» agentligi);

- ilmiy-usuliyat markazi va bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha usuliyat markazlari;

- bir turdagi mahsulotlarni va xizmatlarni, sifat tizimlari hamda ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari);

- tekshirish idoralari.

O'zbekistonda sertifikatlashtirishni amalga oshiruvchi

milliy idora

O'zbekiston Davlat standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi tuzilmasini takomillashtirish va uning faoliyatini tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.08.2004 yil № 373-sonli qarori qabul qilindi va bu qarorga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" 2003-yil 9-dekabrda PF-3358-son Fapmonini bajarish yuzasidan hamda standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini yanada takomillashtirish, uning zamonaviy xalqaro normalar va talablarga muvofiqligini ta'minlash, shuningdek xalqaro standartlardan foydalanish asosida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ushbu qarorni qabul qildi. O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi .

O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora bo'lib hisoblanadi.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi – «O‘zstandart» agentligi O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- O‘z SMT ning yagona qoida va tadbirlarini, ularga rioya etilishi ustidan nazoratni, sertifikatlashtirish natijalari bo‘yicha hujjatlarni ro‘yxatga olishni, respublika va horijiy iste‘molchilarni ma‘lumot bilan ta‘minlashni belgilaydi;

- muvofiqlik belgisini va uni qo‘llash qoidalarini belgilaydi;

- O‘z SMT ni mukammallashtirish bo‘yicha dastur loyihalarini tuzadi va ularni Hukumat muhokamasiga taqdim etadi;

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda xalqaro sertifikatlashtirish tizimlariga qo‘shilish haqida qaror qabul qiladi, shuningdek, sertifikatlashtirish natijalarini o‘zaro tan olish haqida bitimlar tuzadi;

- O‘zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan sertifikatlashtirish masalalari bo‘yicha o‘zaro munosabatlarda vakili bo‘ladi;

- majburiy sertifikatlashtirilishi lozim bo‘lgan mahsulotlar va xizmatlar ro‘yxatini tuzadi va olib boradi;

- respublikada sertifikatlashtirish ishlarini tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi hamda ularni o‘tkazilishining to‘g‘riligi ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradi;

- bir turdagi mahsulotlarni, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni, sertifikatlashtirish bo‘yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlaydi;

- ekspert-auditorlarni attestatlaydi va ularning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- O‘z SMT Davlat reestrini olib boradi;

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish, sertifikatlashtirish bo‘yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlash bo‘yicha ishlarga haq to‘lash shakli va tartibini belgilaydi;

- O‘z SMT qoidalarini buzganligi uchun muvofiqlik sertifikatlari va muvofiqlik belgilarining amalini bekor qiladi va to‘xtatadi, sertifikatlashtirish bo‘yicha idoralarni

va sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlangani haqida guvohnomani bekor qiladi;

- sertifikatlashtirish va akkreditlash natijalari bo'yicha appelyasiyalarni ko'rib chiqadi;

- O'z SMT davlat reestri asosida sertifikatlashtirish bo'yicha ma'lumotlarni chop etadi va manfaatdor tomonlarning undan bema'lol foydalanishlarini ta'minlaydi.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun SMI vazifalarini tekshirish, ilmiy-texnikaviy, jamoat tashkilotlarini, iste'molchilar jamiyatlarini jalb etib, yuqoridagi vazifalarni O'zbekiston Respublikasi hududlarida SMI vazifalarini, bu vakolatlarni «O'zstandart» agentligi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish bo'yicha hududiy markazlarga (SMSHM) berganda ular bajarishi mumkin.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo'lida «O'zstandart» agentligi o'zining viloyat markazlarini (SMSHM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko'mak ko'rsatmoqda. 1993- yilning 28- dekabridan boshlab "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida"gi qonun kuchga kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta'minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo'lga qo'yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkreditlangan bo'lib, bu mahsulot ishlab-chiqarishning hamma sohasi bo'yicha etarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish sohasida Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi hamda hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari (SMB) faoliyat olib borishadi. Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi 17 ta hududiy markazlarni tashkil qiladi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM sertifikatlashtirish sohasida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar (bajaruvchilar) ga va yetkazib beruvchilarga sertifikatlashtirish qoidalari haqida ma'lumot beradi;

- BMS doirasida sertifikatlashtirish tadbirlari bo'yicha markaziy sertifikatlashtirish idoralari (MSI), bosh usuliyat markazlari (BUM) bilan o'zaro munosabatda bo'ladi;

- sertifikatlashtirish qoidalariga rioya qilish ustidan davlat tekshiruvini (nazoratini), hamda ular tomonidan sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradi;

- hududda sertifikatlashtirilgan mahsulotlar reestrini olib boradi;

- sertifikatlashtirish bo'yicha hududiy idoralar va sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlash bo'yicha «O'zstandart» agentligining topshirig'iga binoan komissiya tuzish, ularda ishtirok etish va ularning faoliyati ustidan inspeksion nazorat qilishni amalga oshirishidi.

Sertifikatlashtirish va tekshirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirish uchun SMSHM lar umumiy asoslarda O'zDSt 5.2, O'zDSt 5.3 va O'zDSt 5.4 standartlariga muvofiq akkreditlanishi kerak. SMSHM akkreditlangandan so'ng sinov turlari va sertifikatlashtirilgan mahsulot turlari bo'yicha akkreditlashning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish huquqini oladi.

***Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti
vazifalari (SMSITI)***

SMSITI standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida asosiy ilmiy-uslubiy baza hisoblanadi. U ilgari sobiq Ittifoq Gosstandarti tarkibidagi bosh ilmiy tadqiqot institutiga tegishli bo'lgan funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, yuqorida qayd etilgan sohalar bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib boradi. Shu sohalaridagi belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun u:

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati sohalarida hozirgi xalqaro talablarga javob beradigan milliy ilmiy baza yaratadi;

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati milliy tizimlarini yaratishda ularning ilmiy va uslubiy asoslarini ishlab chiqadi;

- mahsulotning raqobatdoshlik qobiliyatini ta'minlaydigan, atrof-muhitni ishonchli darajada himoya qilishga, inson sog'lig'ini saqlashga, mehnat xavfsizligini ta'minlashga, mudofaa qobiliyatini oshirishga qaratilgan xalqaro, me'yoriy va tashkiliy-uslubiy hujjatlar bilan uyg'unlashadigan, asos bo'luvchi hujjatlar ishlab chiqadi va joriy etadi;

- standartlashtirish va metrologiya sohalaridagi mavjud yoki uchraydigan muammolarni tadqiqot qilish, davlat tilida me'yoriy hujjatlar, ma'lumotnomalar, lug'atlar yaratadi;

- yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlaydi;

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifatining ilmiy masalalari bo'yicha xalqaro milliy va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshiradi;

- standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ishlayotgan mutaxassislarning malakasini oshirishni ta'minlaydi;

- sertifikatlashtirish sohasida ishlaydigan ekspert-auditorlarni tayyorlaydi va boshqalar.

Institut tashkil qilinganiga ko'p vaqt o'tmaganligiga qaramay shu kunga qadar Respublika hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir qator hujjatlar yaratdi va yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish milliy tizimining ilmiy-usuliyat markazi bo'lib, «O'zstandart» agentligi qoshidagi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti (SMSITI) hisoblanadi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti – SMSITI quyidagi vazifalarni bajaradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish va akkreditlash bo'yicha asos bo'luvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va yuritish;

- akkreditlash bo'yicha komissiya, mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar, sinov va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) faoliyatlarida inspeksion nazoratida ishtirok etish;

- sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislar va ekspert-auditorlarni attestatlash bo'yicha komissiyalarda ishtirok etish;

- sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislarni va ekspert-auditorlarni sertifikatlashtirish idoralarida, sinov va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) da ishlash uchun o'qitish va tayyorlash;

- tashkilotlarga bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tizimlarini va sifatini ta'minlash tizimlarini ishlab chiqishda uslubiy yordam ko'rsatish;

- uslubiy tavsifdagi ma'lumotlarni ishlab chiqish va nashr qilish;

- yuqorida ko'rsatilgan masalalar bo'yicha maslahatlar berish kabi vazifalarni bajaradi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ilmiy tadqiqot ishlari ham o'z yo'nalishiga egadir.

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlagan idoralar quyidagi vazifalarni amalga oshirishadilar:

- muayyan turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibini ishlab chiqadi;

- BMS tizimida sertifikatlashtirilishi kerak bo'lgan muayan turdagi mahsulotlarni aniqlashda ishtirok etish;

- muayyan turdagi mahsulotni sertifikatlashtirishi o'tkaziladigan MH fondini aniqlash va yuritish;

- sertifikatlashtirishni tashkil qilish va o'tkazish;

- muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish, berish va tan olish;

- sertifikatlashtirilgan mahsulotlarning reestrini yuritish;

- berilgan mahsulotni sertifikatlashtirish natijalari haqida ma'lumot berish;

- O'zDSt 51-032 standartida o'rnatilgan tartib asosida sertifikatlashtirish ishlarining mehnat sarfi va qiymatining hisob-kitob me'yorlarini aniqlash;

- sertifikatlashtirilgan mahsulot ustidan inspeksion nazorat o'tkazish.

Mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, O'z SMT qoidalarini bajarayotgan va O'zDSt 5.2 standarti talablariga javob beruvchi tashkilotlar sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar sifatida akkreditlanishi ham mumkin.

Akkreditlangan sinov laboratoriyalari

Akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari) O'z SMTda quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- mahsulotni sertifikatlashtirish bo'yicha sinovlarni o'tkazish va sinov dalolatnomalari berish;

- sertifikatlashtirilgan mahsulot namunalarini, agar bu sertifikatlashtirish tartibida nazarda tutilgan bo'lsa, inspeksion (tekshirish) sinovlarini o'tkazish;

- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirishda (sinovlarni o'tkazishning to'g'riligi borasida) ishtirok etish.

Sinash laboratoriyalari (markazlari) sifatida «O'zstandart» agentligi va uni hududiy idoralarining laboratoriyalari, ilmiy-tekshirish va konstruktorlik tashkilotlarining sinov markazlari, boshqa laboratoriyalar va mulkchilik ixtiyoriy shaklidagi markazlar akkreditlanishi mumkin.

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- sifat tizimlarini dastlabki baholashni o'tkazadi va sertifikatlashtirishni o'tkazish uchun kontraktlar tuzadilar;

- ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish usuliyatlarini va sifat tizimlarini tekshirish dasturlarini ishlab chiqadilar;

- sifat tizimi yoki ishlab chiqarishning auditini o'tkazadi;

- sifat tizimi yoki ishlab chiqarish sertifikatlarini rasmiylashtiradi, sertifikatni beradi va tan oladi;

- sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradilar;

- sertifikatlashtirish natijalari haqida ma'lumot beradilar.

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar sifatida «O'zstandart» agentligining hududiy idoralari, SMSITI, bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar va boshqa ishlab chiqaruvchi va iste'molchilarga tobe bo'lmagan va belgilangan talablarga javob beradigan boshqa tashkilotlar akkreditlanishi mumkin.

Mahsulot yoki buyum ma'lum tekshiruvdan o'tganligini, tekshiruvning xaqqoniyligini yoki sertifikatlashtirish idorasi tomonidan tekshirilganligini isbotlaydigan dalil - tamg'a, etiketka, sertifikat, ilova qilib yuboriladigan ro'yxat, sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ro'yxati yoki korxonalar tayyorlovchilarning ro'yxati hisoblanadi.

Muvofiqlik sertifikatini sertifikatlashtirish idorasi yoki uning nomidan akkreditlangan idora tomonidan berilishi mumkin. ISO ta'rifiga binoan:

Muvofiqlik sertifikati - "Tegishli belgilangan mahsulot, jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga mos kelishiga ishonitiradigan va sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida etilgan hujjat" dir.

Muvofiqlik belgisi deganda ushbu mahsulot, jarayon yoki xizmat ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga mos kelishini kafolatlovchi sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida berilgan yoki ishlatiladigan va ma'lum tartibda himoya qilinadigan belgi tushuniladi.

Sertifikatda qayd etiladigan ma'lumotlar quyidagilardan iborat:

- sertifikatlashtirish idorasining nomi va manzili;
- tayyorlovchining nomi va manzili;
- mahsulotni va uning to'ldasini belgilanishi, seriya raqami, sertifikatlashtirishga tegishli bo'lgan model yoki mahsulot turi;
- tegishli standartga havola;
- vakil-shaxsning imzosi va vazifasi.

Quyidagi keltirilgan hollarda sertifikat bekor qilinishi mumkin:

- agar mahsulot (buyum, mol) ning tarkibiga yoki uni ishlab chiqarish texnologiyasiga o'zgartirishlar kiritilsa, bu esa o'z navbatida sertifikatlashtirish bo'yicha qilinayotgan tekshiruvda uning tavsiflariga o'zgarishlar olib kelsa, hamda shu mahsulot namunalarning sinovlari qo'shimcha bayonnomadagi standart talablariga mosligi tasdiqlanmasa;

- ishlab chiqarish texnologiyasining buzilishi va korxonatayyorlovchi mahsulotning sifati pasaysa yoki material bilan ta'minlovchi tomonidan komplektlash detallari, yig'ish qismi tegishli standartlar talablarini buzilishiga olib kelsa.

Sertifikatlashtirish natijalarini, Tizim idorasi tomonidan sertifikatlashtirish ishlari to'g'risidagi ma'lumotlarni har doim chop etilishi lozim. Bu ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati;
- akkreditlangan sinov tashkilotlarining ro'yxati;
- attestatlangan korxonalaridagi sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati;
- sertifikatlashtirish hujjatlarining ro'yxati.

Bu ro'yxatlarni sertifikatlashtirish milliy idorasi bo'yicha qilinadigan ishlarda qatnashuvchi vazirliklarga yuboriladi.

Nazorat savollari

1. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalarini bayon eting. Misollar keltiring.
2. Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari
3. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalarini bayon eting. Misollar keltiring.
4. SHartli operator qanday amalni bajaradi ? Sizning javobingizni tushuntiradigan misollar keltiring.
5. SHartli operator qanday amalni bajaradi ? Sizning javobingizni tushuntiradigan misollar keltiring.

2.10. Sertifikatsiya va xalqaro savdo

Sertifikatlashtirish davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlarini engillashtiradi, mahsulotni import qilinayotgan davlatlarda qayta sinovdan o'tkazish, tashish harajatlari qisqaradi. Yagona xalqaro standartlar birliklariga amal qilishga asoslangan xalqaro sertifikatsiyalash sistemalarini joriy etilganda, ish yanada osonlashadi.

Ammo, ko'pchilik davlatlarda sertifikatlashtirish milliy chegaralarda kiritilgan. Natijada sertifikatlashning milliy qoidalari, sinovlarni o'tkazish tartibi va natijalarni ifodalashda farq yuzaga keladi. SHuning uchun ham milliy sertifikatsiyalash bilan bog'liq bo'lgan xalqaro savdodagi nomuvofiqlikni yo'qotish ko'pchilik xalqaro tashkilotlarning diqqat markazidadir.

SHu bilan bir qatorda sertifikatlash va standartlashning milliy qoidalaridagi farqlar, shuningdek, ayrim mahsulot turlariga nisbatan qo'yilgan talablardagi obyektiv farqlar ba'zi mamlakatlarda proteksionistik maqsadlarda, ya'ni chet ellik ishlab chiqaruvchilarga bu mamlakatlarning bozoriga kirib kelishlarining yo'lini yopish yo'lida ham foydalanmoqdalar.

Masalan, u yoki bu davlat mahsulotning shunday tavsiflariga asoslangan standartlarni qabul qiladilarki, boshqa davlatlar mahsulotlarini ushbu standartlarga ko'ra baholashga qiynaladilar, yoki umuman qo'llay olmaydilar. Agar bu ham yordam bermasa, import qilinayotgan mahsulotlarni sinovdan o'tkazishni amalga oshirishning murakkab, administrativ usullaridan foydalanadilar. CHet el mahsulotlarining ichki bozorga kirib kelishining oldini olishda standartlardan foydalanishning oldini olishga quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

- ma'lum konstruksiyadagi buyumlarni standartlar orqali tavsiflash;
- ma'lum bir materiallarni qo'llash;
- buyumning qandaydir tavsifi miqdorini boshqa davlatlarda qabul qilinganiga nisbatan yuqoriroq ko'tarish (masalan, kafolatli xizmat ko'rsatish muddatini).

Bunday proteksionizm to'g'risida Germaniyaning ulgurji va tashqi savdo Ittifoqining Prezidenti Gans Xaytvich shunday degan: «o'z iqtisodini zararli raqobatdan himoyalashni kuchaytirishda davlatlar judayam ixtirochi bo'ladilar. Bugungi kunda umumiy bozor mamlakatlarida 900 dan ortiq savdo aloqalarining

oʻrnatilishiga halal beradigan davlat texnikaviy reglamentlarining mavjud. Ular davlatlarning ichki bozoriga chet el mahsulotlarining kirib kelishiga qarshilik qiladi, hamda oʻz mahsulotini chet el mahsulotlari raqbatidan asrashga yordam beradilar.»

Baʼzi hollarda proteksionistik choralar jamoatning talabiga koʻra amalga oshiriladi. Bunday holatda isteʼmolchilar qiziqishini himoya qilish, ularning sogʻligʻini, atrof-muhitni himoya qilish uchun qonuniy aktlar va qarorlar qabul qilinadi. Bunday hukumat qarorlari (ularni baʼzan texnikaviy reglament deb ataydilar) buyumlarga nisbatan batafsil texnikaviy shartlarni ifodalab, foydalanishi majburiy hisoblanadilar. Texnikaviy reglamentlar oziq-ovqat mahsulotlarini, farmatsevtika tovarlarini, bolalar oʻyinchoqlarining havfsizligini, maishiy priborlar, mashinalar va boshqalarni oʻz ichiga oladi.

Xalqaro savdo diskriminatsiyasi milliy sertifikatlash sistemalari chet el firmalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotni sertifikatlash imkoniyati yoʻq boʻlgandagina oʻrinlidir. Sertifikatsiyalashdan bosh tortish koʻpincha import qilinayotgan davlatda tegishli milliy standartning yoʻqligi bilan asoslanadi.

Chet el tovarlari diskriminatsiyasi uchun ularning sertifikatlash sinovlarini oʻtkazishga milliy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan qoʻllanadigan haq yuqori qilib belgilanadi. Natijada, sertifikat olish uchun yuqori haq toʻlash, koʻpincha mahsulotni eksport qilishni samarasiz boʻlishiga olib keladi.

Sertifikatsiya va xalqaro savdo

YUqorida aytib oʻtilganidek, sertifikatlash, koʻp xollarda chet ellik raqobatchilarga nisbatan proteksionistik siyosat sifatida qoʻllanadi. SHunga qaramasdan sertifikatlashning asosiy maqsadi – bu xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib berishdir. Tabiiyki, bu maqsadni amalga oshirish uchun tegishli xalqaro kelishuvlar zarur. Bu borada «Tokio raund» (1979y) da tuzilgan GATT savdodagi texnikaviy toʻsiqlar boʻyicha Kelishuv ayniqsa ahamiyatga ega. Kelishuv davlatlar oʻrtasidagi savdo aloqalarida proteksionizm va diskriminatsiyani cheklash uchun qoʻyilgan birinchi qadamdir. U GATT ga kiruvchi davlatlarga quyidagi majburiyatlarni yuklatadi:

texnikaviy reglament va standartlarni proteksionistik maqsadlarda qo'llamaslik, ularni ishlab chiqishda amaldagi xalqaro standartlarni e'tiborga olish;

milliy sinov markazlari va mahsulotni sertifikatsiyalash sistemalariga boshqa davlatlar ishtirokchilarini ruxsatnoma bilan diskriminatsiya qilmaslik;

ishtirokchi mamlakatlar tovarlariga standartlar va texnikaviy reglamentlarni joriy etish bo'yicha milliy tartibni yaratib berish;

ishtirokchi mamlakatlar davlat tashkilotlari tomonidan mahsulotni sinovdan o'tkazish natijalarini, kelishuvga qo'l qo'ygan boshqa tashkilotlar va muvofiqlik belgilarini tan olinishini ta'minlash;

ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida milliy standartlashtirish va sertifikatsiyalashtirish bo'yicha ma'lumotlarni o'zaro almashuvini amalga oshirish.

Kelishuv milliy standartlar, texnikaviy reglamentlar sertifikatlash qoidalarini xalqaro standartlar va ko'rsatmalar bilan moslashuviga imkon beradi. Bu esa mahsulotning texnikaviy darajasi va sifatini yaxshilashga, uning eksport quvvatini oshirishga imkon beradi. Umuman olganda Kelishuv ishtirokchi davlatlar o'rtasidagi xalqaro savdo aloqalarini normalashtirish va kengaytirish imkonini beradi. Kelishuvning bajarilishini nazorat qilish GATT qo'mitasiga yuklatilgan. U Kelishuvning amalga oshirilishini nazorat qiladi, ekspertlar guruxi yordamida tortishuvlarning echilishiga, maslaxatlar o'tkazishiga imkon yaratadi. Sertifikatsiyalash bo'yicha bir qator xalqaro tashkilotlar mavjud. Ulardan elektron-texnika buyumlarini sertifikatsiyalash sistemasining (IET) Xalqaro iqtisodiy qo'mitasi (MEK) ikki tomonlama axamiyatga ega:

- birinchidan, u xar bir tayyorlangan IET partiyasini tegishli me'yoriy-texnikaviy xujjatlarga muvofiq xolda sinovdan o'tkazadigan yagona xalqaro sistemadir.

- ikkinchidan, unda sobiq SSSR davlatlari ishtirok etadilar.

MEK sertifikatsiyalash sistemasining asosiy maqsadi IET ishlab chiqaruvchi mamlakatlar o'rtasidagi savdoga ularga nisbatan yagona shartlarni o'rnatish orqali imkon berishdir. Bu sistemaga kiruvchi mamlakatlarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar

boshqa barcha ishtirokchi davlatlarda qayta sinov o'tkazilmasdan ishlatilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Boshqa MEK Farbiy evropa IETiga nisbatan raqobatbardosh bo'lgan Amerikaning IETiga diskriminatsiya maqsadlarida tuzilgan edi. Keyinchalik MEK da butun dunyo miqyosida IET sertifikatlash sistemasini tuzish masalasi paydo bo'ldi.

Har qanday IET ishlab chiqaruvchi korxonada MEK sistemasi chegarasida ishlab chiqargan mahsulotlarini sertifikatlash huquqi uchun litsenziya olishi mumkin. Buning uchun u vakolatli milliy tashkilotga IETni tayyorlashda asos qilib olingan umumiy va guruxli texnikaviy shartlarni yuborishlari shart. Bunda korxonada milliy nazorat xizmati vakillariga IETning ishlab chiqarish uchastkalariga kirish imkonini beradi. Sir saqlanadigan ishlab chiqarish uchastkalari korxonaning bosh nazoratchisining nazoratida bo'lishi kerak. Bosh nazoratchining asosiy majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- milliy nazorat xizmati bilan aloqani ta'minlash;
- qabul qilingan IET partiyasining sifati uchun javobgarlik;
- nazorat o'lchash va sinov ishlarini hisobga olish, ularning natijalarini milliy nazorat xizmatiga uzatish;
- muvofiqlik belgisi bilan qabul qilingan mahsulotlar partiyasining o'rash-joylash ishlari uchun javobgarlik;
- chiqarilgan partiyalar sinovlarining protokollarini ifodalanishing to'riligi;
- IET ni qo'shimcha sinov va nazoratdan o'tkazilishi uchun javobgarlik.

Ishlab chiqaruvchi korxonada, MEK sistemasi chegarasida sertifikat olgach, bosh nazoratchining va milliy nazorat xizmatining ishtirokida mahsulot sifatini nazorat qilishni tashkil etishi kerak. Har bir partiyaning qabul qilinish kriteriyasi mazkur IET tipiga nisbatan texnik shartlar bo'yicha o'rnatiladi.

MEK Sistemasi qoidalariga muvofiqlik belgisi bilan o'raladi yoki ularga muvofiqlik sertifikati tayyorlanadi. O'rash va muvofiqlik sertifikatining berilishi bosh nazoratchining bevosita nazorati ostida beriladi. IET uzoq va vaqt saqlashdan keyin jo'natilsa, uni jo'natishdan oldin takroran sinov ishlari amalga oshiriladi.

Ishlab chiqaruvchi davlat qonunlariga muvofiq qayd etilgan muvofiqlik belgisi o‘rash uchun ishlatiladigan materialga yopishqoq lenta orqali tushiriladi. Muvofiqlik belgi yoniga quyidagi ma’lumotlar qo‘yiladi:

- milliy nazorat xizmatiga
- korxonaning attestatsiyadan o‘tganligi to‘risidagi guvoxnoma;
- nazorat partiyasiga.

Qabul qilingan IET partiyasi uchun berilgan muvofiqlik sertifikatini quyidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi:

- korxonaning nomi va joylashgan o‘rni;
- korxonaning savdo belgisi;
- katalog va kod bo‘yicha buyumning to‘liq nomi;
- nazorat partiyasining tartib raqami;
- mazkur buyum tipi uchun texnikaviy shartlar;
- milliy nazorat xizmatining nomi;
- sertifikat bergan vakolatli shaxsning imzosi;
- ishlab chiqaruvchi korxonaning attestatsiyadan o‘tganligi to‘risidagi guvoxnomaning tartib raqami;
- buyum qabul qilib olingan sana;
- sertifikat berilgan sana.

Sertifikatsiyalash bo‘yicha juda katta ishlar ISO (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) chegarasida sertifikatsiya bo‘yicha qo‘mita (SERTIKO) boshchiligida amalga oshiriladi. Uning faoliyat soxasi quyidagicha aniqlanadi:

- milliy va regional sertifikatsiyalash sistemalarini, muvofiqlik belgilarini, mahsulotning tavsifini yana kengroq, bir-birini tan olishga qaratilgan vositalarni o‘rganish;

- milliy yoki regional sertifikatsiyalash sistemalarini proteksionistik maqsadlarda foydalanilishiga barxam berish yoki cheklash maqsadida tegishli kelishuvlarni tuzish qoidalarini ishlab chiqish.

SERTIKO da quyidagi ishchi guruxlari tuzilgan:

- tushunchalar bo‘yicha;

- sinov protokollari formasi bo'yicha;
- sinov laboratoriyalari tomonidan o'tkaziladigan malakali sinovlar bo'yicha;
- yuridik javobgarlik masalalari bo'yicha;
- ISOga muvofiqlik belgisi bo'yicha;
- korxonalarda sifatni baxolash usullari bo'yicha.

SERTIKO «Tegishli standartlar va uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemalariga tegishli prinsiplarni jamlash» ni boshqarishni ishlab chiqdi. U milliy xamda regional sertifikatsiyalash sistemalarini boshqa sistemalar bilan xamda boshqa davlatlarning ularda ishtirok etishi bilan o'zaro muvofiqligi nuqtai nazaridan tashkiliy prinsiplarni o'rnatadi. Masalan, milliy va regional sertifikatsiyalash sistemalarini tuzishda ular imkoni boricha ISO xalqaro standartlariga asoslanishi kerak. Bunda ushbu standartlar muvofiqlik sertifikatsiyasi shartlarini o'zida aks ettirishlari lozim:

- sertifikatsiyalanayotgan mahsulotning tavsiflari darajasini aniq o'rnatish;
- sinov va o'lchash ishlarini aniq amalga oshirish usullari;
- standartlarga mahsulot sifatini ta'minlash shartlarini kiritish;
- texnika va texnologiyaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi sharoitlar.

Rahbarlik qilish mahsulotning barcha ishlab chiqaruvchilarini yaratilayotgan sistemalarda xech bir diskriminatsion shartlarsiz ishtirok etishini ta'minlashning zaruriylikini nazarda tutadi.

U xalqaro savdoni sertifikatsiyalash vositalari, barcha mamlakatlarning sistemalarda erkin ishtirok etishini ta'minlash yo'li bilan rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sertifikatsiya davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlarini osonlashtiradi, import qilinayotgan davlatlarda mahsulotni qayta sinovdan o'tkazish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi.

Sanoat rivojlangan davlatlarda sertifikatsiyalash

Sanoat rivojlangan davlatlarda sertifikatsiyalash asrimizning 20-30-yillarida yuzaga keldi. Milliy sertifikatsiyalash sistemalari keyinroq tuzila boshladi. Qator

davlatlarda ular faqatgina eksport qilinadigan mahsulotning sifatini oshirish maqsadida tuzildi (Yaponiya, Hindiston, Yugoslaviya va boshqalar).

Fransiyada milliy sertifikatlash sistemasi NF belgisi uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasiga kiradi va quyidagilarni amalga oshiradi:

- ishlab chiqaruvchi korxonalardan arizalarni berish;
- korxonalarining sifatni ta'minlash sistemasini baxolashni amalga oshirish;
- mahsulot namunalarini sinovdan o'tkazishni amalga oshirish;
- sertifikatlarni yoki mahsulotni muvofiqlik belgisi bilan chiqarishga imkon

beruvchi litsenziyani berish;

- ishlab chiqarish, sotish soxalaridan olingan mahsulotni vaqti-vaqti bilan nazorat qilish, shuningdek korxonalarda nazoratni amalga oshirish.

1983- yil 2000 ta bir necha ming turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarining mahsulotiga muvofiqlik belgisi berildi. Muvofiqlik belgisi bilan ishlab chiqarilayotgan mahsulotning hajmi 40 mlrd. frankka etdi.

1981- yildan boshlab Fransiya xukumati 18 ta milliy tashkilotni sertifikatlash bo'yicha vakolatli tashkilot deb tan oldi. Ularning ichida AFNOR muxim o'rin tutadi.

Germaniyada 1920- yil Nemis standarti instituti (DIN) tomonidan muvofiqlik belgisi joriy etildi. U namunalarni sinovdan o'tkazishning maxsus tartibiga ega bo'lgan bir necha turdagi mahsulotlar, gaz uskunalari, suv ta'minoti uskunalaridan tashqari barcha mahsulotlar turiga tarqatildi.

Standartlarga muvofiqlik sertifikatlash sistemasi DIN 110dan ortiq mahsulotlar guruxini tanlab olgan. U orqali 15000 dan ortiq litsenziya DG-WK belgisi bilan chiqarishga berilgan. Ushbu sertifikatlash sistemasida chet el ta'minotchilari xam amaldagi qoidalardan kelib chiqadigan majburiyatlarni qabul qilsalar ishtirok etishlari mumkin.

Germaniyada, shuningdek, ayrim mahsulotlar turlari bo'yicha sertifikatlash sistemalari xam mavjud, masalan, elektrotexnika va elektron asboblarni bo'yicha. Ular Nemis elektrotexnika assotsiatsiyasi (VDE) tomonidan amalga oshiriladi. VDE DIN

bilan bmgalikdagi Kelishuv asosida elektrotexnika, elektronika va aloqa soxasidagi milliy standartlarni ishlab chiqaradi.

Umuman, Germaniyada juda ko'p sertifikatsiyalash sistemalari o'z-o'zini sertifikatsiyalash, uchinchi tomon orqali 4-chi va 5-sertifikatsiyalash sistemalari chegarasida faoliyat olib boradi.

Buyuk Britaniyada boshqa rivojlangan mamalakatlardagi singari bir necha milliy sertifikatsiyalash sistemalari faoliyat olib boradilar. Ulardan eng yirigi Britaniya standartlar instituti (BSI) tomonidan tuzilgan sistema hisoblanadi. U milily standartlarga muvofiqlikning maxsus belgisiga ega.

Ko'rsatilgan sistemalar chegarasida sertifikatsiyalash bo'yicha ishlarni sifatni ta'minlash bo'yicha boshqarma BSI QUAD amalga oshiradi. Sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirish tartibi xuddi Fransiya va Germaniyadagi kabi.

Korxonalarining BSI ni xabardor qilmay turib, mahsulotni o'zgartirishga xaqqi yo'q. Mahsulotga kiritilgan o'zgarishlar sinovlar o'tkazib, o'zgartirilgan mahsulotning standartlarga javob berishi tasdiqlangach QUAD tomonidan tan olinadi. Litsenziya bir yil muddatga beriladi. Muddat tugagach, uni o'zgartirish kerak.

Britaniya sistemasi 250 ta milliy standartni o'z ichiga oladi. Milliy va chet el firmalariga mingdan ortiq litsenziyalar berilgan.

BSI muntazam ravishda sertifikatsiyalanadigan mahsulotlarga ko'rsatkich, shuningdek xaridorlar uchun boshqaruv ma'lumotlarini nashr qiladi, xar bir milliy standart bo'yicha berilgan sertifikatlar xaqida ma'lumotlar beradi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida boshqa G'arbiy evropa davlatlaridan farqli ravishda yagona sertifikatsiyalash qoidalari yoki sertifikatlash bo'yicha yagona tashkilot yo'q. Turli ishab chiqaruvchilarning assotsiatsiyalari va xususiy kompaniyalarida yuzlab sistemalar faoliyat ko'rsatadi. Analogik xolatni standartlashtirish bo'yicha xam ko'rishimiz mumkin. Standartlarni turli statusga ega bo'lgan yuzlab tashkilotlar ishlab chiqadilar. SHuning uchun xam amaldagi sertifikatsiyalash sistemalari uchun umumiy kriteriy yaratish uchun xarakat qilinmoqda. SHu maqsadda sinov laboratoriyalarini akkreditatsiyalash milliy

sistemasi tuzilgan va sertifikatsiyalash sistemalarini ro'yxatga olish sistemasi yaratilmoqda.

AQSH da sertifikatsiyalashtirish milliy, shuningdek xalqaro darajada mahsulotning sifatiga kafolat bo'lib xizmat qiladi. Sertifikatsiyalashtirishning zaruriyligi ishlab chiqaruvchi korxonalarining ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga, raqobatbardoshligini oshirishga qaratilganligi bilan asoslanadi.

AQSHda milliy sug'urta kompaniyasi, Amerikaning gaz sanoati korxonalarining laboratoriyalari, Nebraska shtatidagi qishloq xo'jalik texnikasining sinov markazini sertifikatsiyalash sistemalari katta nufuzga ega. SHu bilan birga 2000 dan ortiq sinov laboratoriyalari keng assortimentdagi mahsulotning standartlariga muvofiqligini sinovdan o'tkazish bo'yicha o'z xizmatlarini taklif etadilar.

Sertifikatsiyalash ishlari Amerika standartlari instituti ishlab chiqqan standartlar asosida amalga oshiriladi. Xalqaro standartlar va boshqa davlatlarning standartlari AQSH me'yoriy xujjatlari shartlarini hisobga olmay turib, sertifikatsiya ishlarini amalga oshirish uchun qabul qilinmaydi, ya'ni import qilinayotgan mahsulot ma'lum ma'noda diskriminatsiya qilinadi.

Yaponiyada 1949- yilda mamlakat olimlari va muxandislari uyushmasi qoshida sifatni nazorat qilish muammosini o'rganish bo'yicha maxsus guruh tashkil qilingan. 60- yillarning oxirida esa mamlakatda ishlab chiqarishda sifat nazorati to'la hajmda tatbiq etilgan.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini ta'minlash asosiy tamoyillari quyidagilardir:

- korxonada barcha bo'linmalari va hamma xodimlari ishtirok etadigan mahsulot sifatining to'la nazorati;
- sanoat tarmoqlari bo'yicha mahsulot sifati nazorati sohasida o'qitish;
- sifat to'garaklari faoliyati;
- sifat nazoratining statistik usullarini qo'llash;
- sifat g'oyalarini targ'ibot qilish bo'yicha milliy kompaniya.

Sifat muammolariga bunday fundamental yondashishda Yaponiyada sertifikatlashtirish yapon tovarlarning yuqori sifat darajasini ta'minlash va jahon bozorida ular raqobatbardoshligini oshirish vositasi sifatida ko'riladi.

Sanoat standartlashtirish qonuniga binoan mahsulotni yapon industrial standartlari JIS talablariga muvofiqligi belgisi bilan tamg'alash ko'rsatilgan. U mamlakatda sanoat standartlarini ommalashtirish samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi hamda firmalar darajasida sifat nazorati usullari tarqalishiga ko'maklashadi.

JIS belgisidan foydalanish huquqini sanoatning tegishli tarmoqdar vazirlari beradi. Muvofiqlik belgisi ikki shaklda bo'ladi: "A" va "V" shakllari, ular mahsulot va texnologik jarayonlar milliy standartlarga muvofiqligini belgilash uchun qo'llanadi. Xukumat JIS belgisi bilan tamg'alangan mahsulot va texnologik jarayonlar sifatini kafolatlaydi.

1980- yilgacha xorijiy ishlab chiqaruvchilarga JIS belgisini qo'llash man etilar edi. Keyinchalik xorijiy yetkazib beruvchilar yapon ishlab chiqaruvchilari bilan bir qatorda sertifikatlashtirish protsedurasida qatnashish huquqiga ega bo'ldilar.

Ko'rib chiqilgan muvofiqlik belgisi JIS bilan bir qatorda Yaponiyada ishlov berilgan oziq-ovqatlar, qishloq xujalik va baliq mahsulotlari uchun JIS belgisi ta'sis qilingan. U oziq-ovqat, qishloq xo'jalik va o'rmon mahsulotlarini standartlashtirish va tegishli ravishda tamg'alash bo'yicha qonun asosida kiritilgan.

Sertifikatlashtirish tizimlari yapon sanoatining barcha tarmoqlari: mashinasozlik, elektrotexnika, kimyo sanoati va boshqalarni qamrab oladi. 1983- yil martida yapon va xorijiy korxonalariga tegishli ravishda tamg'alangan mahsulot chiqarish huquqini beradigan 16000 va 20000 litsenziya berilgan.

Xozirgi kunda sanoati rivojlangan mamlakatlarda sertifikatlashtirish barcha sohalarda tatbiq etilmoqda. Bu ikki omil bilan belgilanadi:

1) iste'molchiga mahsulot sifatining barqaror darajasini ta'minlashga intilish;

2) ichki va tashqi bozorlarda yuqori raqobatbardoshlikni ta'minlashga intilish.

Agar ratsiblardan biri u ishlab chiqqan mahsulot sertifikatlashdan o'tdi desa, boshqa raqobat qiluvchi firmalar zudlik bilan o'xshash choralarni ko'rishga majbur.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi sertifikatlashtirish. Sertifikatlashtirish rivojlanayotgan mamlakatlarda xam keng tarqalgan. Milliy sertifikatlashtirish tizimlarining tashkiliy tamoyillari uchinchi tomon sertifikatlashtirish tamoyillariga mos keladi. Bunday holat rivojlanayotgan mamlakatlar sanoati rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanishi tufaylidir.

Xindistonda sertifikatsion belgisi 1952- yilda kiritilgan. Mahsulotni tamg‘alash tizimi, muvofiqlik belgisini boiqarish hindiston standartlar instituti (ISI) zimmasiga yuklatilgan.

Har qanday ishlab chiqaruvchi korxonaga mahsulotni muvofiqlik belgisi bilan tamg‘alash huquqini beradigan litsenziya olish uchun ISI ga murojat qilishi mumkin. Buyurtma olgandan keyin ISI korxonaga hamma bo‘linmalarini, korxonaga kirib keladigan material, jamlovchi uzal va detallardan boshlab oxirgi mahsulotgacha o‘lchash va sinash jixozlanganligini tekshiradi. Tekshirish natijalari ijobiy bo‘lsa, korxonaga o‘z mahsulotini tamg‘alash huquqini oladi. ISI tomonidan berilgan har bir litsenziya tarkibida mahsulot namunalari sinash va nazorat qilish shakli bor.

Litsenziya amalda bo‘lgan muddat ichida ISI:

— korxonalarga ISI nazoratchilari muntazam ravshida tashrif buyuradilar, shu paytlarda nazorat sinovlarini o‘tkazish maqsadida ishlab chiqarilayotgan mahsulot namunalari ajratib olinadi;

— savdo doirasidan olingan mahsulot namunalari sinaydi;

— xaridorlar yoki iste‘molchilar muvofiqlik belgisi bilan tamg‘alangan mahsulot sifati ustidan qilgan shikoyatlarni ko‘rib chiqadi.

Litsenziya amalining muddati bir yil, undan keyin litsenziya muddati cho‘zilishi kerak. Buning uchun korxonaga litsenziya muddati tutashiga bir oydan kam vaqt qolmaganda ISI ga murojaat qilishi kerak. ISI ning muvofiqlik belgisi xorijiy mahsulotga berilishi mumkin emas, chunki u birorta boshqa mamlakatda ro‘yxatga olinmagan.

Xindistonda mashinasozlik kimyo, elektrotexnik va elektron sanoat va boshqa korxonalarga o‘z mahsulotini tamg‘alash huquqini beradigan 10000 dan ortiq litsenziya berilgan.

Tailandda sertifikatlashtirish tizimi 1968- yilda tashkil qilingan. Tailand sanoat standartlari instituti (TISI) boshqaradi.

TISI sertifikatlashtirish tizimi ishlab chiqarish xolatini doimiy nazorat qilish va mahsulot sinovlarini o'tkazishga moslangan.

Majburiy sertifikatlashtirishda import qininadigan buyumlar milliy korxonalar buyumlari bilan bir sharoitlarda tamg'alanadi.

Milliy sertifikatlashtirish tizimlari milliy standartlashtirish tizimi bor boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda ham (masalan, Turkiya, Kolumbiya va boshq.) mavjud.

Nazorat savollari

1. Sertifikatlashning tashqi savdo holatiga ta'siri.
2. Texnikaviy reglament deganda nimani tushunasiz?
3. Proteksionistik maqsadlarda standartlardan foydalanish deganda nimani tushunasiz?
4. Administrativ usullardan qanday vaqtlarda foydalanadilar?
5. Fransiyada milliy sertifikatsiyalash sistemasining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
6. Buyuk Britaniya milliy sertifikatsiyalash sistemalari faoliyati.
7. AQSH milliy sertifikatsiyalash sistemasining o'ziga xos jihatlari
8. Germaniya milliy sertifikatsiyalash sistemasini tavsiflang
9. Yaponiyada milliy sertifikatsiyalash sistemasi

II bob bo'yicha test savollari

1. Standartlashtirish...

A) mavjud yoki potensial masalalarga nisbatan umumiy va ko'p marotaba foydalaniladigan holatlarni o'rnatishga, ularni optimal darajada tartibga solishga erishishga qaratilgan faoliyat

V) mahsulot parametrlarini o'rnatilgan me'yoriy materiallarga javob berishini tasdiqlovchi xujjat

S) milliy xamdo'stlik mamlakatlarning davlatlararo standartlari

D) davlatni boshqarish organlari tomonidan tasdiqlangan tarmoq standartlari, texnikaviy shartlar

E) fan, texnika va ishlab chiqarishning jahon darajasiga javob beradigan ko'rsatkichlar, me'yorlar, tavsiflar

2. Zamonaviy standartlashtirishning nazariy asosi...

A) ustuvor raqamlar sistemasi

V) minimal materiallar sarfi sig'imi

S) parametrlarni qo'llashga yo'l qo'yadigan sonlarni minimumga keltiradigan cheklangan tarmoq standartlarini yaratish

D) standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot prinsipi

E) standartlarning o'zaro bog'liqligi prinsipi

3. Tadqiqot va loyixalashtirish bosqichda standartlashtirish yordamida quyidagi vazifalar bajariladi...

A) mahsulotni nimaga mo'ljallangan va ekspluatatsiya qilish shartlariga bog'liq xolda mahsulot sifatning yagona ko'rsatkichlar sistemasi aniqlanadi

V) mahsulotni ishlab chiqish jarayonini takomillashtirish asosida yangi yuqori sifatli mahsulot turlarini yaratish va o'zlashtirishni tezlatadi

S) yangi tur mahsulotlariga o'z vaqtida yuqori sifatli loyiha konstruktorlik xujjatlashtirish amalga oshiriladi

D) mahsulotni o'rash, tashish, saqlash va sotishning tartibi, eng yaxshi sharoitlarining tartibi o'rnatiladi

E) mahsulotning ekspluatatsiya qilishdagi sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plashga va taxlil qilishga nisbatan yagona shartlar o'rnatiladi

4. Standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligini hisoblashda...

A) loyiha ishlari hajmining, mehnat sarfini, loyixalashtirish bahosi va muddatlarini hisoblashning standart usullaridan foydalanish hisobiga qisqartirish e'tiborga olinadi

V) loyiha-konstruktorlik ishlarini tashkil etishni yaxshilash e'tiborga olinadi

S) standart texnikaviy xujjatlarning ko'p marotaba ishlatilishi e'tiborga olinadi

D) nusxa ko'chirish ishlari hajmining qisqarishini e'tiborga olinadi

E) jarayonlarda mehnat sarfining qisqarishi e'tiborga olinadi

5. Kompleks standartlashtirish...

A) bu o'zaro bog'langan obyektlarni shartlarning ko'rsatkich va me'yorlariga javob beradigan qilib, shuningdek tegishli standartlarni joriy etish vaqti bilan bog'langan xolda standartlashdir

V) bu – tugallangan mahsulotning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarga nisbatan qo'yilgan shartlarni o'zaro bog'lovchi standartlashdir

S) bu – asbob uskunalarning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlariga nisbatan qo'yilgan shartlarni o'zaro bog'lovchi standartlashdir

D) o'lchov ma'lumotlarining yuqori darajada aniq bo'lishini ta'minlashdir

E) o'lchash, nazorat va tajriba o'tkazish, ishlab chiqish hamda o'lchash, tajriba va nazorat o'tkazish uslubiyatlarini attestatsiyadan o'tkazish jarayonlarini rejalashtirish

6. Litsenziya:

A) davlat organlari tomonidan ma'lum xo'jalik faoliyatini olib borish uchun ruxsat.

V) ishlab chiqarilgan mahsulotni boshqa mahsulotlardan farqlash maqsadida unga berilgan simvol, nom, belgi, termin, rasm

S) tovar birjalarida bahoning qayd etilishi

D) mavjud vazifalarga nisbatan umumiy foydalanish uchun ma'lum soxada optimal darajada tartibga keltirishga qaratilgan faoliyat

E) bu uchinchi tomonning kafoloti bo'lib, mahsulotning ma'lum standartlarga javob bera olishini ko'rsatadi

7. Proteksionizm...

A) chet ellik ishlab chiqaruvchilarni ichki bozorga kirib kelishiga to'sqinlik qilish

V) chet ellik ishlab chiqaruvchilarning ichki bozorga kirib kelishiga yo'l ochib berish

S) chet ellik ishlab chiqaruvchilarning tovarlarini eksport kelishlarini

qiyinlashtiradigan yoki umuman imkon bermaydigan standartlar va mahsulot tavsiflarini qo'llash

D) import qilinayotgan tovarlarni qayta nazoratdan o'tgazishning ma'muriy tadbirlar ko'rinishi

E) ma'lum konstruksiyadagi mahsulotlarga standartlar ishlab chiqish

9. ISO 9002 seriyasidagi standartning nomi...

- A) sifatni umumiy boshqarish va sifatni ta'minlash bo'yicha standartlar
- V) sifat sistemasi, loyihalash, ishlab chiqarish, montaj va xizmat ko'rsatishda sifatni ta'minlash modeli
- S) sifat sistemasi, ishlab chiqarish va montajda sifatni ta'minlash sistemasi
- D) sifat sistemasi, yakuniy nazorat va taqiqotlar o'tkazishda sifatni ta'minlash sistemasi
- E) sifatni umumiy boshqarish va sifat sistemasining elementlari

10. Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichida standartlashtirish quyidagilarni o'rnatadi...

- A) sifatning zaruriy ko'rsatkichlari tuzumini o'rnatadi
- V) mahsulotni ekspluatatsiya qilishidagi sifati ma'lumotlarini to'plash va taxlil qilishga, mahsulotni xizmat ko'rsatishi va ta'mirlashga bo'lgan yagona shartlarni o'rnatadi
- S) mahsulotni o'rash, tashish, saqlash va sotishda sifatini saqlash tartibini shartlarini o'rnatadi
- D) mahsulotni ekspluatatsiya qilish va iste'mol jarayonida sifatni oshirishni rejalashtirish tartibi va uslublari
- E) ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishi, texnologik intizomga rioya qilish, korxonaning tashkiliy strukturasi takomillashtirish

11. Ishlab chiqarish bosqichida iqtisodiy samaradorlikni hisoblash uchun...

- A) mahsulotni tashish va saqlash xarajatlarini qisqartirish aniqlanadi
- V) mahsulotning sifatini va texnikaviy darajasini oshirish aniqlanadi
- S) materiallar sig'imi, mehnat siqimini kamaytirish, elektr energiyasi, yoqilg'iga ketgan xarajatlar salmog'i aniqlanadi
- D) mahsulotning xizmat ko'rsatish muddatining ortishi aniqlanadi
- E) mahsulotning ishonchlilik ko'rsatkichining ortishi aniqlanadi

12. Tovarni takomillashtirish konsepsiyasi quyidagi ishlarni tasdiqlaydi :

A) agar mahsulotning sotishini rag'batlantirish bo'yicha ishlar yaxshi yo'lga qo'yilmagan bo'lsa, xaridorlar tovarlarni etarlicha miqdorda xarid qilmaydilar.

V) xaridorlar eng yuqori sifatli, yaxshi ekspluatatsiya qilish xususiyatlari va tavsiflariga yaxshiroq yondoshadilar

S) xaridorlar reklama ishlari yaxshi yo'lga qo'yilmasa, tovarlarni etarli miqdorda xarid qilmaydi

D) bozor ehtiyojlarini aniqlash tashkilotning o'z maqsadlariga erishishi kafolatidir

E) iste'molchilar narxi to'g'ri keladigan tovarlarga ijobiy yondoshadilar

13. Tovar belgisi...

A) nomi, termin, marka

V) o'rnatilgan tartibda ro'yxatga olingan belgi bo'lib, tovarni boshqa tovarlardan farq qilish uchun, ishlab chiqaruvchining nomi ham ko'rsatiladi

S) simvol, rasm, ularning birlikmasi bo'lib, tovarni boshqa tovarlardan farqlash uchun qo'llanadi

D) tovarning yuqori sifatli ekanligi to'g'risida guvoxnoma

E) firmaning nomi, savdo obrazi yoki ularning birikmasi

14. Firma stili...

A) ishlab chiqaruvchi-sotuvchi mahsulotini bir butunlikda aniqlashni, tashqi muhitda qabul qilishini ta'minlaydigan faoliyatlar yig'indisi

V) firma shriftlari komplekti

S) firma konstantalari

D) firma faoliyatining o'ziga xosligini aks etishi

E) tovar siyosati elementlaridan biri

15. Kundalik ehtiyoj tovarlari...

A) bu-iste'molchilar tomonidan og'rinmasdan, qylob o'tirmasdan, tez-tez xarid qilinadigan tovarlar

V) bu-iste'molchilar tomonidan tovarni bahosi va yaroqlilik ko'rsatkichlari bo'yicha o'zaro takkoslab, xarid qilinadigan tovarlar

S) bu-alohida xususiyatga ega bo'lgan tovarlar

- D) bu-ishlab chiqaruvchining mahsulotida to'liq ishlatiladigan tovarlar
- E) bu-ishlab chiqaruvchining mahsulotida qisman ishlatiladigan tovarlar

16. Mahsulot sifatini boshqarishning kompleks sistemasi (MSBKS) - bu -...

- A) MSBKS-bu korxonada standartlariga asoslangan texnikaviy, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning uzluksizligi
- V) MSBKS - bu mahsulot sifatini boshqarishning umumiy nazariyasi
- S) MSBKS - bu ma'lum territoriyada joylashgan sifatini boshqarish
- D) MSBKS - bu qabul qilish, saqlash, ortish va tovarlarni sotish, bozorni o'rganish
- E) MSBKS-bu mahsulot xarid siklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarish

17. Mahsulot sifatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar:

- A) xom ashyo va materiallar sifati
- V) loyihalashtirish, xom ashyo, texnika, texnologiya, ishchi kuchi mehnatining sifati
- S) texnika, texnologiya sifati
- D) o'rash-joylash, ortish va saqlash sifati
- E) mahsulot ishlab chiqarish sifati, o'rash, tashish, saqlash, sotish sifati

18. Mahsulotning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar:

- A) mahsulot bahosini pasaytirish
- V) mahsulot tannarxini pasaytirish
- S) xom ashyo va materiallarga ketgan xarajatlarni qisqartirish
- D) mahsulot sifatini yaxshilash
- E) mahsulot bahosi bilan bog'liq va bog'liq bo'lmagan omillar

19. Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichida standartlashtirish quyidagilarni o'rnatadi:

- A) sifatning zaruriy va etarli ko'rsatkichlari tuzumini o'rnatadi
- V) mahsulotni ekspluatatsiya qilishdagi sifati ma'lumotlarini to'plash va taxlil qilishga, mahsulotni xizmat ko'rsatish va ta'mirlashga bo'lgan yagona shartlarni o'rnatadi
- S) mahsulotni o'rash, tashqi, saqlash va sotishda sifatini saqlash tartibi shartlarini o'rnatadi

D) mahsulotni ekspluatatsiya qilish va iste'mol jarayonida sifatni oshirish-ni rejalashtirish tartibi va uslublari

E) ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishi, texnologik intizomga rioya qilish, korxonaning tashkiliy strukturasi takomillashtirish

20. Mahsulot sifatini rejalashtirish:

A) mahsulotni davlat attestatsiyasiga tayyorlashni ko'zda tutadi

V) belgilangan vaqtda va belgilangan vaqt oralig'ida talab qilingan sifat mahsulotni ishlab chiqarish bo'yicha asoslangan topshiriqlarni o'rnatish tushuniladi

S) attestatsiya natijalarini taxlil qilish, shuningdek mahsulot sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashni ta'minlaydigan ishlarni amalga oshirish tushuniladi

D) mahsulotni davlat attestatsiyasidan o'tkazish

E) tayyor mahsulot va texnologik jarayonlari attestatsiyasidan o'tkazish

21. Sifatni boshqarish sistemasida boshqaruv ta'siri quyidagi masalalarni echishi mumkin:

A) sifatni boshqarish dasturini tuzish va uni oshirishni rejalashtirish

V) mahsulot sifatiga ta'sir ko'rsatadigan har qanday boshqariladigan har qanday boshqariladigan jarayonning holati to'g'risidagi ma'lumotlarni olish va taxlil qilish

S) sifatli boshqarish bo'yicha qarorlarni qabul qilish

D) boshqaruv ta'sirini o'tkazish, mahsulot sifati o'zgarishlari to'g'risida ma'lumotlar olish va taxlil qilish

E) berilgan boshqaruv dasturi asosida boshqariladigan jarayonning xolatini saqlash, unga tegishli o'zgarishlar kiritish

22. Mahsulot hayot siklining bosqichlari:

A) tadqiqot va loyihalash

V) tayyorlash

S) muomala va sotish

D) ekspluatatsiya yoki iste'mol

E) loyixalash, tayyorlash, muomala va iste'mol

23. Korxonaning o'z maqsadiga erishish qobiliyati qanday tartibda aniqlanadi?

A) chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligini ta'minlashdan boshlanadi

- V) chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligini boshqarishdan boshlanadi
- S) tashkil etish tartibini aniqlashdan boshlanadi
- D) sifatni boshqarish tartibidan boshlanadi
- E) yuqoridagilarning hammasi to'g'ri

24. Sifatni boshqarish tartibi deganda nimani tushunasiz?

- A) firmada amal qilinayotgan foydali boshqarish usullarini
- V) insonlar va mashinalarning o'zaro munosabatini eng qulay usullarini tanlashni
- S) Sifat uchun kilingan xarajatlarni tejash
- D) sifatni boshqarish tartibidan boshlanadi
- E) yuqoridagilarning hammasi to'g'ri

25. Standartlashtirishni majburiy prinsiplar deganda nimalarni tushunasiz?

- A) sistemalilik
- V) koplekslik va optimal chegaralanish
- S) progressivlik
- D) ustivorlik
- E) yukoridagilarning hammasi to'g'ri

26. Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipining mohiyati nima?

- A) standartlar tomonidan o'rnatilgan ko'rsatkichlarning fan, texnika va ishlab chiqarishning jahon darajasiga javob berishida
- V) mehnat vositalari va mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga sistemali yondashuvda
- S) standartlarni ishlab chiqishda uning yakuniy obyektiga ta'sir etuvchi asosiy elementlarni e'tiborga olishda
- D) mahsulotlarni eksploatatsiya qilish ko'rsatkichlari bo'yicha bir-birining o'rnini bosa olishida
- E) ustivorlikning ta'minlashda

27. ISO 9000 seriyasidagi standartlarda kompleksiga nimalar kiradi?

- A) ISO 9000 «Sifatni umumiy boshqarish va sifatni ta'minlashda standart tanlash va qo'llash bo'yicha boshqaruv ko'rsatmalari»

V) ISO 9001 «Sifat sistemasi. Loyixalash ishlab chiqarish montaj va xizmat ko'rsatishda sifatni ta'minlash modeli»

S) ISO 9002 standarti

D) ISO 9003 standarti

E) ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003, ISO 9004 standartlari

28. Standartlarning ilmiy tadqiqot prinsipi o'z ichiga nimalarni oladi?

A) standartlar loyixalarini tayyorlashni

V) amaliy tajribalarni keng umumlashtirishni

S) standartlashtirish soxasida qo'llaniladigan tushunchalarni o'zaro bog'liqligini

D) standartlashtirish yakuniy obyektiga ta'sir etuvchi elementlarni e'tiborga olishni

E) maxsus nazariy, amaliy va tajriba konstruktorlik ishlarini amalga oshirish zarurligini

29. Standartlarning komplekslik prinsipi o'z ichiga nimalarni oladi?

A) standartlar loyixalarini tayyorlashni

V) amaliy tajribalarni keng umumlashtirishni

S) standartlashtirish soxasida qo'llaniladigan tushunchalarni o'zaro bog'liqligini

D) standartlashtirish yakuniy obyektiga ta'sir etuvchi barcha elementlarni e'tiborga olishni

E) maxsus nazariy, amaliy va tajriba konstruktorlik ishlarini amalga oshirish zarurligini

30. Standartlarning optimallashtirish va progressivlik prinsipi o'z ichiga nimalarni oladi?

A) standartlar tomonidan o'rnatilgan ko'rsatkichlarning Fan, texnika va ishlab chiqarishni jahon darajasiga javob berishini

V) mahsulotlar eksplutatsiya qilish ko'rsatkichlari bo'yicha bir-birinig o'rnini bosishini ta'minlashni

S) standartlashtirish soxasida qo'llaniladigan tushunchalarni o'zaro bog'liqligini

D) mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish va unifikatsiyalashni

E) maxsus nazariy, amaliy va tajriba konstruktorlik ishlarini amalga oshirish zarurligini

31. Standartlarning sistemalilik prinsipi o‘z ichiga nimalarni oladi?

- A) mehnat, mehnat vositalari xamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondashuvni
- V) texnik taraqqiyotga nisbatan sistemali yondashuvni
- S) standartlashtirish soxasida qo‘llaniladigan tushunchalarni o‘zaro bog‘liqligini
- D) ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatiga nisbatan sistemali yondashuv
- E) mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish va unifikatsiyalashni

32. Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog‘liqligini ta’minlash prinsipi nimani anglatadi?

- A) mahsulotlarni ekspluatatsiya ko‘rsatkichlari bo‘yicha bir-birini o‘rnini bosishni ta’minlashni
- V) mehnat, mehnat vositalari xamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondashuvni
- S) kompleks standartlashtirishni
- D) standartlashtirish yakuniy obyektiga ta’sir etuvchi barcha elementlarni e’tiborga olishni
- E) umumtexnikaviy va tarmoqlararo standartlarning o‘zaro bog‘lig‘ligini o‘rnatishni.

33. Standartlarning ustivorlik prinsipi nima maqsadda qo‘laniladi?

- A) mehnat, mehnat vositalari xamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondashuvda
- V) mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish, o‘zaro o‘rnini bosish darajasini oshirish va standartlarni unifikatsiyalashda
- S) standartlashtirish obyektlarining texnika taraqqiyoti shartlariga javob beradigan darajada b o‘lishini ta’minlashda
- D) standartlashtirish yakuniy obyektiga ta’sir etuvchi barcha elementlarni e’tiborga olishda
- E) umumtexnikaviy va tarmoqlararo standartlarning o‘zaro bog‘lig‘ligini o‘rnatishda

34. Standartlarning minimal moddiy xarajatlari ulushi prinsipi nimani anglatadi?

A) xom ashyo sarfi ulushini qisqartirish imkon beradigan ilg'or texnologiyani tadbiq etish mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashni moddiy xarajatlar ulushini qisqartirishini

V) mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish, o'zaro o'rnini bosish darajasini oshirish va standartlarni unifikatsiyalashni

S) eng maqbul bichish kartalarini qo'llashning moddiy xarajatlar ulushini qisqartirishini.

3-BOB. SIFAT MENEJMENTI TIZIMINI JORIY ETISH ASOSLARI

3.1. ISO 9001 seriyasidagi xalqaro standartlarga asoslangan sifat menejmenti tizimini joriy etish asoslari

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946- yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yig‘ilishida ta’sis etilgan. Unga 2014- yili yanvar oyi holatiga 178 ta mamlakatning milliy standartlashtirish tashkilotlari ISO a’zosi. Hozirgi kunga qadar ular tomonidan 17000 dan ortiq turli xalqaro miqyosdagi standartlar ishlab chiqilgan, O‘zbekiston Respublikasi nomidan ISO vakili – O‘zbekiston Respublikasi ”O‘zstandart” agentligi hisoblanadi). SMT uchun mo‘ljallangan ISO 9000 seriya standartlarining tarixi 1987- yildan, ya’ni uning birinchi tahriri nashr qilingan kundan boshlanadi. ISO 9000 standartlarining shakllanishi, sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishining mantiqiy natijasi bo‘ldi. Bu rivojlanish, korxonalarining umumiy boshqaruvi doirasida ayrim elementlarning tug‘ilishi va taraqqiy etishidan tortib, to elementlarning bir-biriga singib ketishi va sifatni kompleks, ya’ni har tomonlama boshqarishga o‘tishni ham qamrab oldi.

ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning ma’lum darajasi belgilab berildi. U sifatni samarali boshqarishni ta’minlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxonalar ixtisoslashuvi uchun qo‘shimcha talab etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo‘yadi va bu bilan buyurtmashiga sifat kafolatini beradi. ISO 9000 standartlari va SMTni joriy etish konsepsiyasi korxonalarining faoliyat turiga ham, katta-kichikligiga cheklovlar qo‘ymaydi.

Ushbu standart muvaffaqiyatli biznes yuritishning xalqaro e’tirof etilgan usullarining qisqacha tasnifidir. U muvofiqlik sertifikatini olish uchun bajarilishi zarur bo‘lgan minimal talablar shaklida bayon etilgan.

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda har bir mahsulot va xizmatlarning har bir turiga bo‘lgan mutlaq o‘lchovli mezonlar qo‘yilmaydi

(masalan, mahsulotning texnikaviy ko'rsatkichlari talabi). Buning iloji ham bo'lmasdi, chunki sifat – mahsulot va xizmatlarning insonlar ehtiyojlarini qondira olish xususiyati, inson ehtiyojlari esa – bitmas-tuganmas va o'zgaruvchidir. ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa o'z navbatida korxonada tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – iste'molchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini ta'minlaydi.

1987- yil 9000 seriyali ISO standartlarining beshtasi nashr etilgan: ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 va ISO 9004. 1986- yilda esa, sifat ta'minoti sohasidagi ISO 8402 atama va tushunchalarning uch tildagi lug'ati ishlab chiqilgan. ISO 9000 standarti esa, 9000 seriyali ISO standartlaridan qaysisini tanlash va qanday qo'llash bo'yicha yo'riqnomani o'z ichiga olgan. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari ("sifatni ta'minlash modellari", deb ham ataladi) mahsulot hayotiy siklining turli bosqichlari uchun mo'ljallangan, sifat tizimiga qo'yilgan me'yoriy talablardan iborat bo'lib, mahsulot ishlab chiqaruvchining sifat tizimini baholashning, shu jumladan, bu tizimni sertifikatlashning me'yoriy bazasi bo'lgan:

- ISO 9001. To'liq ishlab chiqarish jarayonining sifat tizimi – yangi turdagi mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdan tortib, tayyor mahsulotga texnik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi;

- ISO 9002. Loyihalashtirishni o'z ichiga olmagan ishlab chiqarish jarayoni uchun, ya'ni, an'anaviy mahsulotni chiqarish uchun mo'ljallangan sifat tizimi;

- ISO 9003. Faqat tayyor mahsulot nazoratini amalga oshiruvchi tashkilotlarga (ishlab chiqarish jarayoni bunga kirmaydi) mo'ljallangan sifat tizimi, masalan: savdo tashkilotlari va vakolatxonalarini;

ISO 9001 modeli eng umumiy bo'lib, boshqa ikki sifat modellarining ham talablarini o'z ichiga olgan. ISO 9004 standarti sifat tizimiga bo'lgan talablarni izohlovchi yo'riqnomalardan iborat bo'lib, korxonada sifat tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun mo'ljallangan.

Ta'kidlash joizki, 9000 seriyali ISO standartlarini doimiy ravishda qayta ko'rib, yangilab borish talab etiladi. Birinchi marta ular 1994 yil iyulida qayta ko'rib

chiqilgan. Standartlarga kiritilgan o'zgartirishlar 1987- yil standartlari tuzilishiga nisbatan asosiy yondoshuvlarga zid bo'lmagan va sifat tizimlari bo'yicha ilk standartlarni qo'llash borasidagi amaliy tajribani, hamda sifatni boshqarish sohasidagi taraqqiyotni aks ettirgan. YAnada kengaytirilgan 9004 (1,2,3,4) standartlarida esa, dasturiy mahsulotlar, ishlov beriladigan material va xizmatlarning sifatini ta'minlash masalalariga ko'proq e'tibor qaratilgan.

2000- yil 15- dekabrda 9000 seriyali ISO standartlarining yangi tahriri rasman nashr etildi. Standartlar to'plami endi 4 ta asosiy standartdan iborat:

5. ISO 9000:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at" – sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.

6. ISO 9001:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Talablar" – sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi.

7. ISO 9004:2000 "Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar" - korxonalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.

8. ISO 19011 "Sifat menejmenti tizimini tekshirish va atrof-muhitni himoyalash bo'yicha yo'riqnomalar".

Tuzilishi va mazmuni bo'yicha o'zaro to'liq uyg'unlashtirilgan ISO 9001 va ISO 9004 standartlari asosiy hisoblanadi; ular ham birga, ham alohida qo'llanishi mumkin. Bundan tashqari, qo'shimcha 10000 seriyali ISO yordamchi standartlari guruhi ham mavjud bo'lib, bularga SMTga taalluqli hujjatlarni ishlab chiqish, sifatning iqtisodiy masalalari, xodimlarni o'qitish, statistik usullarni qo'llash va h.k.lar bo'yicha turli qo'llanmalar kiradi.

Standartlarning avvalgilaridan farqi shundaki, endi SMTning talablari korxonalarining turi bo'yicha ajratilmaydi: avvalgi tahrirlardagi ISO 9001, 9002, 9003 standartlari yagona ISO 9001:2000 miqyosida jamlangan.

ISO 9000 seriyali standartlarning amaldagi taxriri bo'lib:

1. ISO 9000:2005 "Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at" – sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.

2. ISO 9001:2008 “Sifat menejmenti tizimlari. Talablar” – sifat tizimlari uchun minimal zarur bo‘lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo‘llaniladi (2015 yil sentyabr oyida yangi 5-chi taxriri ishlab chiqilishi ko‘zda tutilgan).

3. ISO 9004:2009 “Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar” - korxonalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalardan iborat.

4. ISO 19011:2011 “Sifat menejmenti tizimini auditini o‘tkazish bo‘yicha qo‘llanma” hisoblanadi.

Standartlarning yangi tahriri sifatni tizimli boshqarishning TQM g‘oyalariga yaqin bo‘lgan 8 ta tamoyilga (Standartning avvalgi tahririni qo‘llaganda, tizimda shu standartda nazarda tutilgan 20 ta element mavjudligini tekshirish zarur bo‘lgan) asoslangan. Ular yordamida, korxonada faoliyatini yaxshilashi mumkin.

1) Iste‘molchiga e‘tiborni qaratish; 2) Etakchilik; 3) Xodimlarni jalb qilish; 4) Jarayonli yondoshuv; 5) Menejmentga tizimli yondoshuv; 6) Doimiy takomillashuv; 7) Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish; 8) Ta‘minotchilar bilan o‘zaro manfaatli munosabatlar. Bu tamoyillarning har birini qisqacha ko‘rib chiqamiz.

Birinchi tamoyil: Iste‘molchiga e‘tiborni qaratish. Kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi avvalo uning buyurtmashilariga bog‘liqdir. SHu boisdan har qanday tadbirkorlik faoliyati bozorni tahlil qilish va mijozlarning ehtiyojini o‘rganishdan boshlanishi kerak, shular asosida mahsulot loyihalashtiriladi va ishlab chiqarishga joriy qilinadi. SHu bilan birga, ideal variant - nafaqat buyurtmashilarning rasmiy talablarini bajarish, balki ularning istaklarini oldindan ko‘ra bilishdir.

Iste‘molchilarning talablari va tashkilot faoliyatidan manfaatdor bo‘lgan boshqa tomonlar (aksiyadorlar, ta‘minotchilar, davlat organlari, butun jamiyat)ning ehtiyojlariga ham baravar yondoshuvni ta‘minlash zarur.

Ikkinchi tamoyil: Etakchilik. Bu tamoyilni shartli ravishda ikki tomonlama ko‘rib chiqish mumkin. Bir tomondan, u bevosita tashkilot rahbarlariga qaratiladi,

chunki ular kompaniyalarda sifatni yaxshilashga qaratilgan o'zgarishlarni amalga oshirishda juda muhim rol o'ynaydilar.

Rahbariyat ko'magisiz bu sohada salmoqli natijalarga erishish mushkul.

Tashkilot rahbarlari ishlab chiqarish faoliyatining asosiy yo'nalishlarini, maqsadlarini, shuningdek, ularni amalga oshirish usullarini belgilashadi. Ular shunday shart-sharoit yaratishlari lozimki, xodimlar nafaqat rahbariyat buyruqlarining ijrochisiga, balki ishlab chiqarish masalalarini hal etishda manfaatdor qatnashchilarga aylanishlari lozimdir. Etakchilik tamoyilining ikkinchi tomoni shundaki, tashkilot tuzilmasining quyi pog'onalarida ham, amalga oshirish lozim. Chunki, o'rta pog'ona menejrlari va ayrim xodimlarning tashabbuslarisiz, sifatni yaxshilashga harakat qilish samara bermaydi.

Uchinchi tamoyil: Xodimlarni jalb qilish tamoyili; amalda har bir xodimning boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda muntazam ishtirok etishini bildiradi. Bunday imkoniyat kishilarda ijodiy mehnatga undaydigan mas'uliyat va ishtirokchilik hissini uyg'otadi, bu esa pirovard-natijada tashkilot samaradorligini oshiradi. Kompaniya rahbariyati xodimlar maqsadi tashkilot maqsadiga imkon qadar hamohang bo'lishiga harakat qilishi lozim. Bunda moddiy va ma'naviy rag'batlantirish katta ahamiyatga egadir.

To'rtinchi tamoyil: Jarayonli yondoshuv. 2000- yil tahriridagi ISO 9000 standartlarining jami turkumlari uchun yangi muhim uslubiy o'zgarishlar mohiyati shundan iboratki, har qanday ishlab chiqarish faoliyati bir jarayondir va bu jarayon turli resurslardan foydalanish va boshqaruv ta'siri orqali, kirish oqimlarini va chiqish oqimlariga aylantiradi.

Korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini aniqlashi va o'z mahsulotini yaratib, takomillashtirib va uning doimiy sifatini ta'minlab, bu jarayonlarni boshqarishi kerak. Ishlarni tashkil qilish va boshqarishga jarayonli yondoshuvning bosh maqsadi - ko'pgina o'zaro bo'ysunib faoliyat yurituvchi tashkilotlarga xos bo'lgan tarqoqlik, unumsizlik va ichki mojarolardan halos bo'lishdir. Butun asosiy e'tiborni funksiyadan jarayonga ko'chirish esa, korxonada tomonidan muayyan iste'molchi yoki bozor segmentini qondirish uchun bajariladigan barcha harakat (operatsiya)larni

birlashtiradi. Bunday birlashuv boshqaruvni jipslashtirib, rahbariyatni jarayonlarni amaliy boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan joriy masalalar echimidan ozod etadi.

O‘zbekiston korxonalarida jarayonli yondashuvning qo‘llanishi qator qiyinchiliklarga sabab bo‘ladi. Bu sabablarning birinchisi – amaldagi boshqaruvning to‘g‘ri-funksional tashkiliy tuzilmalarning jarayonli yondashuvga mos kelmasligi, avval aytilganidek, faoliyat differensiyalashgan, yakuniy natijaga qaratilmagan. Ikkinchi sabab – yangi sharoitlarda ishlashga moslashtirilgan rahbariyat tarkibining yo‘qligi.

Ularning ko‘p qismi – yuqori malakali, biroq tor ixtisosli, ya‘ni “oz haqida ko‘p” biladigan mutaxassislardir. Demak, ular integratsiyalashgan boshqaruvchilik tuzilmalariga rahbarlik qilishga tayyor emaslar. Uchinchi sabab – rahbar va mutaxassislarning jarayonli yondashuvni o‘zlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan qiyinchiliklarni bosib o‘tishga psixologik jihatdan tayyor emasliklari bilan bog‘liq.

Beshinchi tamoyil: Menejmentga tizimli yondoshuv. Bu tamoyil, tashkilotga o‘zaro bog‘liq jarayonlar yig‘indisi sifatida qarashni talab etuvchi oldingi tamoyil bilan chambarchas bog‘liq. Sifat masalalarining yalpi xususiyatini inobatga olib, qo‘yilgan maqsadga erishishga qaratilgan jarayonlarni aniqlash, tushunish va boshqarish korxonaning samaradorligini oshiradi.

Oltinchi tamoyil: Doimiy takomillashuv tashkilotning asosiy maqsadi bo‘lib qolishi kerak. Hozirgi sharoitda, bu tamoyilni amalga oshirmasdan, biznesda etakchi o‘rinlarga chiqish mumkin emas. Faoliyat muntazam takomillashib borsa, nafaqat raqobatdosh mavqe saqlab qolinadi, balki sekin-asta zararlarni kamaytirish va shunga mutanosib ravishda, daromadni ko‘paytirish imkoni paydo bo‘la boshlaydi.

Ettinchi tamoyil: Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish. Haqiqiy ma‘lumotlar va axborotga asoslanib qabul qilingan qarorlar samarali bo‘ladi. Bu tamoyilni amalga oshirish, avvalo kompaniya faoliyati haqida ishonchli va aniq ma‘lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ayni vaqtda, asta-sekin foydali bilimlarga aylanadigan axborotni to‘plashni talab qiladi.

Sakkizinchi tamoyil: Ta‘minotchilar bilan o‘zaro manfaatli munosabatlar. Ta‘minotchilar o‘rtasida o‘zaro manfaatli asosda yo‘lga qo‘yilgan munosabatlar har

ikki tashkilotning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Bu tamoyilni amalga oshirish uchun esa, asosiy ta'minotchilarni tanlash, aniq va ravshan aloqalarni o'rnatish, oldindan ma'lumot almashish, iste'molchilarning ehtiyojlarini aniq anglash uchun hamkorlik qilish, qo'shma loyihalarni yaratish hamda mahsulot va jarayonlarni takomillashtirish talab etiladi.

ISO 9000 seriya standartlari mohiyatining asosiy hususiyatlari va ISO 9000 seriya standartlarining ahamiyati shundan iboratki, ISO 9000 seriya standartlari mohiyatini ko'rsatuvchi *kamida uchta asosiy hususiyat* mavjud: kompaniya faoliyatining tayyor mahsulot sifatini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlariga e'tibor berish; faoliyatni tashkil etishga jiddiy yondoshish; mahsulot hayotining barcha bosqichlarini qamrab olish.

Birinchi xususiyat sifat menejmentining yuqorida ko'rib chiqilgan sakkizta asosiy tamoyilida ifodalangan.

Ikkinchi xususiyat quyidagicha namoyon bo'ladi: standartlarda "klassik" olimlarning, mahsulot sifati ishlarning muayyan ijrochilariga emas, balki ishlab chiqarishning umumiy tashkil etilishiga bog'liqligi g'oyasi amalga oshgan. E.Deming taxminicha, sifat uchun kurashdagi muvaffaqiyatning 94 % boshqaruvchilarga va faqatgina 6 % - ishchilarga bog'liq ekan. J.Juran o'zining mashhur 14 tamoyilida, mahsulot sifatidagi kamchiliklarning faqat 15% aynan ish jarayoniga bog'liqligini ko'rsatib o'tadi. Sifat nuqsonlarining qolgan 85% esa - ma'muriyat tomonidan ishlarning yomon tashkil etilishidan hosil bo'ladi deb ta'kidlagan. *Uchinchi xususiyat* ko'rsatadiki, ISO 9000 seriya standartlari negizidagi SMT, mahsulot hayotining bozor ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, to belgilangan talablarni to'liq qondirishgacha bo'lgan barcha bosqichlari hamda jarayonlariga ta'sir etadi. Bu mahsulotning oliy sifati va xarajatlar kamayishi garovidir. ISO 9000 standartlarining dastlabki tahrirlariga qiyoslaganda, mahsulot hayotining o'ziga xos bosqichlari (ilk nomi - "sifat xalqasi") 2000 yil tahririda to'ldirildi, aniqlashtirildi va kengaytirildi.

Ishlarni tashkil etishning bunday tartibining afzalligi shundaki, u xatolarning oldini olishga qaratilgan. Agarda xatolar paydo bo'lsa ham, ular ishlab chiqarish jarayonining oldingi bosqichidayoq bartaraf etiladi. SMTlarini ishlab chiqish va joriy

etish kompaniyalarga o'z faoliyat jarayonlarini moslashtirish, noaniqliklarni bartaraf etish, xodimlar va bo'limlar o'rtasidagi majburiyatlar va mas'uliyatni aniq taqsimlashga yordam beradi. Bu sifatni boshqaruv tizimi, birinchidan, iqtisodiy jihatdan o'zini oqlaydi, ikkinchidan, buyurtmashiga sifatsiz mahsulot yetkazib berish xatolarini ancha kamaytiradi.

ISO 9000 seriya standartlari jahon iqtisodiyotida hamda bozor munosabatlarini joriy etish yo'nalishida rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim rol o'ynaydi. Ular ishbilarmonlar hamjamiyati uchun sifatning xalqaro umumqabul qilingan tilini shakllantiradi. Ya'ni, ISO 9000 standartlarining jahon iqtisodiyotida tutgan o'rni va falsafasi, mamlakatlar o'rtasida mahsulot va xizmatlar ayirboshlashni osonlashtirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam berishni asosiy maqsad qilib olgan istalgan xalqaro standartlar falsafasiga mos keladi. ISO 9000 seriya standartlari muayyan mahsulotlar uchun belgilangan me'yoriy talablarning o'rnini bosa oladigan vosita sifatida, savdodagi texnik to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

ISO 9000 xalqaro standartlarida ko'pgina mamlakatlarning sifatni boshqarish borasidagi tajribasi to'planib, umumlashtirilgan. Bu hujjatlarning aniq va ravshanligi mazkur tajribani xalqaro miqyosda keng yoyilishiga olib keldi. ISO 9000 seriya standartlarini qo'llagan holda rivojlanayotgan mamlakatlar xam sanoati rivojlangan mamlakatlarga tobe bo'lmay, boshqalar qatori xalqaro savdoda teng ishtirok etishi, iqtisodiy o'sishga erishishi va inson farovonligi, salomatligi va xavfsizligini ta'minlashi mumkin.

Sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishini tahlil qilish asosida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, ISO 9000 seriyali xalqaro hujjatlarning 2000 - yilgi tahriri sifat menejmenti sohasidagi hozirgi vaziyatni to'g'ri aks ettiradi. Xususan, bular quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) Standartning asosiga qo'yilgan sifatni boshqarishning sakkiz tamoyili TQM konsepsiyasiga uzviy bog'liqdir; 2) Sifatni yalpi boshqarishning markaziy elementiga barcha manfaatdor tomonlar manfaatini qondirish kiradi, bu esa ISO 9004:2000 standarti faoliyatini takomillashtirish bilan bog'liq tavsiyalarda aks ettirilgan; 3) Jahon xo'jaligini rivojlantirishda ijtimoiy omillarning ahamiyatini o'sib borayotganligini inobatga olsak, 2000- yilgi ISO 9000

seriya standartlarini 14000 seriya ISO hujjatlarida aks ettirilgan ekologik menejment talablariga moslashtirish masalasi muhim ahamiyatni kasb etadi; 4) SMT uchun mo'ljallangan standartlarning so'nggi tahririni iqtisodiyotning barcha sohalarida, jumladan, respublikmiz yalpi ichki mahsulotidagi o'rni va ulushi ortib borayotgan xizmat ko'rsatish sohasida keng qo'llash mumkin.

ISO 9000 bo'yicha SMTni sertifikatlashning ko'p sabablaridan biri – *“iste'molchilarning talabi”* edi va bo'lib qoladi. Bu omil ko'p jihatdan sanoat bozoriga (*“business-to-business”*) taalluqlidir, chunki ISO 9000 sertifikati ta'minotchi hamkorni izlash va keyinchalik u bilan munosabat o'rnatish bilan bog'liq chiqimlarni qisqartirish imkonini beradi.

Iste'molchilar bozorida bunday omilning ta'siri uncha sezilarli emas, chunki jismoniy shaxs bo'lmish mijozlarni SMT uchun sertifikatning mavjudligi emas, balki mahsulotning iste'mol xususiyatlari ko'proq qiziqtiradi. Talablar ko'pincha, o'z ta'minotchilariga SMT uchun ISO 9000 sertifikatiga ega bo'lishni shart qilib qo'yuvchi transmilliy kompaniyalardan chiqadi. Ta'kidlash lozimki, Evropa va Amerikadagi ba'zi transmilliy kompaniyalar hozirgi vaqtda o'z ta'minotchi hamkorlariga, SMTni mustaqil organ tomonidan majburiy sertifikatlamay, faqat ISO 9000 talablariga muvofiqlashishni taklif qilmoqda.

Bu omilning muhimligini quyidagi fakt tasdiqlaydi. Hatto M.Boldrij nomidagi mukofotni qo'lga kiritgan jahondagi eng yirik kompaniyalardan biri bo'lmish *“Motorola”* butun dunyodagi ko'pchilik zavodlaridagi sifat tizimlarini mijozlar talablariga muvofiq sertifikatlayapti.

Ba'zi hollarda, *tenderning kvalifikatsion shartlaridan* biri bo'lib, nomzodlarda sertifikatlangan SMT mavjudligi hisoblanadi. Bunday tizim xalqaro tanlovlar o'tkazishda hamda davlat ehtiyojlari uchun mahsulotlarni sotib olishda qo'llanadi. Jahondagi ko'pgina mamlakatlarning hukumat organlari o'z ta'minotchi hamkorlariga ISO 9000 bo'yicha sertifikatlanish talabini qo'yadi. Bunday vaziyat shu bilan bog'liqki, davlat tuzilmalari, birinchidan, sifatli mahsulot va xizmatlar yetkazib berilishidan manfaatdor, ikkinchidan, mahalliy kompaniyalarni o'z raqobatbardoshligini ISO 9000 yordamida oshirishga yo'naltirishi kerak.

ISO 9000 standartlarining asosiy jihati shundaki, SMT joriy etilganda kompaniyaning biznes-jarayonlari barqarorligi, ishonchliligi ortadi. ISO 9000 standartlari talablariga rioya qilish natijasida, rahbarning aniq yo'riqnomalari, tadbirlar va mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash hisobiga, kompaniyalar o'z bo'limlarining o'zaro aloqadagi faoliyatini yaxshilay oladi. Standartlarning yangi tahririga kiritilgan jarayonli yondoshuv esa, uzluksiz takomillashuvga qaratilgan turli choralarni keng qo'llash imkonini beradi. Kompaniya ichki faoliyati samarasini oshirishning muhim natijasi - chiqimlarning kamayishidir.

SMTni tatbiq qilish, barcha bosqich xodimlarini mahsulotning ichki unumdorligi va sifatini yaxshilash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarning kompaniyaga sodiqligida ijobiy aks etadi.

Biznes-jarayonlarni hujjatlash, uslubiy yo'riqnomalar, lavozim vazifalari va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish hisobiga, kompaniyaning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan xodimlarning bilimi va malakasi oshadi.

Ichki samaradorlikni oshirish, xodimlarning yuz berayotgan biznes-jarayonlar uchun mas'uliyatini mustahkamlash, uzluksiz takomillashishga bevosita mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. Bu omil ham ISO 9000 me'yorlari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashga sabab sifatida ko'p eslatiladi.

Bundan tashqari, ko'p tashkilotlar sertifikat mahsulot sifatini kafolatlay olmasligini anglaydi, shu boisdan ISO 9000 standartlarini sifatni yaxshilash jarayonini boshlash uchun yaxshi bazis deb hisoblashadi. Kanji (Kanji) fikricha, ISO 9000 standartlarining muhim xususiyati – uning tuzilishidir. U, qo'llashga qulay bo'lgan tadbirlar, elementlar va talablarning universal majmuini tashkil etadi. SHuningdek, sifatni ta'minlash tizimlarini ishlab chiqish, baholash, qo'llash, belgilash va sertifikatlashning asosini ham ta'minlaydi. SHunday qilib, ISO 9000 talablari TQM madaniyatini o'zlashtirish va sifat bo'yicha milliy mukofotlar mezonlarini qo'llash uchun jiddiy negiz yaratadi.

Agarda ma'lum bir sohada yoki segmentda ishlaydigan kompaniyalar ISO 9000ni qo'llamasa, lekin standartlar talabiga mos keladigan SMTni joriy etsa va sertifikatlasa, qo'shimcha raqobat ustunligiga erishishlari mumkin (ayrim hollarda

SMT uchun ISO 9000 sertifikatini zaif kompaniyalar uchun savdo to'sig'i bo'lib qolishi ham mumkin). Lekin, ko'pincha teskari holat yuz beradi, ya'ni korxonalar faqat raqiblaridan orqada qolmaslik uchungina ISO 9000 sertifikatini olishga majbur bo'ladilar. ISO 9000 sertifikatining mavjudligi kompaniyaning sifat g'oyalariga sodiqligini dalolatlaydi, bu uning ham ichki, ham tashqi bozorlardagi imidjini mustahkamlaydi. SHunga ko'ra ba'zida, hukumat va boshqa aloqador shaxslar (mijozlar, ta'minotchilar, nazorat organlari) bilan munosabatlarni yaxshilashga intilish tufayli, ISO 9000 asosidagi SMT joriy etiladi.

Eksport faoliyatini amalga oshiradigan kompaniyalar uchun ISO 9000 sertifikatini muayyan bozorlarda ishlashning zaruriy shartiga aylangan. YAqqol misol tariqasida, ko'p tarmoqlar ta'minotchilaridan, ISO 9000 standartlariga mos keladigan SMTga ega bo'lishni talab etuvchi Evropa Ittifoqini keltirish mumkin. Bundan tashqari, xorijiy kontragentlar to'g'risidagi ma'lumotning taqchilligi sharoitida, SMT uchun mo'ljallangan ISO 9000 sertifikatini mavjudligi sherikning nufuzli ekanini, zamonaviy ishbiarmonlar doirasiga mansubligini ko'rsatadi.

Shubhasiz, mahsulot sifatini yaxshilash, unumdorlikni oshirish, chiqimlarni kamaytirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi omillar kompaniyaning *bozordagi ulushi ortishiga* olib kelishi mumkin.

Kompaniyalar ISO 9000 talablari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashi uchun zarur bo'lgan sabablarning ko'pligini inobatga olib, ularni tartibga solish va tasniflash variantlarini ko'rib chiqaylik. Sabab bo'luvchi omillarni "*ichki*" va "*tashqi*" omillarga bo'lish mumkin.

1. *Ichki sabablar* kompaniyaning samarasi va mahsuldorligini yaxshilash bilan bog'liq. Bularga: mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash; ichki jarayonlarni jadallashtirish; xarajatlarni kamaytirish; xodimlar bilan munosabatni yaxshilash; axborot almashuvi va tahlili tartiblarini o'rnatish; TQM konsepsiyasini amalga oshirishga tayyorgarlik va boshqalarni kiritish mumkin.

2. *Tashqi sabablar* kompaniya atrofdagi biznes-muhitga (mijozlar, ta'minotchilar, davlat organlari) bo'lgan ta'sirga bog'liq. Bunda, SMT uchun rasman tasdiqlangan hujjat, ya'ni, sertifikat ana shu ta'sir vositasidir.

Bu sabablarga: korporativ imidjni yaxshilash; eksport faoliyatini engillashtirish; ham ichki, ham tashqi bozordagi iste'molchilarning talablarini qondirish; davlat organlari bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash; jamiyat bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish; raqiblardan ajralib turish, raqobatda ustunlikka ega bo'lish (yoki aksincha, sertifikati bo'lgan raqiblardan kuchsiz bo'lmaslik) va boshqalar kiradi.

Nazorat savollari:

1. ISO standartlari turkumining universalligi deganda nimalarni tushunasiz?
2. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlarining mazmuni nimalardan iborat?
3. TQM tamoyillariga nimalarni kiritish mumkin?

3.2. Sifat menejmenti tizimini tatbiq etishning asosiy bosqichlari

Yengil sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri ISO 9001 seriyasidagi standartlar bo'yicha sifatni boshqarish sistemasini joriy etishdir.

Korxonaning sifat sohasidagi siyosatiga asosan bo'lim va jarayon rahbarlari sifat sohasidagi maqsadini ishlab chiqadilar, maqsadlarga erishish bo'yicha chora-tadbirlar tuzadilar, bu tadbirlar bajarish uchun mas'ul shaxslar, ularning kutiladigan natijalari va bajarilish muddatlari belgilanadi. Tadbirlar yuzacidan oldindan harajatlar cmetaci tuziladi, moliyaviy mablag' ajratish imkoniyatlarini tahlil qilish uchun yuqori rahbariyatga havola etiladi. Bu masala ijobiy hal qilingan taqdirda, bu maqsadlar tasdiqlash uchun korxonada bosh direktoriga jo'natiladi. Moliyalashtirish masalasi ijobiy hal qilinmasa, ishlab chiqilgan maqsadlar jarayon va bo'limlar rahbarlariga tegishli o'zgartirishlar kiritish (korrektirovka qilish) uchun qaytariladi.

Sifat sohasidagi maqsadlar tasdiqlangandan keyin, jarayon rahbarlari ularga erishish uchun chora-tadbirlar tuzishni boshlaydilar. Natijada, ishlab chiqilgan chora-tadbirlar korxonaning tuziladigan biznes-rejasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi va korxonada bosh direktori tomonidan tasdiqlanadi. Agar ijobiy hal qilinmasa, biznes-reja reja-iqtisod bo'yicha javobgar - korxonada bosh direktoriga tasdiqlash uchun yuboriladi.

Ijroni nazorat qilishda koʻzda tutilgan biznes-rejani bajarish uchun korxonada bosh direktori moliyaviy mablagʻ qidiradi. Bular boʻlishi mumkin: oʻzining aylanma mablagʻlari, investitsiyalar va x.k. tadbirni bajarilishining uctidan nazorat jarayonlar rahbarlari zimmasida boʻladi, ular korxonada bosh direktoriga har oyda, har chorakda yozma ravishda hisobot berib turadilar.

Oʻlchash, tahlil koʻrsatishini baholash CMTning faoliyat koʻrsatishini baholash maqsadida rahbariyatni sifat boʻyicha vakili ichki auditlarni rejalashtirish va ularni oʻtkazishni tashkil qilish uchun maʼsuldir.

Ichki auditlarni rejalashtirish va oʻtkazish "Ichki auditlarni boshqarish" protseduraci (CTP-3)ga muvofiq oʻtkaziladi. CMTning yaroqliligini va samaradorligini namoyon qilish uchun va tizimni doimo yaxshilashni amalga oshirish imkoniyatlarini baholash uchun korxonaning rahbariyati tegishli maʼlumotlarni aniqlashi, ularni toʻplashi va tahlil qilishi kerak.

Tahlil uchun maʼlumotlarni oʻz vaqtida taqdim etilishini taʼminlash uchun jarayonlar rahbarlari masʼuldirlar. Ular tomonidan quyidagi maʼlumotlar tahlil qilinadi:

- isteʼmolchilarning qanoatlanganligi;
- jarayonlar tavsifi;
- mahsulotning muvofiqligi;
- yetkazib beruvchilarning tahlili.

Isteʼmolchilarning qanoatlanganligi tahlilini korxonaning isteʼmolchilari talablariga muvofiqligiga taalluqli maʼlumotlarni nazorat osti olish kerak. Bu maʼlumotlar SMT faoliyati koʻrsatkichlari boʻlishi ham mumkin va isteʼmolchilarning qanoatlanganligini oshirish boʻyicha tashkilotning maqsadlaridan darak beradi. Isteʼmolchilar qanoatlanganligining tahlili davriy yoki muntazam ravishda oʻtkazib turilishi mumkin.

Jarayonlar tavsifi tahlilini jarayonlar rahbarlari oʻz jarayonlari boʻyicha mahsulot sifatiga taʼsir qiluvchi belgilangan mezonlarni baholash boʻyicha maʼlumot taqdim etishi va jarayon faoliyati boʻyicha hisobot tuzishlari lozim.

Mahsulotning muvofiqligi tahlilida yengil sanoat korxonaci mahsulotga taalluqli talablarni aniqlashi va bunda quyidagilarni hisobga olishi lozim:

- iste'molchilarning mahsulotga talablarini;
- iste'molchilar tomonidan qo'yilmagan, ammo zarurat tug'ilganda ma'lum jarayonlarda ishlatilib qolishi mumkin bo'lgan talablarni;
- korxonadan belgilangan boshqa har qanday qo'shimcha talablarni.

Mahsulotning talablarga muvofiqligining tahlilidan ko'zlangan maqsad – mahsulotlarni yetkazib berishning samaradorligini va mahsulotga quyilgan talablarga erishilganligini tahlil qilishdan iborat.

Mahsulot muvofiqligining tahlili o'tkazilganda quyidagilar hisobga olinishi shart:

- ma'lum bir muddatda jami qancha mahsulot yengil sanoat asosida yetkazilgan, shu jumladan, talablardan og'ishlar bilan qancha?
- nomuvofiq mahsulotning kamchiligini bartaraf etish uchun qancha resurs(moliyaviy, energetika, inson resurslari va x.k) talab qilindi?
- mahsulotning u yoki bu ko'rsatkichlari bo'yicha nechta reklamatsiya tushgan?
- mahsulotning nomuvofiqliklari kelib chiqish sabablari qancha?
- sotish darajasi kamaymokdami va x.k

Yetkazib beruvchilarning tahlilini amalga oshirishda korxonadan mahsulot, jixoz, uskuna, ma'lumot va hokazo bilan ta'minlovchi yetkazib beruvchilarga, ularni baholash uchun mezonlarni aniqlashimiz lozim. Bunda quyidagi ma'lumotlar tahlil qilinishi zarur:

- yetkazib beruvchilar tez-tez nomuvofiq mahsulot jo'natadilarmi?
- yetkazib beruvchilar doimo mahsulotni o'z vaqtida yetkazib beradilarmi?
- qaysi mahsulotning yetkazib beruvchilari kam?
- mahsulot etishmovchiligining sababi nimada?
- nechta ma'qullangan yetkazib beruvchilar mavjud va x.k.

Jarayonlar rahbarlari sifat bo'yicha maqsadlarning bajarilishini davriy ravishda tahlil qilib boradilar, shuningdek ajratilgan pul mablag'lariga muvofiq tadbirlarning bajarilishi ham tahlil qilinadi.

Korxonada bosh direktori korxonaning moliyaviy samaradorligini tahlil qiladi, qo'yilgan maqsadlarni bajarish va unga erishish uchun moliyaviy mablag'larning o'z vaqtida ajratilishini kuzatib turadi. Bu ma'lumotlarning hammasi CMTni tahlil qilish uchun korxonada yuqori rahbariyatiga kelib tushadi. Rahbariyat CMTning samaradorligini va uzluksiz takomillashuvini ta'minlash maqsadida ma'lumotlarni davriy ravishda tahlil qilib boradi.

Yuqori rahbariyat, rahbariyatning sifat bo'yicha vakili bilan birgalikda tahlil uchun ma'lumotlarni ahamiyatlilik darajasini hisobga olgan holda, taqdim etish muddatlarini belgilaydi, ammo bir yilda bir martadan kam bo'lmasligi kerak.

CMTni yuqori rahbariyat tomonidan tahlili yozuvlari bo'lib, sifat tizimi tahlil qilingan yig'ilish bayonnomalari hisoblanadi, bunda yig'ilish o'tkazilgan cana va qabul qilingan qaror ko'rsatiladi.

3.1-jadval

Rejalashtirish va boshqarish jarayonining chiqish parametrlari

Qaysi jarayonga, bo'linmaga, tashkilotga	Chiqish ma'lumotlari parametrlari	Chiqish ma'lumotlarini taqdim qilish uchun ma'cul shaxs	Chiqish ma'lumotlar uni taqdim qilish shakllari	Chiqish ma'lumotlarini taqdim qilish davriyligi
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Sifat sohasidagi maqsadlarni bajarish	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Doimo
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Audit natijalari bo'yicha nomunofiqliklar conini kamaytirish	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Potensial muommolarni bartaraf etish bo'yicha oldini oluvchi amallarning to'g'rilovchi amallarga nicbati	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Mahsulot samaradorligini oshirish	Bosh direktor	Yillik reja biznes- reja	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	O'zlashtirilgan yangi texnologiyalar conining oshishi	Bosh direktor	Biznes reja	Reja bo'yicha

Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Yangi ishlab chiqarishni tashkil etish. Yangi mahsulot turi Yengil sanoatini o'zlashtirish	Bosh direktor	Biznes reja	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Iste'molchilar qanoatlanganligini oshirish	Bosh direktor	Biznes reja	Yarim yillik hisobot
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish	Bosh hisobchi	Biznes reja	Yarim yillik hisobot

Tahlil natijalari quyidagilarga qaratilgan barcha qaror va amallarni o'z ichiga olishi lozim:

- CMT va uning jarayonlari samaradorligini yaxshilash;
- iste'molchilar talablari asosida mahsulotni yaxshilash;
- resurslarga bo'lgan ehtiyoj.

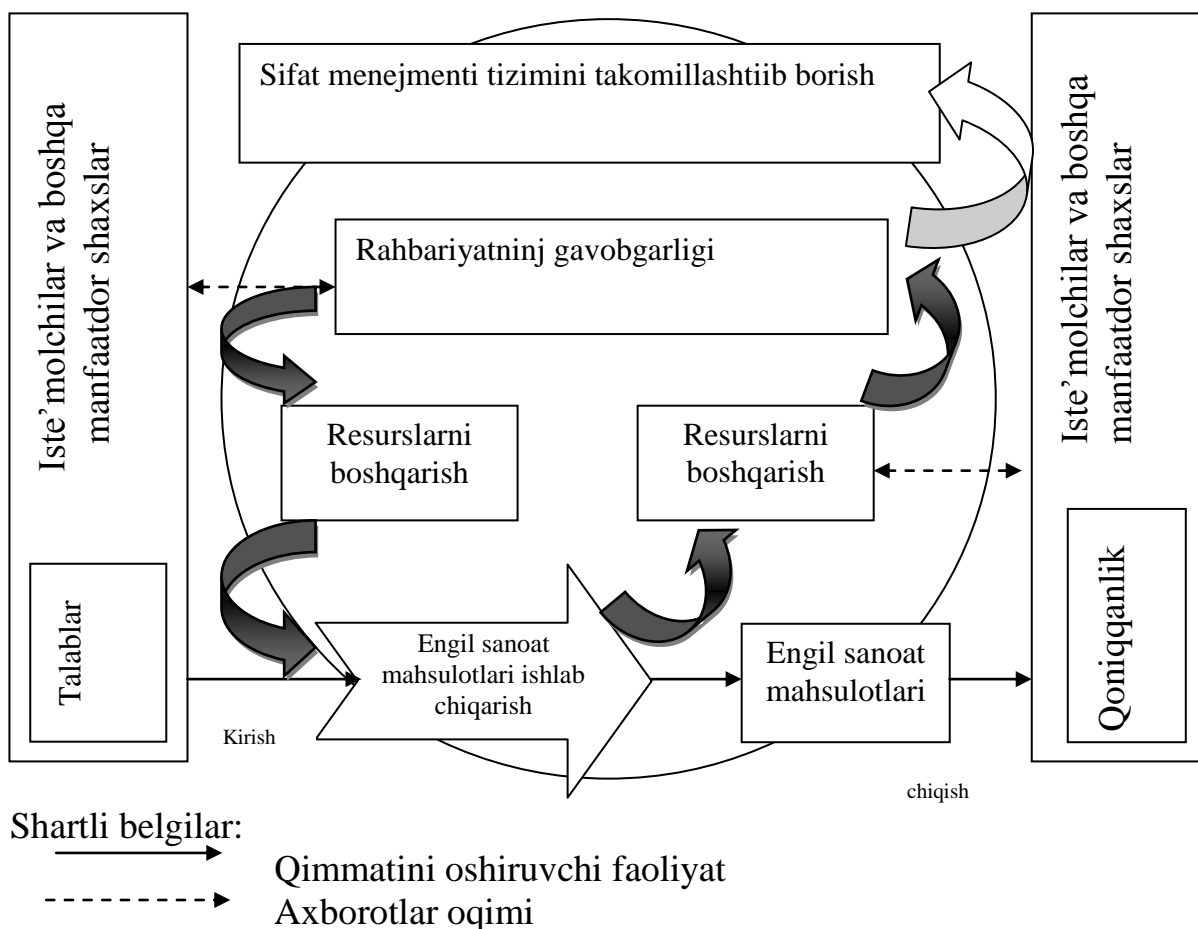
3.2-jadval

Rejalashtirish va boshqarish jarayonining kirish parametrlari

Qaysi jarayonga, bo'linmaga, tashkilotga	Kirish ma'lumotlari parametrlari	Kirish ma'lumotlarini taqdim qilish uchun ma'cul shaxs	Kirish ma'lumotlar uni taqdim qilish shakllari	Kirish ma'lumotlarini taqdim qilish davriyligi
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Sifat sohasidagi ciyocat va maqsadlarning bajarilishini tahlil qilish	Bosh direktor	Hisobot	Reja bo'yicha (kamida yilda 1 marta)
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Audit tekshiruv natijalari	Bosh direktor	Hisobot (audit natijalari bo'yicha)	Reja bo'yicha (kamida yilda 1 marta)
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Iste'molchilarning aks aloqa	Bosh direktor	Hisobot (anketa tarqatish natijalari bo'yicha)	Har chorakda
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Yengil sanoat qilinayotgan mahsulotning va mahsulotning standart talablariga muvofiqligi	Bosh direktor	Hisobot (chorak yakuni bo'yicha)	Har chorakda
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	CMTga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'zgartirishlar (takliflar, taveciyalar)	Barcha jarayonlar va bo'lim rahbarlari	Ixtiyoriy shaklda	Zarurat tug'lganda

Rejalashtirilgan tavsiflarga yerishganlik bo'yicha jarayonning natijaliligi tahlili jarayon rahbari tomonidan o'tkaziladi. Tahlil natijalari yuqori rahbariyat tomonidan CMTning faoliyati va uning samaradorligini tahlil qilishi uchun korxonada rahbariyatining sifat bo'yicha vakili hisobotiga qo'shilishi kerak. Belgilangan tavsiflar bajarilmagan taqdirda, jarayon rahbari uni yaxshilash bo'yicha o'z tavsiflarini yozma ravishda bildirishi lozim. Natijalilik tavsifining bajarilmasligiga asosiy sabablar quyidagilar bo'lishi mumkin:

1. Jarayondagi asosiy funksiyalar yoki mezonlarning yetarli aniqlanmaganligi;
2. Mezonlarni bajarish yoki ularni nazorat qilishda noto'g'ri usullarning qo'llanilishi;
3. Jarayonlarning kirish ko'rsatkichlari belgilangan talablarga javob bermasligi.

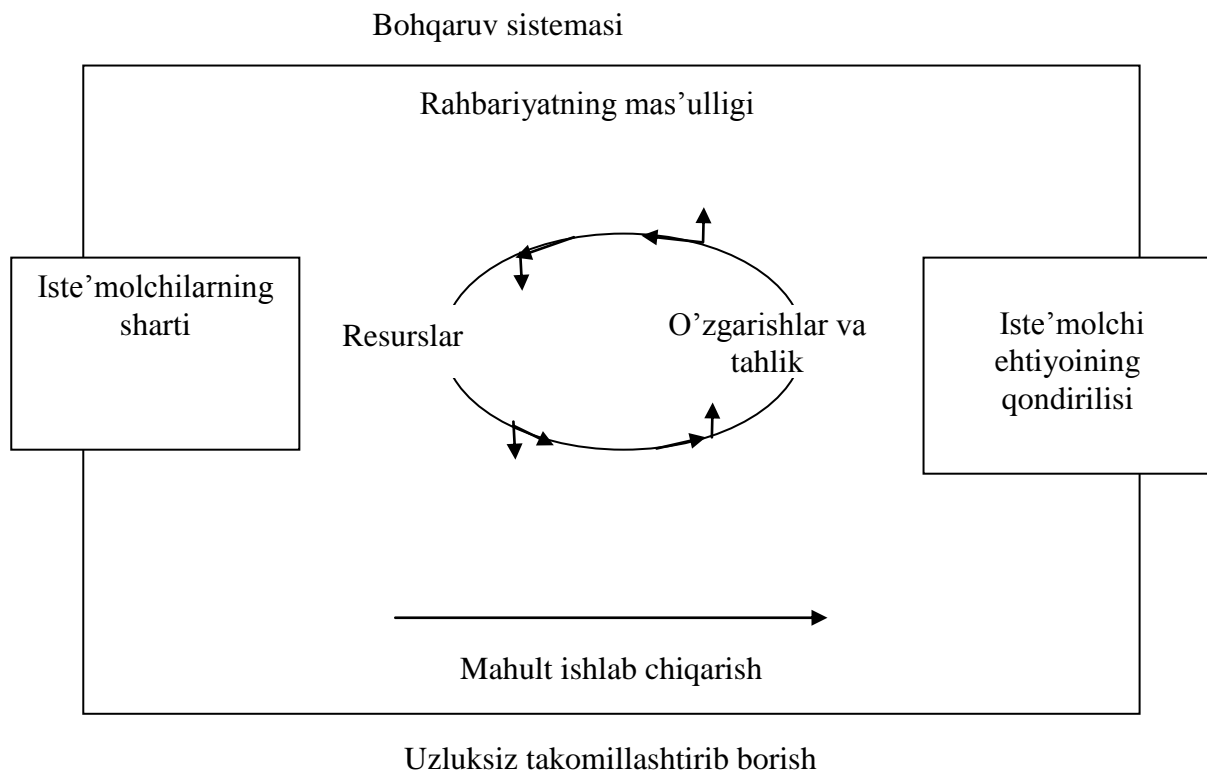
3.1- rasm. Jarayonli yondoshuvga asoslangan sifat menejmenti tizimining modeli

Natijalilikning barcha belgilangan tavsiyalariga erishilgan hollarda jarayon rahbari uning samaradorligini oshirish bo'yicha o'z takliflarini beradi, ya'ni kanday qilib eng kam harajat bilan belgilangan tavsiflarga erishiladi, ajratilgan moliyaviy va inson resurslaridan ratsional foydalanish va hokazo.

Hozirgi kunda yengil sanoat korxonalarida tarmoq standartlariga, me'yoriy hujjatlarga va texnikaviy shartlarga asoslangan sifatli yengil sanoat mahsulotini ishlab chiqarishga qaratilgan kompleks sifatni boshqarish sistemasi joriy etilgan.

Bizning fikrimizcha, jaxon standartlariga javob beradigan yengil sanoat mahsulotini ishlab chiqarish uchun yengil sanoat korxonalariga ISO 9001 seriyasidagi jahon standartlariga asoslangan sifat menejmenti sistemasini joriy etish maqsadga muvofiq.

ISO 9001 standartlari yordamida yengil sanoat korxonalarida mahsulot ishlab chiqarish faoliyatining mo'tadilligini, ularning o'zaro bir-biriga muvofiqligini ta'minlash, sifatni ta'minlash va iste'molchining ishonchiga erishish orqali korxonaning salohiyatini oshirishga erishish mumkin.

3.2-rasm. Yengil sanoat korxonalarida jarayonlar bo'yicha yondashuv sxemasi

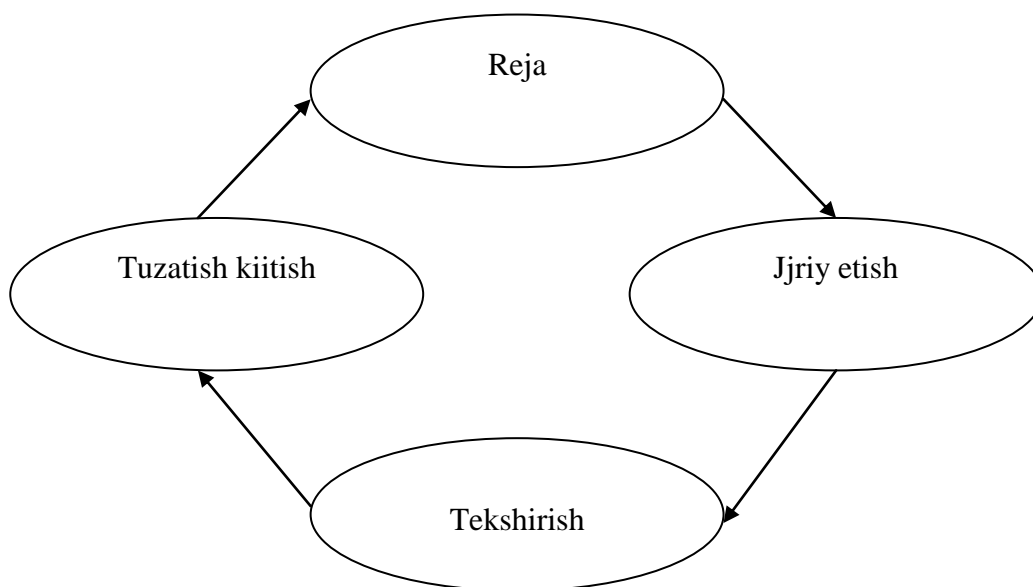
Sifat menejmenti sistemasini joriy etish uchun korxonada jarayonlar bo'yicha yondashuvga asoslanish kerak. Jarayonlar bo'yicha yondashuvning mohiyati shundaki, mahsulot ishlab chiqarishda eng muhim omil bo'linmalar emas, balki jarayonlardir. Jarayonlar bo'yicha yondashuv quyidagi savollarni yoritib berishi kerak:

-turli bo'linmalar bitta ishni bajarishda qay darajada takroran ishtirok etadilar?

-kim mas'ulligi to'liq aniq bo'lmagan muammolarni hal etishda qay darajada ishtirok etadilar?

-turli bo'linmalar xodimlari o'rtasida muammolar qay darajada tez-tez bo'lib turadi?

Jarayonlar bo'yicha yondashuv asosida biz doimiy ravishda jarayonning ichki auditni amalga oshirishimiz, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning jarayonga muvofiqligini tahlil qilishimiz, shuningdek jarayon iste'molchilarining ehtiyojini qanoatlantirish darajasini tahlil qilishimiz zarur. Bu ishlarning amalga oshirilishi, shuningdek korxonada ish faoliyati ko'rsatkichlarini, sifat jihatdan ko'rsatkichlarini yaxshilash, va uning raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlaydi.

3.3- rasm. Sanoat korxonalarida jarayonlarni uzluksiz takomillashtirib borish sxemasi

Tashqi auditning va korxonada rahbariyati tomonidan tahlil ishlarining amalga oshirilishi jarayonlarni uzluksiz ravishda takomillashib borishini ta'minlaydi

(CHizma- 3.3). Chizmadan ko‘rinib turibdiki, har qanday rejani ishlab chiqqandan so‘ng joriy etish kerak. Rejalarni joriy etish vaqtida albatta uni tekshirish va ma‘lum tuzatishlar kiritish zarur. Jarayonlarini korxonada ma‘muriyati tomonidan tahlil qilinishi ham sifat menejmenti sistemasining yana bir muhim tomonlaridan hisoblanadi.

Sifat menejmenti sistemasini korxonada joriy etish uchun boshqaruvga nisbatan sistemali yondashish kerak. Ushbu yondashuvning mohiyati shundan iboratki, barcha muammolar bir butunlikda, bitta sistema chegarasida, o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi.

Sifat menejmenti sistemasining yana asosiy shartlaridan biri, qarorlar chiqarishda aniq faktlarga asoslangan holda qaror chiqarishdir. Ushbu yondashuvning mohiyati shundaki, qarorlar tasodifiy bo‘lmasligi kerak. Biz har bir holatni chuqur tahlil qilib, konkret ma‘lumotlar asosida tahlil qilishimiz kerak va faqat shundan keyingina qaror qabul qilishimiz lozim.

Sifat menejmenti sistemasini yengil sanoat korxonalariga joriy etish uchun yetkazib beruvchilar bilan yaxshi munosabatlarni o‘rnatishimiz kerak. O‘zaro manfaatdorlik munosabatlarning o‘rnatilishi, ya‘ni yetkazib beruvchilarni to‘liq baholash, raqobat varaqlarni yuritish, ma‘qullangan yetkazib beruvchilar ro‘yxatini tuzib borish, yetkazib beruvchilarni qayta baholashni olib borish, shuningdek yetkazib beruvchilarning rivojlanishiga yordamlashish imkoniyatlarini qidirish ushbu sistemaning asosiy momentlaridan hisoblanadi.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan, asosiy momentlar asosida sifat menejmenti sistemasining umumiy holatlarning ishlab chiqishga kirishamiz.

I. Umumiy holatlar

a) Jarayonlarni aniqlash:

Korxonada qanday jarayonlar bo‘lishi mumkin?

-marketing;

-rejalashtirish;

-yangi mahsulotlar yengil sanoatini loyihalashtirish;

-ta‘minot;

-omborxonada ishlarini tashkil yetish;

- sifatni nazorat qilish;
- kadrlar bilan ishlash jarayoni;
- yordamchi jarayonlar;
- tayyor mahsulotni omborlashtirish;
- sotish;
- sotishdan keyingi xizmat ishlab chiqarish.

II. Umumiy holatlar

Sifat menejmenti sistemasi yordamida aniqlashtirish, hujjatlashtirish, joriy yetish va boshqarish zarur.

b) Jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi va ketma-ketligini aniqlash:

- jarayonlar qanday faoliyatlar yoki hujjatlar bilan o‘zaro bog‘langan;
- u yoki bu ma’lumot (hujjat) qanday ko‘rinishda taqdim yetiladi;
- ma’lumotni (hujjatni) kim taqdim yetadi;
- qanday ma’lumot (hujjat) jarayondan olinadi;
- ma’lumot (hujjat) qanday jarayonga jo‘natiladi;

s) Ushbu jarayonlarni to‘g‘ri bajarish uchun usullar va mezonlarni aniqlash.

Jarayonlarning mezonlari bu – jarayonlarning aniq funksiyalari bo‘lib, ularning bajarilishi jarayonning sifatiga ta’sir ko‘rsatadi.

Jarayonlarning asosiy mezonlari bo‘lib, mahsulotni o‘z vaqtida sotilishi, mol yetkazib beruvchilarni sinchiklab tanlash va sotib olinayotgan mahsulotlarning sifati ko‘rsatkichlari xizmat qiladi.

Bu mezonlarni baholash uchun taqqoslash va statistik nazorat metodlaridan foydalaniladi.

d) Kerakli ma’lumotlar va resurslar bilan ta’minlash:

- ishchi resurslari;
- infratuzilma;
- Yengil sanoat mahsuloti ishlab chiqarish muhiti;

e) Jarayonlarni kuzatish, o‘lchash va tahlil qilish:

- ichki audit;
- mahsulotni tahlil qilish;

- ma'lumotlarni tahlil qilish;
- korxonahabariyatitomonidan tahlil qilish.

Natijada sifat menejmenti sistemasini yaxshilash imkoniyatlari aniqlanadi.

i) Rejalashtirilgan tadbirlarni bajarish va jarayonlarning mahsuldorligini doimiy yaxshilash. Bunda doimiy ravishda ichki auditni amalga oshirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, tegishli tuzatishlar kiritish va oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirish kerak.

3.3-jadval

Sifat menejmenti sistemasini joriy etish ishlarini bajarish metodlari va mezonlari

Mezon	Metod
Mahsulotning o'z vaqtida sotib olinishi	Taqqoslash metodi: sotib olish bo'yicha jurnal joriy etish. Har haftada kengashlarda nazorat qilib borish.
Yetkazib beruvchilarni sinchiklab tanlash (narxi bo'yicha, yetkazib berishi, haq to'lash va boshqalar).	Taqqoslash metodi: raqobat varag'ini tuzish
Sotib olinayotgan mahsulot sifati	Statistik nazorat: kirish nazorati

Sifat menejmenti sistemasini joriy etishda tashqi jarayonlarni aniqlash va ularni ham boshqarish zarur. Boshqarish siyosatini ishlab chiqish, maqsad va vazifalarni belgilash texnikaviy shartlarni, texnologik reglamentlarni, qo'shimcha instruksiyalarni va boshqa tashqi hujjatlarni ishlab chiqish zarur.

Korxonaga SMTni joriy etish bir qator harajatlarni yuzaga keltiradi. Eng ko'p tarqalgan harajatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- hujjatlar tizimini yaratish;
- maslahatchilik xizmat haqi;
- xodimlarni ISO 9000 seriya standartlari tamoyillariga o'rgatish;
- SMTni joriy etish uchun qo'shimcha xodimlarni yollash;
- ishlab turgan xodimlarning SMTni joriy etishga sarflaydigan vaqtinchalik harajatlari;
- sertifikatсион audit haqi;

- axborot texnologiyalariga qo‘shimcha investitsiyalar (ehtimol, yangi dasturiy ta’minotni sotib olish uchun). SMTni joriy etish va sertifikatlashga ketadigan harajatlarni batafsil ko‘rib chiqamiz.

Hujjatlar tizimini yaratish SMTni yaratishda eng ko‘p uchraydigan qiyinchiliklardan biridir. Bu fakt ISO 9000 seriya standartlarining avvalgi tahririga ko‘proq taalluqli bo‘lib, unda sifat tizimining 20 ta element bo‘yicha muvofiqligini tasdiqlash kerak edi. Yangi tahrir tashkilot hujjatlarini tayyorlashga puxta yondoshishga va SMTning unumli ishlashini namoyish etish uchun zarur bo‘lgan hujjatlarning minimal sonini ishlab chiqish uchun imkon beradi. Shunga qaramay, hujjatlar tizimini ishlab chiqish, ISO 9000 xalqaro standartlari asosidagi SMTni joriy etish jarayoniga xos bo‘lgan xususiyatlardan biri bo‘lib qoladi.

Maslahatchilar mehnatidan foydalanish, asosan korxonada SMTning asosiy tamoyillarini kiritish bilan bog‘liq. Bu shu bilan izohlanadiki, ISO 9000 seriya standartlarida bu tamoyillarni kiritish usullari namunasi berilmagan va xodimlar standartlarni tushunish va qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan qiyinchiliklarga duch keladi. Standartni to‘g‘ri tushunmaslik, noto‘g‘ri talqin qilish tashkilotda sifatni boshqarishga salbiy ta’sir ishlab chiqarishi mumkin.

Xodimlarni ISO 9000 standartlariga o‘rgatish ko‘p harajatlarni talab qiladi. Bu masalaga kam e’tibor qaratilsa, xodimlar yoki SMTni joriy etilishiga loqaydlik bilan qaraydilar, yoki unga hatto to‘sqinlik ham qilishlari mumkin. SMTni joriy etish va sertifikatlashning muhim qiyinchiliklaridan biri – xodimlarning uyushib ishlamasligi hisoblanadi.

Hujjatlarni yuritishdan tashqari, SMT talablari va tamoyillarini amalga oshirish uchun ham qo‘shimcha xodimlar jalb etilishi mumkin. Odatda, SMTni kiritish mijozlar to‘g‘risida batafsil axborot yig‘ishga, jarayonli yondoshuvni amalga oshirishga, mahsulotning sifatini doim yaxshilashga turtki beradi. SMTni joriy etish ko‘pincha korxonaning tashkiliy tuzilmasida alohida sifat xizmatini tashkil qilishga olib keladi.

Xodimlarning vaqtinchalik harajatlari SMTni muvaffaqiyatli joriy qilish va sertifikatlash uchun zarur to‘lovdur. SMT butun korxonada faoliyatiga ta’sir etishini

inobatga olib, har bir xodim faoliyat samaradorligini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash borasidagi umumiy ishga u yoki bu darajada jalb etiladi. Joriy etishning ushbu bosqichida xodimlar korxonada amalga oshirilayotgan o'zgarishlarda ishtirok etmasalar, keyinchalik SMTni to'g'ri qabul qilmasliklari, natijada esa ushbu tizim foyda bermay qolishi mumkin.

ISO 9000 seriya standartlari talablariga muvofiq SMTni ishlab chiqish jarayoni vaqtning katta davrini o'z ichiga olishi sababli, mazkur omil sertifikatlashning harajatli jihatini ko'rib chiqishda o'ta muhim sanaladi. Turli korxonalarining tajribasi dalolat berishicha, ro'yxatga olish jarayoniga odatda 12 oydan 18 oygacha vaqt sarflanadi. Mavjud sifat tizimining etukligi, sabablar darajasi, qabul qilingan yondoshuv, mavjud hujjatlarning holati va jalb qilingan resurslar kabi omillarga ko'ra, bu davr o'zgaradi. Qisqa muddat ichida tizimga katta o'zgarishlar kiritish, odatda chalkashliklarga, barcha ish qatnashchilarining noto'g'ri tushunishiga va harakatlarining qovushmasligiga olib keladi.

3.3. Sifat menejmenti tizimini joriy etishda ichki auditni boshqarish protsedurasi va nazorat o'lchov vositalarini boshqarish

Sifat menejmenti tizimini joriy etishda ichki auditni boshqarish maqsadlari:

- sifatni boshqarish tizimini rejalashtirilgan tadbirlarga, ISO 9001:2008 talablariga va korxonada tomonidan belgilangan talablarga muvofiqligini;
- sifatni boshqarish tizimiga qo'yilgan talablarni bajarilishi darajasini;
- sifatni boshqarish tizimi ish qobiliyatini va samaradorligini baholash uchun ichki auditlarni rejalashtirish va o'tkazish ucullarini aniqlash;
- ularni natijalarini hujjatli racmiylashtirishdan iborat.

Ushbu protsedura hujjati ISO 9001:2008 standarti 8.2.2 bandi talablariga muvofiq ishlab chiqilgan va sifat tizimi ichki auditlarni rejalashtirish va o'tkazish uchun qo'llaniladi. Ushbu protsedura "Turon teks" MCHJ barcha bo'limlarida qo'llaniladi

Audit - natijalar olishning va kelishilgan mezonlarni bajarilish darajasini oʻrnatish maqsadida ularni obyektiv baholashni tizimli, mustaqil va hujjatlashtirilgan jarayoni.

Ichki audit - korxonaning oʻz mutaxaccilari tomonidan yoki uning nomidan ichki maqsadlar uchun oʻtkaziladigan audit.

Audit mezonlari - xavola koʻrinishida qoʻllaniladigan, ciyocat, protsedura yoki talablarning yigʻindici.

Auditor - audit oʻtkazish uchun layoqatli boʻlgan shaxs.

Layoqatlilik - oʻz bilim va qobilyatlarini qoʻllay olish xucuciyati.

Nomuvofiqlik - belgilangan talablarni bajarilmasligi.

Toʻgʻrilovchi amallar - aniqlangan nomuvofiqlikni yoki boshqa keraksiz holatni sabablarini bartaraf qilish uchun koʻrilgan amallar.

Ichki audit boʻlimlarda CBT rejalashtirilgan talablarga muvofiqligini va faoliyatini samaradorligi va uni ishchi holatda saqlanishi aniqlash uchun rejalashtirilgan davriylik bilan oʻtkaziladi.

Ushbu ichki auditni oʻtkazish protseduraci quyidagilarni tartibga coladi:

- auditorlarni tayyorlash;
- ichki auditni rejalashtirish;
- ichki audit mezonlarini belgilash;
- audit dacturini tuzish;
- audit uclublarini belgilash;
- ichki auditni oʻtkazish;
- ichki audit mobaynida aniqlangan nomuvofiqliklarni sabablarini bartaraf qilish uchun toʻgʻrilovchi amallarni ishlab chiqish, joriy qilish va bajarilishini tekshirish.

Ichki auditlar tegishli tayyorgarlikdan oʻtgan auditorlar tomonidan oʻtkaziladi. Auditorlarni tayyorlash uchun RCV javobgardir.

Auditorlarni tayyorlash va qayta tayyorlash uchun korxonada yilda kamida bir marta oʻquv kurci oʻtkaziladi yoki mutaxaccilar tegishli oʻquv kurclariga yuboriladi.

O'quv kurci tegishli bilim va malakaga ega korxonada mutaxaccilari yoki tashqi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi.

Auditorlarni malakaci, bilimi shaxsiy sifatlariga talablar:

Malakaci (bilimi):

- oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lishi kerak;
- ISO 9001:2008 ceriyali va CBT taalluqli bo'lgan qo'shimcha (ISO 19011 va boshqalar) standartlarini bilishi kerak;
- korxonada CBT hujjatlarini bilishi kerak;
- ISO 19011:2011 bo'yicha ichki auditlarni o'tkazish tamoyillari, ucullari va o'tkazishni tashkil qilishni bilishi kerak;

Tajribaci:

- korxonada kamida 2 yil ishlagan bo'lishi kerak;
- hujjatlar bilan ishlash qobiliyati ega bo'lishi kerak;
- kamida ikkita ichki auditda amaliyot o'tishi kerak.

SHaxsiy sifatleri:

- cuxbatdoshini tinglay olish;
- holatni obyektiv va sog'lom baholay olish;
- analitik va sog'lom fikrlash;
- sifatni yaxshilashga intilish;
- o'z fikrlarini og'zaki va yozma bayon qilish;
- ichki auditni o'tkazish vaqtida olingan maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik.

Reja tuzishda:

- tekshirilayotgan faoliyatning muximligi;
- avval o'tkazilgan auditlar natijalari;
- rahbariyat tomonidan o'tkazilgan tahlillar natijalari;
- jarayonlar faoliyati tahlillari natijalari hisobga olinadi.

Barcha bo'limlar va sifat tizimi jarayonlarning faoliyati bir yilda kamida 1 marotaba tekshirilishi kerak. Rahbariyatning sifat bo'yicha vakili yillik audit rejasini

tuzishda auditorlarning tekshirilayotgan faoliyatdan mustaqilligini hisobga olishi zarur. Auditlar o'tkazishning yillik rejasi boshqaruv raici tomonidan tasdiqlanadi.

Tasdiqlangan reja 25 dekabrgacha barcha bo'lim rahbarlariga, shuningdek korxonaning barcha ichki auditorlariga tanishish uchun tarqatiladi. RCV audit rejasini tarqatish uchun javobgar.

Yillik audit rejasi asosida, bosh auditor audit boshlanishidan 7 kun avval aniq auditni o'tkazish daturini (CTPZ-SH2) tuzishi va tekshirilayotgan bo'limlar rahbarlariga tanishish uchun taqdim qilishi kerak.

Audit daturida quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- auditni maqsadlari, sohasi va hajmi;
- gurux a'zolarini tarkibi va mutaxaciccligi;
- tekshirilayotgan jarayonlar qo'rsatilgan holda tekshirishni o'tkazish sanasi va joyi;
- tekshirishda yechilishi kerak bo'lgan savollar;
- oldingi audit natijalarini tahlili;
- audit bo'yicha hisobotlarni tuzish.

Auditni o'tkazishda auditor bo'lim faoliyat yurgazishi uchun zarur bo'lgan CBT hujjatlarni:

- tasdiqlangan ro'yxat bo'yicha mavjudligini;
- saqlanish sharoitlarini;
- ishchi holatida saqlanishi;
- identifikatlashtirish mavjudligi;
- aktuallashtirilganligi;
- mazmunini O'z DCt ICO 9001:2009 standarti talablariga muvofiqligini;
- protseduralarni bayonini to'liqligini tekshirishi zarur.

Auditor:

- tekshirilayotgan jarayonni amaldagi faoliyatini CBT hujjatlarida o'rnatilgan talablarga muvofiqligini tekshirishi;
- talablarni bajarilishini tasdiqlaydigan yozuvlar mavjudligini tekshirishi;

- ro'yxatga olinadigan ma'lumotlar, qurilmalar, o'lchov vositalari, ish o'rinlarni holati bilan tanishishi kerak.

Ichki auditni o'tkazishda auditor ISO 19011:2011 standartida belgilangan ish uclublaridan foydalanadi:

Auditni o'tkazish mezonlari:

- joriy qilingan CBT ISO 9001:2008 talablariga muvofiqligi;
- faoliyatni rejalashtirilgan tadbirlarga muvofiqligi;
- bajarilayotgan faoliyatni CBT hujjatlarida belgilangan talablarga muvofiqligi;

- CBT samaradorligini baholash;
- CBT joriy qilinishini baholash;
- sifat tizimini ish qobilyatini baholash.

Ichki auditni o'tkazish uchun RCV 2-3 auditorlardan iborat gurux tuzadi. Auditorlardan biri bosh auditor qilib tayinlanadi.

Auditorlarni guruxga tanlashda ularni tekshirilayotgan bo'lim rahbari va tekshirilayotgan faoliyattan mustaqil bo'lishlari hisobga olinadi.

Ichki auditni o'tkazishda bosh auditor gurux a'zolari oracida majburiyatlarni taqdimlaydi. Ichki auditni o'tkazishda tekshirilayotgan bo'lim vakili (bo'lim boshlig'i, yoki u tomonidan tayinlangan shaxs) ishtirok etishi kerak.

Auditni o'tkazish bir necha bo'g'ichlardan iborat:

- kirish yig'ilishi;
- hujjatlarni qo'rib chikish;
- ish joyida audit;
- yakuniy yig'ilish;
- audit natijalarini hujjatlashtirish.

Audit vaqtida, audit ulardagi talablarga muvofiqlikka o'tkazilayotgan barcha tartibga soluvchi hujjatlar, audit predmetiga tegishli shuningdek boshqa materiallar (bayonnomalar, farmoyishlar, ro'yxatga olish jurnallari, sifat rejalari va x.k) so'raladi.

Auditni kirish ma'lumotlari bo'lib: bo'lim faoliyati to'g'ricidagi axborotlar, protseduralar, yo'riqnomalar, mahsulotga taalluqli sinov va o'lchashlarni metodik qo'llanmalari, me'yoriy va qonun aktlari va hujjatlari talablari hisoblanishi mumkin.

Audit jarayonida audit o'tkazilayotgan bo'lim vakillari auditorlarga ish bo'yicha ictalgan savollarni berishlari mumkin.

Nomuvofiqliklarni audit vaktida bartaraf qilish imkoniyati bo'lca, unda ularni auditni oxirigacha bajarish kerak.

Audit vaqtida aniqlangan barcha nomuvofiqliklar bayonnomalar (CTPZ-SHZ) ko'rinishida ro'yxatga olinishi kerak.

Ichki audit bo'yicha hisobotda aniqlangan nomuvofiqliklardan tashqari, auditorlar tomonidan jarayonni faoliyatini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berilishi yoki ishda yaxshilashlar bo'lgan joylar ko'rsatilishi mumkin.

RCV nomuvofiqliklar to'g'ricidagi bayonnomalarni maxcuc papkaga to'plash uchun javobgardir.

Bosh auditor audit o'tkazilgan jarayon xodimlari va rahbariga yakuniy majlicda audit natijalarini yetkazadi. Jarayon rahbari aniqlangan nomuvofiqliklarga o'z roziligini bildirishi kerak. YAkuniy majlicda nomuvofiqliklar to'g'ricidagi hisobotlarni acl nuchalari jarayon rahbariga yoki tekshirilayotgan jarayon uchun javobgar shaxcga topshiriladi, u keyingi nazorat maqsadida ularni saqlanishini ta'minlashi kerak.

Barcha ro'yxatga olingan nomuvofiqliklar bo'lim rahbari tomonidan to'g'rilovchi amallarni zarurligi darajasini aniqlash uchun tahlil kilinishi kerak. Agar mahsulot yoki jarayonning aniqlangan nomuvofiqliklari to'g'rilovchi amallarni talab kilca, unda tegishli bo'lim rahbarlari yoki sifat bo'yicha javobgar shaxc to'g'rilovchi amallar tadbirlari rejasini tuzadi. To'g'rilovchi amallarni CTP 5protseduraciga muvofiq bajarish kerak. Ularni tugatish muddati tekshirilgan jarayon rahbari tomonidan taklif kilinishi kerak.

Ichki auditning chiqish ma'lumotlari quyidagilardan iborat:

- audit natijalari;
- to'g'rilovchi amallarni joriy qilishni tekshirish;

- to‘grilovchi amallarni dolzarbligi va samaradorligi;
- ichki tekshirishlar jarayonining samaradorligi.

Auditor ko‘rilgan tuzatishlarni samaradorligi va bajarilishini tekshirish uchun nazorat (rejadan tashkari) audit o‘tkazishi va nomuvofiqlik to‘grigidagi hisobotni yopishi kerak, nomuvofiqlik to‘grigidagi hisobotlarni nuchalari tekshirilayotgan bo‘limga, aql nuchalari sifat bo‘yicha rahbariyat vakiliga berilishi kerak. Rahbariyatning sifat bo‘yicha vakili audit rejasida auditni tegishli bo‘limda o‘tkazilganligini va rejani bajarilishini belgilaydi.

Ichki auditni o‘tkazish rejasi, audit dacturi va nomuvofiqliklar to‘grigidagi bayonnomalar aql nuchalari rahbariyatni sifat bo‘yicha vakilida, ichki auditni o‘tkazish rejasi, audit dacturi va nomuvofiqliklar to‘grigidagi bayonnomalar nuchalari bo‘limlar rahbarlarida saqlanadi.

Nazorat savollari

1. Sifat menejmenti tizimini joriy etishda ichki auditni boshqarish maqsadlariga nimalar kiradi?
2. Audit mezonlariga nimalar kiradi?
3. Ushbu ichki auditni o‘tkazish protseduraci o‘z ichiga nimalarni oladi?
4. Audit dacturida nimalar ko‘rsatilishi kerak.

3.4. Sifat menejmenti tizimini joriy etish samaradorligi

ISO 9000 bo‘yicha SMTni sertifikatlash samaradorligini belgilovchi eng asosiy omillardan dan biri – *“iste‘molchilarning talabi”* edi va bo‘lib qoladi. Bu omil ko‘p jihatdan sanoat bozoriga (*“business-to-business”*) taalluqlidir, chunki ISO 9000 sertifikati ta‘minotchi hamkorni izlash va keyinchalik u bilan munosabat o‘rnatish bilan bog‘liq chiqimlarni qisqartirish imkonini beradi.

Iste‘molchilar bozorida bunday omilning ta‘siri uncha sezilarli emas, chunki jismoniy shaxs bo‘lmish mijozlarni SMT uchun sertifikatning mavjudligi emas, balki mahsulotning iste‘mol xususiyatlari ko‘proq qiziqtiradi. Talablar ko‘pincha, o‘z ta‘minotchilariga SMT uchun ISO 9000 sertifikatiga ega bo‘lishni shart qilib qo‘yuvchi transmilliy kompaniyalardan chiqadi. Ta‘kidlash lozimki, Evropa va

Amerikadagi ba'zi transmilliy kompaniyalar hozirgi vaqtda o'z ta'minotchi hamkorlariga, SMTni mustaqil organ tomonidan majburiy sertifikatlamay, faqat ISO 9000 talablariga muvofiqlashishni taklif qilmoqda.

Bu omilning muhimligini quyidagi fakt tasdiqlaydi. Hatto M.Boldrij nomidagi mukofotni qo'lga kiritgan jahondagi eng yirik kompaniyalardan biri bo'lmish "Motorola" butun dunyodagi ko'pchilik zavodlaridagi sifat tizimlarini mijozlar talablariga muvofiq sertifikatlayapti.

Ba'zi hollarda, *tenderning kvalifikatsion shartlaridan* biri bo'lib, nomzodlarda sertifikatlangan SMT mavjudligi hisoblanadi. Bunday tizim xalqaro tanlovlar o'tkazishda hamda davlat ehtiyojlari uchun mahsulotlarni sotib olishda qo'llanadi. Jahondagi ko'pgina mamlakatlarning hukumat organlari o'z ta'minotchi hamkorlariga ISO 9000 bo'yicha sertifikatlanish talabini qo'yadi. Bunday vaziyat shu bilan bog'liqki, davlat tuzilmalari, birinchidan, sifatli mahsulot va xizmatlar yetkazib berilishidan manfaatdor, ikkinchidan, mahalliy kompaniyalarni o'z raqobatbardoshligini ISO 9000 yordamida oshirishga yo'naltirishi kerak.

ISO 9000 standartlarining asosiy jihati shundaki, SMT joriy etilganda kompaniyaning biznes-jarayonlari barqarorligi, ishonchliligi ortadi. ISO 9000 standartlari talablariga rioya qilish natijasida, rahbarning aniq yo'riqnomalari, tadbirlar va mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash hisobiga, kompaniyalar o'z bo'limlarining o'zaro aloqadagi faoliyatini yaxshilay oladi. Standartlarning yangi tahririga kiritilgan jarayonli yondoshuv esa, uzluksiz takomillashuvga qaratilgan turli choralarni keng qo'llash imkonini beradi. Kompaniya ichki faoliyati samarasini oshirishning muhim natijasi - chiqimlarning kamayishidir.

SMTni tatbiq qilish, barcha bosqich xodimlarini mahsulotning ichki unumdorligi va sifatini yaxshilash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarning kompaniyaga sodiqligida ijobiy aks etadi.

Biznes-jarayonlarni hujjatlash, uslubiy yo'riqnomalar, lavozim vazifalari va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish hisobiga, kompaniyaning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan xodimlarning bilimi va malakasi oshadi.

Ichki samaradorlikni oshirish, xodimlarning yuz berayotgan biznes-jarayonlar uchun mas'uliyatini mustahkamlash, uzluksiz takomillashishga bevosita mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. Bu omil ham ISO 9000 me'yorlari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashga sabab sifatida ko'p eslatiladi.

Bundan tashqari, ko'p tashkilotlar sertifikat mahsulot sifatini kafolatlay olmasligini anglaydi, shu boisdan ISO 9000 standartlarini sifatni yaxshilash jarayonini boshlash uchun yaxshi bazis deb hisoblashadi. Kanji (Kanji) fikricha, ISO 9000 standartlarining muhim xususiyati – uning tuzilishidir. U, qo'llashga qulay bo'lgan tadbirlar, elementlar va talablarning universal majmuini tashkil etadi. SHuningdek, sifatni ta'minlash tizimlarini ishlab chiqish, baholash, qo'llash, belgilash va sertifikatlashning asosini ham ta'minlaydi. SHunday qilib, ISO 9000 talablari TQM madaniyatini o'zlashtirish va sifat bo'yicha milliy mukofotlar mezonlarini qo'llash uchun jiddiy negiz yaratadi.

Agarda ma'lum bir sohada yoki segmentda ishlaydigan kompaniyalar ISO 9000ni qo'llamasa, lekin standartlar talabiga mos keladigan SMTni joriy etsa va sertifikatlasa, qo'shimcha raqobat ustunligiga erishishlari mumkin (ayrim hollarda SMT uchun ISO 9000 sertifikati zaif kompaniyalar uchun savdo to'sig'i bo'lib qolishi ham mumkin). Lekin ko'pincha teskari holat yuz beradi, ya'ni korxonalar faqat raqiblaridan orqada qolmaslik uchungina ISO 9000 sertifikatini olishga majbur bo'ladilar. ISO 9000 sertifikatining mavjudligi kompaniyaning sifat g'oyalariga sodiqligini dalolatlaydi, bu uning ham ichki, ham tashqi bozorlardagi imidjini mustahkamlaydi. SHunga ko'ra ba'zida, hukumat va boshqa aloqador shaxslar (mijozlar, ta'minotchilar, nazorat organlari) bilan munosabatlarni yaxshilashga intilish tufayli, ISO 9000 asosidagi SMT joriy etiladi.

Eksport faoliyatini amalga oshiradigan kompaniyalar uchun ISO 9000 sertifikati muayyan bozorlarda ishlashning zaruriy shartiga aylangan. YAqqol misol tariqasida, ko'p tarmoqlar ta'minotchilaridan, ISO 9000 standartlariga mos keladigan SMTga ega bo'lishni talab etuvchi Evropa Ittifoqini keltirish mumkin. Bundan tashqari, xorijiy kontragentlar to'g'risidagi ma'lumotning taqchilligi sharoitida, SMT uchun

mo'ljallangan ISO 9000 sertifikatini mavjudligi sherikning nufuzli ekanini, zamonaviy ishbiarmonlar doirasiga mansubligini ko'rsatadi.

Shubhasiz, mahsulot sifatini yaxshilash, unumdorlikni oshirish, chiqimlarni kamaytirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi omillar kompaniyaning *bozordagi ulushi ortishiga* olib kelishi mumkin.

Kompaniyalar ISO 9000 talablari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashi uchun zarur bo'lgan sabablarning ko'pligini inobatga olib, ularni tartibga solish va tasniflash variantlarini ko'rib chiqaylik. Sabab bo'luvchi omillarni "*ichki*" va "*tashqi*" omillarga bo'lish mumkin.

Ichki sabablar kompaniyaning samarasi va mahsuldorligini yaxshilash bilan bog'liq. Bularga: mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash; ichki jarayonlarni jadallashtirish; xarajatlarni kamaytirish; xodimlar bilan munosabatni yaxshilash; axborot almashuvi va tahlili tartiblarini o'rnatish; TQM konsepsiyasini amalga oshirishga tayyorgarlik va boshqalarni kiritish mumkin.

Tashqi sabablar kompaniya atrofdagi biznes-muhitga (mijozlar, ta'minotchilar, davlat organlari) bo'lgan ta'sirga bog'liq. Bunda, SMT uchun rasman tasdiqlangan hujjat, ya'ni, sertifikat ana shu ta'sir vositasidir.

Bu sabablarga: korporativ imidjni yaxshilash; eksport faoliyatini engillashtirish; ham ichki, ham tashqi bozordagi iste'molchilarning talablarini qondirish; davlat organlari bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash; jamiyat bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish; raqiblardan ajralib turish, raqobatda ustunlikka ega bo'lish (yoki aksincha, sertifikatini bo'lgan raqiblardan kuchsiz bo'lmaslik) va boshqalar kiradi.

Nazorat savollari

1. Auditni o'tkazish mezonlari nimalardan iborat?
2. Auditni o'tkazish necha bo'g'ichdan iborat?
3. Ichki auditning chiqish ma'lumotlari nimalardan iborat?

3.5. Iste'molchilar huquqlarining davlat tomonidan ximoyalanihi

Iste'molchilarning huquqlarini davlat tomonidan himoya qilish to'g'risidagi qonun 1996- yil 26- aprelda qabul qilingan bo'lib, O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son qonuni, O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonunida mazkur Qonunga quyidagilarga muvofiq bir qator o'zgartirishlar kiritilgan.

Qonunning *1-moddasi* ushbu "Qonunda qo'llaniladigan asosiy tushunchalar" bo'lib, unda quyidagi tushunchalar qo'llaniladi:

iste'molchi - foyda chiqarib olish bilan bog'liq bo'lmagan holda shaxsiy iste'mol yoki boshqa masadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo'lgan fuqaro (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi);

ishlab chiqaruvchi - iste'molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi);

ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta'mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko'rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo'yicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi);

sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi);

shartnoma - tovarni olish-sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatishda sifat, miqdor, muddat, narx va boshqa shartlar to'g'risida iste'molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o'rtasidagi og'zaki yoki yozma kelishuv;

tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste'molchiga shartnoma bo'yicha sotish uchun mo'ljallangan mahsulot, shu jumladan import mahsuloti;

normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar xususidagi davlat farmokopeyasi hamda

muvafaqiat farmokopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va xavfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o'z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsizligi - tovarni iste'mol qilish, undan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning odatdagi sharoitlarida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga va atrof-muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bog'liq xavf-xatarning yo'qligi;

muvofiglik sertifikatini - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofigligini tasdiqlovchi hujjat;

tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yoxud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofigligi;

tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yoxud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik;

kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h.k) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalariga rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi;

xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'i nazar, undan foydalanish to'xtatilishi lozim;

yaroqlilik (saqlash) muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'lig'i uchun xavf tug'dirishi mumkin;

kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi

to‘langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to‘langan sana va kassa apparatining nomeri ko‘rsatilgan hujjat;

tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to‘langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to‘langan sana hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma‘lumot ko‘rsatilgan hujjat.

Qonunning *2-moddasi* “Iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari” deb nomlanib, iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonundan va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonun hujjatlari bilan ham tartibga solinadi.

Qonun hujjatlari ushbu Qonunda belgilangan iste‘molchilarning huquqlarini cheklab qo‘yishi, ularni himoya qilishning kafolatlarini kamaytirishi mumkin emas.

Qonunning *3-moddasi* “Xalqaro shartnomalar va bitimlar”. Agar O‘zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnoma yoki bitimda iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma yoki bitim qoidalari qo‘llaniladi.

Qonunning *4-moddasi* “Iste‘molchilarning asosiy huquqlari” deb nomlanib, iste‘molchilar quyidagi huquqlarga ega:

tovar (ish, xizmat) haqida, shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) haqida to‘g‘ri va to‘liq ma‘lumot olish;

tovar (ish, xizmat)ni erkin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bo‘lishi;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo‘lishi; hayoti, sog‘lig‘i va mol-mulki uchun xavfli nuqsoni bo‘lgan tovar (ish, xizmat), shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning g‘ayriqonuniy harakati (harakatsizligi) tufayli yyetkazilgan moddiy ziyon, ma‘naviy zararining to‘liq hajmda qoplanishi;

buzilgan huquqlari yoki qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlari himoya qilinishini so‘rab sudga, boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat etish;

iste'molchilarning jamoat birlashmalarini tuzish.

Iste'molchilarning ijtimoiy himoyaga muhtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruhlar uchun qonun hujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat ko'rsatishning boshqa turlari bo'yicha imtiyozlar va afzalliklar belgilanishi mumkin.

Qonunning *5-moddasi* "Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi), savdo va xizmat ko'rsatish qoidalari to'g'risidagi ma'lumot"lar bo'lib, ishlab chiqaruvchi o'z korxonasining nomi va joylashgan (yuridik) manzili haqida iste'molchini xabardor qilishi shart. Bunday ma'lumot ishlab chiqarish markasi yoki tovar belgisida ko'rsatilgan bo'lishi yoxud boshqa usulda taqdim etilishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) o'z tashkilotining firma nomi, uning joylashgan (yuridik) manzili va ish tartibini iste'molchiga ma'lum qilishi shart. Bunday ma'lumot lavhada aks ettirilishi lozim.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan ma'lumot savdo va xizmat ko'rsatish muvaqqat binolar, yarmarkalar, ko'chma do'konchalar orqali amalga oshirilgan yoki savdo va xizmat ko'rsatish sotuvchi (ijrochi)ning doimiy joylashgan manzilidan tashqarida amalga oshirilgan boshqa hollarda ham iste'molchilar e'tiboriga yetkazilishi kerak.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchiga tovarlar savdosi, maishiy va boshqa turdagi xizmat ko'rsatishning qoidalari to'g'risida to'liq ma'lumot berishi shart.

Qonunning *5-moddasi* "Tovar (ish, xizmat)lar to'g'risidagi ma'lumot"lar bo'lib, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchiga o'zi realizatsiya qilayotgan tovar (ish, xizmat)lar haqida o'z vaqtida zarur, to'g'ri va tushunarli ma'lumot berishi shart.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi ma'lumotda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

tovar (ish, xizmat) majburiy talablariga muvofiq kelishi shart bo'lgan normativ hujjatning nomi;

tovar (ish, xizmat)ning asosiy iste'mol xususiyatlari, shu jumladan o'ziga xos xususiyatlari ro'yxati;

bahosi va sotib olish shartlari;

ayrim turdagi tovarlarning ishlab chiqarilgan sanasi;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari;

tovardan samarali va xavfsiz foydalanish qoidalari hamda shartlari;

tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati va ushbu muddat tugaganidan keyin iste'molchi nima ishlar qilishi zarurligi, shuningdek bunday ishlarni bajarmaslik natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi ma'lumotlar;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning nomi va mulkchilik shakli, ro'yxatga olish va litsenziya guvohnomasining nomeri;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning hamda ular iste'molchidan da'vo qabul qilishga vakolat bergan, shuningdek ta'mirlash ishlarini bajaradigan va texnikaviy xizmat ko'rsatadigan korxonalarining manzillari;

tovarlarni saqlash, xavfsiz utilizatsiya qilish usullari hamda qoidalari;

teatr-konsert tadbirlari o'tkazilayotganda fonogrammadan foydalanilishi to'g'risidagi axborot. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

Sertifikatlanishi shart bo'lgan tovar haqida iste'molchiga uning sertifikatlanganligi to'g'risida ma'lumot taqdim etilishi lozim.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi zarur axborotning yo'qligi bunday tovar (ish, xizmat)ni realizatsiya qilish ma'lumot berilgunga qadar tegishli davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasi bo'yicha to'xtatib turilishiga sabab bo'ladi.

Qonunning *7-moddasi* "Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlari" deb nomlanib, agar tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri yoki etarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot berilgan bo'lsa:

zarur iste'mol xossalariga ega bo'lmagan tovar (ish, xizmat) sotib olinishiga sabab bo'lsa, iste'molchi shartnomani bekor qilishga va o'ziga yyetkazilgan zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

sotib olingan tovar (ish, xizmat)dan ko'zlangan maqsadda foydalana olmaslikka sabab bo'lsa, iste'molchi tegishli ma'lumot oqilona qisqa (ko'pi bilan uch kunlik) muddatda berilishini talab qilishga haqlidir. Agar ma'lumot aytilgan muddatda berilmasa, iste'molchi shartnomani bekor qilib, zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

iste'molchining hayotiga, sog'lig'iga yoxud mol-mulkiga zarar yetkazilishiga

sabab bo'lsa, u ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) oldiga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Iste'molchining tovar (ish, xizmat) haqidagi noto'g'ri yoki etarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot tufayli yyetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi talablari sotib olingan tovar (ish, xizmat)ning xossalari va jihatlari haqida iste'molchi maxsus bilimiga ega emas degan taxminga asoslanib qarab chiqiladi.

Noto'g'ri reklama oqibatida sotib olingan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchiga yyetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Qonunning 8moddasi "Iste'molchining savdo va boshqa xizmat ko'rsatish turlari sohasida shartnoma tuzish hamda sotib olinayotgan tovar (ish, xizmat) sifatini tekshirish huquqi" hisoblanib, iste'molchi shartnoma tuzish yo'li bilan tovarni (ish, xizmatni) erkin sotib olish huquqiga ega bo'lib, bu shartnomaga ko'ra sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) iste'molchiga muayyan miqdordagi va maqbul sifatli tovarni mulk qilib topshirish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) majburiyatini, iste'molchi esa, shartlashilgan pulni to'lash majburiyatini o'z zimmalariga oladilar.

Narxnoma bilan qo'yilgan tovarlar hamda tovar (ish, xizmat)lar haqida keluvchilar e'tiboriga havola etiladigan ma'lumot tegishli shartnomani tuzish uchun taklif deb hisoblanadi.

Tomonlar o'rtasida shartnoma narsasi, miqdor, narx va boshqa muhim shartlar to'g'risida kelishuvga erishilsa, iste'molchi bilan ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) o'rtasida shartnoma tuzilgan deb hisoblanadi.

Tuzilgan zahoti bajariladigan shartnoma, qoida tariqasida, og'zaki shaklda tuziladi, qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan hollar bundan mustasno. Tuzilgan vaqtdan boshqa paytda (oldindan beriladigan buyurtmalar bo'yicha, jo'natma savdoda va boshqa hollarda) bajariladigan shartnoma yozma shaklda tuziladi.

Iste'molchi sotib olingan tovar (ish, xizmat) sifatini, butligini, vazni va narxini tekshirish huquqiga ega, sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) esa, nazorat-o'lchov asboblarini, narxga doir hujjatlarni taqdim etishi, tovarni ishlatib ko'rsatishi, undan xavfsiz va to'g'ri foydalanishni o'rgatishi, zarurat bo'lsa, tovarni ekspertizaga

yuborishi shart.

Qonunning 9-moddasi “Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to‘g‘risidagi qoidalar” deb nomlanib, oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to‘g‘risidagi qoidalar, shuningdek ayrim turdagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish qoidalari O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadi (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi modda matni).

Qonunning 10-moddasi “Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to‘lash shakli hamda tartibi” hisoblanib, tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to‘lash shakli hamda tartibi iste‘molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o‘rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Tovarlarni kreditga sotish O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadigan tovarlarni kreditga sotish qoidalari bilan belgilanadigan tartibda amalga oshiriladi.

Oldi-sotdi amalga oshirilganda iste‘molchiga kassa yoki tovar cheki beriladi. Tovarni kassa yoki tovar chekini bermasdan sotish ta‘qiqlanadi.

Qonunning 11-moddasi “Ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari” bo‘lib, uzoq muddat foydalaniladigan barcha turdagi tovarlar va xizmatlarga ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati belgilashi lozim. Kafolat muddati tovar iste‘molchiga sotilgan yoki xizmat ko‘rsatilgan kundan boshlab hisoblanadi. Agar tovar sotilgan kuni aniqlashning imkoni bo‘lmasa, bu muddat tovar ishlab chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati mobaynida tovar (xizmat)ning, shu jumladan butlovchi buyumlarning normal ishlashini (qo‘llanilishini, ulardan foydalanilishini) ta‘minlashi shart.

Butlovchi buyumlarning kafolat muddati, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, asosiy buyumning kafolat muddatidan kam bo‘lmasligi lozim.

Kafolat muddati tovar (xizmat)ning pasportida yoki tovarni sotish yoxud xizmat ko‘rsatish paytida tovar bilan birgalikda iste‘molchiga beriladigan boshqa hujjatda ko‘rsatiladi.

Ishlab chiqaruvchi tovardan kafolat muddati va xizmat muddati mobaynida

foydalanish imkoniyatini ta'minlashi, tovarning ta'mirlanishini va unga texnik xizmat ko'rsatilishini tashkil etishi, tovarni ishlab chiqarish muddati mobaynida hamda u ishlab chiqarishdan olib tashlanganidan keyin tovarning xizmat muddati mobaynida, bunday muddat bo'lmagan taqdirda esa, tovar ishlab chiqarishdan olib tashlangan paytdan e'tiboran o'n yil mobaynida etarli hajmda va turda ehtiyot qismlari ishlab chiqarishi hamda savdo va ta'mirlash tashkilotlariga yetkazib berishi shart.

Dori-darmon, oziq-ovqat va maishiy kimyo tovarlarida ular ishlab chiqarilgan sana va yaroqlilik muddati hamda saqlash shartlari ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Sotuvchilarning yaroqlilik muddati ko'rsatilmagan yoki bu muddati o'tib ketgan tovarlarni qabul qilishi va realizatsiya qilishi man etiladi.

Qonunning 12-*moddasi* "Iste'molchining tovar (ish, xizmat) xavfsiz bo'lishiga talab qo'yish huquqi" deb nomlanib, iste'molchi o'zi sotib olgan tovar (ish, xizmat) sanitariya-gigiena, shu jumladan radiologiya, epidemiyaga qarshi talablarga va amaldagi boshqa normalar hamda qoidalarga rioya etgan holda ishlab chiqarilgan yoki bajarilgan bo'lishiga va uning hayoti, sog'lig'i, atrof-muhit uchun xavfsiz bo'lishiga, shuningdek uning mol-mulkiga zarar yetkazilmasligiga kafolat berilishini talab qilish huquqiga ega.

Tovar (ish, xizmat)ning iste'molchilar hayoti, sog'lig'i, mol-mulki va atrof-muhit uchun xavfsiz bo'lishiga doir talablar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tovar (ish, xizmat)ning xizmat muddati yoki yaroqlilik muddati mobaynida, agar bunday muddat belgilanmagan bo'lsa, tovar iste'molchiga sotilgan (ish bajarilgan) kundan e'tiboran o'n yil mobaynida uning xavfsiz bo'lishini ta'minlashi shart.

Iste'molchilarning hayoti, sog'lig'i, mol-mulki hamda atrof-muhit uchun xavf tug'diruvchi tovar ishlab chiqarganlik (ish bajarganlik, xizmat ko'rsatganlik) uchun qonun hujjatlariga muvofiq:

ishlab chiqaruvchi (ijrochi);

normativ hujjatlarni tasdiqlagan organ;

muvofiqlik sertifikatini bergan organ;

sog'liqni saqlash, tabiatni muhofaza qilish, veterinariya xizmati organlari yoki

xavfli tovar (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish yoxud realizatsiya qilishga ruxsat bergan boshqa organlar javobgar bo‘ladi.

Tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo‘lishi ta‘minlanmaganligi oqibatida iste‘molchining hayoti, sog‘lig‘i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar ushbu Qonunning 20-moddasiga muvofiq qoplanishi lozim.

Agar tovar (ish, xizmat)dan xavfsiz foydalanish yoki uni shu tarzda tashish va saqlash uchun maxsus qoidalarga rioya etish zarur bo‘lsa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday qoidalarni ishlab chiqishi, sotuvchi (ijrochi) esa, ularni iste‘molchilar e‘tiboriga yetkazishi shart.

Agar tovardan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilish, ish (xizmat) natijalari iste‘molchining hayoti, sog‘lig‘i, mol-mulkiga yoki atrof-muhitga zarar yetkazayotganligi yoxud zarar yetkazishi mumkinligi aniqlansa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) zarar keltiruvchi sabablar bartaraf etilgunga qadar ularni ishlab chiqarishni (bajarishni, uni realizatsiya qilishni) darhol to‘xtatishi, muomaladan chiqarish va iste‘molchilardan qaytarib olish choralarini ko‘rishi shart.

Zararning sabablarini bartaraf etish mumkin bo‘lmagan taqdirda, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlashi, ishni bajarishni va xizmat ko‘rsatishni to‘xtatishi shart, shu bilan birga oziq-ovqat mahsuloti sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchi tomonidan albatta utilizatsiya qilinishi kerak. Bu majburiyatlar ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tomonidan bajarilmagan taqdirda tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, ishni bajarishni va xizmat ko‘rsatishni to‘xtatib qo‘yish, muomaladan chiqarish va iste‘molchilardan qaytarib olish tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo‘lishi va sifati ustidan nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining ko‘rsatmasi bilan amalga oshiriladi.

Iste‘molchining hayoti, sog‘lig‘i va mol-mulkiga hamda atrof-muhit uchun xavfli bo‘lgan tovarlarning partiyalarini muomaladan chiqarish, ishlarni bajarishni va xizmatlar ko‘rsatishni taqiqlab qo‘yish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanadi.

Tovarni qaytarib olish, ishni bajarishni va xizmat ko‘rsatishni taqiqlab qo‘yish munosabati bilan iste‘molchiga yyetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi,

sotuvchi) tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Agar ishlab chiqaruvchi (sotuvchi) xavfli xossalarga ega bo'lgan tovarni qaytarib olish yuzasidan barcha zarur choralarni ko'rgan bo'lsa, u iste'molchi mazkur tovardan foydalanishni davom ettiraverishi tufayli yyetkazilgan zarar uchun javobgarlikdan ozod qilinadi.

Qonunning 13-moddasida “ Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilganda uning huquqlari” ko'rsatilgan. Nuqsonli tovar sotilgan iste'molchi, agar bu hol shartnoma tuzish paytida aytib o'tilmagan bo'lsa, o'z xohishiga qarab quyidagilardan birini talab qilishga haqli:

tovarni ayni shunday markali (modelli, artikulli) maqbul sifatli tovarga almashtirib berish;

tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib, uning xarid narxini tegishincha qayta hisob-kitob qilish;

tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish yoki iste'molchining yoxud uchinchi shaxsning nuqsonlarni bartaraf etishga qilgan xarajatlarini qoplash;

xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirish;

shartnomani bekor qilib, ko'rilgan zararni qoplash.

Agar nuqsonlar:

tovarning kafolat muddati yoxud yaroqlilik muddati mobaynida;

kafolat muddati va yaroqlilik muddati belgilanmagan tovarlar bo'yicha olti oy mobaynida;

ko'chmas mulk iste'molchiga o'tkazilgan kundan e'tiboran ikki yil mobaynida, agar shartnomada bundan uzoqroq muddat nazarda tutilmagan bo'lsa;

mavsumiy tovarlar uchun O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilangan muddat mobaynida aniqlangan bo'lsa, iste'molchi mazkur huquqlarini ro'yobga chiqarishi mumkin.

Iste'molchi o'ziga sotilgan, to'plamlar, garniturlar, komplektlar va komplekslarning mustaqil tarkibiy qismi bo'lgan va mustaqil narxga ega bo'lgan buyumlarda nuqsonlar borligini aniqlagan taqdirda, butun to'plam, garnitur, komplekt va kompleksga nisbatan ham, ularning nuqsonlari bor mustaqil tarkibiy qismlariga

nisbatan ham ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Ushbu moddaning birinchi qismida bayon etilgan talablarni iste'molchi sotuvchiga qo'yadi.

Iste'molchining talablari u kassa yoki tovar chekini, kafolat muddati belgilangan tovarlar bo'yicha esa, tegishlicha rasmiylashtirilgan texnik pasport yoki uning o'rnini bosuvchi boshqa hujjatni taqdim etgan taqdirda ko'rib chiqiladi.

Iste'molchi texnik pasportni yo'qotib qo'ygan taqdirda, uni qayta tiklash qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Tovarda aniqlangan nuqsonlar ishlab chiqaruvchi tomonidan bartaraf etiladi. Ishlab chiqaruvchi bilan sotuvchining o'zaro munosabatlari shartnoma bilan tartibga solinadi.

Qonunning 14-moddasi "Nuqsonli tovarni almashtirib berish tartibi" deb nomlangan bo'lib, iste'molchi tovarning ishlab chiqarilishiga, tuzilishiga, tarkibiga doir kamchiliklarni yoki boshqa nuqsonlarni aniqlagan taqdirda sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) uni ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga etti kunlik muddatda, tovar sifatini qo'shimcha ravishda tekshirish zarur bo'lganida esa, iste'molchi talab qo'ygan paytdan e'tiboran yigirma kun ichida almashtirib berishi shart.

Ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar bo'lmagan taqdirda, iste'molchining almashtirib berish xususidagi talabi da'vo qilingan paytdan e'tiboran bir oy ichida qondirilishi kerak. Cho'l va olis joylarda, tovarlar vaqti-vaqti bilan olib boriladigan joylarda iste'molchining bunday talabi ushbu joylarga navbatdagi tovar yetkazib berish uchun ketadigan muddat ichida, lekin ikki oydan kechiktirmay qondirilishi lozim.

Ana shu muddatlarning o'tkazib yuborilgan har bir kuni uchun sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchiga almashtirilgan tovarni berish bilan bir vaqtda tovar bahosining bir foizi miqdorida neustoyka (penya) to'laydi.

Iste'molchining roziligi bilan sotuvchi nuqsonli tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib berib, xarid narxini tegishincha qayta

hisob-kitob qilishi shart.

Qonunning 11-*moddasida* “Tovar nuqsonlarini bepul bartaraf etish tartibi” keltirilgan. Tovarida kafolat muddatida topilgan nuqsonlarni sotuvchi iste’molchi tegishli talab qo‘ygan paytdan e’tiboran yigirma kun ichida, ishlab chiqaruvchi esa, o‘n kun ichida bepul bartaraf etishi lozim.

Iste’molchi kafolat muddati tugaganidan keyin tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish to‘g‘risida ishlab chiqaruvchiga talab qo‘yishga haqli. Bunday talab, basharti tovarida ishlab chiqaruvchining aybi bilan yo‘l qo‘yilgan jiddiy nuqsonlar aniqlangan bo‘lsa, belgilangan xizmat muddati mobaynida, agar xizmat muddati belgilanmagan bo‘lsa, o‘n yil mobaynida qo‘yilishi mumkin.

Uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarni ta’mirlashga ketadigan vaqtda foydalanib turish uchun iste’molchining talabiga binoan nuqsonli tovar qaytarib berilganidan keyin uch kun ichida unga ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar berib turiladi (sotuvchining hisobidan uning o‘zi yoki vakili eltib beradi). Buning uchun ishlab chiqaruvchi sotuvchi bilan birgalikda shartnoma asosida tovarlarning almashuv fondini nazarda tutishlari shart. Mazkur talablar tatbiq etilmaydigan uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarlar ro‘yxatini O‘zbekiston Respublikasi Hukumati belgilaydi.

Tovardagi nuqsonlarni bartaraf etish xususida talab qo‘yilgan taqdirda, undan foydalanishning kafolat muddati iste’molchining tovardan foydalana olmagan davrga teng muddatga uzaytiriladi. Mazkur muddat iste’molchi nuqsonlarni bartaraf etish talabi bilan murojaat etgan kundan e’tiboran hisoblana boshlaydi.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste’molchining ta’mirlashga ketadigan vaqtda foydalanish uchun shunday tovarni berib turish haqidagi talabini bajarish kechiktirilgan har bir kun uchun, shuningdek nuqsonlarni bartaraf etishning shartnomadan kelib chiqadigan muddatlaridan ortiq kechiktirilgan har bir kun uchun tovar narxining bir foizi miqdorida iste’molchiga neustoyka (penya) to‘laydi.

Qonunning 16-*moddasida* “Iste’molchining nuqsonli tovarning xarid narxin nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilishni talab qilish huquqi” deb nomlanib, agar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste’molchining

tovarni almashtirib berish yoki undagi nuqsonlarni bartaraf etish haqidagi talablarini bajarmagan bo'lsa, iste'molchi tovarning xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilib, yetkazilgan ziyon va ma'naviy zararni ushbu Qonunning 20 va 22-moddalariga muvofiq qoplashni talab qilishga haqli.

Qonunning 17-moddasida "Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilgan taqdirda u bilan hisob-kitob qilish" masalari ko'rib chiqilgan.

Nuqsonli tovar ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilgan vaqtda tovarning narxi o'zgargan bo'lsa, qayta hisob-kitob qilinmaydi.

Nuqsonli tovar boshqa markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilayotganda, agar almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan past bo'lsa, iste'molchi narxlardagi farqni qo'shimcha ravishda to'lashi lozim, almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan yuqori bo'lsa, iste'molchiga narxlardagi farq qaytariladi. Bunday hisob-kitob chog'ida almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi oshgan taqdirda, uning talab qo'yilgan paytdagi narxi, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi narxi qo'llaniladi.

Shartnoma bekor qilinayotganda tovar narxi oshgan bo'lsa, iste'molchi bilan hisob-kitob tovarning tegishli talab qo'yilgan paytdagi qiymatiga qarab, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi qiymatiga qarab amalga oshiriladi.

Tovar iste'molchilarga kreditga sotilgan bo'lsa, shartnoma bekor qilingan taqdirda, pul summasi tovar qaytarilayotgan paytga qadar uzilgan kredit miqdorida qaytarib beriladi, shuningdek kredit berganlik haqi to'lanadi.

Hajmi katta yoki vazni besh kilogrammdan ziyod tovarni ta'mirlash, narxini tushirish, almashtirish uchun eltish va iste'molchiga qaytarib keltirib berish sotuvchining (ishlab chiqaruvchining) kuchi bilan va uning hisobidan amalga oshiriladi. Ushbu majburiyat bajarilmagan taqdirda tovarni eltish va qaytarib olib kelish iste'molchi tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Bunda iste'molchining tovarni eltish va qaytarib olib ketish bilan bog'liq xarajatlarini sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) qoplashi shart.

Qonunning 18-moddasida "Iste'molchining maqbul sifatli tovarni almashtirib

olish huquqi” ko‘rsatilgan. Iste‘molchi maqbul sifatli nooziq-ovqat tovarini xarid qilgan kundan e‘tiboran o‘n kun ichida ushbu tovar sotib olingan joydagi sotuvchidan uni ayni shunday tovarga almashtirib olishga, bunday tovar sotuvda bo‘lmasa, pulini qaytarib olishga haqli.

Almashtirib olish tartibi va almashtirib berilmaydigan tovarlar ro‘yxati O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tasdiqlaydigan qoidalar bilan belgilanadi.

Qonunning 19-moddasida “Ishni bajarish, xizmat ko‘rsatish to‘g‘risidagi shartnoma shartlari buzilgan taqdirda iste‘molchining huquqlari” keltirilgan.

Ijrochi ayrim turdagi ishlarni bajarish (xizmatlar ko‘rsatish) qoidalarida yoki shartnomada belgilangan muddatda, hajmda va sifatda ishni bajarishi (xizmat ko‘rsatishi) shart.

Ishni bajarish (xizmat ko‘rsatish) muddati ish bajarilishi (xizmat ko‘rsatilishi) lozim bo‘lgan sanaga (davrga), shuningdek ijrochi ishni bajarishga (xizmat ko‘rsatishga) kirishishi lozim bo‘lgan sanaga (davrga) qarab belgilanishi mumkin. Agar ish bajarish, xizmat ko‘rsatish shartnomaning amal qilish muddati davomida qismlarga bo‘lib-bo‘lib ado etiladigan bo‘lsa (vaqtli matbuotni yetkazib berish, texnik xizmat ko‘rsatish va boshqalar), ishlar bajarish (xizmatlar ko‘rsatish)ning bosqichma-bosqich muddatlari (davrlari) nazarda tutilishi kerak.

Agar ijrochi shartnomani ijro etishga o‘z vaqtida kirishmasa yoki shartnomaning belgilangan muddatda bajarilmasligi ayon bo‘lib qolsa, iste‘molchi ishni bajarish, xizmat ko‘rsatish to‘g‘risidagi shartnomadan voz kechishga va yyetkazilgan zararining qoplanishini talab qilishga haqli.

Agar ijrochi shartnoma shartlarini ish (xizmat)ni yomonlashtirgan darajada jiddiy buzgan bo‘lsa, yoxud ishda (xizmatda) boshqa jiddiy nuqsonlarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, iste‘molchi o‘z xohishiga ko‘ra nuqsonlar bepul bartaraf etilishini, bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat) bahosi nuqsonlarga mutanosib ravishda kamaytirilishini, xuddi shunday sifatli shu xildagi materialdan boshqa buyum bepul tayyorlab berilishini yoxud ishning takroran bajarilishini yoinki shartnoma bekor qilinib, ko‘rilgan zarar to‘liq qoplanishini talab qilishga haqli.

Iste‘molchi ushbu moddaning to‘rtinchi qismida ko‘rsatilgan huquqlarni:

ishni (xizmatni) qabul qilib olish vaqtida yoki uning bajarilishi jarayonida nuqsonlar aniqlangan taqdirda;

kafolat muddati davomida, kafolat muddati bo'lmagan taqdirda esa, ish (xizmat) qabul qilib olingan kundan e'tiboran olti oy davomida;

imorat yoki boshqa ko'chmas mulkda nuqsonlar aniqlangan kundan e'tiboran ikki yil davomida ro'yobga chiqarishi mumkin.

Ish bajarish (xizmat ko'rsatish) jarayonida aniqlangan nuqsonlarni bartaraf etish muddatlari shartnomada belgilab qo'yiladi. Bajarilgan ish (ko'rsatilgan xizmat)dagi nuqsonlar, agar shartnomada bir muncha qisqaroq muddat belgilanmagan bo'lsa, iste'molchi talab qilgan kundan e'tiboran yigirma kun ichida ijrochi tomonidan bartaraf etilishi kerak. Nuqsonlar belgilangan muddatda bartaraf etilmagan, shuningdek ish bajarishni (xizmat ko'rsatishni) boshlash va tugallash kechiktirilgan taqdirda, ijrochi iste'molchiga har bir kechiktirilgan kun, soat (agar muddat soatlarda belgilangan bo'lsa) uchun ish (xizmat) qiymatining yoki buyurtma qiymatining (agar uning qiymati alohida belgilanmagan bo'lsa) bir foizi miqdorida neustoyka (penya) to'laydi.

Iste'molchi undirib olgan neustoyka (penya) summasi ish bajarish (xizmat ko'rsatish)ning alohida turi bahosidan yoki buyurtmaning umumiy bahosidan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Bajarilgan ishdagi nuqsonlarni bartaraf etish kechiktirilganligi uchun ijrochi to'lagan neustoyka (penya) qoplanishi lozim bo'lgan zarar hisobiga kirmaydi.

Ijrochining majburiyatni umuman yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun neustoyka (penya) to'lashi va zararni qoplashi uni majburiyatni asl holida bajarishdan ozod etmaydi.

Iste'molchidan qabul qilib olingan ashyo (material) yo'qolgan, ishdan chiqqan, unga putur etgan taqdirda yoki iste'molchining materialidan foydalanib bajarilgan ishda jiddiy nuqsonlar bo'lsa yoki u buzib bajarilgan taqdirda ijrochi iste'molchiga aynan o'xshash sifatli ashyoni qaytarishi (o'zining aynan o'xshash sifatli materialidan ish bajarishi yoki xizmat ko'rsatishi), buning imkoniyati bo'lmagan taqdirda esa, ashyoning (materialning) talab qo'yilgan paytdagi qiymatini ikki baravar qilib

to'lashi shart.

Ijrochi tomonidan ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish uchun qabul qilib olinayotgan ashyo (material) qiymati shartnoma tuzish paytida tomonlarning kelishuviga muvofiq belgilanadi.

Ishda (xizmatda) jiddiy nuqsonlar mavjud bo'lganida yoki shartnoma talablari jiddiy buzilganida, shuningdek ashyo (material) yo'qolgan, ishdan chiqqan, unga putur etgan taqdirda iste'molchi bilan hisob-kitob ishning (xizmatning) yoki materialning shartnomani bekor qilish paytidagi oshgan narxini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Sifatsiz bajarilgan ish (ko'rsatilgan xizmat) tufayli iste'molchiga yyetkazilgan zarar uchun ijrochi ushbu Qonunning 20, 22, 27, 29-moddalariga muvofiq javobgar bo'ladi.

Ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish to'g'risida tuzilgan shartnomalar bo'yicha iste'molchilar bilan ijrochi o'rtasidagi munosabatlarning o'z mohiyatiga ko'ra ushbu moddaga mos kelmaydigan hususiyatlari, shuningdek shartnomalarning umuman yoki lozim darajada ijro etilmaganligi tufayli kelib chiqadigan oqibatlar bunday shartnomalarning alohida turlari to'g'risida qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan qoidalar bilan aniqlanadi.

Qonunning 20-moddasida "Tovar (ish, xizmat)ning nuqsonlari tufayli yyetkazilgan zarar uchun mulkiy javobgarlik" deb nomlanib, tovar (ish, xizmat)ning tuzilishiga, ishlab chiqarilishiga, tarkibiga bog'liq bo'lgan va boshqa nuqsonlari, shuningdek iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkinging xavfsizligini ta'min eta olmaydigan materiallar, uskunalari, asbob-anjomlar, moslamalar yoki boshqa vositalar qo'llanilishi oqibatida iste'molchining hayotiga, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) tomonidan qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) bilan shartnoma munosabatlariga kirishgan-kirishmaganidan qat'i nazar, har qanday iste'molchi tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni tufayli yyetkazilgan zarar qoplanishini talab qilish huquqiga ega.

Iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar, agar u normativ hujjatlarda nazarda tutilgan tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati

mobaynida, bunday muddat belgilanmagan taqdirda esa, tovar ishlab chiqarilgan (ish, xizmat qabul qilingan) paytdan e'tiboran o'n yil mobaynida yuzaga kelgan bo'lsa, qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) zarar bartaraf qilib bo'lmaydigan kuch yoki foydalanish, saqlash yoxud tashishning belgilangan qoidalari iste'molchi tomonidan buzilishi tufayli yyetkazilganligini isbotlasa, u javobgarlikdan ozod qilinadi.

Qonunning 21-moddasi "Shartnomaning iste'molchi huquqlarini cheklab qo'yadigan shartlari haqiqiy emasligi" deb nomlangan. Shartnomaning iste'molchi huquqlarini cheklab qo'yadigan va qonun hujjatlariga zid bo'lgan talablari haqiqiy emas deb hisoblanadi. Agar ularni qo'llanish natijasida iste'molchiga zarar yyetkazilgan bo'lsa, bu zarar ishlab chiqaruvchi (sotuvchi, ijrochi) tomonidan qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchini haq evaziga qo'shimcha tovarlar sotib olishga yoki qo'shimcha xizmatlardan foydalanishga qistashga haqli emas.

Qonunning 22 – moddasida " Ma'naviy zarar uchun haq to'lash" shartlari keltirilgan. Iste'molchining huquqlari buzilishi tufayli unga yyetkazilgan ma'naviy zarar uchun uni etkazgan shaxs, basharti u aybdor bo'lsa, haq to'lashi lozim. Ma'naviy zarar uchun to'lanadigan haq miqdorini sud belgilaydi.

Ma'naviy zarar uchun haq to'lash mulkiy ziyon va iste'molchi ko'rgan zararining o'rni qoplanishidan qat'i nazar, amalga oshiriladi.

Qonunning 23-moddasida "Iste'molchilar huquqlarining davlat tomonidan himoya qilinishini ta'minlash" masalalari keltirilgan.

Davlat iste'molchilarning tovar(ish, xizmat) sotib olish va undan foydalanish chog'idagi huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlari himoya qilinishini kafolatlaydi.

Iste'molchilarning huquqlari davlat tomonidan himoya qilinishini davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, shuningdek sudlar ta'minlaydilar.

Quyidagilar iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish uchun maxsus vakolat berilgan davlat organlaridir: O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va

raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi; O‘zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi (bundan buyon matnda "O‘zstandart" agentligi deb yuritiladi); O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi; O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi; O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi; iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini o‘z vakolatlari doirasida nazorat qiluvchi boshqa davlat boshqaruvi organlari. (O‘zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi qism), (Oldingi taxririga qarang)

Qonunning 24-moddasi “Mahalliy hokimiyat organlari tomonidan iste‘molchilar huquqlarining himoya qilinishi” deb nomlanadi. Iste‘molchilar huquqlari himoya qilinishi uchun mahalliy hokimiyat organlari:

iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish sohasidagi qonun hujjatlari bajarilishini tashkil etadilar;

iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish vakolati berilgan davlat organlari va iste‘molchilarning jamoat birlashmalari bilan hamkorlik qiladilar;

iste‘molchilarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini ko‘rib chiqadilar;

iste‘molchilarning (iste‘molchilar nomuayyan doirasining) huquqlarini himoya qilib sudlarga murojaat etadilar;

o‘z huquqlari doirasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Qonunning 25-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi hamda uning hududiy organlari vakolatlari (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi modda nomi) keltirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi hamda uning hududiy organlari iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish maqsadida: (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradilar;

iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini

qo'llanish masalalari yuzasidan rasmiy tushuntirishlar beradilar;

iste'molchilarning huquqlarini buzayotgan kamchiliklarni bartaraf etish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga (ijrochilarga, sotuvchilarga) ko'rsatmalar yo'llaydilar;

iste'molchilarning (iste'molchilar nomuayyan doirasining) huquqlarini himoya qilib, sudga murojaat etishga haqlidir;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Qonunning 26-moddasida "Tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishini va ularning sifatini nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari" keltirilgan. Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishini va ularning sifatini ta'minlash maqsadida "O'zstandart" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamda tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi boshqa davlat boshqaruv organlari o'z vakolatlari doirasida: (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishiga va ularning sifatiga doir majburiy talablarni belgilaydilar hamda bu talablarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar;

tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishiga va ularning sifatiga doir talablar buzilishini bartaraf etish, past sifatli tovarlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, chiqarish va realizatsiya qilishni to'xtatish (ishlar bajarilishini, xizmatlar ko'rsatilishini to'xtatish), ularni iste'molchilardan qaytarib olish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga (ijrochilarga, sotuvchilarga) ko'rsatmalar

yo'llaydilar, shuningdek bu haqda iste'molchilarni xabardor qiladilar;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)lar tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishi va ularning sifatiga doir talablarni buzganlari taqdirda ularning ustidan sudlarda da'vo qo'zg'atadilar.

Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlari faoliyatini O'zbekiston Respublikasi

Hukumati muvofiqlashtirib boradi.

Qonunning 27-moddasida “ Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik” shartlari ko'rsatilgan. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgar bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi hamda uning hududiy organlari, agar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchilar huquqlarining buzilishini bartaraf etish to'g'risidagi ko'rsatmalarni bajarishdan bo'yin tovlasa yoki o'z vaqtida bajarmasa, unga jarima solishga haqli. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi qism)

"O'zstandart" agentligi va ushbu Qonun 26-moddasining birinchi qismida ko'rsatilgan davlat boshqaruvining boshqa organlari: (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) majburiy sertifikatlash qoidalari ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tomonidan buzilsa;

o'zlarining ko'rsatmalarini ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) bajarishdan bo'yin tovlasa, o'z vaqtida yoki lozim darajada bajarmasa;

normativ hujjat talablariga javob bermaydigan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa, jarimalar solishga haqlidir.

Jarima miqdori va uni undirish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Jarima so'zsiz undirib olinadi.

Jarima solish ishlab chiqaruvchini (ijrochini, sotuvchini) yo'l qo'yilgan qonunbuzarliklarni bartaraf qilish majburiyatidan ozod etmaydi. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi qism)

O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuniga muvofiq beshinchi, oltinchi va ettinchi qismlari tegishincha oltinchi, yettinchi va sakkizinchi qismlar deb hisoblansin

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasini to'liq yoki qisman haqiqiy emas deb topish yoxud jarima solish haqidagi qarorni bekor qilish yoki o'zgartirish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqlidir.

Ariza berish, agar sud ko'rsatmalarning yoki jarima solish haqidagi qarorning ijro etilishini to'xtatib turish to'g'risida ajrim chiqarmagan bo'lsa, uni sudda ko'rib chiqish davrida bu hujjatlarning bajarilishini to'xtatib qo'ymaydi.

Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi haqidagi talablarga javob bermaydigan tovar (ish, xizmat)lar tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa, tovarlar (ishlar, xizmatlar) xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Qonunning 28-moddasi "Moliyaviy xizmatlar sohasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish" deb nomlanadi. Moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan ijrochi o'zining tugatilishi yoki bankrot bo'lishi ehtimolini nazarda tutgan holda iste'molchilarning talablarini qondirish maqsadida o'z javobgarligini sug'urta qildirishi shart.

Moliyaviy xizmatlar ijrochisi iste'molchiga yyetkazilgan zarar uchun o'zining javobgarligi to'g'risida sug'urta shartnomasi borligi haqida iste'molchiga axborot berishi shart.

Qonunning 29-moddasida "Iste'molchilarning huquqlarini sud orqali himoya qilish" shartlari keltirilgan.

Iste'molchining huquqlari buzilgan taqdirda, u sudga murojaat qilishga haqlidir. Da'volar, agar qonunlarda boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, javobgar, iste'molchi joylashgan erdagi yoki zarar yyetkazilgan joydagi sudga taqdim etiladi.

Iste'molchilar o'z huquqlarining buzilishi bilan bog'liq da'volar bo'yicha, shuningdek tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat organlari, iste'molchilarning jamoat birlashmalari iste'molchining (iste'molchilar nomuayyan doirasining) manfaatlarini ko'zlab qo'zg'atiladigan da'volar bo'yicha davlat boji to'lashdan ozod qilinadilar.

Qonunning 30-moddasi "Iste'molchilarning jamoat birlashmalari" deb nomlanib, iste'molchilar o'z huquqlari va manfaatlarini himoya qilish maqsadida ixtiyoriy ravishda iste'molchilar birlashmalarini tuzishlari mumkin.

Iste'molchilarning birlashmalari o'z faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq

amalga oshiruvchi jamoat birlashmalaridir.

Xozirgi kunda, sir emas butun dunyoda iste'molchilar huquqlari turli darajada poymol etilishi davom etmoqda. Iste'molchilar huquqlarini poymol bo'lishiga qarshi barcha rivojlangan davlatlarda "Iste'molchilarning huquqlarini ximoya qilish" federatsiyalari tuzilgan. Bu borada eng mas'uliyatlik ishni standartlashtirish tashkilotlari amalga oshirayapdi.

Albatta, sizga talabga javob bermaydigan mahsulot sotilgan bo'lsayu, sotuvchi yoki yetkazib beruvchi sizning talabingizga (etirozingizga) ijobiy javob bermasa, unday xollarda huquq targ'ibot, jamoat tashkilotlari yoki advokatura idoralariga murojaat qilishingiz mumkin, ular esa faqat qonungaamal qilgan xolda ish ko'radilar. Siz esa "Iste'molchilarning huquqlarini ximoya qilish to'g'risida"gi qonunni yaxshi bilishingiz kerak bo'ladi. Qonunni yaxshi bilish muammoni echimini topishda katta kuch hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Iste'molchilarning asosiy huquqlariga nimalar kiritiladi?
2. Ishlab chiqaruvchi, savdo va xizmat ko'rsatish qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlarga nimalar kiritiladi?
3. Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlari qanday himoya qilinadi?
4. Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalarga nimalar kiradi?
5. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari deganda nimalarni tushunasiz?

III bob bo'yicha test savollari

1. Akkreditatsiyalangan sinov laboratoriyalari quyidagilarni amalga oshiradi:

- A) mahsulotning sertifikatliya sinovlarini olib boradi va sinov bayonnoma-larini beradi
- V) sinov sistemalarini taxminan baxolashni amalga oshiradi va sertifikatsiyalash o'tkazishga shartnomalar tuzadi

S) ishlab chiqaruvchilarni va ta'minotchilarni haqida rasmiy ma'lumotlar bilan ta'minlaydi

D) sertifikatsiyalash va akkreditatsiyalarni ko'rib chiqadi

E) sifat sistemasi yoki ishlab chiqarishga sertifikatlarni tan oladi, beradi va rasmiylashtiradi

2. Sertifikatsiyalash tashkilotining asosiy funksiyalari.

A) qabul qilingan sistema chegarasida sertifikatsiyalashni amalga oshirish tartibini ishlab chiqish

V) sinov laboratoriyalarini attestatsiyasidan o'tkazish

S) korxonalarni sertifikatsiyalash sistemasiga kiritish to'g'risida qaror qabul qilish

D) sertifikatsiyalanadigan mahsuloti ro'yxatini olib borish

E) sistemaga, uning faoliyatiga boshchilik qilishni amalga oshiradi

3. Muvofiqlik arizasi – bu

A) uchinchi tomon, sinov laboratoriyasining mazkur mahsulot namunasi ma'lum standartlarga javob berishi to'g'risidagi arizasidir

V) ta'minotchining sertifikatliya sistemasidan tashqari to'liq javobgarligi ostida, mahsulot yoki xizmatlarining ma'lum standartlarga javob berish to'g'risidagi arizasidir

S) uchinchi tomonning mahsulot yoki xizmatlar ma'lum standartlarga javob berishi to'g'risidagi kafolatidir

D) tashkiliy sistema chegarasida o'rnatilgan qoidalarga muvofiq olib borilganda 3-chi tomon orqali tan olinadi va kafolatlanadi

E) sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga muvofiq berilgan, mazkur mahsulot tegishli standartlarga javob berishini ko'rsatuvchi xujjat

4. Mahsulot sifatini ta'minlashning huquqiy asoslari.

A) ishlab chiqilgan me'yoriy-texnikaviy xujjatlarning qonuni shartlariga javob berishini tekshirish

V) buyurtmalar va shartnomalarni rasmiylashtirishni qonuniy tartibida o'rnatish

S) mahsulot sifatini boshqarish kompleks sistemasining barcha elementlarining qonunlarga to'liq asoslangan xolda amalga oshirish

D) yaroqsiz mahsulotlar jo'natganligiga norozilikni bildirish uchun materiallarni xujjatlash va huquqni himoya qilish tashkilotlariga jo'natishni qonuniy tartibda rasmiylashtirishni o'rnatish

E) ma'lumotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash, taxlil qilishni tashkil etishga qaratilgan

5. Sifat sistemasi va ishlab chiqarishni sertifikatlash akkreditlangan organlari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi.

A) mahsulotni sertifikatlash nazoratlarini o'tkazadi va sinovlar bayonnomalarini beradi

V) agar sertifikatlash tartibida ko'zda tutilgan bo'lsa, sertifikatlangan mahsulot namunalarini inspeksion nazoratdan o'tkazadi

S) sifat sistemasi va ishlab chiqarishni sertifikatlashda ishtirok etadi

D) sifat sistemalarini taxminiy baholaydi va sertifikatlash o'tkazishga shartnoma tuzadi

E) inspeksion nazoratni amalga oshiradi

6. Muvofiqlik sertifikatlashi-bu

A) muvofiqlik sertifikati yordamida mahsulotning ma'lum standartlarga javob berishini tasdiqlovchi faoliyatlar yig'indisi

V) uchinchi tomonning kafolati bo'lib, mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlar ma'lum standartlarga va me'yoriy xujjatlarga javob bera olishini kafolatlaydi

S) uchinchi tomon sinov laboratoriyasining mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlar ma'lum standartlarga javob berishi haqidagi arizasidir

D) ta'minotchining mahsulot yoki xizmatlar ma'lum standart va me'yoriy xujjatlarga javob bera olishi to'g'risidagi kafolatidir

E) ishlab chiqaruvchining mahsulot yoki xizmatlar ma'lum standartlarga javob bera olishi to'g'risidagi kafolatidir

7. Sertifikatlashning 2-chi sistemasi.

A) boshqa sistemalardan farqli, har bir ishlab chiqarilgan mahsulotni nazoratdan o'tkaziladi

V) boshqa sistemalardan farqli, savdo sohasida mahsulot namunalari vaqti –vaqti bilan nazorat qilinadi

S) bu sistemada mahsulot savdo sohasiga etib borguncha vaqti-vaqti bilan nazoratdan o‘tkaziladi

D) ushbu sistemada har bir ishlab chiqarish partiyasidan nazorat uchun tanlab olinadi

E) bu sistemada faqat ishlab chiqaruvchi korxonaning sifatni ta’minlash sitemasi baholanadi

8. Sertifikatsiyalashning oltinchi sistemasi quyidagilarni nazarda tutadi:

A) mahsulot va xizmatlarni sertifikatsiyalash

V) sifat sistemasi va ishlab chiqarishni sertifikatsiyalash

S) sinov laboratoriyalarini akkreditatsiyalash

D) nazorat organlarini akkreditatsiyalash

E) ishlab chiqaruvchi – korxonada mahsulot sifatini ta’minlash sistemasini baholash ishlarini amalga oshiradi

9. Sertifikatlashning birinchi sistemasi.

A) maxsus sinov markazlarida faqatgina mahsulot namunalari sinovdan o‘tkazishga asoslanadi

V) mahsulot namunalari yana vaqti-vaqti bilan nazorat qilish ham ko‘zda tutiladi

S) boshqa sistemalardan farqli ravishda mahsulot savdo sohasiga etib kelguncha vaqti-vaqti bilan nazoratdan o‘tkaziladi

D) ushbu sistema asosida namunalarni vaqti-vaqti bilan nazorat qilish yotadi

E) qo‘shimcha ravishda ishlab chiqaruvchi korxonani ham attestatsiyadan o‘tkazish ko‘zda tutiladi

10. Sertifikatsiya.

A) bu uchinchi tomonning mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma’lum standartlarga javob berishiga kafolatidir

V) bu mahsulotning ma’lum shartlariga, standartlarga yoki texnik shartlarga javob berishining xujjatli tasdig‘idir

S) bu muvofiqlik to‘g‘risidagi ariza

D) bu muvofiqlik attestatsiyasi

E) bu ta'minotchining mahsulotni muvofiqligi to'g'risidagi arizasi

11. Mahsulotning rejalashtirilgan sifatining mo'tadilligini ta'minlash.

A) ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishiga qaratilgan

V) xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallarni nazorat qilishga qaratilgan

S) ish o'rinlarida ishchi xujjatlashtirishning sifatiga qaratilgan

D) yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarilishini, reklamatsiyalarni taxlil qilish va ularni yo'qotish chora tadbirlarini belgilashga qaratilgan

E) oliy kategoriyali mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan

12. Sertifikatsiyalash sistemasida boshqaruvchilik funksiyasini.

A) bir turdagi mahsulotlar bo'yicha ilmiy-uslubiy markaz va uslubiy markazlar bajaradi

V) bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlash, ishlab chiqarishni va sifat sistemasini sertifikatsiyalashning akkreditlangan tashkilotlari bajaradi

S) akkreditlangan sinov laboratoriyalari bajaradi

D) nazorat organlari bajaradi

E) O'zbekiston Respublikasining milliy sertifikatsiyalash organi bajaradi

13. Sifatni nazorat qilishning statistik uslubining maqsadi

A) alternativ belgilar bo'yicha statistik qabul qilish nazorati

V) sifatning o'zgaruvchi tavsiflari bo'yicha tanlanma qabul qilish nazorati

S) statistik qabul qilish nazoratining standartlari

D) texnologik jarayonlari boshqarishning statistik metodlari

E) mahsulot sifatidagi tasodifiy o'zgarishlarni yo'q qilish

14. O'zbekistonda sertifikatsiyalashtirishning me'yoriy asosi:

A) RST Uz 5)0-98, RST Uz 5)1-95, RST Uz 5)2-93

V) RST Uz 5)3-92, RST Uz 5)4-93, RST Uz 5)5 – 93

S) milliy sertifikatsiyalash sistemasining boshqaruv xujjatlari

D) O'zbekiston Respublikasi standartlari kompleksi va respublika milliy sertifikatsiyalash sistemasining boshqaruv xujjatlari

E) 9000 seriyasidagi xalqaro standartlari va tarmoq standartlari

15. ISOga muvofiq sertifikatlash sistemalarining soni.

- A) 6ta sistema
- V) 10ta sistema
- S) 5ta sistema
- D) 4ta sistema
- E) 7ta sistema

16. Mahsulotni sertifikatlashdan olingan iqtisodiy samara.

- A) TSqZ/E, bu erda Z- mahsulotni sotish sarf-xarajatlari
- V) TSqE/Z E- mahsulotni bozorda sotishdan olingan samara
- S) TSqE-Z
- D) TSqE1/Z1-Eo/Zo
- E) TSqEQZ

17. Mahsulot sifatning estetik ko'rsatkichiga nimalar kiradi.

- A) gigienik, texnologik ko'rsatkichlar
- V) moda yo'nalishiga javob berish
- S) uzoqqa chidamlilik, yaroklilik, universallik, antropometrik
- D) ajralib turuvchanlik, ishlab chiqarishning mukammal bo'lishi, kompozitsiyaning to'liqligi
- E) ijtimoiy va funktsional ko'rsatkichlar

18. Mahsulot sifati ko'rsatkichi.

- A) mahsulotning bir yoki bir necha xossa xususiyatining miqdoriy tavsifi
- V) mahsulotning barcha xususiyatlarining miqdoriy tavsifi
- S) mahsulotning bir necha xususiyatlarini tavsiflovchi ko'rsatkich
- D) mahsulot sifati indeksi va defektlilik koeffitsienti
- E) sort koeffitsienti ko'rsatkichi

19. Sertifikatlash tashkilotlariga nimalar kiradi?

- A) O'z davstandart
- V) sertifikatlash markazlari
- S) sinov laboratoriyalari
- D) O'z davstandart va sertifikatlash markazlari

E) to'g'ri javoblar A, V, S

20. O'zdavstandartning funksiyalari

A) sertifikatsiyalashtirish sohasida doimiy siyosatini amalga oshiradi, sertifikatsiyalashtirish organlarining va sinov laboratoriyalarini akkreditatsiya qiladi

V) sertifikatsiyalash yuzasidan umumiy qoidalarni belgilaydi va ular to'g'risida rasmiy axborotlar berib turadi.

S) sertifikatsiyalashtirish tizimini takomillashtirish dasturlarini hamda ularni xukumat muhokamasiga taqdim etadi va xalqaro tizimlarga qo'shilishi to'g'risida qarorlar qabul qiladi

D) sertifikatsiyalash masalalari bo'yicha boshqa tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish ko'radi, majburiy ravishda sertifikatlanadigan mahsulotlar ro'yxatini belgilaydi va akkreditatsiya qilingan organlar va sinov laboratoriyalarini nazorat qilish

E) to'g'ri javob hammasi

21. Xalqaro elektrotexnika komiteti

A) MEK (IEG)

V) KASKO

S) KOPOLKON

D) INFKO

E) ISONET

22. Sinov laboratoriyasini akkreditatsiyasi deganda nimani tushunasiz?

A) sinov laboratoriyasini ishini nazorat qilishni

V) sinov laboratoriyasiga guvohonma berilishini

S) sinov laboratoriyasida mahsulot sifatini sinovdan o'tkazishni

D) sinov laboratoriyasida mahsulot sinovini vakolatlashni

E) sinov laboratoriyasini mahsulot sinovini yoki mauyan sinov turini amalga oshirishga doir vakolatlarning rasmiy e'tirofini

23. Iste'molchi va uni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan masalalarni o'rganadigan xalqaro tashkilot

A) DEVKO

- V) KASKO
- S) KOPOLKON
- D) INFKO
- E) XST

24. Evropa xamjamiyatida muvofiqlikni baholash sistemasiga nimalar kiradi.

- A) qonun
- V) direktiva
- S) standart
- D) standart asosida muvofiqlikni baholash
- E) yuqoridagilarni hammasi to'g'ri

25. Me'yoriy hujjat toifalari.

- A) Xalqaro standartlar va mintaqaviy standartlar
- V) O'zbekiston Respublikasi standartlari va tarmoq standarti
- S) texnik shartlar, korxonalar standarti va me'yoriy xujjatlar
- D) standart asosida muvofiqlik standarti
- E) A, V, S

26. Me'yoriy hujjat turlari.

- A) umumiylik standart va mahsulot uchun standartlar
- V) tashkiliy uslubiyat va umumiy texnikaviy
- S) texnik shartlar, korxonalar standarti va me'yoriy xujjatlar
- D) nazorat usullari uchun standartlar va jaryon, ish, xizmatlar uchun standartlar
- E) A, V, D

27. Me'yoriy hujjatlarga qo'yiladigan talablar.

- A) mahsulotning barcha turlari, parametrlari hamda xususiyatlari nazorat qilishi va nazorat usuliga muvofiq bo'lishi kerak
- V) qonun tomonidan o'rnatilgan barcha majburiyat talabalar qatnashishi lozim
- S) majburiy talablar ta'kidlab ajratib ko'rsatilishi kerak
- D) mahsulot me'yoriy xujjatlarida faqat mahsulotga bo'lgan talab bayon qilinadi va texnologiya ko'rsatma berish ruxsat etilmaydi.
- E) to'g'ri javob hammasi

28. Qanday xollarla muvofiqlik sertifikatini yoki muvofiqlik belgisi bekor qilinishi mumkin.

- A) me'yoriy texnik xujjatlardagi talablar o'zgarsa, mahsulotning tarkibi, tuzilishi o'zgarsa, tashkilot yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o'zgarsa va sifatni ta'minlovchi sistema, texnologiya, sinash uslublari o'zgarsa
- V) qonun tomonidan o'rnatilgan barcha majburiyat ado etilmasa
- S) majburiy talablar bo'ysunmaslik va roiya qilmaslik
- D) mahsulot me'yoriy xujjatlarida ko'rsatilgan talablar to'liq bajarilmasa
- E) to'g'ri javob yo'q

29. Sifat sistemasini va ishlab chiqarishni sertifikatsiyalashtirishning maqsadi

- A) barcha turdagi mahsulotlarni, parametrlari hamda xususiyatlari nazorat qilishi va nazorat usuliga muvofiq bo'lishi javob berish
- V) ichki bozorni tegishli sifat darajasidan bo'lgan mahsulot texnologik jarayon yoki xizmatlar bilan ta'minlash
- S) majburiy talablar asosan sifatidan qat'iy nazar bozorga mahsulot yetkazib berishni tashkil qilish
- D) O'zbekiston Respublikasining eksport imkoniyatlarini kengashi, tashqi bozorga sifatli mahsulot berish va uning sifat barqarorligini ta'minlash, shularga tegishli shart-sharoitlar yaratish va kafolat berish.
- E) V va D

30. 9002 seriyali ISO XS sifat sistemasi

- A) mahsulot sifatini uni loyihalashda ishlab chiqishda montaj va ishlatilishi paytida ta'minlash modeli
- V) mahsulot sifatini uni ishlab chiqarish va montaj paytida ta'minlash modeli
- S) tanlangan sistemasi mahsulotni to'liq bosqichlarini o'z ichiga olishi modeli
- D) mahsulot sifatini yakuniy nazorat va sinov paytida ta'minlash modeli
- E) mahsulot sifatini sistemaga muvofiq yaratish modeli

31. 9004 seriyali ISO XS sistemaga muvofiq yaratilish tsikli bosqichlari

- A) bozorni o'rganish, qidirish, marketing, texnik talablarni loyihalash va ishlab chiqish

V) mahsulot yaratish, moddiy texnika tomondan tayyorlash, ishlab chiqarish jarayonlarini tayyorlash

S) ishlab chiqarish, mahsulotni taxlash, saqlash, sotish, tarqatish, sinovlar o'tkazish

D) montaj, foydalanish, texnik yordam, ta'mirlash, ishlatilib bo'lgandan keyin foydalanish

E) barcha turdagi mahsulot sifatini sistemaga muvofiq yaratish, saqlash va bozorga chiqarish

32. Sifat sistemasining asosiy vazifalari

A) sifatni ta'minlash

V) sifatni boshqarish

S) sifatni ta'minlash va sifatni boshqarish

D) sifatni yaxshilash

E) S va D

33. Sertifikatsiyalashtirish tadbirlari

A) mahsulotni laboratoriya sinovidan o'tkazish

V) ishlab chiqarish yoki sifat sistemalarini dastlabki tekshiruv nazoratidan o'tkazish

S) ishlab chiqarish yoki sifat sistemalarini keyinchalik tekshiruv nazoratidan o'tkazish

D) mahsulot sifatini barqarorligiga kafolat beruvchi sinovi o'tkazish

E) A, V, S

34. Sertifikatsiyalashtirish idorasining sifat tizimi bo'yicha talablar

A) sertifikatsiyalash idorasi xaqida nizom

V) sifat bo'yicha ko'rsatmalar

S) xodimlarni o'qitish va attestatsiyadan o'tkazish

D) mahsulotni sertifikatlash uchun ekspert va auditorlar ro'yxati

E) A, V, S

35. Sertifikatlash tashkilotining mustaqilligini ta'minlovchi zaruriy shartlar

A) ma'muriy mustaqillik

V) iqtisodiy mustaqillik

S) yuridik mustaqillik

D) ma'muriy va iqtisodiy mustaqillik

E) ma'muriy, iqtisodiy va yuridik mustaqillik

Boblar bo'yicha berilgan testlar javoblari

I – bob test javoblari		II – bob test javoblari		III – bob test javoblari	
1	A	1	A	1	A
2	D	2	A	2	A
3	V	3	V	3	V
4	C	4	A	4	C
5	C	5	V	5	D
6	A	6	A	6	V
7	D	7	A	7	V
8	V	8	C	8	E
9	C	9	V	9	A
10	A	10	C	10	A
11	E	11	V	11	D
12	C	12	V	12	E
13	A	13	A	13	E
14	E	14	A	14	D
15	D	15	E	15	V
16	E	16	E	16	A
17	V	17	E	17	D
18	A	18	V	18	A
19	E	19	V	19	E
20	C	20	E	20	E
21	D	21	E	21	A
22	E	22	E	22	D
23	A	23	A	23	A
24	E	24	V	24	E

25	A	25	E	25	E
26	A	26	A	26	E
27	A	27	E	27	A
28	V	28	E	28	A
29	V	29	D	29	E
30	A	30	A	30	A
31	C	31	A	31	A
32	A	32	A	32	E
33	V	33	V	33	E
34	V	34	A	34	E
35	V	35	E	35	E

GLOSSARIY

"sertifikatlashtirish milliy tizimi" - davlat miqyosida amal qiladigan, sertifikatlashtirish o‘tkazishda o‘z tartib va boshqaruv qoidalariga ega bo‘lgan tizim;

"mahsulotlarni sertifikatlashtirish" - (matnda bundan keyin "sertifikatlashtirish" deb yuritiladi) - mahsulotlarning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlashga oid faoliyat;

"muvofiqlik sertifikati" - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlash uchun sertifikatlashtirish tizimi qoidalariga binoan berilgan hujjat;

"muvofiqlik belgisi" - muayyan mahsulot yoxud xizmat aniq standartga yoki boshqa normativ hujjatga mos ekanligini ko‘rsatish uchun mahsulotga yoxud ko‘rsatilgan xizmatga doir hujjatga qo‘yiladigan, belgilangan tartibda ro‘yxatga olingan belgi;

"bir turdagi mahsulotlarni (ishlarni, xizmatlarni) sertifikatlashtirish tizimi" - ayni bir xil standartlar va qoidalar qo‘llaniladigan muayyan mahsulotlar, ishlar yoki xizmatlarga taalluqli sertifikatlashtirish tizimi;

"sinov laboratoriyasini akkreditatsiya qilish" - sinov laboratoriyasining (markazining) muayyan mahsulot sinovini yoki muayyan sinov turini amalga oshirishga doir vakolatlarining rasmiy e‘tirofi;

"sifat bo‘yicha ekspert - auditor" - konun hujjatlarida belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish va tekshirish sohasidagi ishlarni olib borish uchun tegishli malakasi bo‘lgan mutaxassis; (O‘zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

"sertifikatlashtirish sohasidagi tekshiruv organi" - belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlangan mahsulot va sifatni boshqarish tizimini baholashni sertifikatlashtirish organlari topshirig‘iga binoan amalga oshiruvchi organ; (O‘zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

"nazorat yo‘sinidagi tekshiruv" - belgilangan talablarga muvofiqligini sertifikatlashtirish va akkreditatsiya qilish chog‘ida tasdiqlash maqsadida

sertifikatlangan mahsulot, sifatni boshqarish tizimini yoki ishlab chiqarishni, sertifikatlashtirish organlari, sinov laboratoriyalari (markazlari) faoliyatini takroriy baholash taomili. (O‘zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

iste’molchi - foyda chiqarib olish bilan bog‘liq bo‘lmagan holda shaxsiy iste’mol yoki boshqa maqsadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo‘lgan fuqaro (jismoniy shaxs); (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

ishlab chiqaruvchi - iste’molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxonalar, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkor; (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta‘mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko‘rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo‘yicha iste’molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko‘rsatadigan korxonalar, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkor; (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo‘yicha iste’molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxonalar, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko‘rsatuvchi tadbirkor; (O‘zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

shartnoma - tovarni olish-sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko‘rsatishda sifat, miqdor, muddat, narx va boshqa shartlar to‘g‘risida iste’molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o‘rtasidagi og‘zaki yoki yozma kelishuv;

tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste’molchiga shartnoma bo‘yicha sotish uchun mo‘ljallangan mahsulot, shu jumladan import mahsuloti;

normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar xususidagi davlat farmokopeyasi hamda muvaqqat farmokopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va xavfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o‘z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsizligi - tovarni iste’mol qilish, undan foydalanish,

uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning odatdagi sharoitlarida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga va atrof-muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bog'liq xavf-xatarning yo'qligi;

muvofiqlik sertifikat - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlovchi hujjat;

tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yoxud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofiqligi;

tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yoxud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik;

kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h.k) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalariga rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi;

xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'i nazar, undan foydalanish to'xtatilishi lozim;

yaroqlilik (saqlash) muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'lig'i uchun xavf tug'dirishi mumkin;

kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana va kassa apparatining nomeri ko'rsatilgan hujjat;

tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana

hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma'lumot ko'rsatilgan hujjat;

tovarni (ishni, xizmatni) iste'molchidan qaytarib olish - agar tovar (ish, xizmat) iste'molchi mulkiga aylangan yoki unga taklif etilgan bo'lsa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan amalga oshiriladigan, tovarning (ishning, xizmatning) xavfsizligi talablariga mos bo'lmagan tovarni (ishni, xizmatni) qaytarib olishga qaratilgan har qanday chora; (O'zR 10.10.2006 y. O'RQ-59-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

tovarni (ishni, xizmatni) muomaladan chiqarish - ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan amalga oshiriladigan, tovarning (ishning, xizmatning) xavfsizligi talablariga mos bo'lmagan tovarga (ishga, xizmatga) ofertani tugatish va bunga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan har qanday chora. (O'zR 10.10.2006 y. O'RQ-59-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

"metrologiya" - o'lchovlar, ularning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash usullari va vositalari hamda talab qilinadigan aniqlikka erishish yo'llari haqidagi fan;

"yagona o'lchov birligi" - o'lchovlarning natijalari qonunlashtirilgan birliklarda aks ettirilgan va va xatoliklari berilgan ehtimollikda ma'lum bo'lgan o'lchov holati;

"o'lchov vositasi" - o'lchovlar uchun foydalaniladigan va normalangan metrologik xususiyatga ega bo'lgan texnika vositasi;

"birlik etaloni" - fizik o'lcham biriligni boshqa o'lchov vositalariga o'tkazish maqsadida uni qayta hosil qilish va saqlash uchun mo'ljallangan o'lchov vositasi;

"davlat etaloni" - vakolat berilgan milliy organning qarori bilan O'zbekiston Respublikasi hududida o'lchov birligining o'lchami sifatida e'tirof etilgan etalon;

"metrologik xizmati" - davlat organlari va yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlari tarmog'i hamda ularning o'lchovlar yagona birlikda bo'lishini ta'minlashga qaratilgan faoliyati;

"davlat metrologiya nazorati" - metrologiya qoidalariga rioya etilishini tekshirish maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari amalga oshiradigan faoliyat;

"o'lchov vositalarini tekshiruvdan o'tkazish" - o'lchov vositalarining belgilab qo'yilgan texnik talablarga muvofiqligini aniqlash va tasdiqlash maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari (vakolat berilgan boshqa organlar, tashkilotlar) tomonidan bajariladigan operatsiyalar majmui;

"o'lchov vositalarini kalibrlash" - metrologik jihatlarining haqiqiy qiymatlarini va o'lchov birliklarining qo'llashga yaroqliligini aniqlash hamda tasdiqlash maqsadida kalibrlash laboratoriyasi bajaradigan operatsiyalar majmui;

O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuniga muvofiq o'n birinchi xat boshi chiqarib tashlangan

"o'lchov vositalarini yasash (ta'mirlash, sotish, ijaraga berish) uchun litsenziya" - davlat metrologiya xizmati tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan, mazkur faoliyat turlari bilan shug'ullanish huquqini guvohlantiruvchi hujjat.

"o'lchov vositalarini metrologik attestatsiya qilish" - yagona namunalarda ishlab chiqiriladigan (yoki O'zbekiston hududiga yagona namunalarda olib kiriladigan) o'lchov vositalarining xossalarini sinchiklab tadqiq etish asosida ular qo'llanish uchun haqqoniy ekanligining metrologiya xizmati tomonidan e'tirof etilishi;

"metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarini akkreditatsiya qilish" - o'lchovlarning yagona birligini ta'minlash ishlarini akkreditatsiya qilishni belgilangan sohada o'tkazishga metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarining vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi; (O'zR 26.05.2000 y. 82-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

"o'lchov vositalarini kalibrlash huquqiga ega bo'lishi uchun yuridik shaxslar metrologiya xizmatini akkreditatsiya qilish" - yuridik shaxslar metrologiya xizmatining belgilangan sohada o'lchov vositalarini kalibrlashdan o'tkazishga vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi; (O'zR 26.05.2000 y. 82-II-son Qonuni taxrirdagi xat boshi)

"o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini metrologik attestatsiya qilish" - o'lchovlarni bajarish uslubiyotining unga qo'yilgan metrologiya talablariga mosligini

baholash hamda tasdiqlash maqsadida tadqiqot o‘tkazish; (O‘zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi), (Oldingi taxririga qarang)

"o‘lchovlarning bajarilish uslubiyoti" - operatsiyalar va qoidalar majmui bo‘lib, ularning bajarilishi hatolari ma’lum bo‘lgan o‘lchov natijalari olishni ta’minlaydi; (O‘zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi), (Oldingi taxririga qarang)

Tayanch atamalar

Akkreditatsiya	Muomala bosqichi
Attestatsiya	MEK sistemasi
Bozor kon’yukturasi	Organoleptik nazorat
Bozor potentsiali	Pareto diagrammasi
Bozor segmentatsiyasi	Proteksionistik siyosat
Bozor sig‘imi	Raqobat
Vizual nazorat	Raqobatbardoshlik
GATT	Reglament
GOST	RSTUz
Defekt	Reklamatsiya
Differentsial usul	Samaradorlik
Ijtimoiy ko‘rsatkich	SERTIKO
ISO-9000	Sertifikatsiya
Iste’mol bosqichi	Sistemali yondoshuv
Ishlab chiqarish bosqichi	Sifat ko‘rsatkichi
Ishonchlilik ko‘rsatkichi	Sifat menejmenti
Kompetentsiya	Sifat sistemasi
Kompleks baholash	Sotish bosqichi
Kompleks yondoshuv	Standartlashtirish
Kompleks standartlashtirish	Tekxnikaviy nazorat
Kompleks standartlash	Texnikaviy daraja
Litsenziya	Ustuvor raqamlar

Mahsulot parametri	Firma belgisi
Mahsulot sifati	Firma stili
Mahsulot xayot tsikli	Ekologik ko'rsatkich
Metrologik ta'minlash	Ekspert usuli
MSBKS	Ergonometrik usul
Muvofiqlik arizasi	Estetik ko'rsatkich
Muvofiqlik attestatsiyasi	YAshirish talab
Muvofiqlik belgisi	O'zdavstandart
Muvofiqlik sertifikat	Hayot tsikli

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. “Standartlashtirish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.

2. “Mahsulotlar va mahsulotni sertifikatlashtirish to‘g‘risidagi” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.

3. “Metrologiya to‘g‘risidagi” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.

4. “Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 26.04.1996y.

5. “Raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 5- dekabr 2011- yil.

6. “O‘zbekiston Davlat standartlashtirish, metrologiya, va sertifikatlashtirish agentligi tuzilmasini takomillashtirish va uning faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 373-sonli 05.08. 2004y. Qarori.

7. “Korxonalarda xalqaro standartlarga muvofiq bo‘lgan sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 183-sonli 29.08.04y. Qarori.

II. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Qarorlari

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 17- fevraldagi “Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2789 sonli Qarori.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 14- martdagi “Iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida loyiha ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2831 sonli Qarori.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 4- apreldagi “O‘zbekiston respublikasi investitsiyalar bo‘yicha davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2868 sonli Qarori.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 4- apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909 sonli Qarori.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-iyundagi “O‘zbekiston respublikasi prezidenti huzuridagi loyiha boshqaruvi milliy agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risi”da PQ-3150 sonli Qarori.

III. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi Qarorlari va O‘zbekiston Respublikasi vazirliklarining huquqiy-meyoriy xujjatlari

13. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997- yil. 9-son, 225-modda.

14. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997- yil. 11-12-son, 295-modda.

15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2012- yil 28-dekabrda “Oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim xamda oliy malakali ilmiy va ilmiy pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o‘tkazish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi № 365 sonli Qarori.

IV. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asarlari

16. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi b‘ylishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016- yil yakunlari va 2017- yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisdagi O‘zbekiston respublikasi prezidentining nutqi. //Xalq so‘zi», 2017- yil 16-yanvar, № 11.

17. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va faravon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O‘zbekiston», NMIU, 2017,-29 b.

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston, Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017- yil, 6-son, 70-modda.

V. Asosiy adabiyotlar:

19. Abduvaliyev A.A., Latipov V.B., Umarov A.S., Alimov M.N., Xakimov O.SH., Xvan V.I. Standartizatsiya. Metrologiya. Sertifikatsiya. Kachestvo. – T.: NIISMS, 2007g.

20. Abduvaliev A.A., Alimov M.N., Boyko S.R., Miragzamov M.M., Sabirov M.Z. Osnov standartizatsii, sertifikatsii i upravleniya kachestvom. – T., “Fan va texnologiya”, 2005g.

21. Bendell T. Nastavniki po kachestvu. Sbornik kratkix ocherkov o samyx znamenityx zarubejnyx deyatelyax v oblasti kachestva: Per s ang. M.:2000g.

22. Vse o kachestve. Zarubejny opit. Izmeneniya v sistemax upravleniya v 21-om veke. Vipusk 28. M.: 2006 g.

23. Glichev A.V. Osnovi upravleniya kachestvom produkcii. M., 2001g.

24. Inyas N. Sovremennaya istoriya kachestva. M. “Standarti i kachestvo», 2003g.

25. ISO 9001 Razrabotka, vnedrenie, sertifikatsiya, uluchshenie sistema menedjmenta kachestva. Prakticheskoe rukovodstvo dlya spetsialistov po kachestvu. S-Peterburg. OOO “Izdatelstvo Forum Media”, 2006g.

26. Yo‘ldoshev N.Q., Yusupov S.Sh. Menejment asoslari va biznes reja. Darslik. -T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2016y.

27. Niv G.R. Prostranstvo doktora E. Deminga . Kniga 1. M. 2003g. 376s.

28. Rukovodstvo predpriyatiya o Sisteme Menedjmenta Kachestva po ISO 9001. Strategiya razvitiya predpriyatiya i upravlenie rezultativnostyu protsessov SMK ” Kuala-Lumpur. “2006 g.

29. Yusupov S.S. Kuchli raqobat sharoitida O‘zbekiston to‘qimashilik korxonalarini rivojlanish strategiyasining asosiy yo‘nalishlari. Monografiya. -T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013y.

30. Yusupova D.T. Standartlashtirish, sertifikatsiyalash va sifatni boshqarish. O‘quv qo‘llanma. –T.: TTESI nashriyoti, 2008y.

31. Yusupova D.T., Badalova M. Mahsulot sifatini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. –T.: TDIU nashriyoti, 2008y.

VI. Xorijiy tildagi jurnallar, ro‘znomalar va boshqa manbalar

32. Douglas A., Coleman S., Oddy. The case for ISO 9000 // The TQM Magazine. 2003g.

33. Gotzmani K., Tsiotras G.D. An empirical study of the ISO 9000 standards' contribution towards TQM // International Journal of operations & Production Management 2009g.

34. Kaplan R.S., Norton D.P. Using the balanced scorecard as a strategic management system // Harvard business review. January-February. 2006g.

35. Mezher T., Ramadan H. The costs and benefits of getting ISO 9000 certification in the manufacturing sector in Saudi Arabia. Quality Assurance. №6 2008g.

36. The ISO Survey of ISO 9000 and ISO 14000 certificates. December 2005g.

37. Tsiotras G.D., Gotzmani K. ISO 9000 as an entry key to TQM: the case of Greek industry // International Journal of Quality and Reliability Management. 2006g.

38. The ISO Survey of Certifications 2002, ISO, 2003-09/1800,

39. Wayhan V.B., Kirche E.T., Khumawala B.M. ISO 9000 certification: The financial performance implications // TQM Vol. 2004g.

Internet saytlari:

40. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.

41. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi

42. www.mail.tdiu.uz – TDIU elektron kutubxonasi

43. twww.el.tfi.uz – TMI elektron kutubxonasi

44. www.sies.uz – SamISI elektron kutubxonasi

45. www.ziyonet.uz – ta’lim portali

46. <http://www.iso.org>

47. <http://www.standart.uz>

48. <http://www.ignet-certification.com>

49. <http://www.gost.ru>

MUNDARIJA

	Kirish	3
I Bob	Mahsulot sifati va sifatni boshqarishning nazariy asoslari	5
1.1.	Mahsulot sifati va sifatning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar	5
1.2.	Mahsulot sifatini baholash ko'rsatkichlari va usullari	16
1.3.	Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanish bosqichlari	34
1.4.	Mahsulot sifatini boshqarish tizimi	44
1.5.	Mahsulot sifatini boshqarish va tahlil qilishning statistik usullari	57
	I – Bob bo'yicha test savollari	66
II Bob	Metrologiya, standartlashtirish va sertifikatlash	77
2.1.	O'lchovlarga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi	77
2.2.	Metrologiyaning asosiy vazifalari va tashkiliy–huquqiy asoslari	90
2.3.	Sifatni boshqarishda standartlashtirish	98
2.4.	Xalqaro standartlar	114
2.5.	O'zbekistonda standartlashtirish obyektlariga qo'yiladigan talablar va tovarlarni shtrixli kodlash	122
2.6.	Standartlashtirish samaradorligini baholash	132
2.7.	Sertifikatsiyalash asoslari	141
2.8.	Sertifikatsiyalash tartibi va unga qo'yiladigan talablar	151
2.9.	O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasi	161
2.10.	Sertifikatsiya va xalqaro savdo	174
	II – Bob bo'yicha test savollari	186
III Bob	Sifat menejmenti tizimini joriy etish asoslari	196
3.1.	ISO 9001 seriyasidagi xalqaro standartlarga asoslangan sifat menejmenti tizimini joriy etish asoslari	196
3.2.	Sifat menejmenti tizimini tatbiq etishning asosiy bosqichlari	207
3.3.	Sifat menejmenti tizimini joriy etishda ichki auditni boshqarish protsedurasi va nazorat o'lchov vositalarini boshqarish	220
3.4.	Sifat menejmenti tizimini joriy etish samaradorligi	226
3.6.	Iste'molchilar huquqlarining davlat tomonidan ximoyalanihi	229
	III – Bob bo'yicha test savollari	252
	Glossariy	263
	Таянч атамалар	268
	Foydalanilgan adabiyotlar	270

ОГЛОВЛЕНИЕ

	Введение	3
Глава I	Качество продукции и научные основы управления качеством	5
1.1.	Качество продукции и факторы влияющие на формирование качество	5
1.2.	Показатели и методы оценки качество продукции	16
1.3.	Этапы развития теории управления качеством	34
1.4.	Система управления качеством продукции	44
1.5.	Статистические методы управления и анализа качество продукции	57
	Тестовые вопросы по 1-главе	66
Глава II	Метрология, стандартизация и сертификация	77
2.1.	Появление потребности на измерения	77
2.2.	Основные задачи метрологии и организационно-правовые основы	90
2.3.	Стандартизация в управлении качество	98
2.4.	Международные стандарты	114
2.5.	Требования поставленные на объекты стандартизации и штриховое кодирование товаров в Узбекистане	122
2.6.	Оценка эффективности стандартизации	132
2.7.	Основы сертификации	141
2.8.	Порядок сертификации и поставленные требования к сертификации	151
2.9.	Организационная структура национальной сертификации в Республике Узбекистан	161
2.10.	Сертификация и международное торговле	174
	Тестовые вопросы по 2-главе	186
Глава III	Основы внедрения системы менеджмента качество	196
3.1.	Основы внедрения системы менеджмента качество основанной на международные стандарты серии ISO 9001	196
3.2.	Основные этапы реализации системы менеджмента качество	207
3.3.	Процедура управления внутреннего аудита в реализации системы менеджмента качество и управление контрольно измерительных средств	220
3.4.	Эффективность внедрения системы менеджмента качество	226
3.5.	Защита прав потребителей со стороны государство	229
	Тестовые вопросы по 3-главе	252
	Глоссарий	263
	Опорные слова	268
	Используемые литературы	270

	Introduction	3
Chapter I	Product Quality and the Scientific Basics of Quality Management	5
1.1.	Product quality and factors affecting the formation of quality	5
1.2.	Indicators and methods for assessing product quality	16
1.3.	Stages of development of the theory of quality management	34
1.4.	Product quality management system	44
1.5.	Statistical methods of management and analysis of product quality	57
	Chapter 1 Test Questions	66
Chapter II	Metrology, standardization and certification	77
2.1.	The emergence of a need for measurements	77
2.2.	The main tasks of metrology and organizational and proving basis	90
2.3.	Standardization in Quality Management	98
2.4.	International standards	114
2.5.	Requirements for standardization and bar coding of goods in Uzbekistan	122
2.6.	Standardization Efficiency Assessment	132
2.7.	Certification Basics	141
2.8.	Certification Procedure and Certification Requirements	151
2.9.	Organizational structure of national certification in the Republic of Uzbekistan	161
2.10.	Certification and international trade	174
	Chapter 2 Test Questions	186
Chapter III	Basics of implementing a quality management system	196
3.1.	Basics of implementing a quality management system based on international standards of the series ISO 9001	196
3.2.	The main epates of the implementation of the quality management system	207
3.3.	The management procedure of the internal audit in the implementation of the quality management system and the management of instrumentation	220
3.4.	The effectiveness of the implementation of the quality management system	226
3.5.	State consumer protection	229
	Chapter 3 Test Questions	252
	Glossary	263
	Reference words	268
	Using literture	270

N.Q. YO‘LDOSHEV, D.T. YUSUPOVA

SIFAT MENEJMENTI

“IQTISODIYOT” – 2019.

Muharrir
Mirhidoyatova D.

Musahhih
Matxo`jayev A.O.

Litsenziya AI № 240 04.07.2013. Terishga berildi 8.10.19. Bosishga ruxsat etildi 22.10.2019. Qog‘oz bichimi 60x80 1/16. Times garniturası. Ofset bosma. Ofset qog‘ozı. Shartlı bosma tabog‘ı 17,2. Hisob nashr varag‘ı 17,0. Adadı ___ nusxa.

“IQTISODIYOT” nashriyoti DUKning matbaa bo‘limida chop etildi.
100003. Toshkent shahri Islom Karimov ko`chasi, 49-uy.